cago^^a^nHe^lDSe) **a ,%cut** studii de filozofie' **la** B'J<U resli, încheiate cu **o** teză despre filozofia Renaşterii şi la **Caicatta (ÎBâta, *^islsr$e 102£** —" **deuemforie 19;:** h în urma **cărora ^''sÂţEne âteţ^mtiiî** 10 **CKtoadif <$ Ja** B.k-<- reşti, cu **o lucrară' asapm gîsdirii şi practicilor (10 .** între 1983 şi **lfSS,** simultan- cu o intensa activitate bolcl; -tieă şi publicistică, ține cursuri de filozofie şi istoria religiilor la Universitatea din Bucureşti. în timpul războiului, este ataşat cultural al ambasadei României la Londra (1040—**1941)** şi al legaţiei române de la Lisabona (1041—1045).

Din 1945 se stabileşte la Paris, unde predă istoria religiilor, întîi la fîcole Pratique des Hautes Etudes (pînă în 1040), apoi la Sorbona. Solicitat în S.U.A., după un an de cursuri ţinute ca *Visiting Professor* pentru „Haskell Lecîures" **(1956—1937),** acceptă postul de profesor titular şi de coordonator ai Catedrei de istoria religiilor (din **1985** ,,Catedra Mircea Eliade") **a** Universității din Chicago.

CRONOLOGIA OPEREI BELETRISTICE (prima ediţie a volumelor) :

îsabel şl apele diavolului **(1930) ;** *Maitreyi* **(1933) ;** *Şantier, Huliganii* **(1935) ;** *Domnişoara Christina* **(1936) ;** *Şarpele* (1037) : *Nuntă în cer* **(1938) ;** *Secretul doctorului Uompberger, Nopți la Serampore* **(1940) ;** *Amintiri 1* **(1966)** ; Pe *strada Mintuleasa* **(1968) ;** *La Țigănci* **(1969) ;** *Noaptea Sînziene* **(1971) ;** *în curte la Dionis* **(1977) ;** *Tinerețe fără tinerețe, Nouăsprezece trandafiri* **(1980) ;** *Romanul adolescentului miop* **(1989).**

MIRCEA ELIADE

Memorii

(1907-1960)

Ediție şi cuvînt înainte de
MIRCEA HANDOCA

HUMANITAS

BUCUREŞTI, 1991

;4
Coperta colecției :
DOINA ELISABETA ȘTE**ELE**A

ISSN 973-280279-**0**
ISBN 973-2<i-0280-4

Cirvînt înainte

La 24 martie 1953,, Mircea Eliade scria „dinfr-o suflare" circa 20 de pagini intitulate *Fragment autobiografic.* Deşi îşi propusese inițial să răspundă asupra felului cum împacă literatura cu ştiința şi filozofia, autorul, pînă ia urmă, îşi va schița propria-i biografie spiritual^, referindu-se ia tehnica muncii intelectuale, la groaza de diletantism, la ampla erudiție a scrierilor lui de filozofia culturii, prezentând fragmentar preocupările adolescenței, tinereții şi maturității sale. Sînt sintetizate, de asemenea, căutările şi împlinirile generației din care făcea parte.

Aceste succinte notații nu puteau cuprinde însă toată bogăția unei vieți prea-pline şi extraordinara efervescență a unei jumătăți de veac de preocupări culturale, de aceea savantul începe să se gîndească din ce în ,ce mai intens la necesitatea scrierii propriilor memorii.

In vara lui 1960, la patru ani după stabilirea ca profesor de istoria religiilor la Universitatea din Chicago, Mircea Eliade începe redactarea acestei opsr$^|n mai puțin de **doi** ani, el termină prima parte; ^bintit^ată Mansarda, alcătuită din opt capitole,;ce se opresc la plecarea în India[1].

Geneza *Memoriilor* este destul de ciudată. Ele au fost scrise în ultimele doua decenii de vi^ță, paralel cu nuvelele

[1] **Mir**cea Eliade, *Amintiri* (Mansarda), Colecția Destin, **Director** George Uscătescu, Madrid, 1966.

şi cu monumentala *Istorie a credinţelor si ideilor religioase.*

Ritmul **redactării era** cînd mai lent. cinci mai raokl, cu lungi **pauze şi reveniri** febrile. Cartea îl obseda/dorea neapărat s-o **termine.**

La 5 aprilie **1963** notează : „Cred că autobiografia este, astăzi, *singura* **(su|^in|qrea***MM.)* **carp** trebuie cu orice preţ scrisă. Toate **celelalte** lucrări rriai *pot* aştepta."[2]

In februarie 1982, răspunzînd la una din întrebările puse de mine într-un interviu publicat în „Viata românească" (nr. 2 din 1982), regreta neterminarea acestei lucrări.

Jurnalul ne informează din cînd în cînd asupra stadiului redactării şi lecturii scrierilor similare. Menţionează, printre altele, comentîndu-lş, mai ^inplu sau mai lapidar.: *aytobiografttle* lui Max MuljOer,;'Allan Watts, Jung. BLBussell (3 voluine), Charlie Chaplin, vieţile lui Goethe. Frazer, Papini, Einstein, Joyce, Croce, Teilhard de Chardin, *corespondenţa* lui^namuno, Nîetzsche, Huxley, Einstein, Croce.

îşi pune **adesea** întrebări asupra celei mai nimerite **„tehaici". de lucru. Iată de pildă o** însemnare din 10 martie 1973,: „Am **scris, cred,** povestea vieţii mele pînă la plecat şpseLon^^ **Şă** o **conţinui tot** aşa, an cu an ? Său **să*** încep de **acum şi să mă întorc** înapoi, pînă ce voi re-^i **pe** acel' **iiîi^teâ fâiade care. îşi lua**°rămas bun de **la f&rftîîîe şi** *prMetă, pe peromti* **Gării de Nord,** într-o dti-i«ps^nîkă >de ***Bpmi-mo^***

i^tftp **^ cinWkrii tn* va hiai $crie** nici un rînd, pentru ca, la 9 martie **1978; să rfegrefte şi sa^şi** spună că trebuie **să î^ăbe**^ca, **mal^intilt ctecît** aifây **să** stei consacre m ex~ **ciusivitatei acestei cărţi,**

Bhspă deosebitul succes de critică şi de librărie avut de ***Fragmentele $e Jurnal*** **publicate de** Gallimard în 1973, **Minerea Eliade se hotărăşte tă** propună aceleiaşi edituri **manuscrisul m^aoriilor,**

[1] **Mircea Eliade. *Fragment* d'un Journal,* Ed. Gallimard, 1973, P 419.**

£ Mircea Mlade *Wraim^9* *^m^mh* H.{WH*~*rişn),* Ed Gallimard, 1981, p, 110 (citat după .©rlgliialu] în limba română)

Versiunea franceză în traducerea lui NvGrigcrresoa, fetitulată *Memoire I — Les promesses de Veqmnoâoe^* a apărut la Parris în martie 1980.- Ea cuprinde, în afara cetor opt capitole din Mansarda, alte două părţi : *Imam la 20 de* ara şi *Promisiunile eckmocţiwlMÂ,* încheindu-se cu evenimentele din 1937.

în toamna anului 1981 apare şi tălmăcirea engleză datorată lui Mac Linscot Kiefetts, intitulată *Autobiegraphy,* concomitent în America, Anglia, Mexic şi Canada. Traducerile în italiană, germană, spaniolă, portugheză nu s-au lăsat prea mult aşteptate. Cîteva capitole au apărut şi în inele reviste din ţara noastră. >

Ne găsim, ca şi în cazul lui Andre Gide, în faţa dedublării *Jurnalului* prin *Memorii.*

In cele peste zece mii de pagini ale *Jurnalului* lui Mircea Eliade (din care mai puţin de-a opta parte a fost tipărită) găsim notate strict cronologic evenimente, întîlniri cu celebrităţi şi anonimi, călătorii, vise, proiecte, stări sufleieşti şi... banalităţi.

Amintirile, pŞstrînd perspectiva, operează o selecţie, oprindu-se asupra esenţialului, asupra a ceea ce a contribuit la formarea personalităţii celui ce le-a zămislit.

Ca orice operi,similară, memorialistica lui Mircea Eliade este subiectivă. Aceeaşi epocă şi aceiaşi oameni pot avea în. opera altui confrate o diferită viziune şi interpretare. •

Cartea începe ex-abrupto, aidoma zecilor de autobiografii scrise de-a lungul unei vieţi de fiecare dintre noi. („M-am născuţi la Bucureşti, la 9 martie 1907 — 25 februarie stil vechi..."), Această formulă **e** doar o aparentă stereotipie, încetul cu încetul meşteşugul scriitorului ne cucereşte şi,ne subjugă atît prin pasajele lirice, cît şi prun cele obiective, încîntîndu-necu umorul blajin, cu descrie-, rile, portretele, întîmpiările şi scurtele comentarii asupic evenimentelor. •

Nimeni nu va putea, de azi înainte, **să** scrie despre istoria noastră literară interbelică fără să ţină seama d(datele, situaţiile şi amănuntele oferite de acest volum De o inestimabilă valoare documentară, autobiografii

lui Mircea Eliade ne interesează în primul rînd pe noi, românii. Oricît de erudit şi cultivat ar ii cititorul francez sau englez, el nu poate să vibreze la istoria noastră literară aşa cum o facem noi.

Biograful lui-Eliade va găsi în această carte o nesecată mină de informaţii. Istoricul literar are însă obligaţia să verifice fiecare dată şi amănunt şi să nu acorde credit nelimitat fiecărui rînd al memorialisticii.

Cîteva mici inadvertenţe din volumul apărut la Madrid i le-am comunicat autorului într-o scrisoare din 18 noiembrie 1976. Ediţiile franceză şi americană au „operat" cea mai mare parte din modificări. Mergînd direct la. sursă,, precizăm că prima oară ara găsit figurînd numele lui la *Corespondenţă* în „Ziarul ştiinţelor populare" ne.. 42 din 29 noiembrie 1920 : „Eliade, lic. Haret. iJlai tîrziu."

Duşmanul viermelui $e mătase a apărut nu în toamna anului 1920, ci nr. 21 din 24 mai 1921, iar *Techirghiolul* în nr. 1 din 3 ianuarie 1922 (nu în primăvara 1921). Povestirea *Cum am găsit piatra filozofală* nu a fost publicată la începutul lui Î9â'î, ci în nr.' din 27 decembrie 1921.

Articolul lui Vecile Bogrea despre Mircea Eliade din *19$M* â fost tijpărit în „Societatea de mîine" şi nu în „Cele *trek* ^riş&ri".jDin. convorbirea mea cu *Enigmatica* R. am **ext**'riS ăltfe *ăitvd* inadvertenţe pe care i le-am comunicat Profesorului în 1981.

tJh^îe. înid' detalii din biografie au foât însă preluate curerit. iii mâf nţulte cărţi, în zeci de ediţii şi limbi. De pîljdă, tabelul biografic *Cahierde VHeiyie* (p. 13) menţionează'că a prezentat la seminar "studenţilor cartea a X-a din *Metafizica* lui Aristotel. Aceeaşi informaţie o găsim şi în *Memorii* (ediţia franceză, p. 422). în *L'epteuve du labyriniile* (p. 90) apare cartea a Xl-a, iar Mihai Şora îşi" aminteşte într-un interviu publicat în ,.Orizont" că **e** vorba de cartea a XII-a, Cercetînd însemnările păstrate în arhiva din ţară a lui Mircea Eliade am constatat că Mihai Şora avea dreptate. Confirmarea mi-a venit şi dintr-un text tipărit îr* epocă. In „Vremea" (6 februarie 1938, p. 8) Ar. A(cterian), .discutînd despre cursul lui Mircea Eliade, făcea următoarea precizare : „în seminarul de logică se studiază cartea a XII-a din *Metafizica* lui Aristotel".

Soarta unor manuscrise din adolescenţă e altă decît cea descrisă în *Memorii,* Ele se păstrează în arhiva din ţară a scriitorului. Aflînd toate acestea, Mircea Eliade s-a bucurat, dar a omis să facă şi această corectură în textul tipărit dl amintirilor sale.

Data precisă a plecării în" India şi a reîntoarcerii în Bucureşti am lămurit-o în altă parte.

In privinţa stabilirii exacte a cronologiei itinerarului (in India), vom da crezare documentului autfentid (acte, scrisori, însemnări de jurnal făcute imediat, articole, interviuri) şi nu memorialisticii. Oricît de excepţională kr fi niemoria cuiva (şi a lui Mircea Eliade indubitabil Că era), ea nu poate preciza; după cîteva decenii, data exactă a evenimentelor. Începutul voiajului a fost nu în 20 noiembrie, aşa cum afirmă în amintiri eroul principal, ci două zile mai tîrziu. Am făcut această mică „rectificare" bazîndu^mă" pe prima scrisoare a lui Mircea Elia^eicătre familie şi <pe o, epistolia bucului său prjielen Haig Acterian. Tot la 22 noiembrie a fost scrisă dedicaţia de pe prima pagină a cărţii dăruite la plecare de un prieten (Ionel Jianu). In ultimyl moment am >&vut acces şi la paşaportul lui Eliade G. Mircea,, de profesiune ziarist, călătorind în Asia, Egipt şi Europa. Viza poliţiei portului Constanţa e clară: 22 noiembrie. (Mircea Handoca, *Descoperirea Indiei,* în „Steaua", an XXXVII [1986], septembrie, nr. 9, p. 20.)

în *MemQrii* sîntem informaţi că înapoierea din India a avut loc „în preajma Crăciunului".

Ţinînd seama de scrisoarea către Valeriu Bologa, expediată la 12 decembrie, în care-1 anunţă că sosise în ţară de cîteva zile, slntem nevoiţi să facem o nouă rectificare cronologică.

Eliade îşi aminteşte : „Toamna, cînd am deschis cursul, am fost primit cu aplauze atît de puternice, încît am ridicat braţele şi am implorat sala să se liniştească, de teamă să nu creadă rectorul că e vorba de o manifestaţie politică" (ed. franceză, p. 447), Şi de data aceasta

memoria **îi** joacă autorului un renghi. Documentele pe **care le-am** consultat se referă, *indubikibU,* **la ieîaeepe**-rea cursurilor din ianuarie. Un interviu **publicat** îa *123%* **confirmă** cercetările noastre : „La redeschiderea cursurilor, **după** vacantele de Crăciun, mi-**am reluat** şi **eu lec**-ţiile de metafizică şi seminarul de **istoria logicii.,, într**-adevăr, în lunile noiembrie şi decembrie **1S37 n**-am ţinut nici o lecţie" (M. Straje, *O oră cu d. Mircea Eliade,* în „Veac Nou", an I [1933], februarie 27, nr. **1 p. 5).** "

La Paris, în septembrie **1955,** intr-**una din cele zece** întîlnifi cu Miilea Eliade, **am** discutat **pe'larg** şi **despre micîlp necoiacordqnţe** prezente în textul **ce** nit **fusese încă încredinţat tiparului»** ' ˌ

Ziţ^bind blajin> (şi puţin ironic), interlocutorul npeu mi-a.spus că, dacă vreodată voi publica, aceste capitole în Bomânia, să fac ^rectificării^" .necesare în **„Cuvîntul înainte** ". Mă **execut** *l ...*

In capitolul al XVI-lea, amintindu-şi perioada în care s-a aflat la Siguranţă — autorul afirma : „Am. rămas într-acel birou aproape 40 de zile."

Există In arhiva *din* **ţară a scriitorului un memoriu ml Ninei,** soţia **sa, către Bege, în care**-i **explica împrejurările** în **care a fost arestat, iar despre** acest **fapt scrie : „A fost reţinut 17 zile."**

O alta afirmaţie *â* **lui Eliade : „Am stat la sanatoriu pftîă^;â5ndiembrie(1^8V'** —

^9;^*^ **ţ ţte** *Jurnalul* **lui Jenny Aclerian** (ine-**dit) care, notînd pe loc, nu p ^ e ^ ş i datele :**

.< *Slmbătă* **,J2** *npizmfyrie. 1938-;:* **„ta prînz, am telefonat la** Marietta **(soţia Iui Haţg) cjiii întîni^Iare. După ce am vorbit** puţin **cu ea,,am auzit o voce care spunea** : «Dragă Jeiîi, îţi **multttnfesc pentru toate cele»...; Era ţîircea Eliade,** care venise **de cîteva ore de la sanatoriu."**

Deci, **documentele sînt precise : sosirea din sanatoriu** a **avut loc la 12 noiembrie 1938.**

Discutând cu autorul asupra fragmentelor ce nu figurează în **ediţiile apărute în Occident în primul volum al** *Memoriilor,* **mi le-am notat cu atenţie. Iată cîteva dintre ele :**

începutul portretului lui Constantin **Noica** : „Mi~**a** atras atenţia cu zimţul lui pe jumătate bîînd, **pe jumătate ironic, că** pronunţam graşifc unele **cuvinte...**"

Despre MihaU Sebastîan, **la** fel, se **omit cîteva** delaîîi : , Ca **şi** *Fragmente dintr-un carnet găsit,* **nuvelele** (volumului *Femei)* fuseseră scrise cu un an **mai înainte,** Ia **Paris.** Tipărise cîteva din ele în reviste, **dar ţinea** mult sâ ***l&* aduree în WIIMII. <Cultura Naţională»** tocmai **publicase cartea** raiul **debutant,** *interior* **— de Constantin Fîntîmeru. Sebastiam sperase? eă directorul editurii. .AL Ro~sefti, i~l va publica** şi **pe al- lui.Daar Bosetfi a. refuzat şi, prefund mîhs£t, Seb&stknvs-a hotărât să încerce aiurea..."**

Vorbind,despre proptia-i **persoană,** Eliade **constată** la un **mbî&ent dai** : .^Imputriva afirmaţiilor **atîtor prieteni** *şi* duşmani, nu aveam vocaţia mistica."

Paranteza din versiunea originală nu **mai** e **reprodusă.** Cred că nu e lipsită **de** importanţă, de **aceea m-,i** permit **s**-o fac publică : „Cioran a înţeles' foarte **bine** asta cînd, prin 1935—**86,** reeenzînd *Huligărmy a spm* **că dacă aş** fi **avut un** dram de misticism. romanul **pe eare**-1 **scrisesem ar fi** putut eg#ta **romaneie** *kxk* **> Dos&oievski/'** **îat**^aEteKmr, **verificîi*d, am găsiţi** această formaţie în **ar.ti**-coiul **kii Bţţ&,** Qîpra^ **jnUtuSat** *Mircea Eliod? şi dezaqwgirile sale* („Pagini literare" din Turda, 15 ianuarie **1936.)**

Atunci cînd devine prea liric, îşi atenuează emoţia **şi** supfriină paragraful respectiv (scena părăsirii mansardei). ' ffu figurează/de asemertea, în variantele- franceză şi americană : aprecieri despre diferite articole, **publicaţii ş*** conferinţe, itincrarii concrete de excursii (lâ>C**&sa Peşterii Şi** Biriboci), infosmanii **asupra** tirajelor de cărţi,**şi** onqyarii-loar piimite, date despre men^ii,femili)gi,;**gpiayorlpfrj.<cu** confraţii (N. Qrevedia, George-Doru Dumitrescu,), **stări** sufleteşti şi eîuar unele amănunte din propria-**i** biografie, dintre care unul e complet''necunoscut : suplinirea de către Efiade a cursului -^"psîheiogie **îa** Institutul de *E&m&Şie* Fizică. ,

Versiunea .^de fată reintegrează aceste **pasaje de** *veaii*-tate r£Hi3ânească la locul stabilit iniţial **de** autor în mfcnu-**scrişţU şâu.** •

Cel, de-al doilea volum al *Memoriilor* duce biografia pînă în anul 1960, cînd procesul de formare **a savantu-**

lui şi scriitorului se desăvîrşise. Lumea miturilor, riturilor şi Simbolurilor reînviate de el devenise familiară unui larg public. *Esenţialul* fusese spus. Ultimii' 25 de ani de viaţă pot fi de altfel reconstituiţi din paginile *Jurnalului.*

Rriyindu-şi cu ochi critic memorialistica, Eliade îşi făcea publice la 14 octombrie 1975 propriile gînduri : >,După ceVam recitit azi dimineaţă ultimele capitole, îmi dau ăeama cît am fost de nedrept cu mine însumi, pe de o parte» minimalizîndu-mi însuşirile cu caire am fost înzestrat, pe de altă parte silindu-mă să fiu foarte sincer."

^^tobiogTâfia lui Eliade oferă o imagirie cuprinzătoare asupra spiritualităţii româneşti interbelice. Totodată, găsini în paginile ei, filtrate prin sensibilitatea savantuluiromân, o seamă de tablouri şi imagini intelectuale ce privesc evenimente şi realităţi caracteristice ale vieţii europene din ultima jumătate de veac.

Sîntem uimiţi de bogăţia şi complexitatea erudiţiei, de multitudinea preocupărilor enciclopedice ale autorului : istoric al religiilor, sociolog, psiholog, istoric, filozof al culturii, folclorist, istoric al literaturii, etnograf, antropolog ş.a.

Slnteiţx „iniţiaţi" asupra semnificaţiei unor termeni cu care ,t,operează" savantul: *sacru şi profan, coincidentia oppoşitofyţm, hţerofanie, arhetip, centru, „ieşirea din timp", labirint.,*

Aceste pagini ne permit să cunoaştem mai bine trăsăturile „eroului" principal: tenacitatea, perseverenţa, pasiunea pusă în absolut tot ce întreprinde, bunătatea, sinceritatea, modestia, naivitatea, generozitatea.

Arta de portretist şi psiholog, puterea evocativă, nostalgia, ironia, paradoxul şi sarcasmul — toate în ansamblu alcătuiesc inegalabilul meşteşug al unui fascinant scriitor, caracterizat prin fervoare şi autenticitate.

Autobiografia e una din cărţile majore ale lui Mircea Eliade, făcînd parte din fondul de aur al literaturii noastre contemporane.

Activitatea de aproape. 30 de ani la Universitatea, din Chicago şi atmosfera de lucru reies din cîteva secvenţe prezentate în *Memorii.* Viaţa de-aici ne era cunoscută — în linii mari — din *Proba labirintului.* „Universiţatea se găseşte într-un imens pare, aproape de lac, la zece kilometri de cqntru. Totul este concentrat acolo : enorma bibliotecă,:Institutul Oriental, cu admirabilele sale arhive, un muzeu, mic dar foarte frump.ş, şi marii specialişti ai orientalismului. In fine.*, totul; ^Ce^ice uşurează nu numaiinformaţia, dar şi'verificarea ei."[5] • . >

Dintr-un exces de modestie, autorul nu oferă, în *Memorii,* detalii asupra deosebitelor succese şi afluenţei de la cursurile sale. Veneau numeroşi auditori din afară, la fel ca în anii cînd îşi ţinea cursurile in amfiteatrul „Titu Maiorescu" de la Facultatea-de Litere şi Filozofie a Universităţii din Bucureşti.

Mac Ricketts îmi vorbea despre acele extraordinare prelegeri de la Chicago, la începutul deceniului al şaptelea. ,;în faţa omor imense'săli arhipline, vorbea liber, era captivant. Nici un âlt profesor de istoria religiilor nu s-a bţfetirăt în America de' aşa^popularitate. Ţin minte ova-ţiile pe care le-ă primit în octombrie 1973, cînd a conferenţiat la Chicago, în faţa **a** peste o mie de profesori universitari."[6]

Paul Ricoeur 1-a secondat pe Eliade, în 1973, în ţinerea cursurilor şi conducerea discuţiilor Seminarului de la Chicago. Profund impresionat de cunoştinţele şi talentul autorului *Tratatului de istorie a religiilor,* învăţatul francez şi-a exprimat de multe ori indignarea că meritele lui Eliade nu sînt recunoscute, în Franţa, în adevărata lor lumină. Atunci cînd, în februarie 1976, în fine. Sorbona 1-a numit pe Eliade Doctor Honoris Causa, în cuvîntul său, Paul Ricoeur a 'spus printre altele : „Mă simţeam mîndru de a fi printre acei care au avut ocazia să predea cu el la Universitatea din Chicago. Nu ar.fi

[5] Mircea Eliade, *UEpreuve du labyrinthe,* Entretiens avec Claude Henri Rocquet, Ed. Pierre Beltond, 1978, p. 125.
[6] „Vatra", 1983, decembrie nr. 12,'p. 11.

trebuit să spun *onoarea,* **ci plăcerea, farmecul** care se **leagă de** amintirea **acestei experienţe. Mircea ştia totul ; cînd veneam la seminariile noastre comune cu notele mele laborioase, el sosea cu cultrfra sa imensă. Am învăţat mai mult decît oricare din studenţii** *a* **> predmd împreună cu ei.**"[7]

O astfel de **autoritate de necontestat în lumea ştiinţelor a primit onorurile celor maî prestigioase instituţii de cultură din lume. Mircea Eliade a fost numit membru de onoare al academiilor: americană (196©), britanică (1970), austriacă (1973), belgiană (1075) şi Doctor Honoris Causa al universităţilor : Yale (1866), La Plata — Argentina (19S9), Sipoo College Loyola Chicago (1970). Gofegiul din Boston** ***(i9fl%*** **Colegiul Law La Salle** din **Phflteidphia** ***(1332),*** **Colegiul Oberlin (1972),** Lancaster **(!§?§), Sorbonâ (19TO), Washington (LS65).** *v*

In **decembrie 1984, ctod Începe redactarea** capitolului **al** XXII-lea, s-au **sărbătorit ?§ de ani** de **la înfiinţarea Academiei Americane 4e Religie. Eliade** este **laconic** în **prezentarea omagiiicc ce i s-au adus lui,** unuia din **cei mai** maari istorici ai **religilor din lume. Cu** această ocazie, **compozitorul**. Ffank **Burch Brown** i~**a** dedicat cvartetul **pentru** pian, vioară **şi** oboi *Ritual Compass,* iar Isamu **Noguchi** i-**a** of**eiit o sculptură** inspirată din opera sa. Ne **propunem** pa **altădată**J$ glosăm **pe** marginea interferen**ţelor** dintre muzică **şi** pictură **şi** preocupărilor enciclope**dice .ala savantului însetat să** soarbă *totalitatea.*

Aşa cum'am arătat mai'suş^ efervescenţa culturală din **Spmânia anilor** 1^^1940 **se** ^afla. *în* primul plan al

In ultimele 2D0 *fie* pagini — preşent pe alte melea**guri,** evocînd alte peisaje,, oameni, **şî** preocupări — ţine legătura cu ţara prin limba **în** care-şi scrie beletristica, amintirile şi *Jurnalul* **Cîteva** miJL **de** scrisori către prie**teni** sau cunoscuţi sîht redactate **în** limba maternă.

' **In** Anglia, Portugalia, **Franţa sau** America e fericit **atunci cînd** întîlneşte un **compatriot, cînd o** întîmplan sau un fapt îi aduc în minte o fiinţă **dragă.** Nu **numai** contactul direct cu **un.** p4eţşn (întîlnirea cu Mircea

* ^Paul Ricoeur, *Mircea Eliade, în* Cahief de rilerne, *Wl-h* **p.** 278.

Vuîcănesctx wnit în Nuntea unei delegaţii economice **la?** Anglia anului 134 fr), ci şi peisajul **Beroei, de pifaiă, îi .aren** învie întîlnirile cu Lucian **Blaga din vara anului** I

Nu putem lăsa la o parte afirmaţia *ce **revine de zeci** de **-ori** în nMmo*ialistică şi.interviuri : **„Eu nu pşt** scrie Literatură decît în româneşte, limba în **care** visez," Textul devine mai tulburător in rnoijaşntul eîneţ **asistam Ia** ^nfiriparpa unei romuriUce povestiii de dragoste : „Este si limba in care.pot mărturisi unei femei că **o** iubesc.*

, Pregătind un studiu pentru o prestigioasă revistă, îi via. **în** minte articolele despre alchimie ptibl**&ate ca elev**

Ixx drurn spre Napoli', retrăieşte o călătorie *pe* **Dtfh**&rfe Marea Neagră, Aflarea veştii morţii fatei **îi** răscoleşte amintirile : „în ultimii ani izbutisem şă-mi ştăpînOşc <Jb* iul de ţară: il negăseam efoar în s6mn, în uneîe vise. Acum mă copleşea clin nou. Nu încercam să mă **apăr";** raă lăsam în voia melancoliei, ptercă' aş **fi** aşteptat' **un** iairacoL Daca aş fi fost liber/ aş: îi început să-**mi** scriu memoriile din copilărte."' "

Vîntîlnii'ea' cti Pe^zzoitf *îî* readuce în toanfearda **din** Strada'Sîetadiel, un&feciiea'**f** *Misteti.* * • '

Unele impresii anterioare deosebit **de ţ**&tternice, **stol** *rx*ţ$8!i& în* âut6bio^afie : **;ţAm notat** în *Jurnal* remoţia c**$^are**/îîi ae**^-zi** *âfr 'M* **iunie,** *skn* **pricit efe la fereastra** autocarului cimpiiîe bătute-**de** maci ; **mi-asn adus aminte de*** peisagiile copilăriei mele, **de** cîmpul **şi de cerul** rcH mânesc."

Celebrităţile spiritualităţii româneşti (Brâncuşi, Eugen Ionescu, Emil Cioran) sînt prezente prin-amintiri^ conversaţii, întîmpiări, reflecţii, comentarii asupra operelor lor. , - •

Merriorrtle ne oferă în acelaşi timp un **uriaş** material documentar-despre viaţa şi creaţia *tâmr* scriitori, oamoni de ştiinţă şi artă culcare **a** venit ***ia**' poptaet **.direct ,sau** prin corespondenţă : Douglas Aîlen, yhQinas Alfizer, Gaston Baehelard, Georges Bataille, Charles Baudouin, Buonaiuti, Chagall, Ananda Coomaraswamy, Henri Corbin, Benedetto Croce, Jean Dariielou, Georges DumezO, Gilbert Durând, J. Evola, C.G, Jung, ErnstJiinger, Pierre Klossowski, Marcel Lobet, Charles Long, Henri **de Lu-**

bac, Vittorio Machioro, Henri Michaux, Eugenio **d**'Ors, Rudolf Otto, Giovanni Papini, Raffaele Pettazzoni, **Jean** Paulhah, Raymond Queneau, Louis Renou, Paul Ricoeur, Giuseppe Tucci etc.

Oricine va intenţiona să prezinte o exegeză despre *Tratatul de istorie a religiilor, Mitul eternei refintoarceri, Şamanismul, Noaptea de Sînziene* nu se va putea lipsi'de, referirile făcute la aceste cărţi în autobiografie.

In acelaşi timp memorialistica, aşa cum am demonstrat, trebuie folosită **cu** prudenţă. In orice caz ea trebuie verificată şi completată cu actele şi documentele oficiale. Qşoşebit de Jmportante sînt strădaniile lui Constantin **Popescu-Cadepi^** care, în urma unor minuţioase cercetări, **a,des**£operit noi date pe care le-a sintetizat şi comentat în articjoljul *Mircea EUa^e completări şi rectificări bio* grafice?.* '

«•„. Actele de naştere şi **de** şcolaritate (ale lui şi **ale** **ce**lorlalţi membri **ai** familiei) **nu** pot **fi,** desigur, contestate **şi** de ele nu se poate, în **nici** un **caz,** dispensa viitorul biograf al scriitorului. Mircea Eliade, însă, are unele „amendamente". Intr-o scrisoare către mine, trimisă **din** Paris la **5** iunie **1934,** face cîteva precizări :

- ;,Am citit cu interes articolul **lui** Popescu-Cadem. *E%plieaţia»- lui **9** martie : Cum **nu** exista un «Sfînt Mircea» ; săi'bătoream onomastica la **9** martie (cei **40** de mucenici). După introducerea stilului nou, am cumulat **în** ziua de **9** martie onomastica şi data naşterii, mai ales că (nu înţeleg de **ce !)** socoteam această **dată** 25, iar nu **28** februarie.

în ceea ce priveşte informaţiile despre Nina Mareş, **ele** sînt eronate. Nina nu putea fi căsătorită **la 17** iulie **1927,** cînd Giza a fost născută în **1921** ! Nu domicilia (în **1934)** în Calea Moşilor, ci *în* Pasajul Imobiliara, unde îşi avea redacţia «Cuvîntul». Eu n-am locuit niciodată în Călea Rahovei. G. Raeoveanu nu e pseudonimul **meu,** e humele unui mare gazetar, prieten **şi** discipol **al** directorului ziarului «Cuvîntul»... Inutil **să** mai continui...

*** „Revista de istorie şi teorie literară", 1983, ianuarie-raartie, nr. 1.**

Nu am actul de naştere..."

Actele de şcolaritate (de la Şcoala nr. **10** şi Liceul „Spiru Haret") nu stîrnesc nici o obiecţie. In ansamblul lor, cercetările lui Constantin Popeseu-Gadem nu îl Iasă indiferent, deoarece Eliade notează în *Jurnal,* în aceeaşi zi cînd îmi expediase scrisoarea :

„Paris, 5 *iunie 1984*

In plicul retransmis de la Chicago, cîteva scrisori interesante : de la Mircea Handoca şi Mac Ricketts (între-bîndu-mă ce cred despre „Actele civile" publicate şi coihentate de Popescu-Cîadem în *Revista de istorie şi teorie literară,* ianuarie-martie **1983)** şi de la Matthias Dalvit, astrolog elveţian, cerîndu-mi data exactă — ora, minutul — a naşterii mele, ca să-mi facă horoscopul (o găsisem în articolul lui Popescu-Cadem : **28** februarie, ora **5** dimineaţa)."

Chiar,dacă întrezărim o undă de ironie în această ultimă frază, constatăm că, vrînd-hevrînd, eroul principal a acceptat evidenţa documentelor. Nouă nu ne rămîne altceva decît să fim de acord.

Din păcate, Mircea Eliade nu a mai putut afla ultimele cercetări ale pasionatului său biograf. Descoperind noi date din perioada cînd ilustrul nostru scriitor a fost secretar de legaţie în Portugalia, Constantin Popescu-Cadem îşi încheie articolul cu o concluzia pe care aş fi semnat-o, fără şovăire, şi eu : „Destinul României s-a confundat întotdeauna în biografia lui Mircea Eliade cji destinul său."[9]

Prin ce mijloace reuşeşte Eliade să captiveze ? Desigur, meşteşugul 1-a căpătat treptat, de-a lungul anilor, dar dacă n-ar fi fost talentul înnăscut, „tehnica" în sine, oricît de perfecţionată ar fi fost, nu ar fi putut zămisli capodopere.

Avînd forma fluentă a unei povestiri (propria sa viaţă), punînd în practică autenticitatea teoretizată de el cu mai bine de jumătate de veac în urmă, *Memoriile ne* prezintă nişte personaje vii şi nu nişte fantoşe.

[9] **„Revista de istorie şi teorie literară'**, **1986, aprilie—septembrie, nr.** 23, **p.** 23(5.

Forma expunerii se „mulează'V perfect conținutului. Capitol®! **Cliristmelr** deşi poate fi decupat, avsadu-şi âadi-fâta&tatea proprie, e o, *eiigă> a unui lanț, legată eu, invizibile şi trainice fire de întreg, la fel eum a fost complet inseparabilă ^iața celor doi soțL

Avem senzația că recitim ofaseinaHntă poveste de dragoste scrisă de Mircea Eliade In deceniul al patrulea. De dala aceasta personajul principal e autorul insuşi* ce nu se. siieşte să-şi prezinte p^optriile-i şeptimente. Deşi împlinise de c\aind **40** de ani, se îndrăgosteşte ca un Ii$e^ *şi* .hoinăreşte.pe. *$ră&b}&* parisuUp alături de fijbața dragai Paginile in ear^-i îniilnim pe, eei.doi.^drăgQS^Iți ipalpruțişați, ssr^tîndu-se in dreptul felinarelor, sint pline de farmec şi de po^^ie. , /

Celor, eiieva siluete cfe-apar, portretizate incă din primele două pagini ale capitolului (Sibylle, ChrisHnc], Marny, Lisetie, Ionşl Perlea), *li fe* acordă o frază sau doua — «piinindu-se despre .€;le : ^e&ențâşluT^ Protagonista . ni >e înfățişează la, început' e a o apariție" tulburătoare, blonda cu ochii albaştri, cu părul*pe 'umeri, rlzînd' copilăreşte. Treptat-treptat îi cunoaştem mai bine timiditatea, umorul şi voia bună. Unele detaftî sfint anticipate : „va stâpîni perfect terminologia nruîtor limbi orientale". De fapt acest procedeu al unei paranteze referitoare îa fapte ^ vor avea loc peste cîteva zile, Juni/ani sau decenii îl vom întffni de m?4 *mxătppȚÎ.*

T Deşi croi^ologiş,, este. respectată, Eliade preferă interferența planurilor!'t)e "pildă, primele pagini ale capitolului al XV-lea se .petrec la 9 septembrie 19 0, Ia Londra, într-un adăpost antiaerian. ^

Cu capul sprijinit în m&rii^prin fa£a ochilor săi (şi ai cititorilor) s*e derulează filmul ultimilor ani de viață, încetarea alarmei aeriene îl readuce la „realitate".

Acelaşi procedeu îi,găsim şi în capitolul al XXIII-lea. început sub fonk& d;e. *furnal*şi.încadrat.țp mod concret în timp şi spațiu (C^icațgo. ,10 decembrie. *i$M)..* Autorul se reîntoarce în timp şi evocă momentul soirii sale în America, la 1 octombrie 1956, şi apoi, asemenea unui Crisfofor *C&hțmb*togşjpQ&* continentul de dincolo de ocean.

Ultimii şase ani de viața i-a consacrat definitivării Unei opere monumentale : *Enciclopedia* religiilor,,apărută pos^ tom, în 18 diurne, în Editura Macmillan dîn New York.

încă din 1979 Mircea Eliade a întocmit pianul, a fixat lista colaboratorilor, a arficoleîor ce trebuiau redactate şi proporțiile aproximative ale fiecăruia din ele, a condus numeroase şedințe de lucru, a citit şi a corectat în şpalt mii de pagini. Prefața, semnată *Mircea EUade, EdUor in chief,* este datată martie Î986. *în* afară de revizuirea întregii opere, an apărut sub semnătura lui următoarele texte : *Alchemy, Androgynes, Centef of îTie World, Deus oiiosus, Earth, Hierophantț. fniiiation, Orientation,* Sex-*uality, Aii Overview, Yoga.*

Cele două sute de pagini definitivate din volumul al doilea al autobiografiei vor putea determina istoricii literari ai viitorului să o considere drept o operă neterminată. Prețul acestei renunțări. însă, hu e oarecare. Jstoriâ culturii universale a primit Ca dar, din partea lui Mircea Eliade, o operă ştiințifica fundamentală : *Encicîâpeăia religulor.*

Memoriile constituit una din sintezele biografiei spirituale a autorului. Flecare pagină, am putea spune fiecare frază stîrnesc numeroase asociații, necesită completări.

Cursul despre *Upanişade* ținuf la Chicago, la care se referă la un moment dat. îsi arc geneza cu ani în urmă în eseul *Me:c fizica Upcnişodelor,* apărat în patru numere ale „Cuvîntului" în primăvara anului 1933, şi în cel intitulat *Motive religioase în Upanişade* („Vremea", aprilie 1933). Aceste comentarii ale *Vedelor* — ce constituie de fapt baza filozofiei indier.- — au fost şi în centrul cîtorva prelegeri ținute *do* Mircea Eliado în deceniul al patrulea a Facultatea d- Lite P iirureşti.

Jumatal («i de p.tsirf; *i* -urdată de *Memorii* călătoriei In Suedia Ia începutul deceniului al şaselea poate fi" completată cu hocțațin fapvi< ă *ce* so desprinde din scrisorile lui Alf Lombard şi Stig WtK&nder, care sperăm să apară în viitorul apropiat.

Propriile opere, atît cele de ficțiune cît şi cele ştiințifice, nu apar din *Memorii* în adevărata lor strălucire. Chiar dacă, din cînd în cînd, autorul reproduce o apreciere măgulitoare, un elogiu neobişnuit, în general el păstrează discreție, trecînd sub tăcere numeroase fapte deosebit de elocvente.

Obsedat permanent să „iasă din timp" cu ajutorul miturilor, simbolurilor şi riturilor, Mircea Eliade nu a putuf să-şi domine destinul, reşemnîndu-se „să trăiască în Timp, în istorie, păstrînd totuşi legătura cu eternitatea". ,

In cele aproape opt decenii ce i-au fosf hărăzite de Parce simtea^mereu că, arc *nevoie de timp.* ,

Scrisul a constituit pentru el o permanență dăruire, o maximă tensiune, o ardere mistuitoare. Nu de puține ori a exclamat : „Nu pot spune că mi-a fost uşor !"

Cu peste jumătate de veac în urmă, într-un stil puțin țexaltat-teribilist, îşi dorea: „Să simți cum fiecare rînd scris îți smulge din viața, ta, îți soarbe sîngele, îți mistuie creierii. Să simți cum scrisul îți stoarce întreaga substanță a vieții tale. Numai aşa merită să scrii."[10]

Memorialistica şi eseistica lui Mircea Eliade s-au străduit să răspundă propriului deziderat : „Dacă am putea arde totdeauna cu aceeaşi sinceritate şi aceeaşi plenitudine."

Memoriile au fost o astfel de *„ardere".*

MIRCEA HANDOCA

*o Mircea Eliade, *Cum se scrie,* „Vremea", 1939, noiembrie 5. tir. 317, p. 6—7.

Notă asupra ediției

Memoriile lui Mircea Eliade au fost scrise în limba română. Reproducem textul după fotocopia manuscrisului de bază, aflat în arhiva noastră. O primă ediție a cărții de față, intitulată Amintiri, *a apărut in 1966, la Madrid, în colecția „Destin", condusă de George Uscătescu. Ea cuprindea primele opt capitole.*

Ulterior, autorul a adăugat versiunii inițiale încă şase capitole. In această formă a apărut la Editura Gallimard în 1980, fiind intitulată Memoire I (1907—1937), *cu subtitlul* Les promesses de Tequinoxe. *Cel de-al doilea volum,* Memoire II (1937—1960), *poartă subtitlul* Les moissons du solstice. *Traducerea americană a apărut cu titlul* Autobiography.

Manuscrisul nu are nici un titlu. Ori de cîte ori Mircea Eliade se referea la acest text, îl numea Memorii. *Am optat, deci, pentru acest termen.*

Menționez că ultimele zece capitole le-am tipărit în anii 1987—1988 în „Revista de istorie şi teorie literară". In septembrie 1985 am discutat cu autorul la Paris despre posibilitatea apariției în România comunistă a acestei opere. De comun acord, am operat cîteva intervenții, omitînd acele fragmente care n-ar fi putut să apară.

In noile condiții, redăm textul in extenso.

In transcriere, ara respectat manuscrisul, aplicind normele ortografice în vigoare. Cele cîteva paranteze drepte aparțin editorului şi rostul lor este de a clarifica unele situații ambigue. Am folosit pentru aceasta edițiile franceză şi americană.

MIRCEA HANDOCA

Memorii

Promisiunile echinocţiului

VOLUMUL I (] 307—1937)

PARTEA ÎNTÎI

Mansarda

PRIMELE AMINTIRI

M-am născut la Bucureşti, *Ih &* martie 1907 (25 iebruarie stil vechi). Frateleurneu, Nieolaie‚Eem^s, născuse eu un an naai înainte, iar după patru ani a venit pe lume Cornelia» Tatăl meu.er^, .,nîoldoye^‚»din•,Teeţ*el şi înainte de a-şi«schimba numele în EJiade^ se numise Ieremia. Dicţionarul^ fcaiKîe£~ramâa pe care I-^a, folosit tot timpul liceului era semnat,: *f^heorg^e* Ieremia. Tata era cel mai mare din patru ^pii. Al dQitea băiat, Cost^că, era, ca şi tata, ofiţer idar făcuse Şcoala de Război, ajunsese ofiţer de Stat Major şi a înaintat pipă la gradul de jjeneral de divizie, în timp ce tata, ţaai înţelept sau mai nepriceput, n-a reuşit şă treacă de .gradul 4e căpitan, fratele cel mai mic, Pavel, după aventuri despre care familia nu vorbea niciodată, intrase fun^kmar la Căile Ferate Ultima oară cînd am aflat veşti despre el, ajunsese şef de gară. L-am întîlniţ de foarte puţina ori. Era brun, ca şi tala, dar nu-şi pierduse părul şi părea mai frumos.

, Singura *lor* soră murise curînd după ce se căsătorise cu un învăţător. M-am ştiut niciodată qam arătase,, unde trăise şi ce făcuse. Odată, prin lJft9r^I&20> a venit ia noi, în Strada Melodiei, un tînăr bălai Şi stîngaci, îmbrăcat în uniforma verde a Şcolii de Silvicultură. Tata ni 1-a prezentat . Cezar Cristea, băiatul surorii mele. L-am plăcut de la început, pentru că citise literatură, întrebuinţa Cuvinte alese şi eta poet. în acei ani a publickt de altfel

primul lui volum de poezii, *Floarea Reginei.* A continuat să scrie şi să publice pe unde apuca şi după ce a devenit inginer silvic. Publica poezii, dar mai ales articole scurte, adeseori polemice, în legătură cu politica pădurilor. Ultima cărţulie pe care am văzut-o, în preajma celui de-al doilea război mondial, se intitula de altfel *Pădure şi amvon* şi cuprindea polemicile lui cu arhimandritul Scriban.

Unchiul Costică locuia la Bucureşti, într-un apartament mare şi luxos din Bulevardul Pache Protopopescu. Se căsătorise cu o grecoaică bogată din Galaţi, Hariclia, şi avea doi băieţi, Dinu şi Gicu. Era blond, mai puţin înalt ca tata, dar frumos şi mi se părea elegant, cochet chiar, mirosind discret a apă de colonie. Cit de adine aş coborî în amintiri, îl revăd acelaşi : maior, grăsuliu, ră•sucindu-şi sau mingîindu-şi mustaţa, vorbind puţin graseiaţi" întrerupind-frazele cu un rîs scurt.

Fârriiliile nu se av^aU bine. Nu mi-aduc aminte să-i. **fi** văzut vreodată la noi acasă, cu excepţia rarelor vizite ale băieţilor.Şi iarăşi, numai noi doi, Nicu şi cu mine, ne duceam cîteodată, duminicile dimineaţa, să ne jucăm cu ei, în cameră lor înaltă, luminoasă, plină cu jucării. în ultimele clase de liceu şi la Universitate, ne mai vedeam carri o dată, de două ori pe an. Mai tîrziu am aflat de la mama principalul motiv al răcelii. Unchiul Costică i-ar fi spus într-o zi : „Ce păcat că aţi dat numele de Mircea băiatului Vo&tru ! Aşa voiam şi eu să-1 numesc pe al meu. Dar acum n-am s-d mai pot fae£. Mircea al meu ar risca să fie confundat cu băaătul vostru... !" •

N-am ştiut niciodată de ce tata şi cu unchiul Costică şi-au schimbat numele din Ieremia în Eliade, nici de ce celălalt frate s-a încăpăţînat să rămînă Pavel Ieremia. Tata spunea că au făcut-o din admiraţie pentru Eliade-Rădulescu. Eram prea mic cînd am stat pentru ultima oară în casa bunicilor, la Tecuci, aşa că nu mi-a trecut prin minte să-i întreb ce credeau ei despre schimbarea numelui. De bunici şi de casa lor îmi aduc încă foarte bine aminte. Bunicul era înalt, uscat, ţeapăn, cu părul alb. In fiecare după-amiază mă 1ua cu el la cafenea, să-1 privesc jucînd table. Aveam dreptul la dulceaţă şi rahat, dar cînd cîşiiga partida de table, mai primeam o dulceaţă. Către seară, ne întorceam acasă pe Strada Mare.

Cred oă aveam patru sau cinci ani cţnd, atîrnat .de mina bunicului, am zărit, printre pantalonii şi rochiile care înaintau agale, la căderea şqrii. pe Strada Marele* fetiţă cam de virsta mea, purtată şi ea de« rnînă de un bunic. Ne-am privit ammdoi, adînc, în ochi, şi după ce-a trecut m~anvîntors s-o mai privesc, şi am văzut că întorsese capul şi se oprise. Au trţput aşa cîteva clipe, pînă ce bunicii ne-au.tras pe fiecare după sine. Nu ştiam ce se întîmplase cu mine. Simţeam doar că se întîmplase ceva extraordinar şi hotărîtor. într-adevăr, chiar în seara aceea am descoperit că mi-era destul să evoc imaginea de pe Strada Mare, ca să mă simt lunecînd într-o beatitudine nemaicunoscută, pe care o puteam prelungi indefinit. în lunile care au urmat, evocam imaginea cel puţin de cîteva ori pe zi, mai ales înainte &e a adormi. Simţeam cum tot trupul se adună într-lin, fior cald, apoi încremeneşte şi, în clipa următoare, toturdisparc în jurul meu ; rămîheam suspendat ca într-un suspin nefiresc, prelungit la infinit; Ani de zile, imaginea fetiţei ele pe Strada Mare a fost da un fel de talisman secret, căci îmi îngăduia să mă refugiez instantaneu în fragmentul acela de timp incomparabil. Nu i-am uitat niciodată figură : ave^ ochii cei mai mari pe care-i văzusem pînă atunci, negri, cu pupilele enorme, acoperind aproape toată retina ; faţa pâlid-brună, pălind poate şi mai palidă* datorită buclelor negre care-i cădeau pe umeri. Era îmbrăcată după moda copiilor din 1911—1912 : bluza albastru-înlunecat, fusta roşie. Mulţi ahî după aceea, 1 resăream de cite ori. zăream pe stradă aceste două culori împreună.

Cred.că .în anul acela (19.11 sau 1912) am rămas la Tecuci o lună de zile. Am căutat-o zadarnic, pe toate străzile pe unde mă plimbam cu bunicul. N-am. rriai întîlnit-o.

De bunica îmi amintesc mai, multe din a doua vacanţă pe care am petrecut-o la Tecuci, în vara anului 1919. Aveam atunci 12 ani şi redescoperisem gustul cititului. Rămâneam aproape tot timpul lingă fereastră, citind. De cîte ori trecea pe lingă mine, bunica mă ruga să citesc cu glas tare, să audă şi ea. încercam să-i explic că nu poate înţelege mare lucru, ascultînd doar fragmente, fără legătură între ele, dar bunica stăruia. Aşa-i citea ei Costică, îmi spunea. Ii citea din orice carte pe care o avea în faţă.

chiar dacă era manualul de fizică sau chimie. A tebuit să mă supun. îmi aduc aminte că i-am citit frînturi din *Călătoria unui român in Lună* (al cărui autor l-am uitat **de**' mult) şi din *Rderlm* al **Reginei** Măria.

Bunica era măruntă, cu părul cenuşiu strîns în jurul tîmplelory cu ochii palizi. în anul acela, Î919, i-am văsuț pe amîndoi pentru ultima oară. Nu m-am mai dus de atunci la Tecuci. Bunicii din Moldova, cum le spuneam, s-au stins cițiva ani mai tîrziu. Bunicul avea aprdăpe nouăzeci de ani.

M-am născut în Bucureşti, dar chiar în acel an tata * fost mutat cți garnizoana la Rimnlcu-Sărat, şi cele dinții amintiri se leagă de acest oraş. O casă mare, cu multe încăperi, şi salcîmi în dreptul ferestrelor. în fund, curtea şi apoi grădina, care mi *se* p^rea uriaşă, înecată sub pruni caişi şi gutui. 'Cea mai vechie amintire (cred că aveam mai puțin de trei ani) : în gradină, cu fratele meu şi un cîine mare, alb, Picu.Ne rostogoleam toți trei în iarbă. Alături, pe un scăunaş, mama, stînd de vorbă-cu o vecină. îndată după această imagine, o' alta ; *pe peronul gării, seara, aşteptînd o mătuşă de la Bucureşti. Lume multă. Aveam uri corn,, pe c#re nu îndrăzneam să-1 mănîne, atît mi se părea de prodigios, şi-1 păstram în mînă, privindu-1, proeîainîridu-1, lăudîndu-mă că-1 am, Cînd intră trenul în gară, grupul nostru începu să se agite, şi rămîn o clif ~, singur. Din nevăzut, izbucneşte un băiețaş de 5—6 ani, îmi staUlge? cornul, mă priveşte o clipă, zîmbind, duce cornul la gură şi dispare. Am fost ^tît de surprins, încît am amuțit, paralizat, parcă hii se revelase puterea monstruoasă a iscusimii şi îndrăznelii.

Alte amintiri de la vîrsta de 3—4 ani : plimbările cu trăsura către pădure sau la viile din jurul Rîmnicului. Cînd se oprea trăsura **în** marginea drumului, sub pomii încărcați, mă suiam **pe** capră şi culegeam prunele brumării. Odată, **în** pădure, însuhtînd **pe** brînci prin iarbă, m-am trezit **pe** neaşteptate **în** fața unui guşter verdealbastru, strălucitor — şi âm împietrit amîndoi, privindu-ne. Nu mi-era frică, şi totuşi inima mi se zbătea. Eram covîrşit de bucuria de a fi descoperit **o asemenea vieţuitoare** nemaiîntikiită, de **o** atît **de stranie frumuseţe.** i

Bar Mi cu seamă îmi **aminte» de o după-amiază de** vară, cînd toată casa dormea. **Am *ieşit* dinodaia**^ noastră, a fratelui meu şîa meâ **şi, de-a buşHea,** pi*să nu fatf2gomot,'m-am îndreptat spre salon. **Aproape că nu**-1 **cunoş**team, căci nu ni se îngăduia să intrăm **decît** la zile mari sau cînd aveam musafiri. Cred, de altfel, că în restul timpului uşa era închisă cu cheia. Dar, de data aceasta, am găsit-o descuiată şi, tot de-a buşilea, am pătruna înăuntru. în clipa -Următoare, emoția m-a țintuit **loculuL** Parcă âş fi intrat într-un palat din basme : storurile **erau** lăsate şi pcTcfelele grele^ de **catifea'verde,** erau trase. **în** odaie pkvka o lumină, verde, irizată, ireală, parcă m**-aş** fi aflat .dintrejdață-închis **îa£r-un bok uriaş de** strugure. Nu *şkm* cit timp am Jtămas **acolo, pe covor,** respkînd anevoie.Cînd m-am **deşteptat* am** început' **să** înaintez eu grijă psE covor, ocolind **mobilele,** privind cu nesaț «căsuțele şi etajerele pe care **se aflau aşezate fel de** fel **de sla**tuete; ghiocuri,- sticluțe **de cristal,** cutiuțe de argint, privind mai ales oglinzile mari, **vfcî*eţien£, în** ale căror âpe adinei şi *cMve* mă regăseam **altf&l/ mai** crescutr**mei** frumos, p&reă *eit* &&umi **&tatâbilat**''de lumina ateea ajungă acolo dintr-o altă lUme.

jNT-âm povestit nimănui despre această descopfenfe Simțeam, de aHÎ^ că n-aş, fi **ştiut** ce sa **povestesc.** Dacă aş fi putut utiliza vocabularul adultului, **aş** fi **spus** ca descoperisem o taină. Ca **şi imaginea** fetiței **de pe** Strada **Majre,** puteam, evoca oricîfrd **feeria aceasta verde şi** atunci **rănâneam nemişcat, aproape nemaitodrăzmnd să r**^^h% şi regăseam beatitudinea **de la început, retrăiam cu aceeaşi** intensitate **intrarea bruscăîn paradisul luminii aceleia** neasemuite. Exercițiul **acesta de recuperare a momentului epifanic I-am practicat mulţi ani şi regăseam** întotdeauna **aceeaşi plenitudine, în care mă lăsam să alu**nec **ca într-o clipă fără durată, fără început şi fără sfîrşit în** ultimii ani **de** ficeu, **cînd mă luptam cu lungi crize tic** melancolie, mai izbuteam **încă, uneori, să regăsesc lumina**

"de aur verde din acea după-amiază de la Rîmnicu-Sărat, dar deşi beatitudinea era aceeaşi, era peste putinţă de suportat acum, îmi agrava prea mult, tristeţea ; căci de data aceasta, ştiam că lumea din care făceau parte salonul şi perdelele de catifea verde, şi covorul pe care înaintam în genunchi, şi lumina neegalată, era o lume pentru totdeauna pierdută.

In 1912 tata a fost mutat cu garnizoana la Cernavodă. Am rămas acolo doi ani. In amintirile mele, timpul acela se desfăşoară, în plin soare, între Dunăre şi dealurile cărămizii calcinate, pe care creşteau măceşi şi flori mărunte cu petalele palide, tăiate. Cînd am sosit, am fost încartiruiţi pentru cîteva luni în unul din pavilioanele regimentului. Numai ... creşteau şi alţi arbori în afară de salcîmi; îmi amintesc tupilîndu-mă printre brazi şi pini maritimi, îmi amintesc de conduri cu flori albastre. In amintirile mele, parcă numai acolo, în parcul regimentului, ar fi fost cu adevărat umbră. Restul Cernavodei se afla întotdeauna sub soare.

Curînd ne-am mutat într-o căsuţă aşezată în coapsa dealului. Aveam grădină cu boltă şi viţă de vie. Intr-o zi au început să sosească lăzile cu mobile de la Rîmnicu-Sărat, şi priveam fascinat cum tata, ajutat de ordonanţă, le desface pe rînd, le ridică cu mare grijă capacul şi pipăie sfios cu mîna paiele, ajungînd pînă la misterioase obiecte înfăşurate în jurnale; pe care le scotea încet, în timp ce toţi ne ţineam răsuflarea, ca să vadă dacă au ajuns intacte. Apăreau, pe rînd, pahare de toate culorile, farfurii, ceşti, ceainice. La răstimpuri, tata se încrunta şi înjura în şoaptă, prelung, muşcîndu-şi mustaţa — apoi aşeza obiectul spart pe lădiţa de alături, parcă nu s-ar fi îndurat să-l arunce.

In toamna aceea am intrat la grădiniţa de copii. Am fost mîndru cînd am îmbrăcat şorţul cenuşiu şi m-am dus singur la şcoală. Invăţasem deja alfabetul, dar încă nu-mi dădeam seama la ce ar putea folosi. Nu mi se părea atît de interesant cînd am ajuns să silabisesc *o-u, ou, bo-u, bou,* — nici chiar cînd am izbutit să citesc, fără să mai silabisesc, *Ţara noastră se numeşte România.* Dar odată am dat peste cartea de citire a fratelui meu şi, după prima pagină, n-am mai putut s-o las din mînă. Eram fermecat, parcă aş fi descoperit un joc nou. Căci cu fiecare pagină citită aflam lucruri necunoscute şi nebănuite. Am învăţat numele judeţelor, ale rîurilor şi ale oraşelor şi am aflat despre Daniil Sihastru şi Mînăstirea Neamţului şi cîte alte lucruri care mă uluiau, mă copleşeau prin vastitatea şi misterele lor. Dar după o săptămînă, cînd am terminat cartea lui Nicu, am descoperit deodată că lucrurile nu erau atît de simple pe cît le bănuisem eu. Căci nu mai aveam la îndemână o a doua carte pe care s-o pot începe imediat. Tata avea vreo sută-două de volume frumos legate în piele, dar erau încuiate într-o bibliotecă cu geamuri. Nu puteam citi decît titlurile, şi nici pe ele nu le înţelegeam întotdeauna. Erau volume care se intitulau „Roman", şi a fost o lungă discuţie între părinţi dacă trebuie sau nu să-mi explice ce înseamnă acest cuvînt. Pentru încă mulţi ani, tata mi-a interzis să citesc „romane". Pentru el „romanul" era o carte oarecum imorală, căci implica fie adulter, fie aventuri într-o lume despre care nu se vorbea decît în şoaptă. Nici măcar nuvele nu mi îngăduia să citesc. Singurele cărţi admise de el erau cele care purtau titlul sau subtitlul de *Povestiri.*

Mi se îngăduise să citesc *Basmele* lui Ispirescu, amintirile şi povestirile lui Creangă, cînd a intervenit un episod care mi-a întristat toată copilăria. Intrasem în clasa I primară, şi tata poftise odată pe învăţător, ca să se consulte asupra cărţilor pe care le-aş putea citi. Eram toţi trei în faţa bibliotecii. Invăţătorul părea entuziasmat de cărţi şi, mai ales, de legăturile lor de piele. Răsfoind un volum de N. Iorga — îl văd şi acum, era *Pe drumuri depărtate* — a spus, arătîndu-mă : „Dar să nu-l lăsaţi să citească prea mult, căci îşi oboseşte ochii. Şi deja n-are ochi prea buni. L-am pus în banca întîi, şi totuşi nu vede întotdeauna ce scriu pe tablă." „Văd, dacă fac ochii mici," l-am întrerupt eu. „Asta înseamnă că ai ochi slabi, că ai să fii miop," a adăugat învăţătorul.

Descoperirea aceasta a însemnat o adevărată catastrofă. Tata a hotărît că nu trebuie să-mi mai obosesc ochii cu alte cărţi în afară de cele de şcoală. Nu mai aveam voie.

deci, să citesc în timpul liber **De** altfel, sursa lectarflAr e^âtraşeolare îmi fusese secată. Tata nu mai desen**!** biblioteeai eu geamuri şi nu mă mai lăsa să răsifdese volumele legate. Mai ttraiu, mi-am daf seama că anii acefei au fost pierduţi. Setea mea de lectură o potoleam lâ **ÎH**-t&siplare. Citeam ce^mi cădea în mină, rotsane în fascicole, ^aerfoclî Bdlmes, *PmMrea, Cheia vtswrîlor* şi citeam aseufcs* în fundul grădimii, în pod, în pivniţă £?a Ia Bucntreşfeir după 1S14); *dac* timpul, leetvJrfle acestea dezordonate şt fără noimă au început să mă plictisească. într-o zi; a© deseâperit că jCM^iriîe pe maiifen Mnt tot atîl de psskmaa^eea şi romanele de aventuri. Am Sn^put să^mi petcee tet timpul liber pe maidanele Bticureştiului. De la iniaida&ui Prtmărtei p&lă fet Ober, **de** la Bealuî Mitro-*pcMm* **pînă** la gropăleîui Ouatu, Ie cunoşteam pe toate şi a^eam prieten printre haimanalele şi bătăuşii tuturor raahalajlelor. Dar astea se &*tîmplau mM tîrziu, după î£I6, după ce tata se *veteăsem m* regimentul lui în -Moldova.

hhi aduc aminte de dealurile din jurul Cernavodeî. Tata ne lua cîteodată cu el. Urcam pe cărări arse, prăfuite, şerpuind printre scaieţi şi pelinită, pînă ce ajungeam pe culme. De acolo, Dunărea se vedea pînă foarte departe, izvorînd dintr-un păienjeniş de sălcii şi aburi albăstrui. Tata nu era un expansiv. Et, atît de proHx şi de pisălog cînd era Vorba să ne „facă morală" (cum îi plăcea lui sâ spună>, amuţea de eSte ori rie aflam în situaţii noi şi de-Kcafce; cprecfen în afara rapf)rttirHor (fefâmiîie. Ne aşezam pe un tăpşan ; ta&a işisce^tea* Chilul, îşi ştergea fruntea cu batista, apoi începea să-şi răsucească mustaţa, zîmbînd prelung. îl ghiceam eă este mulţumit şi-i ptrneam totfeM de întrebări. Uneori fi puneam acele întrebări pe care ştiam că Ie aşteaptă de la băieţii Im. Ştiam că ne consideră inteligenţi şi înzestraţi cu tot felul de; tafente. (Credea, bunăoară, că eram amîndoi musScariţî Âe mare viitor, aproape nişte copii minune.) Era ferteit **cSnd,** aseuliînd tetreMrile, îşi verifica încă o dată încrederea în inteligenţa noastră. Dăr răspundea totuşi succint, groapa monosilabic, uneori încurcat

Ne întorceam pe alt drum; în aşa fel încît să cădeni aproape de podul peste Dunăre. Uneori, aveam ***norocul*** ;ă vedem trecind un tren de marfă, teaintînd îBeet,^ă «o : rniă uriaşă. Odată, Cînd coboram, a izbucnit de după pe* relele rîpei o tătăroaică de vîrsta moastra şi> *i*ără să spună •an cuvtnt, i-a întins tatei un buchet «tle flori albastre. Am privit-o tustrei eu mare uimire. Moi, feăieţli, vedeam pentru itiia oară, de aproape, o fetiţă de tătar. Avea părul şi nghiile vopsite roşu şi purta şalvari. Tata a zîmbit, i-a mulţumit încurcat, a bătut-o cu palma pe umeri, a mineiiat-o pe păr, apoi, în cele din urmă, neştiind cum să-şi arate recunoştinţa, a scos chipiul şi 1-a fîlfîit de cîteva ori în aer, salutînd-b.

Pe aceste dealuri urcam deseori, primăvara, cu şcoala întreagă. îmi aduc aminte de o excursie *pe* la sfîrşitul lui martie. Era neaşteptat de cald. Ajungând sus, pe deal, mi-a rost sete şi, cum nimeni nu avea ap^, am început să mărime zăpadă; rămăsese destulă prin văgăuni, între rîpe* Am zăcut apoi, bolnav, aproape două şăptămîni.

v Cînd mă întorceam de la şcoală, mi-era totdeauna sete. Căci veneam alergând, înfruntîndu-mă cu băieţii, bătlndu-ne cu ghiozdanele — şi ajungeam murdar şi transpirat, înainte de a prinde cineva de veste, beam pe nerăsuflate cîteva căni, apă proaspătă de la cişmea. Libertatea aceasta am pierduţ-o cînd părinţii s-au hotărît să ia o guvernantă cu care să vorbim franţuzeşte. într-o zi, tata a cerut trăsura şi s-a dus la gară. S-a întors cu un fel de cucoană Cojarte^brună^cu un neg mare, negru, pe obraz şi mirosind a tutun. Vorbea perfect româneşte şi îşi răsucea necontenit ţigări deasupra unei tabachere, pe jumătate plină cu tutun auriu. Am simţit chiar în seara aceea că părinţii, şi mai ales mama,erau dezamăgiţi. Guvernanta era prea bătrînă, fuma prea mult şi nici măcar nu vorbea bine franţuzeşte. A rămas doar cîteva săptănuni. Cred că pretextul despărţirii 1-am procurat, fără să vreau, eu. Guvernanta hotărîse că nu mai am dreptul să beau apă cînd mă întorceam de la şcoală, pe motivul că eram transpirat. Nu mai aveam voie să mă apropii de cişmea, nici să întru în bucătărie sau în sufragerie. Pînă la masă, trebuia să rătnîn *m* odaia noastră, a'băieţilor, care efa totodată şi odaia guvernantei. Sufeream îngrozitor de sete. într-o zi, pro-

fitînd că rămăsesem singur în odaie, am început să cotrobăiesc. în dulap am dat peste o sticlă pe care era scris „Acid boric". Ştiam că soluţia asta se întrebuinţează ca dezinfectant, dar mi-era prea sete. Am băut aproape jumătate de sticlă. Nu m-am simţit rău decît mai tîrziu, şi atonei i-am spus ţnameii întins în-pat, prefăeîndu-mă mai bolnav decît eram, ascultam, ca o mîngîiere, dialogul amar repede înăsprit între guvernantă şi mama.

La Cernavodă, ca şi la Rîmnicu-Sărat, aveam trăsură cu cai. Deşi ofiţer de infanterie, tata avea mare slăbiciune pentru cai. NV povestea prea arareori despre copilăria şi adolescenţa lui lâ Tecuci, dar nu uita niciodată să pomenească de căii pe care îi călărea fără şa, şi despre şopîrlele pe care le ascundea în sîn şi le aducea acasă. Foarte probabil pasiunea pe care am avut-o de copil pentru tot felul de animale am moştenit-o de la el. Şi e curios că singurul accident serios 1-a avut datorită calului lui favorit. In timpul campaniei din 1913, a fost rănit uşor la umăr, dar calul, speriindu-se, s-a smucit brusc şi 1-a trîntit. Cîteva luni tata a purtat braţul în ghips.

De trăsura noastră cu cai se leagă cea mai dramatică amintire din copilărie. Mama venea de la Bucureşti şi ne dusesem la gâră s-o întîmpinăm. Ne întorceam toţi în trăsura încărcată cu valize şi pachete. Drumul către casă trecea prin faţa podului. Era o şosea zdrenţuită, cu praful de o palmă, şi la un moment dat Cobora brusc, ca pe un povîrniş. Nu mai ştiu de ce s-au speriat căii. Dar au luat-o la goană chiar cînd drumul începea să coboare. Zadarnic au încercat vizitiul şi cu tata să-i oprească trăgînd, opintindu-se, de hăţuri. Trăsura parcă îşi ieşise din minţi. Se rostogolea la vale, troznind şi huruind, pleeîndu-se cînd pe două roţi, cînd pe celelalte două, săltînd, împingîndu-se în cai, lovindu-i, asmuţindu-i. Mama începu să ţipe şi, nemaiştiind ce să facă, ne cuprinse cu o mînă, iar cu cealaltăJlncepu să zvhie pachetele. Gestul acesta mi se păru atît de nebunesc, încît îi cuprinsei genunchii şi începui s-o implor să nu le mai zvîrle — căci bănuiam ce bunătăţi

şi cîte daruri sînt ascunse în pachetele acelea. NicWiţe agăţase de braţul mamei, prea speriat qa să mai^jgo^la plînge. Mama m-a apucat cu celalalt braţ şi m-a traa]|Rgă ea. Atunci am văzut. Trăsura se îndrepta de-a dr^plfil spre rîpa de lîrigă pod, care se prăvălea in Dunăre* ***Am*** de-a rîndulm-au urmărit acelecligplungi, ihcare aşteptam să ajungem pe muchia prăpaştiei şi să ne-prăvălim.- îmi era frică, dar eram totodată fascinat ***de*** prăpastia-pe care o vedeam şi totuşi nu îndrăzneam să crea că totul S€ţ,V£ sfîrşi acolo. Mai tîrziu, cînd ne aminteam şi comentam aceste întîmplări, mama îmi spunea că,'fără să ştiu,, credeam şi aşteptam o minune. '౨' : " ,[

Sentinela de la pod a înţeles că din trăsură era paşte putinţă de oprit caii şi a alergat înaintea lor. A api^#t arma cu amîndouă mîinile, a înălţat-o în aer şi a început să răcnească. Au mai sărit atunci încă doi soldaţi de pe pod. împreună au izbutit să oprească trăsura la vreo cîţi^a metri de rîpă. Tata sărit jos şi i-a îmbrăţişat. Caii tremurau şi-şi zvîcheau capetele cînd într-o parte, cîncl !n cealaltă, parcă'a fi încercat, zadarnic, să alunga o. nă,

Cred că aceasta a fpsţ ultimă noastră plimbare cu trăsura. Vara am petrecut-o la Techirghiol, iar îi> toamna iui 1914, puţin după izbucnirea războiului, tata a fost strămutat la Bucureşti.

După cîte am înţeles mai tîrziu, tata a hotărît că trebuie să petrecem verile la Techirghiol, făcînd băi de nămol; după ce a întîlnit, din întîmplare, cîţiva copii scrofuloşi. Intîlnirea 1-a deprimat nespus. S-a gîndit imediat la copiii lui, mai ales că doctorul regimentului îi spusese că sîntem „limfatici". Ca să preîntîmpine o eventuală scrofuloză ne-a dus la Techirghiol. Aveam cinci ani cînd, apropiindu^ne de gara Constanţa, am văzut, din tren, marea. Eram încă copleşit de această descoperire cînd tata ne-a urcat în autobuz şi am pornit spre Techirghiol. Foarte curînd, am pătruns într-un cîmp de maci şi albăstrele şi a început să miroasă a flori uscate, a praf şi a sare. Aspiram sur-

prins aerul aeesta exotic. Apoi, a început să rairoa&ă **gfekduîj mkes tere,** greu, de pucioasă jşi gudroaxie, dar tot **«St de efeâ^ast* ©apă vreun** ceas, autobuzul sra oprit la *teama lvă* **Vidt%!îin,** la intrarea în Techir^iioL GMolui **tăcea, sefeikt » uleios,** &itre mlaştini de nămol. Q trăsură ***4afecat pe** Bntgă **noi,** rîdîcînd o perdea de praf, **pr^w**-caare **autobuzul şî-a făcut** an&voîe drum. tToți pasagerii **îşi** ag>ă-r **sau Batistele pe** £ură. Aşa am ajuns î^'centrul Techir**ghiolului**

Pe atunci, **îa 1912,** Techirgbiolul era mea um »t, avînd **doar** cîteva clădiri mai arătoase : un hotel modem,, dteva hanuri, stabilimentul de băi fierbinți clădki sumbre **ale** Coloniilor **de** vacanță şi patru-cinci vile, Sua pe deal **nevăzute** dto **şosea,** se liartindeau bordeiele tătăreşti. In **vara aceea, teta^** închirie pentru două Juni o cameră spa~ **ffcasă intr-o vi$â.** Toată familia, făcea, diminețile, băi caliîe **de nămol: Ne** întorceam .apoii fepede la vilă şi ne **culcam din nou*** ca **sa** transpirăm. După-amiaza trebuia **să dormim din nou,** cel puțin un ceas, ca să ne odihnim. **Căci,** spurrea tata, băile fierbinți ne epuizau şi de aceea **erau atît** de miraculoase, pentru că obosesc omul pînă **la** măduvă, **iar** după şfceea, sHindu-**1** să se odihnească, îi **fac mai** zdravăn **şi** mar sănătos.

Tata a fost atît de cucerit de această primă experiență încît a hotărît, pe loc, că trebuie să avem o vilă a noastră, **în** care să putem petrece toată vara. Chiar în acel an a găsit şi a cumpărat un teren sus pe deal, şi cînd ne-am reîntors în vara următoare, ne aştepta acolo un început de vilă.: două camere cu verandă **şi o** bucătărie în curte. Puțul încă nu **era.** gata şi, cîteva săptfeiîni, am fost siliți să cărăm apa de la un vecin; Terenul era catoartrşî a trebuit **să-1** sfredelească **cu** dinamită, sâpînd ***mm*** mult de **15** metri pînă am dat de apă. De **abia** atunci **a** înțeles mama că tata s-a grăbit cumpărîmî utl teren situat atît de sus pe deal. Puțul a costat tot atît cît o cameră; **(E** drept, aveam apa cea mai rece diii tot satul, deşi **era** atît de tulbure, încît înainte de a o putea bea, trebuia **s-o lăsăm** să se limpezească.) Costişa era atît de dreaptă încît ri-**o** putea urca nici o trăsură. De la autobuz, **cu** hamalii **şi** noi toți încărcați **cu** pachete şi cutii, trebuia sa urcăm cam un sfert de ceas. Pe arşiță, sau cînd ne întorceam de la băile de nămol, urcuşul era un chin. Dacă uitam ceva de cumpărat de la băcăniile de jos, din şosea, trebuia să aşteptăm aproape o jumătate de ceas, pînă ce unul din noi se ducea şi se întorcea *in* pas alergător.

Dar spiritul întreprindere al t'dtei nu s-a oprit aici. A socotit că dacă va mai clădi încă o' serie de odăi, le-ar putea îrrchma în timpul *verii.' Şi după ce-şi vor scoate cheltuielile, din banii cîştigați vor putea strînge zestrea surorii noastre, Cornelia, care se născuse cu cițiva ani înainte, în anul următor, '„Vila Cornelia" avea şase odăi. Nu ştiu* cînd şi cum au fost mobilate, dar puțin timp după ce-am venit noi au început să sosească şi chiriaşii. Zadarnic, a încercat marna să se opună, tată avea planuri mari : grădini de zarzavat, pepinieră de flori, livadă cu pomi fructiferi. în timpul anului, venea de cîte ori putea, de la Cernavodă sau de la Bucureşti, să sădească pomi şi să mărească grădina. Cumpărase încă uh teren, în spatele şi in coaâta vilei; pe care se gîrrdea să clădească bucătării şi odăi de servitori (crezînd că astfel vă atrage chiriaşi bogați). ' ' ' _ -v ' / ,

Acestui entuziasm i-a pus capăt intrarea României în război. Doi ani, n-am mai avut nici o ştire despre „Vila Cornelia". Cînd ne-am dus din nou la Techirghiol, în vara lui 1919, n-am mai găsit decît zidurile. Unul din vecini spunea că vila fusese locuită şi apoi prădată de trupele bulgare. Dar o pârțe din mobilă am gâsit-o, mâi tîrziu, risipită pe la casele din sat.

Din acele dintîi vacanțe de, vară la Techirghiol nii-a rămas şi acum amintirea amurgurilor tîrzii, pe care le aşteptam pe deal, printre euphorbii şi melci. Se vedea ghiolul pînă la Eforia şi Tuzla, iar dincolo de el, ca un dig uriaş sprijinind cerul, se înălța marea. Nu prea departe, pe mîna dreaptă, se aflați bostănăriile, de unde cumpăram pepenii verzi şi cantalupii. De cealaltă parte, nevăzute., se întindeau bordeile tătăreşti. La căderea serii, se auzeau cîinii şi venea dintr-acolo fumul acru de balegă arsă amestecată cu paie. Ani de*ă rîndul, fumul acesta toecăcios a întruchipat pentru mine prezența Dobrogei, prolog la *O mie şi una de nopți.*

Cînd am ajuns la Bucureşti, la începutul toamnei 1914, casa din Strada Melodiei era încă în reparaţie. Cîteva săptămîni am locuit în casele bunicilor, la capătul Bulevardului Pache Protopopescu. Casele acestea fabuloase le cunoşteam deja de mic copil. Fusesem pentru întîia oară, într-o primăvară, cînd aveam vreo patru-cinci ani. îmi rămăsese amintirea unei curţi enorme, întinzîndu-se între grajduri şi hambare, şi a unei nesfîrşite livezi. Era într-adevăr nesfîrşită ; n-am ajuns la capătul ei decît după ce împlinisem opt ani. Am ajuns pînă acolo întovărăşit de Nicu şi de cea mai tînără din surorile mamei, Viorica, doar cu cîţiva ani mai mare ca noi. Acolo, la capătul livşzii, am dat peste cîteva movile pe care crescuseră bălării, nişte cpteţe vechi, pe jumătate putrezite, maldăre de cărămizi uitate şi un gard de lemn gata să cadă, susţinut pe alocuri cu pari groşi înfipţi în pămînt. Cînd am ajuns, ne-am suit toţi trei pe una din movile şi am privit peste gard. Nu se vedeau decît zarzări, pruni, gutui, aceiaşi pomi ca şi în livada bunicilor. Dar nu se mai auzeau găinile, nici cînii, ci numai zumzet de albine şi tot felul de zgomote mărunte, necunoscute.

„Şi asta a fost a noastră", ne-a spus Viorica.

Cu vreo cincizeci de ani mâi înainte, tot pămîntul acela fusese al străbunicului. Bulevardul Pache Protopopescu nu fusese încă tăiat, şi pe aici serîntindeau livezi şi grădini de zarzavat. Oborul de vite era aproape. Casa bătrînească, din faţă, fusese cîndva han. Odaia cea mare păstrase încă o parte din tejghele şi poliţele pe care se aflau carii de pămînt, sticle, pahare. într-un colţ al odăii, în spatele tejghelei, se afla ghiventul beciului. Bunicul cobora, la fiecare prînz, să scoată vin proaspăt din unul din butoaie.

Mai tîrziu, din povestirile undhilor mei, fraţii mamei, am aflat că după ce străbunicul renunţase să mai ţină hanul, se mulţumise, vreo zece ani, cu o circiumă. Unchiul Mitache îşi amintea de timpul cînd se întorcea de la şcoala primară şi găsea circiuma plină, şi tată-său, bunicul meu, îl punea să recite poezii, ca să se însenineze geambaşii Apoi, cîţiva ani după moartea străbunicului, bunicii au

renunţat şi la circiumă. Familia se înmulţise simţitor şi au trebuit să clădească alte cîteva camere suplimentare. Bunicii au avut paisprezece copii, dar trei au murit cît erau încă sugaci. Fata cea mai mare, Didina, era măritata de cîţiva ani, cînd bunica a mai adus pe lume ultimii doi copii, pe Viorica şi Traian. Cînd am venit noi să locuim în Bulevardul Pache Protopopescu, tocmai se clădise, în spatele fostului han, încă o casă, în care toăiau trei din unchii mei<

Mai tîrziu, am aflat o parte din povestea străbunicului. Tatăl lui venise de copil la Bucureşti, muncise cîţiva" ani argat la grajdurile de la barieră, ajunsese vizitiu de diligentă, apoi geambaş, şi în cele din urmă cumpărase nu ştiu cîte hectare de grădină şi-şi clădise hanul. Nimeni nu ştia exact să-mi spună de unde venise străbunicul. De la Dunăre, spunea unchiul Mitache. De la Olt^ pretindea una din mătuşi, şi-mi spunea chiar numele satului : Arvireşti. Drept dovadă îmi amintea că pe mama o chema Ioana Arvira, in orice caz, îmi plăcea să mă ştiu descinzînd dintr-o familie de răzeşi moldoveni şi un hangiu de la Dunăre sau de la Olt. Tatăl bunicului din Tecuci fusese răzeş şi mă mîndream că eram doar a treia generaţie de la opinci, că deşi născut şi crescut la oraş, eram încă atît de aproape de „talpa ţării".

Cînd, adolescent, au început să mă încerce crizele de melancolie şi tristeţe, îmi spuneam că astea fac parte din zestrea mea moldoveana. Uneori mă răzvrăteam împotriva acestei aplecări către visătorie şi contemplaţie, a tendinţei de a mă-întoarce în trecut şi a mă lăsa doborît de amintiri, — mă răzvrăteam împotriva sîngelui meu moldovenesc şi chemam în ajutor zăcămintele de energie ale familiei mamei, spiritul de aventură, puterea de muncă şi clîrzenia, vitalitatea aproape vulgară a crescătorilor de cai de la Dunăre. Intr-una din aceste revolte contra melancoliei, am scris şi publicat în „Cuvîntul", din 1927, cînd eram deja student, un foileton : *împotriva Moldovei,* care a stîrnit o lungă polemică. Evident, simplificam prea mult lucrurile. Dar continui totuşi să cred că aceste două eredităţi s-au înfruntat necontenit în adîncurile fiinţei mele, ajutînclu-mă astfel să cresc, învăţîndu-mă să nu mă identific complet cu nici una dintre ele ; în cele din urmă,

silindu-mă să-mi capăt un altfel de echilibru, pe care să^tî d^bîndesc pleeînd de la alte date şi utilizînd alte mijloace^!

Ny ştiu cum s-au cunoscut părinţii mei. Cînd s-a că^l sătorîl, tata era flăcău tomnatec ; avea vreo cincisprezece^! ani mai mult ca mama. In fotografia nupţială, depritfj 19^**4,** tata nu arăta cei **35** de ani pe caffeîi avea, cu toatej că era deja pleşuv. Brun, uscat, cu mustaţa neagră, în* furculiţă, cu sprintenele groase şi ochi oţeliţi, pătrunzători,, tata părea că nu îmbătrîneşte. Avea o mare rezistenţă fizică. La 70 de ani, umbla pe jos de la un capăt la celălalt arBuciireştiului şi nu putea fâmîhe o clipă locului ; îşi găsea necontenit delucru, în casă, în pivniţă, în curte. Era de felul lui frugal, dar **1&** petreceri mînca şi bea cît cinci: După ce-a ieşit la pensie şi s-a hotărît să se ocupe serios' [dif '^dtiijâţia' "noastră, '"^jaftitese • bbdsitdr ; i se părea' <5ă trebiiie **să** ne înveţe **rteraÂt**&iit cum **să** ne purtăm şi mai ales, ctim îî plăcea lut să. spună, să ne „facă morală". **In** ultimii ani de liceu, aprbăpe îă fiecare masă ne ţinea o lungă predică, de altfel necontenit întreruptă de interjecţiile şi glossele exasperate **ale** marnei.

Despre părinţii mei, dar,mai ales despre mama, voi avea mereu de spus în decursul acestor amintiri. Deocamdată, aş vrea doar să adaug că, Ia instalarea noastră definitivă la Bucureşti* mama era încă foarte tînără, **nu** împlinise încă **30 de ani. Pe atunci,** era frumoasă şi încă elegantă, **dar** puţini ani **mai în urmă,** ***tn*** timpul ocupaţiei germane **şi imediat după război, cînd am** sărăcit, mama a **renunţat treptat la** eleganţă **şi** cochetărie. **La 35** de ani **a** hotărît **că** nu mai **e** tînără, **că** are copii mari şi că trebuie să trăiască numai pentru **^î.'N**-â mai vrut feâ-şi cumpere nimic pentru ea, şi ducea singură toată casa, renunţînd, vreo zece **ani,** chiar la o biată slujnică de la ţară, ca să-şi poată ţine copiii la liceu şi universitate. In schimb, îmi dădea întotdeauna oricîţi bani îi ceream ca să-mi cumpăr cărţi. Ara ghicit mai tîrziu că prin mine îşi îndestula, într-un anumit fel, setea **de** lectură **pe** care **o** avusese în prima tinereţe. I-a plăcut întodeauna să **citească,** dar după **ce s^a** retras tata cu regimentul în Moldova şi ea a rămas singură cu noi, răgazul pentru lectură se împuţina din

^ *rn 7* Păstrase, totuşi, citeva cărţi de căpăfâi, # nu ser cui?a niciodată fără să. deschidă *Psaltirea,* ***Anna Knremnm*** *^Paezufe* lui EminescxL

în tot timpul copilv^iei şi al adolescenţei, familia mamei a constituit.;"un' univers inepuizabil plin d£ secrete, bogat în surprize, Erau, înainte de toate, casele din Bulevardul Pache, odăile acelea de stiluri şi secole diferite, de la odaia cea mare, câre fusese ospătăria hanului, şi tnai tîrziu circiumă — încăpere întunecată, afumată, cu tavanul jos, cu pereţii acoperiţi de scoarţe, mirosind a vîn, **a** gaz şi a cojoace de oaie (bunicul purta încă cojoc şi căciula), pînă la odăi!e noi din spate, cfădite cu ferestrele la răsărit, scăldate de soare, cu mobilă „modernă" şi urttă ; cu paturi înalte, prevăzute în cele patru colţuri cu globuri mici, strălucitoare, de alamă. Mai erau. apoi, odăile mătuşilor mele; legate de fosta ospătari printr-un coridor îngust şi întunecat în acea toamnă 1914, dormeau acolo; în trei odăi, cinci mătuşi. cea mai mare.de vreo douăzeci de ani, cea mai mică de zece. Acolo începea o altă lume. Era un microcosmos de perne şi pufuri şi coşuri întregi cu voaluri de mătase şi panglici, reviste ilustrate, cărţi poştale colorate, fel de fel de cărţi, de la manualele clasice ale gimnaziului „Notre Dame de Sion" ale celor mai tinere, la romanele lui Eăclulescu-Niger, *Decameronul* sau romanele în fascicule ale celor ce aşteptau să se mărite. (Dar curînd a venit războiul, fraţii lor s-au retras în Moldova, iar cea mai mare dintre surori, Mărioara, nu s-a măritat decît în 1919.)

Era, mai ales, pivniţa mare şi veche, pivniţa hanului înfundată cu butoaie de vin, putini cu brînză sau cu murături, găleţi şi alte nenumărate obiecte pe care încercam să le ghicesc, Ia flacăra plăpîndă a luminării, cînd mă lua bunicul cu el să aducem vin. Erau, apoi, în curte, magaziile şi hambarul părăsit şi urmele grajdurilor devenite acum şoproane. într-un colţ, descoperisem cabrioleta, în jurul căreia inventam atîtea jocuri. Dar cînd am venit

noi, caii fuseseră vînduți şi cîțiva ani în urmă, în timpul războiului, â dispărut şi cabrioleta.

Cu acelaşi fior pătrundeam şi în istoria familiei mamei; plină de taine şi de ascunzişuri. Prima descoperire a fost că mai aveam un bunic, tatăl adoptiv al mamei, căruia i se spunea Unchiul Mare. Familia mamei se numea Vasilescu, dar mama fusese înfiată de Unchiul Mare şi-şi schirqbăse numele în Stoenescu. Cred că acest unchi era fratele, sau fratele vitreg al bunicii. Nu ştiu nimic de trecutul lui, pentru că, atunci cînd am sosit noi la Bucureşti, aproape toată familia era certată cu el. Ştiu doar că, datorita insistenței lui, mama urmase liceul la „Notre Dame de Şion", şi casa din Strada Melodiei îi fusese dăruită tot de el. Nu ştiu de ce s-au certat. Probabil pentru că Uncliiui Mare se recăsătorise la bătrînețe cu o femeie slăbuță, foarte, oacheşă-şi cu un neg mare deasupra buzei. Eamilia mamei o socotea de felul ei țigancă. în orice caz, nimeni din familie nu-i vizita în afară de tata. Şi poate el .o făcea numai pentru că trebuia să ne întovărăşească pe noi, copiii. O dată, de două ori pe an, mama ne îmbrăca cu hainele cele mai frumoase şi ne spunea că trebuie să mergem la Unchiul Mare. Mi-1 amintesc âhevoie, căci l-am văzut doar de cîteva ori, şi a murit la începutul războiului. Era foarte bătrîn, dar se ținea drept, înalt, şi era cu totul diferit de bunicul din Bulevardul Pache. Era îmbrăcat totdeauna elegant, în timp ce bunicul purta pantaloni largi, cămaşa descheiată la gît'-şi cojoc şi drept batistă folosea basmale roşii.

i Un alt mister îl alcătuia meseria unchilor mei, frații mamşL Curînd aveam să descopăr că cei mari — Mitache, Petrică şi Nae — lucrau într-un magazin de fierărie din Calea Moşilor, aproape de Biserica „Sf. Gheorghe". Era un magazin uriaş cu intrarea pe două străzi. De cîte ori mă duceam acolo, mă întîmpinau camionagii încărcînd sau descărcînd tablă, drugi de fier, lădițe cu cuie. Firma magazinului era „Borănescu şi Succesorii". N-am ştiut niciodată cine fusese Borănescu, dar succesorii erau unchii mei mai mari. Mitache avea pe atunci vreo 30 de ani. Era blond, nu prea înalt, cu mustață roşcată. Mai tîrziu avea să se îngraşe, căci îi plăceau mîncărurile alese, vinurile bune, ospețele nesfîrşite cu prieteni şi lăutari. Se înțelegea bine cu mama şi, după ce s-a întors din Moldova, în 1918, a locuit la noi, în Strada Melodiei, vreo doisprezece ani, pînă ce s-a însurat. Dar căsătoria n-a durat mult şi, prin 1935, Unchiul Mitache s-a reîntors să locuiască în căsuța unde se retrăseseră părinții mei.

Acestui unchi îi datorez mai mult decît i-aş fi putut răsplăti. In tot cursul liceului, mi-a fost confident şi mecena, iar cînd am plecat în India el mi-a dat bani de drum. Pînă prin 1916, era un om bogat. Războiul şi, mai tîrziu, trustul fierului l-au sărăcit treptat. Destinul lui a fost» de altfel, al întregii familii. Cînd s-a întors din Moldova şi a îmbrăcat hainele civile, tata a înțeles că nu va putea ține trei copii la şcoală dintr-o pensie de căpitan. Din fericire, ne rămăsese casa din Strada Melodiei. Foarte curînd, am închiriat-o, şi noi cinci ne-am mutat definitiv în cele două odăi de la mansardă. Asta s-a petrecut în 1919, cînd aveam 12 ani. Eram obişnuiți de altfel pentru că trăisem acolo, mama şi cei trei copii, de cînd Bucureştiul fusese ocupat de trupele austro-germane şi casa întreagă fusese rechiziționată. Mansarda aceea a avut o importanță hotărîtoare în viața mea. Mi-e greu să mă închipui cel care am devenit mai tîrziu, cel care sînt încă şi astăzi, fără aceste două odăițe scunde, vopsite cu var, cu ferestruici mărunte (una din ele rotundă ca la o cabină de vapor), cu o sobă de cărămidă nemaivăzută, căci avea gura într-o odaie şi trupul în odaia cealaltă. A fost marele noroc al adolescenței şi tinereții mele că am putut locui 12 ani acolo, că, mai ales, am putut locui ultimii cinci, şase ani, singur.

II
RĂZBOIUL LA NOUĂ ANI

v»;;-»Casa din Strada Melodiei nr, **1** a fost dărîmată prin **1934-35** şi pe locul ei s-^a înălțat un bloc masiv cu cinci etaje. Grădina şi casa se întindeau pe trei străzi: Melodiei, Domniței şi CălărsaşL Intrarea principală era prin Sffcrada Melodiei. Intrai într-o curte pietruită ; pe dreapta se întindea grădina, pe stingă aripa nouă a casei, ***itx*** care se pătrundea urcind cîteva trepte de piatră apărate: de o marchiză ca un evantaliu de sticlă. Dar pe acolo intrau doar oaspeții, în timpul ocupației ofițerii austro-germani încartiruiți, iar după.război, ciiiriaşii. Noi, ca şi familia şi pcietenii, urcam peo aJbtă scară, mai modestă, care ducea **în&r-un** eorMorngalerâe. **In** acest coridor se înşiruiau, spre stînga, baia, bucătăiria, o odăiță, care a devenit mai tîrziu odaia de culcare a părinților, şi sufrageria. Aceasta din urmă făcea parte din aripa nouă, care cuprindea un enorm salon, un birou, o odaie de musafiri şi două mari dormitoare. La dreapta coridorului se deschidea o uşă care ducea într-un apartament separat, alcătuit dintr-o mare odaie pătrată şi o cameră de baie. Aici locuia Unchiul Mitache.

Cele două aripi ale casei alcătuiau un unghi drept şi, între brațele unghiului, se întindea grădina, neobişnuit de mare pentru cartierul în care se afla, la cîteva sute de metri doar de statuia Rosetti. Era înconjurată de un zid scurt de ciment, din care se înălța grilajul de fier în formă de lance. Tufe de liliac, unele înalte şi dense ca un ar-

bme, alcătuiau în colțul cel mai depărtat al grădinii, **acoji?** imde Strada Melodiei se întîînea eu Strada Domniței, lin fel de boschet. Apărate de **o** perdea, se aflau **o ban6ă»** scaune de fier, **o** masă.

tSnd ne-am instalat în Strada Melodiei, reparațiile încă **nu** se sfirşiseră. **în** odăile **dm aripa no**^ă **se zugrăveam** pereții iar în sufragerie se schimba parchetul. **Cînd mă** întorceam de **la şcoală, aveam întotdeauna lucruri** noi **de** descoperit : **o aifâ** odaie proaspăt zugrăvită, **alte mobile** descărcate, **lăzi şi lădiţe goale pe** *mie* **de a fi sofeorîte** *îti* pivniță. Căci **aici aveamf două peniţe.** Una **din ele**'**s# în**tindea- sub **aripa nouă. Era adinei,** eu nisip pe **jos;** *ți* **fera** împărțită **în nfei multe** încăperi **în** primele trei **se ţineau** lemnele, cărlnimî, btrtbaiele **cu** vin şi murături. **Dar, în** fund, mai era încă **o** odaie în care luminările pîlpîiau **scurt** şi se stingeau, pivniță plină de mistere şi de spaime, pe care n-am cunoscut-**o cu** de-amănuntul decît mulți **am** In urmă.

Cealaltă pivniță fusese împărțită în doti'ă, cea măi mare parte fiind transformată **in.** siibsol. **în** ftad, eră o *cânătk* cu ciment **pe** jds, caice servea drept spălătorie, şi în care rni-**am instalat inâi tfr***2iu **laboratorul.** Avea o baie mare de zinc în **care nu** curgea **decît** apă rece. **în** ultimele clase de liceu, în după-âmiezile **de** vară, cînd mansarda se încingea într-atît încît **nu** mai puteam suporta arşița nici gol, coboram uneori aici şi mă înfundam, cîteva clipe, în baia plină, înghețată. Parcă m-**aş** fi zvîrlit într-un lac dintr-o peşteră de munte. *

Nu-mi adtib decît vag aminte de camera în care am dormit aproape doi ani, înainte de a ne strămuta în mansardă. Era una din odăile mari, luminoase, cu ferestrele în strada Călăraşi, în care s-a instalat mai tîrziu un ofițer bucovinean din armată austriacă. îmi amintesc doar mirosul de zugrăveală proaspătă **şi** soarele puternic, care ne deştepta diminețile.

Trecusem ă:cuni în clasa **â Il**-a primară, la şcoala din strada Mîntuleasă. Era o clădire mare,' robustă, străjuită de castani, **cu o** £ufte vastă **îh** spate, în care ne jucam în timpul recreațiilor. Dire^l€3rrul avea **un** băiat eocoşaC stu-

dent la, medicină, cu care ne întîlneam adesea pe drum. El, a observat cel dinții că eram destul de miop şi a încercat să mă învețe cum să citesc fără să-mi obosesc ochii. Citeam şi acum ce-mi cădea sub mînă, pentru că biblioteca tatei îmi era interzisă. Dar, pe nesimțite, mă desprindeam de patima cititului. Aveam atîtea alte lucruri la îndefnînă. Prin fața casei, trecea tramvaiul eu cai. Venea de^ lă statuia RosettLşi chiar în dreptul casei noastre îşi încetinea mersul ca Să cotească spre strada Călăraşi. împreună cu Nicu, iar mai tîrziu cu cîțiva prieteni de seama mea, îl aşteptam cuminți In fața porții, prefăcîndu-ne că stămț^de vorbă. Dar îndată ge tramvaiul jE$$ea»cqtul, alergam, după el şi ne agățăm, pitindu-ne ca să Î%U ne observe taxatorul. Aveam de altfel grijă şă fim,întotdeauna cu capul gol, nu cumva să ne poată..confisca taxatorul şep-

. Ani de zile, jocul acesta m-a fascinat. Ajunsesem mare meşter şi începeam <şă, învăț cum să mă cațăr, din mers, chiar de tramvaiul electric nr. **14.** Mă plimbam aşa agățat, de la statuia Rosetti pînă .la Brătianu, şi înapoi. Uneori mă prindea taxatorul şi mă trăgea de Urechi, d$r acceptam cu mîndrie riscul acesta. **O** singură dată ,m-am simțit vinovat şi umilit, cînd mama s-a întors acasă tristă, abătuta, şi ne-a spus : „Erau doi domni lîhgă mine, în tramvai, şi cînd v-a zărit, unul din ei a spus : iată şi haimanalele Căpitanului!... Mai mare ruşinea I" a adăugat ea, oftînq*? r

Asta se petrecea mai tîrziu, cînd tata se retrăsese cu regimentul în Moldova. Îmi aduc aminte cît am fost de tulburat. Aş fi preferat orice altfel de pedeapsă. Dar cîteva zile după aceea, uitasem —' şi mă întorceam la jocul meu favorit.

în acei doi ani cît a stat cu noi la Bucureşti, tata a avut timp să descopere că, în afară de talentul meu de pianist — pe care îl considera excepțional — aveam şi o voce fără pereche. îmi aducea necontenit romanțe* doine şi arii de operetă, pe care învățam să le cînt acompaniindu-mă singur la pian. Entuziasmat de vocea mea de sopran, tata hotărîse să trebuie şă încep şi lecții de canto. Nu ştiu la ce profesor s-a dus, dar s-a întors abătut acasă.

Maestrul îl sfătuise să aştepte să mi se schimbe voee^şi să se reîntoarcă, aducîndu-mă şi pe mine, cînd voi iaviea 16—17 ani.

în acei âni, tatei îi plăcea să creadă, şi uneori credeam şi eu, că voi ajunge un mare pianist. Stăruia să exersez cel puțin un ceas-două pe *Zh* socotind că sq poate ajunge un virtuoz atît de uşor. De fapt, talentul meu era destul de mpdest. Aşa cum am înțeles mai tîrziu aveam 6 ureche perfectă (auzeam o notă falsă chiar în fanfara de 50 de persoane a Liceului „Spini Haret"),şi aveam destulă sensibilitate, multa imaginație! Dar ceea ce îmi lipsea cu desăvîrşire era memoria. Repetam de zece, cincisprezece ori o melodie simplă, şi tot nu eram în stare s-o memorez fără greş. Poate şi mai grav : mam izbutit niciodată să-mi însuşesc tehnica unui adevărat pianist. **Nu** aveam destulă răbdare şi scurtam pe cît puteam timpul consacrat gamelor. îndată ce-am izbutit să cînt sonatele lui Beethoven, am început să descifrez concertele,lui Rah* rrfaninoVj şi de-ațunci şm prins acest obicei: rămîneam ceasuri întregi la pi&n, improvizînd variațiuni pe cîte o melodie din Rahmanmov. •

Cînd am ajuns să cînt de la un capăt la altul concertele lui Rahmaninov, ştiam că nu voi ajunge niciodată un bun pianist, dar iubeam prea mult muzica pentru a putea renunța la cele cîteva ceasuri de pian pe zi. Asta se întîmpla mai tîrziu, cînd eram la „Spiru Haret", şi mă „produsesem"' la toate serbările liceului, ba dădusem chiar un concert /împreună cu Nicu. Cred că acest concert a fost ultimul act de autoritate al tatei. Era după întoarcerea lui din Moldova. Aveam un profesor de pian destul de generos, care s-ă lăsat convins de entuziasmul tatei şi a acceptat să mă prepare pentru un concert public. Tata a închiriat o sală pe Bulevardul Academiei, a tipărit afişe şi, fiind acum la pensie şi avînd tot timpul liber, s-a ocupat singur de distribuirea biletelor. Cred că majoritatea biletelor le-au cumpărat rudele, prietenii şi foştii lui camarazi ofițeri. In după-amiaza concertului, sala era tptuşi pe jumătate goală. în partea întîi, am cîntat cîteva bucăți împreună cu Nicu şi „Sonata patetică". Am cîntat-o

mult mai prost decît o clntam acasă şi asta m-a deşeuri^ jat. Partea a doua a concertului a fost de-a dreptul de* testabilă. îmi era ruşine. Şi totuşi au apărut cîteva cronici în care se v©rbea despre un talent eare promite.

T&zki, în tiznjHiI studenției, am simțit că orele pe care le consacram pianului erau ore pierdute pentru studiL Trăiam atunci o perioari6§L#e ietolitete şi exces şi nu mai ştiam cum să găsesc timp (ajunsesem să dorm cîteva ore pe noapte). Iar, pe de altă parte, simțeam că mă risipesc prea mult şi mi-era teamă că dispersarea ăceă^a frenetică mi-ar putea fi fatală. Atunci m-am hotărît să remitt| lâpîâh. început, mi-a fost greu. Coboram drn mansardă, mă dueeam In salon şi dam fîrct>ăle pianului; Uneori, îl deschideam $i cfntam câteva lieduri. Cu timpul am teceput să tîiă obişnuiesc, mai ales că destul de cuiind după aceea **&m** frecat pentru trei luni în Italia. Doar în **1929-195©,** Caloutta, n-am mai putut rezista. In pensiunea doamnei Perris din Ripon Street se afla un pian şi, indică ee l-*am vizut^ to-am aşezat în **faţa** lui, şi-am cm-**tal,** câteva ceasuri, tot ce-mi **mm** aduceam aminte şi ce mai puteam improviza după trei-jmtcu4uiM de aproape totală întrerupere. Am scris apoi acasă, să-mi trimită partiturile bucăților mele favorite. A fost ultima zvicnire a vocației mele de pianist

îmi plăcea si mă duc Ia Şcoala Mînțuleasa. învățam acolo tot lucruri pe care le cunoşteam deja. Căci, o saptămînă după ce începuse şcoala, citisem deja manualul Doar în toamna anului lffl6 lucrurile s-au desfăşurat altfel. Eram în clasa a IV-a primară şi, înainte de a se deschide şcoala, România intrase în război. Ca toată lumea, marcam cu stegulețe tricolore pe o hartă înaintarea trupelor române în Ardeal. tTnchii mei fuseseră mobilizați, clar, cu excepția celui mai tînăr, rămăseseră toți la Bucureşti. Apoi am aflat de dezastrul de ia Turtucaia. Stătea atunci la noi o prietenă de la Cernavoda, care tocmai îşi pierduse soțul, colonel pensionar. Băiaral ei, proaspăt sublocotenent, era în garnizoana de la Turtucaia. într-o zi, i-a

venit vestea că murise. Nu mai mi-aduc aminte cum a reacționat pe loc. A mai rămas la noi cîteva săptămîipi, apoi s-a mutat în cealaltă parte a BucureştiuluL Dar w~ nea adesea să ne vadă şi continua să vorbească despre fiul» ei, sublocotenentul. Spunea : „Acum ar fi împlinit 24 de ani. Acum ar fi luat concediu. Acum şi-ar fi găsit o fată, s-ar fi logodit. Acum ar fi fost înaintat locotenent..."

Nopțile, auzeam sergentul de stradă strigînd : „Stinge lumina !" Apoi, într-o noapte, au început să sune clopotele de la Mitropolie şi eurînd am auzit tunurile antiaeriene. Venea zepelinul. A continuat să vină aşa, în fiecare noapte. Plutea leneş pe deasupra Capitalei, zvîrlea cîteva bombe, apoi dispărea îhdreptîndu-se spre Dunăre. Tata şi unchiul stăteau în grădină, ca să vadă* cum îl vor da jos obuzele antiaeriene. într-o noapte ne-a chemat şi pe noi şi ni 1-a arătat. Aşâ cum îî prinseseră reflectoarele şi-1 întovărăşeau în cursa lui leneşă, pe cer, părea un trabuc, uriaş. Odată s-a răspîndit zvonulcă ar fi fost atins de un obuz şi ar fi căzut, în flăcări, pe malul bulgăresc al Burnării. f ?. >

Cînd veneau aeroplanele germane, mama ne silea să coborîm în pivniță. Semnalul îl dădeau clopotele'de la Mitropolie, şi apoi se atizeau şi cldpotele celorlalte biserici, întocmai} ca în noaptea de înviere. De obicei avioanele veneau către sfîrşitul dimineții, puțin timp înainte de masă. Le zăream, ca nişte porumbei argintii, sticlind în soarele cald de septembrie, urmăriți de nouraşii albi ai obuzelor. Cîteva baterii erau instalate pe maidanul Primăriei,, lîngă statuia Brătianu, la vreun kilometru de casa noastră.. Auzeam pocnetele scurte, surde, ale tunurilor şi auzeam uneori schijele căzînd pe case şi pe trotuare. Odată mă dusesem să *cumpăr* ceva de la un magazin de pe Bulevardul Brătianu. Cînd ş-a dat alarma am pornit în grabă spre casă, cu coşul încărcat sub braț. Dar foarte eurînd au început să cadă schijele şi un sergent m-a fluierat. Am intrat într-un gang. Se mai aflau cîțiva trecători refugiați acolo. La răstimpuri, cineva se încumeta să iasă pe trotuar, privea cerul şi ne informa de ce se mai;întâmplă. Deodată, am simțit o explozie, eu totul deosebită de celelalte, că şi cum bomba ar fi căzut foarte aproape. Cînd după o jumătate de ceas m-am întors acasă* am văzut unde

căzuse : în veranda unei case de pe Strada Melodiei. Cîțiva răniți și un bărbat ucis. O schijă îi retezase capul. Am fost a doua zi, cu mama, să-1 văd. Era întins pe o masa, între flori, cu capul prins neîndemînatee de, trunchi și bandajat.

Aflam mereu de înfrîngeri, dar nu mă îndoiam de biruința finală a trupelor românqști. Ca toți cei care trecusem prin clasele primare, credeam că armata noastră e invincibilă. Infrîngerile, .dacă erau cu adevărat reale, se datorau exclusiv greșelilor generalilor.

Tata se întorcea acasă totjjnai posomorit. Cînd am aflat că unchiul Costică părăsise Capitala, am înțeles că situația se agravase simțitor, pentru că era mobilizat ca **șoîev**-al;coloneluluilideri, unchiul Mitache credea că are informații sigure.\ Ne încuraja, asigurîndu-ne că o mare bătălie este în pregătire. Dacă o cîștigăm, Capitala este salvată. Tata ne mai spunea că vor fi lupte și în jurul Bucureștiului, că forturile vor rezista, în cel mai rău caz, cîteva zile.

Noi, băieții, ne pregăteam de asediu. De altfel, deja de cîteva săptămîni aveam sentimentul că particip la război. Pe la mijlocul lui septembrie fusesem chemați la școală. Ni se spusese să .aducem ziare vechi, ace de cusut și un mosor cu ață albă. Un tinerel ne-a întrebat dacă știm să coasem, și apoi.ne-a explicat despre ce era vorba. Curînd va veni iarna, ne-a spus el, și soldații noștri au nevoie de haine călduroase. S-a dovedit că hîrtia .ține cald. Trebuie să facem cămăși de hîrtie și ne-a e^licat cum să le croim și cum să le coasem. La început, cîteva zile, croia numai el singur. Lua mai multe jurnale, le așeza bine unul peste altul și tăia un semicerc la marginea de sus. Noi coseam apoi marginile (erau uneori jcinci, șase foi, și mergea greu : se rupea acul, ne înțepam, rupeam hîrtia). Două asemenea fețe erau cusute împreună, în așa fel încît alcătuiau un soi de pieptar.

Vedeam adesea cercetași purtînd la braț o bandă albă cu o cruce roșie, semn că erau sanitari. Mi-ar fi plăcut să am cîțiva ani mai mult să pot fi și eu utilizat într-un spital de campanie. Ispita era prea mare și pînă la urmă n^am putut rezista. Ana găsit undeva o bucată de postav t^u; ***am*** croit o cruce și am cusut-o pe o bandă albă. Un**^brî,'** punîndu-mi-o la braț,; ieșeam pe furiș în stradă. Mr\še părea că trecătorii mă privesc mișcați, ' f

Așa mă aflam odată în poartă, cînd în fața mea s-a oprit o mașină. Unchiul Mitache a sărit grăbit, fără sa mă vadă, și ***a,*** .'intrat în curte.' Tîrziu, .m-arn auzit strigat, înțelesei că mama plînsese, dar m,am prefăctit Că n-am observat nimic. Unchiul ne-a sărutat pe toți, apoi a apucat valiza și s-a îndreptat spre mașină.' hlâțe^ţr^ăpăd", ne-a-.spus, cînd a pornit mașina..

Tata a plecat a doua zi,, tot în grabă. Speram pînă în ultimul moment că ne va lua cu el în Moldova, așa cum fusese vorba cînd se răspîndiseră la București primele zvonuri despre atrocitățile bulgarilor. Știam, de asemenea, că și eercetașii se pregătesc să se retragă împreună cu trupele și niciodată n-am suferit mai mult că nu împlinisem .încă zece ani. (Auzisem că nu poți fi cercetaș înainte de zece ani.) Nu mai știu cum a decurs despărțirea de tata. încercam să. mă simț trist, zdrobit., In fond, eram;mîildru de el, de uniforma lui de campanie,.de revolverul pe care îl purtarla centiron. Ordonata îi dusese lada de campanie în curte și aștepta lîngă ea. fn fața porții, tata nu uită să ne mai dea încă o dată sfaturi, să ne spună cum să ne purtăm.

Toată noaptea aceea s-au auzit explozii și bubuituri, în mai multe locuri cerul se înroșise și începuse să pîlpîie. Săriseră în aer forturile și arsenalul, am aflat a doua zi. A fost o noapte lungă, grea, parcă anevoie de urnit din loc. Dar cînd s-a făcut dimineață, totul părea ca mai înainte. La școală, clasa era pe jumătate goală și după vreun ceas de așteptare a venit directorul și ne-a spus să ne ducem acasă. Ne-a mai spus că Bucureștiul a capitulat și că foarte probabil intrarea trupelor inamice va avea ioc a doua zi.

In acea după-amiază un, sergent ne-a adus proclamația primarului, în care se mai spunea că armele de oricț fel trebuie depuse la comisariat în 24 de ore și că anumite locuințe vor fi rechiziționate pentru încartiruirea trupelor

au&tro-germane. Ne-arn sfătuit îndelung, mama. noi şi Cina — una din surorile marnei cate venise să locuiască ia noi — ce să facem cu puşcă de vinătoare şi cu pistoalele vechi pe care Ie aveam. Am hot'ărrfc să păstrăm puşca şi să zvîrlim pistoalele. Tîrziu. rn noaptea at'fcea, cu teamă şi exaltare, le-am dat drumulfaatr-tvgură,de canal.

ța dimineața următoare, trupele austro-germaneau Început să pătrundă în Bucureşti'. Am văsuț şl eu capiii coloanei cînd ajunsese în dreptul statuii Rbselti. Im detaşament de ulani, pe cai mari, albi, îMafrtța la pas, cu lăncile rezemate în tureatca cizmei. BWVe&u zjmbinti, okv siți, grupul de copii şi curioşi de pe trotuare. Mi s-a părut mie sau am văzut aievea o fetiță făcind un pas înainte ş? întin25|îd un bucfcet de fk>ri ? Am simțit cum lumea din turul meu s& frămfcrta nedumerită.

„Trebuie să fie nemțoaică",, şoțitiemeva.

Se auzeau — grele, pietroase — copiMe cailor tăind tăcerea de pe bulevard. După *de* s-au- depărtat şi a venit rîndul batalioanelor de bavarezi-^m-am întors acasă.

In după-amiaza aceea am descoperit că mă pot consola, că mă pot răzbuna chiar. S-a întîmpîat âşa. Mi-ani închipuit că într-un lan de porumb din marginea Bucureştiului se ascunseseră cîțiva soldați români. La început erau neînarmați, sau aproape ; dispuneau de o singură carabină, de cîteva baionete, un revolver. Dar am renunțat repede la această imagine şi i-am înarmat pînă în dinți. La început de tot, erau doar vreo trei, patru soldați şi un ofițer. Dar foarte repede am descopevit că în acelaşi Ikn de porumb se mak ascunseseră: şi alții. Am început să-i adun, să-i organizez. Stam întins în pat, cu ochii întredeschis!, neştiind prea bine ce se xntîmpla cu mine, de unde izvorăşte fericirea aceea secretă, aproape vinovată. Eram agățat de propriile .rnsle năzăriri, legat parcă de ele cu un fir nevăzut, căci, dacă mă trezeam, chemat de mama, simțeam cum se rupe firul şi mă regăseam în lumea de toate zilele, încă emoționat de amintirea celor văzute în închipuire, dar fără înfiorata beatitudine de pînă atunci.

Am învățat în acea după-amiază cum să reiau legătura cu armata mea secretă. Era d& ajuns să rămîn din

nau singur, izolat — într-o cameră, în pivniță,, în pod:— să evoc lanul de la îneeput, aşteptînd să văd tremurind cei dintîi coceni de porumb. Scena punea imediat, în mişcare. Descopeream mereu alți soldați ascunşi îndrepliridu-se, cu mare grijă,* Spre locul de concentrare. Către seară, se strînseseră acolo aproape o sută de militari, *ăm ce* în ce mai bine înarmaJi. Sublocotenentul de la început era acum căpitan şi alți cîțiva tineri ofițeri inferiori veniseră să-1 ajute. Unul din ei cunoştea un mare secret. (Inima aproape mi se ^rfee, descoperindu-1.) Arsenalul nu sir rise în întregime în aer, aşa cum crezusem noi. In ultimul moment, unul din locotenenți izbutise să salveze, într-o enormă irâgafeie subterană, numai de el ştiută, un *mmm* considerabil de carafeime, mitraliere şi——aflam cu mkna precipitindu-şi bătăile — chiar tunuri de cîmp, cu munițiile respective.

Eram atît de emoționat de descoperirea aceasta, încît trebuia să întrerup vedenia ca să-mi vin în fire. Simțeam că eram părtaş la o taină care ar fi putut schimba mersul războiului. Desigur, ştiam că totul pornise din mintea -mea, că armata aceea secretă ieşise dintr-un lan pe Care — cel puțin la început — îlinventasem eu.'Dar, pe de altă parte, simțeam **că** nu eu eram stăpînul închipuirilor mele. In fond, nu-mi închipuiam, d *vedearh* ce se întîmpla, ca pe un'ecran interior. Adesea, nu mă aşteptam deloc la întorsătura pe care **o** luau creşterea şi organizarea armatei secrete. Nu eu descoperisem **că** arsenalul nu sărise în aer; asta mi-a spus-o unul din locotenenții mei. Iar, la început, nici măcar nu ştiam cum îl cheamă pe acest locotenent. Tot ce-am aflat mai tîrziu despre el şi familia lui, le-am aflat de la el.

Povestea se amplifica şi se modifica de cîte ori o reluam de la început. Emoția cu care o urmăream desfăşurîndu-se se datora şi faptului **că** .se inventa singură, uneori chiar împotriva ştiinței sau dorinței mele. La început, soldații mei atacau doar sentinelele sau mici detaşamente germane, ca, să-şi poată procura arme şi muniții. Dar foărtş curînd lucrurile luară altă întorsătură. In loc să atace grupuri mărunte, armata secretă se mulțumea să crească |>rin propriile ei mijloace (arsenalul subteran) şi să sie organizeze în păduri, în pregătirea unei înfruntări.

Cîteva zile am trăit pe altă lume. Zadarnic plîngea mama cu fața prinsă în palme, zadarnic venise sergentul cu un tălmaci şi un subofițer austriac să vadă camerele rechiziționate. Nici zvonurile dezastruoase care circulau nu izbutiseră să mă deprime. Mă ascundeam de cîte ori puteam şi mă cufundam în contemplarea armatei secrete. Pînă ce, într-o după-amiază, cam la o săptămînă după ce văzusem primii ulani întreptîndu-se spre statuia Rosetti, nu ih-am mai putut stăpîni şi am izbucnit. Pe neaşteptate, detaşamentele, companiile, regimentele, pe care le privisem atîtea zile adunîndu-se şi organizîndu-se, au atacat prirî surprintoe; trupele duşmane. De cum am auzit primele bubuituri de tun, de cum am văzut primele valuri, pornind la atac cu baioneta, mi-am pierdut calmul relativ cu care urmărisem pînă atunci pregătirile de lupfă. Aproape gîfîind, şopteam mereu : „Foc ! La atac î Tot înainte ! Foc !..," Erau comenzile pe care le repetau ofițerii mei. Nu mai puteam sta locului. Am ieşit din ascunziş şi am început să mă plimb pe trotuar, cu ochii în jos, ca să nu mă despart de vedeniile mele. De'mult căzuseră ulanii şi bavarezii întrezăriți pe bulevard ; venise acum rîndul regimentelor austro-ungare şi bulgăreşti. Nu mă mai puteam opri. Şi totuşi ştiam că trebuie să mă opresc, ca să pot anunța *adevăratele* trupe româneşti, în curs de retragere spre Moldova, de victoriile noastre, ale celor din spatele frontului. Numai aşa i-aş fi putut salva, aş fi putut opri retragerea. Cînd cele două armate româneşti — cea adevărată şi cea secretă — se vor întîlni, războiul va începe în alte condiții. i

Campania armatei mele a durat' multe luni. O continuam în fiecare zi. De obicei, era vorba de ciocniri între patrule sau detaşamente, căci îmi plăcea să prelungesc cît puteam de mult pregătirea atacului. Uneori, îmi anunțam mie însumi, cu oarecare solemnitate, ziua şi ora precisă a atacului. Cu cîteva ceasuri mai înainte mă retrăgeam în ascunzătoare. Savuram pe îndelete fiecare gest al ofițerilor mei. Atacul surprindea întotdeauna trupele inamice.

Fratele meu observase destul de curînd că se întîmplă ceva cu mine şi a început să mă descoase. Mi-a fost greu să-i explic. I-am spus că era vorba de o poveste de război pe care o scriam, într-adevăr, la vreo săptămînă după ce văzusem pentru întîia oară porumbiştea în care se ascunseseră cei cîțiva soldați, începusem să descriu întîmplarea într-un caiet. Spre întristarea mea, scrisul nu ținea pasul cu întîmplările pe care le vedeam pe ecranul interior. Răriiîneam în urmă şi, curînd, înfiorata bucurie pe care o simțisem scriind primele rînduri se risipea. Mă trezeam fără chef, dezamăgit. Pornisem la lucru ca într-un fel de vrajă, şi acum priveam detaşat, indiferent, caietul în care nu apucasem să scriu o pagină.

Nu ştiam atunci că eram pe cale să fac primele mele experiențe de scriitor.

Toamna parcă fusese mai aspră în anul acela. Un lung, nesfîrşit noiembrie. Aproape ne-am bucurat cînd au căzut primii fulgi. Erau atunci încartiruiți la noi un ofițer german, bancher din Hamburg de felul lui, şi un locotenent bucovinean din armata austriacă. Amîndoi trecuți de **50** de ani şi cît se poate de de treabă. Bancherul vorbea franțuzeşte, era mare filatelist şi fuma veşnic trabuce. în ceea ce priveşte pe bucovinean, îmi amintesc surpriza mea cînd, întoreîndu-mă de la şcoală, am întîlnit în sufragerie un ofițer austriac vorbind româneşte. Înainte de ei fuseseră încartiruiți, doar pentru cîteva zile, trei ofițeri germani. Corecți şi discreți, aproape că nu-i vedeam, dar prezența lor ne paraliza. Ne retrăsesem toți în mansardă, şi din Bulevardul Pache mai venise o mătuşă, Mariloara. Cînd am coborît în prima dimineață, toți şase — mama, cele două mătuşi şi noi, copiii —, ca să examinăm camerele, le-am găsit întocmai aşa cum le lăsasem, cu paturile făcute şi cuverturile trase. Doar mirosul de cizme şi de tutun ne amintea că dormiseră acolo ofițeri dintr-o armată duşmană. Bancherul şi bucovineanul ex^au tot atît de îngrijiți. Dar erau de asemenea prietenoşi, simpatici, mcercînd să ne ajute (ne aduceau zahăr, cafea, pesmeți). Bucovineanul ne învăța poezii patriotice şi ne vorbea de Aron Pumnul. A stat la noi pînă în primăvara următoare.

Pentru că era român, nu-1 co^i^cL- am o*l laş al i.iiei armate duşmanp. Ştia bine latineşte. Cînd a plecat, no-a luat deoparte pe noi, băieţii, şi ne-a bpius : ,,Am să mă întorc după riUboi, să văd dacă aţi învăţat latineşte..."' Dar n-am mal s^itrnimic despre el.

Bancherul din Barafcwrg fusese vărsat 1& un servicii* î.4jxihar şi a rămas la noi mai hirte de un an. Era blond. ;jras *şi* mirosea a apă de colonie şi a ţigări de foi. Avea nare' slăbiciune pentru manile ‹Þ mai ales unghiile lui Le îngrijea, le privea necontenit şi-şi lustruia- unghiile cu o periuţă minusculă. Uneori, serite. îmi îngăduia să mu aşez alături de el şi să privesc timbrele. Vorbea foan< puţin şi nu vorbea decît franţuzeşte. C£nd, în anul următor, veneam la el să mă ajute 3a versiunea germană, *1-* pierdea răbdarea. „Mais, c'esfrde 1'allemand, ga !" exclama după ce deschidea caietul.

In timpul iernii, ocupaţia începu să se facă simţită. Lemne nu se mai găseau decît cu *mare greutate. Pîinea era amestecată cu mălai şi cozile în faţa brutăriilor începeau pe la patru dimineaţa. Mama îl deştepta pe Nicu, îi dădea trei perechi de ciorapi şi bocanci, căci erau troiene de zăpadă şi cu fiecare noapte gerul se" făcea mai nemilos. Cu flanelă şi căciulă, Nicu cobora scările de lemn ale mansardei'(şi de abia atunci mă trezeau bocancii lui), descuia lanţul de la poartă (uneori trebuia să dea zăpada la o parte cu lopata ca s-o poată urni) şi pornea spre brutărie. Mama punea la fiert apa pentru ceai în jăratecul din gura sobei, apoi ne ajuta şă ne şpăjăm, pe mine şi pe Corina. Brutăria se deschidea de abia la şase, Dacă ajungea acolo la timp, adic| înainte de cinci, Nicu era printre primii, şi se întorcea cu pîinea pe la şase jumătate. După ce beam ceaiul, coboram, împreună cu cele două mătuşi, şi curăţăm zăpada pe trotuar, ca să nu plătim ;amendă. în cele din urmă, cu ghiozdanele în spate, porneam la şcoală.

• In anul acela n-am prea învăţat mare lucru. Eram în clasa a IV-a primară şi tot interesul meu se concentra asupra noilor „materii" pe care le învăţa,Nicu în prima clasă **de** liceu. Mă fascinau îndeosebi zoologia şi istoria antică. La- şcoala din strada Mântuleaşa continuam-să fiu premiant,

oarecum in virtutea inerţiei, **dar şi eu, şi directorul,** 0 mama simţeam că **se** schimbase **ceva. Nu-mi *wm* f££tam** şcoala, nu **mai scriam** comi**^oziţiile cu plăcerea şi aţeaţi*** dinainte şi aveam note tot mai **proaste la „ca^âaită"- Sci?** pasem de sub controlul tatei **şi descoperisem maidanul** La îndeput **de tot,** în toamj**^a aoeea, un *ima&âan* din Caiet** Călăraşi, unde ne jucam **de-a JK^M Ş**£ vanisş**&i*mb*** şefia unor calfe de âamar^ care ***me* învăţau tal fehil de trucuri** (bunăoară, **oufat să** lăsăm **în urma oastea semne secrete,** cu creta, **pe pereţi** fără **să l]m**-8yqp**!ruişi>./Apoi am** ajuns, cu o droaie de haimanale, în **dosul Bisericii** „S! Gheorghe% unde ne puteam ascunde într**-o curte** mare, care părea părăsită. Dar curînd după **aceea a** venit iarna **şi** ne adu nam pe maidan ca **să** ne batem **cu** bulgări **de zăpadă.** Mă Întorceam aca$ă către seară, ud, murdar, cu hainele rupte La început, mama nu se neliniştea prea mult. Mă ştia plecat să **mă** joc cu băieţii **şi** era îneîntată **că** cel puţin *xm* trebuie să mă pîndeaseă, să vadă dacă nu citesc prea mult Căci tata, între altele, îi dăduse instrucţiuni şd ***iş*** această privinţă : să aibă grijă **să** nu-mi obosesc.. ochit Dar curînd, cînd troienele ajunseseră cît omul de înaltu. prietenii mei **de** maidan au **apărut** cu săniuţe. Cele mai multe erau nedibaci alcătuite **din** lădiţe, dar erau şi săniuţe adevărate, **cu** tălpile lucii **ca** patinele. Mă număram printre puţinii ^care nu aveau sanie şi trebuia să găsesc tot felul de mijloace ca să pot împrumuta una pentru cîteva ceasuri sau chiar **o** după-amiază întreagă. De obicei plăteam chiria în nasturi, în bile sau soldaţi de plumlk

într-o dimineaţă sticloasă de ianuarie, cînd şcoala **se** închisese pentru că nu mai avea lemne, am plecat cu întreaga ceată să ne dăm **cu** săniuţa la Dealul Mitropoliei. De la statuia Rosetti la Mitropolie era cale lungă, dar **am** ajuns repede, pentru că **ne** întreceam **unul** pe altul. **De** acolo, de pe deal, **se** vedea toată Valea Plîngerii, dar aşa cum n-am **mai** văzut**-o** niciodată **de** atunci — căci gunoaiele **şi** stîrvurile de clini **şi** pistei **fuseseră** îngropate ***aMm*** sub troiene, **şi** de sus, **de pe parapet,** părea **o** pantă**de** schi. Dar nu îndrăzneam **s-o coborîm cu•"•săniuţele şi ae** mulţumeam să ne dăm drumul **de Sus, de I&gă** cfopofcniţă, pe strada lungă, uşor curbată, **la ora aceea** aproape **pttsh**

îîae, care ajungea pînă în Strada Şerban-Vodă. Urcam **apoil eu săniuţa în spate şi; ca să nu** riscăm să **ne** lovească ceil **care coborau vertiginos la** vale, **umblam pe** margini,' prinl **troiene.** După **cîteva ceasuri .am început să** simt **o mîncă-1 rime în labele picioarelor** şi, pentru, **că nu** mă puteam scăr- **i pina* mă loveam uşor cu gheata Dar** mîncărimea **ajun-I feese insuportabilă** şi **atunci n**^ărcăte**^m singur,** cu **toată 1 greutatea, cînd pe** un **picior,** *sind* **pe celălalt :** |

Âm ajuns ^ac^ă^^r^^eârăy £%tenuât> lihnit de **foamei** şi aproape nemaisim**^in**^^rriî ^ictoa'**rele. Mama îmi'pre-** - gătise **o;'pedeapsă' eMfepîâi**?ăl;'(iarJ **cînd** m**-a** văzut **îîi ce ** hal eran£' **a** ămta^^ descălțat, şi-ă dat seama că-mi degeraseră picioarele/Pielea crăpase, însîngerată, **şi** pe ^©jcupx fusese smulsă odată cu ciorapul. Degetele **erau** vinetei, **de** cum mă apropiasem de sobă, mîncărimile reîncepuseră cu atîta virulență, încît una din mătuşi **a** trebuit să mă țină de mîini **ca** să nu mă scarpin pînă la sînge. Doctorul familiei era bătrîn **şi** locuia destul de departe. Mama zărise de curînd placa unei doctorițe foarte aproape de noi, **pe** Bulevardul Domniței. S-a îmbrăcat repede şi curînd s-a întors cu ea. Domnişoara Buttu **abia** îşi luase doctoratul **şi** era pe atunci medic la Spitalul Coițea. S-a încruntat cînd mi-a văzut picioarele. A cerut un lighean cu zăpadă, a.îngenuncheat în fața mea şi a început să-mi frece Jabele **şi** tălpile. Gemeam de durere, dar. a continuat să mă frece cu zăpadă pînă ce degetele au început să şîngereze de**-a** binelea. Dimineața, operația aceasta a făcut-o mama. Nu mai. aveam voie şă mă apropii **de** sobă, **şi** stăteam în fundul patului, cu picioarele bandajate; Cineva de-al casei se afla totdeauna lîngă mine, **-nu** cumva să, mă scarpin sau să mă apropii de sobă.

Nu m-am dus la, şcoală cîteva săptămîni. Am scăpat fără să mi se amputeze nici un deget, dar în toată iarna **aceea** frecatul cu zăpadă, diminețile, era un chin, şi mulți ani după **aceea** mîncărimile îmi reveneau de cîte ori, iarna, **intram** într**-o odaie prea** încălzită,

^ Aşa m-am lecuit **de** săniuță şi poate de aceea nu **m**-au **Tspitit măi tîrzi^** **de iarnă. Mama** m**-a** iertat

Datorită degeraturilor mele. găsise un nou doctor al :t%*; miliei. A rămas doctorul şi prietenul nostru aproape douăzeci de ani.

Iarna aceea mi s-a părut nesfîrşită... In martie, troienele din grădină încă nu se topiseră. Nu mai ştiu prin ce mijloace am primit, în preajma Paştilor, veşti de la tata. Ajunsese cu bine în Moldova, dar nu ne spunea nici unde se află, nici ce făcea. Pîinea devenea din ce în ce mai proastă şi tot mai galbenă din cauza mălaiului. Şi totuşi, cînd era proaspătă şi ungeam feliile cu untura, ni se părea gustoasă. In acei ani de ocupație, am ținut, fără vrerea noastră, cele mai lungi posturi. Săptămîni întregi n-am mîncat altceva decît fasole, murături şi cartofi prăjiți. Fiecare din noi ne găsisem ceva de făcut la bucătărie. Mie îmi plăcea să prăjesc cartofii. învățasem cum să-i tai si cum să-i întorc cînd pe o parte, cînd pe cealaltă, ca să-i rumenesc fără să-i usuc. Apoi, rareori, pe neaşteptate, mama primea veste de la bunici că cineva tăiase pe ascuns un porc — şi ne duceam toți în Bulevardul Pache, ca să putem transporta, fără să dăm de bănuit, untură, şoric şi, cîteodată, o bucată mare de carne.

Şi totuşi, în cele din urmă, a venit şi anul acela primăvara. Am văzut într-o dimineață părul nostru din grădină în floare. Din Strada Melodiei pînă la şcoală treceam tot pe sub zarzări şi cireşi înfloriți. Anevoie mai puteam rămîne acasă după-amiezile. Regăsisem maidanele şi jocurile. Descoperisem oina şi, deşi eram miop, ajunsesem^repede meşter ; mă apăram în careu mai bine ca mulți alții mai în vîrstă ca mine şi ținteam cu mingea aproape fără greş.

In anul acela, sărbătoarea de Zece Mai fusese interzisă de ocupant. Fusesem obligați să ne ducem la şcoală. (Directorul ne avertizase că, din ordinul autorităților militare, nu se vor motiva decît absențele de boală şi numai eu certificat medical.)

Zece Mai frebuia să fie o zi ca oricare alta. Dar îmi aduc şi acum aminte figura tristă, concentrată **a** institutorului,

cînd a scos din buzunar o carte şi a chemat pe un băiaf/ cel mai priceput în recitarea poeziilor. „Sînteţi destul de mari acum, ne-a spus, şi puteţi ţine un secret." A. desfăcut cartea şi i-a arătat o poezie. „Du-te în curte şi învaţ-o pe dinafară", i-a şoptit.

Poate n-a trecut nici un sfert de. ceas, dar nouă ni s-a părut o veşnicie. Institutorul rămăsese pe catedră, privind în gol. In clasă nu se auzea decît zumzetul albinelor, la capătul de sus al ferestrelor, încercînd să-şi facă loc, prin geam, spre grădină. In cele din urmă, colegul a apărut/ s-a apropiat de catedră şi, grav, a început să recite. Cît n-aş da Şă-mi aduc aminte ce poezie â recitat atunci. Nu era, desigur, una din poeziile ocazionale de Zece Mai,,nici o, poeziş patriotică, pentru că pe acestea le cunoştea clasa întreagă.'-lira,. .poate,,' '* .ide' Octavian Goga sau Şt, O. Iosif. Nu-mi aduc aminte decît de tăcerea noastră înfiorată şi de lacrimile de orgolioasă bucurie. Căci înţelegeam din aluziile poetului că românii-vor ieşi biruitori'şi de "data aceasta.

După ce băiatul a sfîrşit de recitat, institutorul 1-a mîngîiat cu palma pe obraz,şi, întorcîndu-se spre noi, ne-a spus zîmbind ; „Mai rămâneţi, cuminţi, un sfert de ceas, apoi vă duceţi acasă."

Lacrimile cu care sfîrşdsem de citit *Cuore* mă asigurau că nu eram un copil rău ; descopeream încă o dată că-mi iubeam şi- ţara şi familia (mai ales pe mama) ; descopeream că-mi iubeam chiar şi şcoala. Dar cît îmi era de r*reu să-mi amintesc de toate acestea cînd mă regăseam pe stradă, cu atîtea tramvaie de care mă puteam agăţa, cu j rotuarele nesfîrşiţe, pe care puteam umbla ceasuri întregi fără să mă rătăcesc ; cînd, mai ales, mă regăseam pe maidan sau în grădina din Bulevardul Pache. In vara anului 1917 mama nu mă mai putea ţine în frîu. încercase toate mijloacele : b nuia de bambus (tata ne ameninţa mai ales cu cureaua), confiscarea ghetelor, ca să nu mai pot ieşi pe stradă (dar îmi plăcea parcă şi mai mult să alerg, pe trotuarele fierbinţi, în picioarele goale), închiderea într-c

cameră (din care reuşeam să evadez sărind pe ferea&tră^ Destul de tîrziu, mama descoperise singurul mijloc '4ţ£ mă aduna de pe drumuri : îmi dădea o carte. Dar nici astş nu era o soluţie perfectă, căci pînă seara, cel mult pînă la mijlocul nopţii, o sfîrşeam de citit, şi mama numai avea o altă carte la înderaînă. Pe de altă parte, îşi amintea rae* reu de recomandaţia tatei: să nu raa l#se sa-mi pbosese ochii. Se adăugau acum şi alte superstiţii : că eram încă un copil şi cititul exagerat risca să-mi „epuizeze nervii* (expresia era a uneia din mătuşi). Sperasem cîtva timp că voi găsi un aliat în domnişoara Buttu. Dar şi ea împărtăşea aceleaşi idei : că mintea nu trebuie obosită „în timpul creşterii", că o hrănesc destul cu manualele de şcoală ş* lecţiile de pian.

Mă consolam pe maidaee. Venise vara, terminasem şcoala primară şi, în aşteptarea examersuM de intrare în liceu, pe care trebuia să-1 dau în septembrie, eram cu desăvîrşire liber. Jucam oina, fie în strada Călăraşi, fie pe naaidanul Primăriei, acolo unde, cu un an mai înainte se aflau tunurile antiaeriene. Era un loc viran uriaş, lîngă statuia Brătianu, pe care se depuseseră blocurile pe piatră necesare clădirii aripii noi a Facultăţii de Litere. Construcţia fusese întreruptă de război, dar în pivniţele ei nesfîrşiţe, în care se zvîriiseră nenumărate căruţe cu nisip şi se depuseseră cărămizile şi sacii cu var, aveam s:> pătrund curînd odată intrat în liceu. Ani de zile pivniţele acelea misterioase, schelăriile acelea şubrede de sub care izbucneau şobolanii aveau să constituie unul din universurile mele secrete. împreună cu cîţiva dintre noii prieteni pe care mi-i făcusem în liceu, le-am explorat, cu emoţie, pînă în ziua cînd ne-a surprins o razie organizată de poliţie împotriva vagabonzilor.

Nu ştiu cum am aflat, către sfîrşitul verii, de victoriile româneşti de la Mărăşti şi Mărăşeşti. Cîteva zile au circulat zvonuri despre înaintarea fulgerătoare a unei divizii faimoase spre Rîmnicu-Sărat. Trezit de aceste victorii, am încercat să zvhi în foc şi armata mea secretă. Dar jocul nu mai era acelaşi. Lanul primordial se dovedea acum

insuficient pentru a produce, în cîteva zile, forțele care 1 **trebuiau** să taie retragerea diviziilor germane. Încercam § **să** imaginez altceva : regimente româneşti ascunse în munți, petrecând toată iarna **lui 1917 iii peşteri** şi păduri, âtacînd în timpul nopții depozitele gerhiane de muniții. D&r aveam atîtea alte lucruri de făcut. Curînd am aflat că înaintarea trupelor se oprise definitiv **Satorită** descompunerii armatei ruseşti. Ajungeau pînă ^ *noi* ştiri despre satele prădate şi arse în spatele frontului de către diviziile căre părăsiseră **lupta şi se** îndreptau spre Rusia.

Şi apoi, într-o dirnineață de septembrie, dueîndu-mă la Liceul ,;Sp|Hi Hătet" să văd rezultatul examenului de intrare, mi-am citit huiriele pe" lista celor admişi. M-am întors grav acasă, să aduc vestea mamei. Aveam sentimentul că s-a întâmplat ceva hjptărîtor, că mă pregătesc să încep o nioifă viață.

III

CUM AM GĂSIT PIATRA FILOZOFALA

Totul m-a fermecat, la început, la liceu. ***îmi*** plăcea mai ales pentru că la fiecare materie aveam un alt profesor. M-a cucerit de la cea dintîi lecție, şi a rămas preferatul meu pînă la moarte, cîțiva ani mai tîrziu, Nicolae Moisescu, profesorul de ştiințe naturale. Era înalt, foarte slab, aproape uscat, şi părea mai bătrîn decît era pentru că avea părul şi mustățile albe. Vorbea încet, rar, parcă şi-ar fi economisit forțele, şi vorbea plimbîndu-se prin fața băncilor, cu paşi mici, uşori, întretăiați de scurte opriri ca să poată privi mai bine, adînc, în ochi, unul din elevi. Zîmbea după fiecare frază, parcă ar fi vrut să sublinieze punctul şi pauza care trebuiau s-o separe de fraza următoare. întovărăşea expunerea cu gesturi largi, leneşe, şi atunci înțelegeai cît de perfect izbutise să-şi dozeze puțina energie de care dispunea.

Avea acest obicei : venea cu microscopul în clasă şi ne chema pe rînd să privim, şi apoi ne punea să desenăm pe tablă cele ce văzusem. Arareori unul din noi izbutea să reproducă, foarte aproximativ, acele stranii forme irizate, madreporice, pe care le descopeream, le abuream, le pierdeam şi le descopeream din nou, învîrtind încet şurubul microscopului. M-a remarcat, cred, pentru că mă număram printre cei care se dovediseră în stare să deseneze ce vedeau. De atunci nu m-a mai slăbit. Mă privea mereu în ochi, parcă mi-ar fi cerut părerea, îmi punea necontenit întrebări. Pe nesimțite m-am"trezit că sînt anumite taine pe care le înțelegeam. Erau tainele acelei puteri misteri-

oase pe care Moisescu o numea „Natură". înţelegeam de ce fluturele de pădure are aripile de culoarea scoarţei de copac, de ce ariciul este prevăzut cu ţepi, de ce bărbătuşii atîtor păsări sînt mai exuberant împodobiţi decît femelele. „Natura" făcuse toate acestea ca să-i camufleze, să-i apere, să-i selecţioneze. Existau, deci, anumite legi pe care le puteai descifra — şi atunci toate lucrurile căpătau înţeles şi noimă. Lumea nu se mai arăta ca o aglomerare de vietăţi şi întîmplări fără legătură între ele, ci se dovedea a fi rezultatul unei voinţe unice şi irezistibile. Aşa cum mi se revela ea din lecţiile lui Moisescu, „Natura" era însufleţită de un singur elan : acela de a crea viaţa şi de a o menţine,-în pofida tuturor piedicilor şi dezastrelor.

în iarna aceea am învăţat ce înseamnă instinctele de conservare a individului şi a speciei. Dar mai cu seamă am învăţat să iubesc şi să disting felurite animale, îndeosebi reptilele, batracienii şi insectele. Nicolae Moisescu ni le arăta în planşe colorate sau împăiate, sau conservate în borcane cu alcool, în insectare. Apoi le-am contemplat, cu întreaga clasă, la Muzeul de Ştiinţe Naturale de la Şosea. Am revenit de atunci, cu regularitate, în fiecare duminică, toată iarna aceea. Şi cu cită nerăbdare n-am aşteptat să se desprimăvăreze, ca să pot, în sfîrşit, să pornesc după insecte în pădurile din jurul Bucureştiului...

Poate că pasiunea aceasta pentru ştiinţele naturale m-a salvat, m-a ajutat să traversez criza în care intrasem, aproape fără să-mi dau searna, şi care nu era numai o criză de pubertate. Căci în afară de zoologie nu mă interesa nimic. Nu pregăteam lecţiile, ci-mi petreceam tot timpul liber pe maidanul Primăriei şi în pivniţele Universităţii. Rămăsesem prieten cu aceleaşi haimanale din mahalaua mea, iar dintre noii colegi de la liceu, mă legasem mai ales cu cei mai leneşi şi mai arţăgoşi. Este drept că, îndată ce s-au topit zăpezile, izbutisem să-i conving să cutreierăm boschetele de la Şosea, căutînd plante şi insecte. In mai 1918 am început să plecăm, duminicile, dis-de-dimineaţă, către mînăstirile din jurul Bucureştiului. Mă reîntorceam aproape de miezul nopţii, obosit, ars de soare, plin de praf, dar cu cutiile pline de insecte, cu borcane în care aduceam şopîrle, broaşte şi tritoni. Dintr-o

lădiţă, acoperită cu geam, îmi făcusem un „terariuw*. Petreceam ceasuri întregi urmărind viaţa domoală, mohorîtă, a gîndacilor de tot felul, a brotăceHor, a şopîrlefdr. Făceam planuri pentru excursiile de vară : să coborîm p& malul Dîmboviţei pînă la Dunăre, să cercetez nămoalete şi mlaştinile bogate în larve.

Visului acestuia i-a pus capăt surpriza sfîrşîttdui ele an. Am aflat, cu indignare, că rămăsesem corigent la trei materii : la română, franceză şi germană. Trei eorigeşte aduceau după sine repetenţia. Dar Moisescu stăruise să mi se dea această şansă ; eram cel mai bun elev al Iul din toată clasa. Am fost profund jignit citinduH-ni numele pe lista corigenţilor. E drept, mi-era puţin teamă de Kmba germană. De fapt, n-ar fi trebuit s-o învăţăm decît începînd din clasa a lî-a, dar autorităţile de ocupaţie o impuseseră şi la clasa I ; de aceea toată clasa noastră o sabotaserăm cum putuserăm. Dar am fost cu adevărat surprins să mă văd corigent la franceză şi mai ales la Kmba română. Josif Frollo era profesorul nostru de franceză. Zadarnic aş încerca să-i fac elogiul : l-au cunoscut generaţii întregi de liceeni. Dar avea o mare slăbiciune pentru gramatică, şi pe atunci gramatica mi se părea o disciplină absurdă şi ineficace, inventată parcă anume pentru a împiedica pe elev de a savura textul pe care îl traduce. Frollo era mulţumit de cele ce ştiam, dar mă avertizase că nu voi putea trece clasa dacă nu voi şti pe dinafară toate conjugările. Mi se părea că mă ameninţă în glumă pentru că, după cum îi era obiceiul, spunea lucrurile acestea cu o mare dulceaţă, privindu-te în ochi şi zîmbind. Dar se ţinuse de cuvînt şi asta a provocat o adevărată ruptură între noi. N-am mai acceptat niciodată să mă apropii de el. Cîţiva ani mai tîrziu, cînd mă lăsasem antrenat în lecturi fără număr şi mă sileam să citesc operele complete ale autorilor francezi pe care îi studiam în clasă, Iosif Frollo a încercat de mai multe ori să mă sfătuiască şi să mă îndrumeze; dar îl ascultam întotdeauna cu un zîmbet agresiv pe buze, eontinuînd să citesc ce şi cum îmi plăcea mie.

Evident, Frollo înţelesese repede ce se petrecea în mintea mea de adolescent frustrat şi anarhic şi m-a lăsat în pace. Dar avea şi el un mijloc rafinat de a se răzbuna. Cînd, în cursul superior, discuta vreunul din autorii pe care ştia

bine eă-i citisem — pentru că, impertinent, veneam cu operele complete la şcoală şi le aşezam pe pupitru, răfoindu-le la răstimpuri cu un fals gest precipitat — Frollo punea anumite întrebări la care probabil aş fi putut răspunde mai bine decît oricine altul, dar neglija întotdeauna să mă întrebe pe mine, deşi ridicam degetul. în cele din urmă renunţasem să mai ridic degetul şi ascultam, zîmbind ironic, răspunsurile mălăieţe sau neroade ale vreunui coleg asupra *Fedrei* sau *Henriadei.* Doar o dată a coborît Frollo de la catedră şi a venit să vadă cărţile pe care le aranjasem provocator pe pupitru. Ne vorbise despre *Port Royal,* şi eu adusesem *Lesprovincicdes* şi toate volumele despre Pascal pe care le găsisem la bibliotecă. Le-a răsfoit; zîmbind, apoi m-a bătut pe umăr. Dar nici atunci nu mi-a pus întrebarea la care, răspunzînd, aş fi putut arăta că ştiam mai mult decît restul clasei.

Corigenta la limba română am considerat-o o mare nedreptate. E adevărat că nu învăţasem nimic, dar eram convins că nu mai am ce învăţa, căci citisem manualul de limbă română înainte de a fi intrat în liceu. Eram iarăşi convins că citesc mai corect şi scriu mai bine decît toţi colegii mei. Dar profesorul de română de atunci, D. Nanul, era în acelaşi timp şi directorul liceului. Astfel că ştia ce elev nedisciplinat şi dezmăţat eram. Fugeam adeseori de la curs, sărind pe fereastră şi mă duceam să joc oina pe maidanul Primăriei ; alteori nu veneam la şcoală, minţind că eram bolnav ; rupeam foile din carnetul de note, ca să nu vadă mama cît de proaste note aveam, sau mă prefăceam că l-am uitat acasă sau că l-am pierdut. D. Nanul avea desigur dreptate încereînd să mă lase repetent, încereînd chiar să convingă pe mama să mă retragă de la liceu. Eram, cum îi plăcea lui să spună, un „element indezirabil". Dar mie mi se părea că corigenta la română era răzbunarea lui personală, că, de fapt, aş fi meritat să mi se dea un premiu sau măcar o menţiune.

Aşa mi s-a strecurat pe nesimţite ideea că sînt persecutat, că directorul, ca şi toţi ceilalţi profesori, cu excepţia lui Moisescu, protejează pe unii elevi — din motive pe care nu izbuteam să le ghicesc — şi persecută pe alţii, că mă persecută mai ales pe mine. Descoperirea aceasta mă rănise adînc, dar îmi dăduse în acelaşi timp şi o stranie

satisfacţie. Mi se părea că sînt cu totul diferit de ceilalţi colegi, că sînt predestinat să rămîn în marginea societăţii, că drumurile celorlalţi îmi sînt interzise şi că voi fi silit să-mi caut o cale nouă. De aceea, cînd mi-am citit numele pe lista corigenţilor, primul gînd a fost să fug **în.**lume. Am pornit spre Şosea şi am umblat aşa, în neştire, ceasuri întregi, fără să simt foamea, nici oboseala. Totuşi, către seară, m-am întors acasă. Mama şi-a ascuns anevoie bucuria că mă revede. Aflase despre cele trei corigente de la fratele meu şi văzînd că întîrzii i-a fost teamă să nu fi făcut vreo prostie. A încercat să mă consoleze spunîndu-mi că-mi va lua meditatori la franceză şi germană.

*

într-un anumit sens. corigentele mi-au prins bine. In vara aceea, cînd mă vedea cu o carte în mînă, mama nu-mi mai amintea că nu trebuie să-mi obosesc ochii ; îşi închipuia că învăţ, că mă pregătesc pentru examenele din toamnă. Pentru întîia oară de cînd mă ştiam nu mai citeam pe ascuns şi cu frica în sîn. Pe de altă parte, convingerea pe care mi-o făcusem că sînt „persecutat" îmi dădea, în proprii mei ochi, un nimb de martir, dar şi o anumită responsabilitate. Cît de mult mă pasionau oina şi jocurile pe maidan, simţeam acum că nu trebuie să las impresia că nu sînt bun de nimic altceva. Mi se părea că sînt pîndit de „ceilalţi", mai ales de director şi anumiţi profesori, îmi spuneam : „Ei mă cred o haimana şi sînt siguri că nu voi ajunge nimic. Am să le pregătesc o surpriză !..."

Dar îmi era peste putinţă de hotărît, în vara aceea, 1918, în ce va consta surpriza. Voi ajunge un mare zoolog, un pianist, un mare doctor — sau inventator, sau un explorator sau voi descifra o limbă moartă ? De un lucru eram sigur : că nu voi fi niciodată premiant, că de-abia voi izbuti să trec dintr-o clasă într-alta. în acele după-amieze de vară, cu una din cele trei gramatici în faţa mea, ghicisem deja ceea ce s-a dovedit mai tîrziu a fi o caracteristică a temperamentului meu : îmi era imposibil să învăţ ceva la comandă sau să învăţ aşa cum învăţa toată lumea, în conformitate cu programul şcolar. Din clasa întîi şi pînă la sfîrşitul liceului m-am simţit întotdeauna atras

de „materiile" care nu se aflau în programul anului, sau de discipline şi autori care nu se învăţau la liceu. Cînd, cîţiva ani mai tîrziu, m-au pasionat ştiinţele fizico-ehimice, studiam chimia în anul cînd în program era fizica, şi vice-versa. Umori era suficient ca unei discipline de care eram îndrăgostit să-i vină rîndul în program, ea să simt că mă detaşez de ea. Aşa s-a întîmplat cu logica, cu psihologia, cu biologia. Tot ce eram *silit* să învăţ îşi pierdea interesul, devenea o „materie" ca oricare alta, bună pentru a fi memorizată de tocilari şi premianţi. Oroarea pe care o aveam de manuale didactice şi de programe a luat, cu timpul, proporţii patetice. Mulţi ani în urmă, cînd m-am apucat serios de latină şi de matematici, nu m-am mulţumit cu manualele pe care le învăţaseră toţi colegii mei, ci mi-am cumpărat cărţile lui Meiilet, H. Poincare sau Gino Loria, găsite pe la anticari, în care înaintam anevoie şi cu enorme eforturi.

Nu-mi dau seama cum am trecut, în toamnă, examenele de corigentă. Izbutisem să învăţ declinările şi conjugările franceze şi germane. Dar la oral, în faţa lui Nanul, am avut un asemenea trac, încît cînd m-a întrebat de ce gen e cuvîntul „pat" am răspuns că e de gen masculin. Probabil că lucrările scrise erau ceva mai bune, pentru că şi Frollo şi Nanul m-au trecut. Aşteptam să dau şi corigenta la germană cînd profesorul Papadopol ne-a anunţat că deoarece limba germană nu trebuia învăţată decît în clasa a II-a, corigentele se-anulează. Dar, a adăugat el, privindu-ne pătrunzător în ochi, se aşteaptă ca noi toţi, foştii corigenţi, să ne distingem în cursul anului viitor, în clasa all-a.

In ceea ce mă priveşte, fără îndoială că l-am dezamăgit. Germana a fost una din terorile adolescenţei mele, nu atît pentru dificultăţile ei, cît pentru faptul că Papadopol a devenit în anul următor directorul liceului. Aveam de-a face cu el de cîte ori spărgeam vreun geam sau mă surprindea sărind pe fereastră sau descoperea că-mi motivasem singur absenţele. Şi cu toate acestea, pe neaşteptate, în clasa a IV-a ne-am împăcat şi mai tîrziu am ajuns chiar

foarte buni prieteni. împărţise cîteva subiecte de feteţ* literară, şi mie îmi căzuse *Sturm und Drang.* Trebuia «ft ţinem o conferinţă de 20 de minute. Am citit, zi şi aoap4e^ toate monografiile pe care le găsisem la bibliotecă *şi* aaţ scris un caiet întreg. Numai introducerea la *Stmm und Drang* a ţinut aproape o oră. Am început cu *Niebelungen* şi *Minnesänger.* Pe tablă, scrisesem toate numele, titlurile şi datele pe care le socotisem importante. Evident, toafe acestea le copiasem din manualele şi monografiile pe care le citisem. Dar, cu o vizibilă încîntare* Papadopol şi-a împrospătat o seamă de Minnesänger şi de autori minori, ia care, fără îndoială, mu se mai gîndise de cînd îşi luase licenţa.

Intrasem în clasa a Iî-a fără prea mult entuziasm. Dar pe la sfîrşitul lui octombrie, au început să eircide zvonuri despre dezastrele Puterilor Centrale. Profesorii intorau tot mai bine dispuşi în clasă şi păreau tot mai distraţi într-o dimineaţă am aflat că Germania ceruse armistiţiu. Pornisem spre liceu, dar m-am trezit coborînd buSevarchţl spre statuia Brătianu. Intîlneam grupuri din ce în ce mai vociferante, unii cu mici steaguri româneşti şi franţuzeşti, cîţiva în uniforme militare decolorate, peticite. Am auzit pe un tinerel strigînd ; „La Komandatură I" şi apoi a luat-o ia goană, cu un grup întreg după eL Am început şi eu să alerg, ţinîndu-mi cu o mînă ghiozdanul în spate, să nu salte. Dar n-am mai apucat să ajung pînă la Komandatură. Undeva, pe lîngă Spitalul Colţea, am dat peste alte grupuri gălăgioase, ameninţătoare, şi m-am oprit să văd ce se întrmplă. Cineva se urcase pe acoperişul unei case şi se trudea să fixeze un drapel. „Leagă-1 cu centironul!" auzii strigînd. Apoi cîţiva de lîngă mine începură să rîdă cu hohote. Unii aplaudau să-şi rupă palmele. „Are să-şi piardă nădragii pe acoperiş", spuse cineva.

Dar în clipa următoare auzii stri^nd : ^Păzea !" şi oamenii începură să se risipească. De la o fereastră, cineva zvîrlea în stradă maldăre de bastoane. Le aducea în braţe pînă la fereastră, striga : „Păzea !" şi le dădea drumul pe trotuar. Sute şi sute de beţe albe, uşoare, cam de vreo doi metri, care mi se păreau şi mai preţioase, pentru că nu ştiam la ce ar putea folosi. Oamenii se repezeau să Ie culeagă, le învîrteau pe deasupra capului, ca pe săbii.

Făcîndu-mi loc prin mulțime, am izbutit să pun și eu mina pe unul. „Sînt bețe de cort", am auzit lîngă mine. Dar am auzit atunci geamurile sărind în țăndări, și la altă fereastră am văzut doi bărbați opintindu-se să ridice un sac, să-1 așeze pe pervaz.

„Dați-vă la o parte, că e zahăr", strigă unul din ei căznindu-se să spintece sacul cu briceagul.

Curînd începu să curgă pe trotuar o cascadă grea, densă, de zahăr, și oamenii se îmbulziră din nou, aplecîndu-se, încovoîndu-se, lăsîndu-se pe vine, **și** adunînd zahărul în pumrp, umplîndu-**și** buzunarele, batistele, pălăriile, făcîndu-și apoi drum prin mulțime, strigînd, amenințînd, înjurînd. „Păzea !" se auzea mereu de la alte ferestre și alți saci își revărsau conținutul — zahărul, lintea, sau făina — pe trotuar. Trecuseră doar cîteva minute, dar strada era acum plină **și,** pe nesimțite, își făcură apariția femeile, îndesîndu-se în dreptul ferestrelor sparte și reieșind din gloată cu poalele sumese, cărînd impudice, cu picioarele răscrăcănate bărbătește, zahărul amestecat cu linte și noroi.

Cînd m-am îndreptat spre casă, cu bățul alb sub braț și o batistă plină cu zahăr în mina dreaptă, am aflat că clădirea prădată fusese un depozit al manutanței germane. Paznicii dispăruseră în timpul nopții.

Tata s-a întors din Moldova curînd după aceea. In ultimele luni primisem mereu vești de la el. Aflasem că toți ai noștri trăiesc, în afară de Traian, fratele cel mai mic al mamei, răpus de tifosul exantematic. în Moldova, tata își transformase solda în obiecte de imediată utilitate : talpă, ștofă, pînză, untură, făină, pesmeți. Ani de zile, Nicu și cu mine am umblat îmbrăcați în aceleași dolmane cenușii și aceleași tunici de ștofă întunecată și aspră și am purtat aceiași bocanci enormi. N-am scăpat de aceste daruri anevoie adunate de tata în Moldova decît în cursul superior, cînd toți elevii au fost obligați să poarte uniforma și șapca cu panglică mov a Liceului „Spiru Haret". De altfel, în acei ani, cînd nu se găsea aproape nimic de cumpărat, băieții veneau la școală îmbrăcați cum puteau. Aproape fiecare purta ceva milităresc : o capelă, o tunică, cămașă kaki sau rnăcar bocanci și moletiere.

Cîteva zile după armistițiu, am început să venim **la** școală cu un ceas mai devreme, și iarăși un ceas-două, după-amiezele ca să putem învăța, în mare grabă, imnurile Aliaților. Cunoșteam aproape toți *La Marseillaise,* dar trebuia să învățăm *God Save the King* și *It's a Long Way to Tippcrary,* trebuia de asemenea să învățăm imnurile american și italian. Soloveanu, profesorul nostru de muzică, ne scrisese, fonetic, textele respective pe tablă, iar noi ne căzneam să le memorăm cum puteam. Totul trebuia făcut foarte repede, pentru că intrarea triumfală a detașamentelor aliate și a unor părți din armata generalului Franchet D'Espercy, de la Salonic, părea iminentă. Totuși parada a fost amînată de vreo cîteva ori. în cele din urmă, am fost convocați într-o dimineață și, înainte de a se lumina bine, am pornit spre Calea Victoriei. De la Podul Mogoșoaiei pînă în Bulevardul Elisabeta se adunaseră foate liceele și toate școlile din Capitală, purtînd drapele de toate mărimile. Intîi erau înșiruiți pe trotuar copiii din școlile primare, apoi veneam noi, cei din primele clase de liceu, în spatele nostru cei mai mari, apoi studenții.

Numai știu care au fost primele detașamente care au defilat prin fața noastră. îmi aduc aminte de uratele pe care ie auzeam din depărtare, crescînd ca un talaz uriaș cu cît trupele se apropiau de noi. îmi aduc aminte de compania de englezi, cu căștile lor rotunde și teșite, și de zîmbetul lor inimitabil auzindu-ne pronunțînd lunguieț și apăsat *Tipperary.* îmi aduc iarăși aminte de detașamentul de senegalezi, de înfiorata uimire cu care i-am întîmpinat și întovărășit cu privirile, în așa chip încît uitam cuvintele Marseillaise-i, și vocile ni se legănau la întîmplare, pînă ce intervenea Soloveanu din spatele nostru, atingîndu-ne scurt cu bagheta pe umeri, ca și cum ar fi încercat să ne trezească din vis.

A fost iarăși o iarnă lungă și grea. Dar nu ne mai sculam în zori, să facem coadă la pîine. Beam ceaiul cu pesmetii aduși de tata, apoi porneam spre școală prin troiene.

Moisescu ne învăţa acum botanica. Venea cu microscopul şi ne punea pe rînd să privim grăunţe de polen sau secţiunea unui pistil sau a unei stamine. într-o zi am descoperit în vitrina unei literarii, cartea lui, *Fiziologia vegetală^* şi mi-am cumpărat-o. Am citit-o aproape cu frenezie, dar nu cred că am înţeles mare lucru. Aşteptam acum. cu nerăbdare primăvam, ca să pornesc după plante şi să-mi întocmesc un ierbar.

Dar înainte de a se face primăvară^ s-a întâmplat altr ceva: am descoperit un *joc* nou. La şcoală, cîţiva dintre noi veneau eu* cîte o carte şi propuneau s-o împrumute în schimbul alteia* Jocul m-a cucerit repede pentru surprizele fără număr pe care le pricinuia. Descopeream, ca într-o bibliotecă publică rulantă* tot felul de cărţi. Erau mai cu seamă volumaşele din „Biblioteca pentru toţi" şi „Minerva" şi puteai alege de la *Jteientwrile lui Ţăndărică* pînă la *Originea speciilor* şi *închisorile mele. A* fost marea descoperire din iarna aceea: că există, la îndemâna noastră, un număr considerabil de cărţi despre tot felul de subiecte, că există, mai ales, cărţi scrise de autori necunoscuţi, străini, exotici, din care, citindu-le, afli o sumă de lucruri despre alte lumi şi alţi oameni, foarte departe de noi : nu numai cărţile lui Camille Flammarion sau Victor Anestin despre astronomie şi misterele universului, dar şi lumile lui Tolstoi sau Gorki, personajele lui Balzac sau oameni ciudaţi care şi-au pierdut umbra, sau au călătorit în Lună, sau au vorbit cu morţii.

Pe nesimţite, m-am trezit interesat nu numai de ştiinţele naturale, ci de toate aceste universuri noi pe care mi le revelau literaturile străine, biografiile, cărţile de vulgarizare. Ajunsesem să citesc o carte pe zi, dar curînd aveam să descopăr că în acest ritm nu voi prididi niciodată. In fiecare dimineaţă eram ispitit de trei-patru volume, şi ca să le pot împrumuta trebuia să aduc şi eu cel puţin tot pe atîtea, ca să pot face schimbul. Cumpăram şi înainte cărţi, dar numai după ce m-am lăsat antrenat în acest nou joc am început să simt avantajele de a avea o bibliotecă. Numai aşa puteam alege orice carte voiam şi puteam citi tot ce mă ispitea. In iarna aceea, 1919, se găseau prea puţine cărţi prin librării, iar anticarii pe care îi cunoşteam atunci vindeau şi cumpărau mai ales cărţi

de şcoală. De aceea, în raitele pe la librării, cumpăram orice carte ieftină, chiar dacă nu-i înţelegeam bine titlul (cum s-a întîmplat bunăoară, cu *Medicul în dilemă* sau Bescom-*punerea marxismului).*

In iarna aceea, teama de degeraturi m-a ţinut tot timpul în mansardă. De la venirea tatei, în mansardă rămăsesem numai noi, copiii, astfel că nu mai eram controlat necontenit ca înainte. Puteam citi în voie. Precaut, păstram tot timpul deschis în faţa mea un manual de şcoală. Cînd auzeam paşi pe scara de lemn, ascundeam cartea pe care o citeam şi mă prefăceam că-mi prepar lecţia. Tata venea din cînd în cînd şi, punîndu-şi ochelarii, apuca volumul şi-i citea titlul cu glas tare, ca să se convingă că e o carte serioasă, de şcoală, că nu-mi pierd timpul cu altceva. Ştia, evident, că am o „bibliotecă", pentru că îmi aşezasem frumos cele 70 —80 de volume pe o etajeră, însă îl convinsesem că nu le citesc decît în timpul liber.

încet, încet, dobîndisem dreptul de a citi şi noaptea. Aveam o masă de lucru şi o lampă cu abajur, dar pentru că tot îmi lăcrimau ochii şi niciodată nu-mi găseam ochelarii care să-mi convină, tata îmi cumpărase un bec albastru. Cineva îi spusese că lumina albastră nu oboseşte ochii. La început, lumina era atît de sumbră, încît după o jumătate de ceas de citit mi se împăienjeneau ochii şi începeam să lăcrimez. Dar cu timpul becul se decolora şi lumina devenea suportabilă. Aveam dreptul să citesc pînă la 11 noaptea, dar, de cîte ori venea să-mi stingă lampa, tata mă găsea lucrînd la vreo problemă de matematică sau scriindu-mi tema pentru a doua zi, căci mă apucasem de lecţii doar cîteva minute înainte de 11. Aşa că trebuia să-mi îngăduie încă o jumătate de ceas. Dar adesea nu se mai urca să verifice dacă m-am culcat, şi atunci continuam să citesc pînă mă dobora somnul.

în anul acela am avut un alt profesor de româna, pe Mazilu. Ne-a plăcut de la nceput, la toţi, pentru că era mucalit, îi plăcea să cite» >că tare compoziţiile noastre, eomentîndu~le cu mult haz, şi ne vorbea neîncetat de li-

teratură, ne îndemna să citim pe Odobescu, pe Slavici, pe Hogaş, „ca să ne îmbogăţim mintea şi vocabularul", cum obişnuia să spună. în martie ne-a dat acest subiect pentru compoziţia de scris acasă : *Cum am simţit că se face primăvară ?*

De data aceasta, n-am mai amînat compoziţia pînă în ultimul moment. Am început să scriu la începutul după-amiezii şi n-am încheiat-o decît cînd m-a strigat mama de jos, din capul scării, să vin la masă. Vreo 20 de pagini de caiet, pe care le-am scris cu o stranie, necunocută bucurie ; parcă m-aş fi trezit deodată într-una din lumile cărţilor pe care le citisem, singurele lumi reale şi cu sens pentru mine ; parcă aş fi scris şi eu ca unii din autorii aceştia adevăraţi — cei pe care nu-i învăţam încă la şcoală — şi aş fi scris ca să fiu citit de unul ca mine, iar nu de un profesor, pentru notă. Mazilu avea obiceiul să ne privească zîmbind, în ochi, încercînd parcă să ghicească autorul textului cel mai pitoresc, textul care i-ar fi dat lui prilejul să ne corecteze făeînd o sumă de glume, cutremurlnd întreaga clasă într-o cascadă de hohote. Alegea cîteva caiete, apoi se întorcea pe catedră şi începea să citească. Nu înţeleg cum am ştiut că, de data aceasta, va alege şi caietul meu. îl priveam cu un zîmbet complice şi probabil că gestul acesta cutezător mă făcuse să roşesc, pentru ca dună ce a şovăit o clipă în dreptul băncii de alături, Mazilu s-a întors şi mi-a cerut caietul.

Nu-mi aduc decît vag aminte de această primă compoziţie norocoasă. Ştiu doar că povesteam cum, într-una din zilele Babelor, adormisem privind, de la ferestruica mansardei mele, cîţiva fulgi de zăpadă. Asistasem apoi la o seamă de întîmplări fantastice : cum ţigăncile plecate să culeagă ghiocei în pădure au fost surprinse de viscol şi s-au adăpostit fiecare sub un copac, făcîndu-se una cu scoarţa copacului ; bătălia care a urmat între ariergărzile iernii — făpturi de promoroacă, cu obrajii de gheaţă, cu degetele lungi, transparente, ca stalactitele — şi cele clintii iscoade care ajungeau anevoie, făcîndu-şi loc prin zăpadă, din tărîmul subpămîntean al Primăverii ; ieşeau la lumină unul după altul, jumătate-oameni, jumătate-flori, cu degete de ghiocei, cu ochi de violete ; suflau necontenit în iurul lor topind zăpada şi şuierau : Unde-i Crivăţ împa-

rat ? Unde-i Crivăţ împărat ? Doar să-1 strîng o dată **îa** braţe, numai o dată...

După prima pagină, Mazilu a ridicat ochii din caiet şi m-a întrebat : „De unde ai copiat-o ?" şi pentru că mă pregăteam să protestez, a adăugat: „Vreau să spun, de unde te-ai inspirat ? Din ce carte ?" M-am îmbujorat şi am ridicat neputincios din umeri. Maziliu a ghicit încurcătura-mea şi a reluat lectura cu un zîmbet misterios. La răstimpuri, ca să nu lase impresia că e vorba de o capodoperă, sublinia un adjectiv prea strident, sau se întrerupea ca să-mi explice că făcusem o inadvertenţă. Dar cînd a terminat de citit, m-a privit în ochi şi mi-a spus : „Bravo ! Sînt nevoit să-ţi dau nota zece !..."

A fost prima mea victorie : recunoaşterea, în faţa întregii clase, că nu mai eram corigentul la limba română de anul trecut.. Probabil că Mazilu fusese atît de surprins de povestirea mea încît a vorbit în cancelarie, căci la sfîrşitul recreaţiei Moisescu a venit la mine şi mi-a cerut caietul. Voia să citească şi el aventurile mele onirice, cu Crivăţ-împărat şi toţi cei care mai erau şi pe care i-am uitat de mult. Un adevărat triumf, pe care, odată ajuns acasă, 1-am relatat cu amănunte, deşi nu ştiu dacă am reuşit să înduplec rezerva şi scepticismul părinţilor. (Tata mi-a spus că se va lăsa convins numai după ce va vedea nota zece trecută în carnet, adică la sfîrşitul trimestrului.)

Dar pentru mine, experienţa aceasta a avut urmări mult mai adinei. Descoperisem că dacă sînt „inspirat", pot scrie cu aceeaşi uşurinţă — deşi nu cu aceeaşi viteză ^— cu care, cîţiva ani înainte, urmăream pe ecranul meu interior aventurile armatei secrete. De mai multe ori pînă atunci încercasem să scriu, dar, clupă cîteva pagini, mă simţeam deodată fără chef, reciteam consternat, umilit, ultimele rînduri şi rupeam cu furie foile din caiet, le mototoleam, le azvîrleam în foc. Acum mi se părea că aflasem secretul : nu puteam scrie bine decît dacă eram „inspirat". Şi ştiam ce înseamnă asta : era ca un fel de narcoză plăcută pe care o simţeam cum pătrunde în toată fiinţa mea, pînă ce rămîneam cu privirile pironite asupra unui obiect sau a unui punct pe peretele din faţă, clipe sau minute fără număr, dar care treceau fără să le simt durata ; simţeam doar cum mă strămut într-un alt spaţiu, undeva

aproape de mine, chiar în fața mea, spațiul în care se desfăşurau întîmplările pe care aveam să le povestesc Ştiam acum, din experiență, că nu trebuie să încep a scrie decît după ce reveria aceasta atinge o intensitate şi o beatitudine anevoie de suportat. Atunci Imi înmuiam adine penița, încăreînd-o cu cerneală, şi mă apucam de scris.

Uneori, îneîntarea aceea nefireasca se adîncea cu cît înaintam în scris. De cele mai multe ori însă, „inspirația" dura un ceas-două, apoi tînjea, suferea cine ştie ce transformări neînțelese, pînă ce dispărea cu totuî, lăsîndu-mâ frustrat şi mohorît. Nu o puteam regăsi decît a doua zi sau cîteva zile pe urmă, cînd reciteam anumite rînduri care ştiam că-mi plac, de a căror perfecțiune nu mă îndoiam.

în primăvara aceea am început să scriu cu regularitate o seamă de povestiri. îmi aduc vag aminte de subiectele lor. Ştiu doar că erau, aproape toate, povestiri fantastice. Una din ele începea cam aşa : Azi m-am întîlnit cu Dumnezeu pe drum. Voia să-şi facă o nuia. A rupt o ramură şi m-a întrebat : „Nu cumva ai un briceag ?..." Dar nu mai ştiu ce s-a întîmplat după aceea. Personajul altei povestiri era un modest funcționar într-un mic oraş de provincie. Incult, aproape agramat. într-o zi simte nevoia de a scrie şi scrie, una după alta, cîteva cărți. Apoi duce manuscrisele profesorului de literatură de la liceul din localitate. Profesorul le răsfoieşte, citeşte icicolo cîte un paragraf, apoi îl întreabă : „De ce ți-a venit să copiezi tot opere celebre — *Viața la țară,* de Duiliu Zamfirescu, *Madame Bovary, Sonata Kreutzer ?"* Tînărul jură că habar n-avea de aceste cărți, că lui nu-i place să citească literatură, că a scris toate aceste caiete fără să înțeleagă ce se întîmplă cu el. Profesorul pare sceptic. Il sfătuieşte să mai încerce şi altceva ; bunăoară o piesă de teatru. După cîteva săptămîni, omul se întoarce cu încă două manuscrise. Erau *Bărbierul* ***din*** *Sevilla* şi *Apus* ***de*** *Soare.*

Uneori mă inspiram din poveştile tatei de război. Dar alegeam exclusiv întîmplări stranii, misterioase. îmi aduc aminte că am scris o lungă nuvelă cu acest subiect: Un

ofițer primise ordin să arunce un pod în aer. Aşteaptă, ascuns printre trestii, cu apa pînă la genunchi. Nu dă foc dinamitei decît cînd primii soldați germani se aflau deja pe pod, apoi încercă să se depărteze, tupilîndu-se în păpuriş. Dar aude căzînd ceva, cu zgomot, în fața lui, în apă, şi împietreşte, deodată, fascinat. După cîteva clipe, cufundă mîna, pipăie, găseşte obiectul şi-1 ridică. Era un cap de soldat tînăr, retezat chiar sub bărbie, care-1 privea cu ochii deschişi, parcă mirat că-1 întîlneşte acolo. Extenuat, tîrziu după miezul nopții, ofițerul reuşeşte să-şi ajungă unitatea, într-un sat pe jumătate părăsit. Se trînteşte într-un pat şi doarme. Dar curînd îl trezesc bătăi puternice în uşă. Bagă mîna sub pernă, găseşte revolverul şi descarcă toate cartuşele. I se păruse că zăreşte capul soldatului german. Cel puțin aşa a mărturisit cînd a fost judecat la Consiliul de Război. Dar era ordonanța. Se dăduse ordinul de evacuare a satului şi venise să-1 deştepte. Murise şi el cu ochii deschişi, cu o expresie de mare mirare pe figură.

Transcriam textele acestea într-un caiet gros, pe coperta căruia scrisesem : *Nuvele şi povestiri,* voi. I. Nu înă îndoiam că într-o bună zi le voi putea tipări, că vor fi chiar mai multe volume. Dar literatura constituia doar o parte, şi nu cea mai importantă, din producția mea. Nu puteam scrie literatură decît în ceasurile de „inspirației Dar am descoperit că în restul timpului puteam scrie altceva : bunăoară, rezumatele cărților pe care le citeam sau prezentarea critică a unei teorii ştiințifice, sau descrierea amănunțită a animalelor şi plantelor pe care le culegeam, le observam, le studiam. Aveam fel de fel de caiete : de morfologie şi de fiziologie vegetală, de entomologie, de rezumate ale teoriilor evoluționiste şi altele. Spre a le deosebi de caietele de şcoală, care mi se păreau reci şi impersonale, utilizam caietele pe care mi le confecționa tata, dintr-o hîrtie mai bună şi neliniată, dar cusute cu ață albă şi cu copertele felurit colorate. în anii următori, numărul caietelor va creşte simțitor, căci mă pasionam treptat de noi discipline : fizica, chimia, orientalistică, ştiințele oculte, filozofia. Le păstram pe toate.

La sfîrşitul liceului umplusem cu ele, pînă în vîrf, o ladă întreagă.

In anul acela am trecut clasa fără nici o corigentă. Tata părea destul de mulţumit de mine, pentru că mă socotea destinat să ajung un mare pianist. Vara am petrecut-o la Săcele, unul din cele şapte sate de lîngă Braşov. Vila noastră de la Techirghiol era prea ruinată pentru a putea fi locuită. Emoţia cu care am trecut pentru prima dată Carpaţii, descoperind în acelaşi timp muntele, Transilvania, viaţa la ţară. Locuiam într-o căsuţă curată, luminoasă, cu o droaie de copii. Printre ei, o fată cu cîţiva ani mai mare ca mine. Bălaie, pistruiată, mirosind a lapte şi fîn. N-am uitat-o niciodată, pentru că se îndrăgostise de Nicu şi tot încerca să-1 sărute. Eram odată toţi trei pe o claie de fîn, şi ea îl mîngîia pe păr, spunînd : mult mi-s dragi băieţii cu părul ca pana corbului. Eu zîmbeam distant. Mi-era peste putinţă s-o cred. Ştiam de mult, din cele dintîi basme ascultate şi citite, că Făt-Frumos avea întotdeauna părul blond. E drept, al meu era roşu aprins, în acei ani, de culoarea aramei. Dar mă consideram mai aproape de Făt-Frumos decît Nicu. în sinea mea, îl compătimeam de mult pentru nenorocul de a se fi născut cu părul negru. Mi se părea că nimerii nu-1 va iubi în viaţă, că, mai tîrziu, cînd ne va veni la amîndoi ceasul, toate fetele mă vor iubi numai pe mine pentru că eram blond. Mă credeam, de altfel, foarte frumos. Ştiam bine că aveam ochii mici, de miop, şi purtam ochelari cu sîrmă, dar socoteam că asta adaugă o nuanţă de distinsă severitate, că lasă să se ghicească viitorul meu de savant : de mare doctor, bunăoară, sau de naturalist.

în cele din urmă, văzînd cu cîtă pasiune îl mîngîia fata gazdei pe Nicu, nu m-am mai putut abţine şi i-am spus ce cred. Anume, că face o greşeală. Că, evident, eu mă bucur că-1 place atît de mult pe fratele meu, pe care îl iubesc şi eu. Dar că se înşală lăudîndu-i părul negru. Băieţii cu părul negru sînt, de fapt, urîţi, şi de aceea, mai tîrziu, vor fi toţi nefericiţi ; nu-i va iubi nimeni. Cel care e cu adevărat frumos, şi merită să fie iubit, sînt eu ; pentru că sînt blond, ca Făt-Frumos.

Fata m-a ascultat la început cu oarecare interes, dar foarte repede a izbucnit în rîs, şi a rîs, aşa, cu lacrimi,

timp îndelungat. Eu tot credeam că glumeşte şi zîmbean*. Dar, în cele din urmă, ascultînd-o descriindu-mi diferenţa între „voinicii cu părul negru ca pana corbului" şi „spălăciţii ca noi" — ca mine şi ca ea — blonzii, roşcovanii, m-am convins că vorbeşte serios şi m-am întristat. **O** lume întreagă de valori începea să se clatine. înţelegeam că a te fi născut aproape, aproape ca Făt-Frumos, nu mai constituie — în ochii tuturor — un dar excepţional. Poţi fi considerat urît sau poţi trece neobservat, deşi semeni cu un erou din basme.

Cîţiva ani după aceea am început să mă cred cu adevărat urît. Probabil că şi eram, aşa cum mă transformaseră pubertatea, miopia şi regulamentul Liceului „Spiru Haret" : tuns cu maşina în cap, cu lentile din ce în ce mai groase, cu faţa plină de coşuri şi cu tuleie roşcate. Dar mă vedeam şi mai urît decît eram, şi asta îmi justifica o seamă din ideile şi comportamentele mele de atunci : voiam să mă singularizez cu orice preţ, să fiu „le veuf, l'inconsole", să cunosc singurătatea absolută. Asta se întîmpla prin 1922—-1923 cînd scriam *Romanul adolescentului miop.*

Revelaţia pe care, fără voia ei, mi-o făcuse fata gazdei nu mi-a otrăvit bucuriile acelei vacanţe de vară de la Săcele. Plecam în zori, cu o carte şi cutiile pentru insecte, şi cercetam tufele de răchită din preajma pîrîului, urcam în zmeuriş după *Cetonia aurata,* rămîneam ceasuri întregi în faţa unui muşuroi cu furnici, stam la pîndă după guşteri şi şerpi. Citeam, în voie, tot ce-mi cădea în mînă. Venisem cu două volume din *Souvenirs entomolo* giques* ale lui Fabre şi începusem să traduc cîteva capitole, învăţam pe de rost *Dicţionarul plantelor medicinale* al lui Zaharia Pantu. Făceam planuri de nuvele.

în toamna aceea, 1919, intrînd îl clasa a III-a, am început să învăţ fizica, iar Nicu chimia. Mi-a plăcut fizica, mai ales pentru că deja cu un an mai înainte îi învăţasem rudimentele pe manualul lui Nicu şi ajutat de el. Dar chimia m-a cucerit ca nici o altă ştiinţă pînă atunci, într-asemenea chip, încît am crezut că mi-am găsit adevărata mea vocaţie şi, în decursul anului şcolar 1919—1920, mi-am alcătuit primul laborator. La început, destul de modest : în pod, alături de mansarda noastră, pe o

măsuţă de tablă mi-am instalat o retortă, o duzină de eprubete, o lampă cu alcool şi cîteva borcane cu „substanţe*. Cînd veneau colegii să mă vadă, le arătam cîteva experienţe clasice : fosforul arzînd, sfîrîind cînd îi dădeam drumul în apă, transformările misterioase ale sulfului, pe măsură ce se topea, şi celelalte. In anul următor, cînd ne venise rîndul să studiem chimia, cîţiva din colegii mei încercaseră să mă imite şi şi-au improvizat şi ei laboratoare. Ne adunam, pe rînd, la unul din ei, şi făceam experienţe, întîi după manualul clasei a IV-a, apoi urmărind şi alte cărţi, mai tehnice. Profesorul de fizică şi chimie, Voitinovici, a observat repede cît eram de pasionat şi cît de mult ştiam pentru vîrsta mea, şi mi-a încredinţat cheia laboratorului liceului. Veneam de cîte ori puteam, după-amiezile, singur sau cu unul din colegii mei, şi încercam tot felul de experienţe.

Datorită chimiei m-am împrietenit cu cîţiva din noii mei colegi. Cărpinişteanu era, ca şi mine, pianist şi îndrăgostit de chimie. Pe atunci, era un băiat frumos, palid, ^cu fruntea înaltă, cu acel zîmbet amar şi melancolic al coxalgicilor. A fost singurul care şi-a alcătuit un laborator serios şi s-a ţinut de chimie pînă aproape de bacalaureat. A plecat apoi în Franţa, să studieze medicina, şi n-am mai auzit nimic despre el. Cu Dinu Sighireanu mă împrietenisem deja din anul trecut, dar laboratorul ne-a apropiat şi mai mult. Curînd însă, Dinu s-a detaşat de chimie şi mi-a dăruit mie tot ce rămăsese utilizabil din laboratorul lui. A continuat, însă, să se intereseze de insecte şi, de la moşia lor din Ialomiţa, de lîngă satul Sighireni, îmi aducea, în fiecare toamnă, fluturi rari şi coleoptere necunoscute. Cu Dinu aveam să mă leg tot mai mult în ultimele* clase de liceu, cînd descopeream amîndoi atîţia autori din biblioteca surorilor lui. Şi de moi multe ori aveam să petrec săptămîni neuitate la el, ia ţară. Dar despre Dinu, ca şi despre ceilalţi prieteni, voi scrie mai cu de-amănuntul mai tîrziu.

In sfîrşit, datorită indirect chimiei, aveam să-mi găsesc, în acei ani, un nou prieten, pe Mircea Mărculescu, şi o nouă pasiune : Balzac. Atras de interesul ştiinţific al subiectului, citisem *A la recherche de Vabsolu.* Mărculescu, căruia nu-i plăcea chimia, dar era pasionat de Balzac, mi-a împrumutat *La peau de chagrin.* Entuziasmat am recitit atunci *Le pere Goriot* şi, imediat după aceeat *Gobsech* — şi astfel am descoperit revenirea personajelor, procedeu care m-a fascinai. împreună cu Mărcuteacu am pornit atunci prin librării şi anticariate, căutînd w-lume de Balzac Ce bucurie cînd am dat peste *HisUrire des Tveize* şi *La Cousine Bette,* căci în primele luni nu găseam decît volume răzleţe din *Oeuvres de* jeunesse şi* cu tot entuziasmul nostru, nu ne îneîntase decît *Le Ceritenaire.*

Dar astea se întîmplau doi ani mai tîrziu, cînd eram, cum se spune, „un autor publicat".

îmi aduc încă foarte bine aminte de primul articol tipărit : *Duşmanul viermelui de mătase,* în „Ziarul Ştiinţelor Populare" din mai 1920. Intrasem în clasa a IV-a şi rămăsesem singur în odăiţa mea din mansardă, căci Nicu se afla acum Ia Şcoala Militară din Tîrgu Mureş. Vara o petrecusem cu toată familia Ia Techirghiol, în vila „Cornelia", numai pe jumătate refăcută. Mă plictisisem. Venisem cu puţine cărţi şi, după ce le terminasem, căutam cu deznădejde ceva de citit: orice. într-un garderob găsisem *Operele complete* "ale lui Vasile Conta şi le parcurgeam cu îndărătnicie fără să le înţeleg întotdeauna. Numai cînd Conta discuta teoria transformismuîoi îi puteam urmări. In restul timpului, adunam plante, melci, insecte. Mă apucasem să scriu un studiu despre fauna şi flora Techirghiolului, pe care l-&m refăcut mai tîrziu şi l-am publicat, în iarna anului 1922, tot în „Ziarul Ştiinţelor Populare".

Nu înţeleg ce m-a făcut să aleg ca subiect al primului meu articol tocmai „duşmanul viermelui de mătase". Subiectul nu mă atrăgea îndeosebi, şi la data aceea ştiam destulă entomologie ca să pot scrie lucruri mai interesante. Mi-am spus, probabil, că, fiind vorba de o problemă care îşi are şi aspectul ei practic, voi avea mai multe şanse de a fi publicat. într-adevăr, articolul a fost publicat în numărul următor al revistei. Era semnat

Eliade Gh. Mircea. Cînd mi-am văzut numele tipărit — la sumar **şi** din nou la sfîrşitul articolului — inima a început să se zbată. De la chioşcul de unde cumpărasem revista **şi** pînă acasă, mi s-a părut că toată lumea mă priveşte. Triumfător, l-am arătat părinţilor. Mama s-a prefăcut că n-are timp să-l citească. Voia probabil să-l savureze în tihnă, singură, aşa cum ştiu că mi-a citit, mai tîrziu, unele articole. Dar tata şi-a pus ochelarii, l-a citit pe loc (n-avea mai mult de o coloană) şi mi-a spus : „Nu prea are valoare. E o compilaţie !..."

Aşa era, într-adevăr. Am încercat să-i explic că, în acest articol, eu nu făceam „ştiinţă" ci „popularizare", care e tot atît de importantă şi necesară ca şi cercetarea personală. Dar nu cred că l-am convins.

Puţine luni în urmă, „Ziarul Ştiinţelor Populare" a anunţat un concurs printre elevii de liceu. Am citit cu mare emoţie condiţiile concursului. Era exact ce visam eu să fac : un subiect ştiinţific tratat „literar". M-am apucat să scriu într-o duminică : aveam toată ziua şi noaptea libere, în faţa mea. Am scris o schiţă fantastică : *Cum am găsit Piatra Filozofală,* începea cam aşa : Mă aflam în laborator şi nu ştiu datorită cărei împrejurări am adormit (dar evident, cititorul nu ştia asta ; nu i-o spuneam). Apare un personaj ciudat, care-mi vorbeşte despra Piatra Filozofală, mă asigură că nu e.o legendă, că Piatra se poate dobîndi dacă cunoşti o anume formulă. îmi povesteşte o scenă de operaţii, cu alchimişti celebri, la care a asistat, şi-mi propune să refacem împreună experienţa. Nu mă convinsese, dar am acceptat. Străinul amestecă diverse substanţe într-un creuzet, îl pune la foc, apoi presară un praf şi exclamă : „Priveşte atent acum ! Priveşte !..." într-adevăr, substanţele din creuzet se transformau sub ochii mei în aur. Emoţionant, fac un gest brusc şi răstorn creuzetul, care cade cu zgomot pe podea. în acea clipă mă trezesc. Eram singur în laborator. Dar o clipă am crezut că visul fusese aievea. Pe podea, alături de creuzet, zăcea un bulgăre, de aur. De-abia cînd l-am luat în mînă, mi-am dat seama că era o bucată de pirită, substanţă care seamănă mult cu aurul.

N-am recitit niciodată această povestire, dar cînd mi-am reamintit de ea, zeci de ani mai apoi, am înţeles că nu era

lipsită de semnificaţie. Cînd am scris-o eram pasionat cte chimie şi nu ştiam aproape nimic de alchimie. Iubeam, pe atunci, materia, credeam în ea ; cunoşteam eficacitatea imediată a diferitelor substanţe, dar mă fascinau de asemenea misterul structurii lor chimice, posibilităţile fără număr ale combinaţiilor între molecule. De-abia cîţiva ani mai tîrziu am descoperit, la Biblioteca „Fundaţiei Carol", *Collection des Alchimistes* a lui Marcellin Bertheiot Curînd după aceea m-am simţit realmente atras de alchimie şi, de atunci, interesul acesta nu m-a mai părăsit. Prin 1924-1925 am publicat primele articole despre alchimia alexandrină şi medievală în „Ziarul Ştiinţelor Populare". în Universitate, i-am cerut lui Praphulla Chandra Ray şi-am primit, de la Calcutta, cele două volume ale lui despre alchimia indiană. în India, am adunat un material bogat, pe care l-am folosit în seria de articole din „Vremea", republicate, în 1935, în *Alchimia asiatică.* Apoi au urmat *Cosmologie şi alchimie babiloniană,* în 1937, *Magic, Metallurgy and Alchemy,* în 1939, şi *Forgerons and Alchimistes,* în 1956, această ultimă carte reluînd şi dezvoltînd lucrările publicate în ţară. Pe atunci nu cunoşteam cercetările lui Jung. încercasem să demonstrez, totuşi, că alchimia nu era o chimie rudimentară, o pre-chimie, ci o tehnică spirituală, urmărind mai mult decît cunoaşterea şi cucerirea materiei; urmărind, în fond, transmutarea omului, „mîntuirea" sau eliberarea lui.

Cît n-aş da să pot reciti acum povestea aceea, să ştiu ce mi-a dezvăluit acel personaj misterios, la ce operaţii alchimice asistase el ! Găsisem, în *vis,* Piatra Filozofală.,; Nu aveam să înţeleg decît zeci de ani mai tîrziu, după ce l-am citit pe Jung, sensul acestui simbolism oniric.

Povestirea mea a cîştigat premiul întîi şi a fost publicată la sfîrşitul anului 1921. De data aceasta m-am simţit cu adevărat un autor. Cîştigasem 100 de lei şi ducîndu-mă să-i încasez l-am cunoscut pe profesorul Dan Di-

miu, directorul „Ziarului Ştiinţelor Populare*. M-a felicitat şi mi-a cerut să colaborez regulat la revistă. Aveam aproape gata o seamă de articole despre felurite insecte, pe care le-am intitulat „Convorbiri entomologice", pentru că profesorul nostru de istorie Const. Moisil, publica, tot în „Ziarul Ştiinţelor Populare", seria lui de „Convorbiri numismatice". Am început să î le trimit şi au apărut, cu regularitate, timp de dţiva ani. Cum nu le-am mai recitit de atunci nu-mi dau seama cît de „originale" erau contribuţiile mele entomologice. Studiasem din scoarţă în scoarţă volumele lui Brehm şi ale lui Fabre, şi făcusem eu însumi o seamă de observaţii. Văzusem la microscopul lui Moisescu tot ce se putea vedea în legătură cu anatomia şi fiziologia insectelor. De cînd îmi instalasem un adevărat acuarium, pierdusem multe ceasuri notînd într-un caiet comportamentul lui *Nepa cineraria.* Totuşi, cîţiva ani în urmă, cînd am abandonat definitiv entomologia, mi-am dat seama, cu melancolie, că nu descoperisem nimic cu adevărat nou, neobservat de alţii, la nici una din vietăţile pe care le urmărisem, le crescusem şi le iubisem atîţia ani.

Dar poate că mă înşelam. Poate că au fost într-adevăr lucruri pe care nu le-am văzut decît eu. In orice caz, în acei ani, 1921-1922, am scris, în cîteva caiete, *Călătoria celor cinci cărăbuşi în ţara furnicilor roşii,* un fel de roman de aventuri în care amestecam entomologia, umorul şi fantasticul. Ceea ce mă pasiona mai mult scriindu-I era descrierea diverselor locuri, aşa cum le vedeau cărăbuşii, străbătîndu-le pe îndelete sau zburînd pe deasupra lor. Era, de fapt, o microgeografie imaginară pe care o organizam pe măsură ce o inventam ; descopeream o lume onirică şi paradoxală, căci era totodată mai mare şi mai mică decît lumea noastră de toate zilele. Simţeam cum, lovită de unul din cărăbuşi, pietricica devine mare şi [g]rea ca o stîncă de care m-aş fi izbit eu, stîncă de statura mea, pe care abia aş fi putut-o cuprinde în braţe. Dar cîteva secunde în urmă, cînd cărăbuşul îşi lua zborul, „stînca" devenea pentru el asemenea unei „pietricele", adică, la scara ochiului meu, nu mai mare decît un grăunte de nisip.,»

Nu-mi aduc aminte dacă am apucat să termin povestirea acestei călătorii în ţara furnicilor roşii. Dar, înainte de a mă despărţi definitiv de entomologie, prin 1923-1924, m-am hotărît să dezvolt cîteva articole, deja publicate^ despre albine, viespi şi furnici, şi să le adun într-un volumaş pentru „Biblioteca pentru toţi". Am scris Editurii „Alcalay", evident fără să menţionez că eram elev de liceu, întrebîndu-i dacă i-ar interesa asemenea carte. Foarte curînd am primit o carte poştală, prin care eram invitat să prezint manuscrisul. Cu cea mai bună caligrafie de care eram în stare, transcriam textul în două caiete groase. Nu m-am gîndit o singură clipă că mi s-ar putea ghici vîrsta după scrisul meu imatur. Şi, pentru că nu îndrăzneam să expediez caietele cu poşta, am rugat pe unul din prietenii mei, Radu Bossie, să le predea chiar în mîna directorului „Bibliotecii pentru toţi".

L-am aşteptat cu nerăbdare, plîmMndu-mă pe trotuar, la cîteva case de Librăria „Alcalay* „Cfc-a spus 7" I-am întrebat. „A spus: bine, lasă caietele aici. Pentîru cercetare..."

N-am mai auzit nimic de atunci. Dar m-am consolat repede. Cîţiva ani în urmă aş fi fost într-adevăr încurcat dacă aş fi văzut într-o vitrină volumaşul meu despre albine, viespi şi furnici. Eram atunci student şi voiam să pot publica altfel de cărţi,, să pot publica, în primul rînd, ***Romanul adolescentului miop.***

IV

TENTAȚIILE UNUI TINAR MIOP

In toamna acelui an, 1921, intram în clasa a V-a. Terminasem gimnaziul (trecusem, vara, ceea ce se numea „examenul **de** capacitate") şi începeam cursul superior. Pe atunci, cursul superior era împărțit în trei programe : real, unde se învăța destulă matematică şi deloc latină ; modern, cu foarte puțină matematică şi destulă latină ; clasic, fără matematici, cu latină şi greacă. Convins că voi studia la universitate ştiințele fizico-chimice, alesesem realul. Dar nu mi-a trebuit mult ca să înțeleg că mă înşelasem, că alesesem greşit. Renunțasem la latină, şi mai ales la profesorul de latinească, Nedelea Locusteanu, pe care îl admiram nespus căci, în afară de gramatică şi vocabular, **ne** învăța istorie şi literatură şi filozofie, ne vorbea în clasă de Pitagora şi Omar Khayyam, de Novalis şi de Leonardo da Vinci. Alesesem matematicile, care nu mă atrăgeau decît sporadic. Dar ştiam că fără pregătire matematică nu voi putea ajunge niciodată un bun chimist,

S-a întîmplat însă câ nu mă aveam prea bine cu profesorul de matematici, Banciu. Toți — profesorii, elevii şi părinții elevilor — îi considerau pe Banciu un profesor model. Se spunea : ,,E imposibil să nu înțelegi cînd îți explică Banciu !" Asta o ştiam şi eu. De cîte ori îl ascultasem, nu numai că înțelesesem, dar simțisem cum mă fascinează matematicile. După obiceiul meu, însă, cînd mă interesa ceva — o carte începută acasă şi neterminată, un articol pe care mă pregăteam să-1 scriu, un subiect de nuvelă — nu

puteam asculta explicațiile profesorului. încercam întîi să văd dacă nu pot lipsi de la lecție fără să se observe. Dacă vedeam că e prea imprudent, rămîneam la lecție, dar nu ascultam. De cele mai multe ori reuşeam să-mi continui lectura fără ca să remarce profesorul.

Scoțîndu-mă odată la tablă şi văzînd că nu ştiam cum să rezolv problema, Banciu a crezut că n-am'înțeles şi mi-a explicat încă o dată numai mie ceea ce explicase cu cîteva lecții mai înainte. S-a convins atunci că sînt în stare să înțeleg dacă sînt atent şi a început să se ocupe de mine. Curînd după aceea, m-a surprins citind în timpul lecției *Le Rouge et le Noir,* mi-a dat trei, mi-a confiscat cartea şi m-a avertizat că dacă mă prinde a doua oară, mă elimină pe o săptămînă. Am crezut că glumeşte. Dar cîtva timp în urmă Banciu m-a prins din nou şi s-a ținut de cuvînt. Nu numai că mi-a pus trei şi m-a eliminat, dar m-a chemat în cancelarie şi mi-a tras două perechi de palme.

Asta se petrecea în primăvara lui 1922. împlinisem 15 ani şi ştiam acum ce înseamnă umilința şi ura. Palmele acelea au creat o prăpastie între noi. Zadarnic s-a arătat Banciu afabil şi prietenos cînd am revenit, după o săptămînă, la şcoală. Mă ferecasem pe dinăuntru, eram ca o stană de piatră. Dar în săptămînă aceea parcursesem tot manualul de algebră şi rezolvasem un număr de probleme. Cînd m-a scos odată la tablă, Banciu a fost atît de surprins încît era gata să mă felicite. Probabil că şi-a spus că lecția pe care mi-o dăduse îmi prinsese bine. Dar se înşela. De fapt, o rupsesem definitiv cu matematicile. învățam de frică şi mai ales în preajma examenelor. Dar niciodată nu am ajuns un bun matematician. Şi pentru că Banciu mă amenința mereu că mă va lăsa corigent, şi dacă nu voi învăța nici pentru examenul de corijentă, mă va lăsa repetent, oricît de strălucit aş fi la alte materii, (aluzie la fizico-chimice şi la ştiințele naturale), matematicile au ajuns curînd o adevărată teroare. Am izbutit totuşi să trec fără corigentă şi în acea clasă, şi în clasa următoare, a Vl-a. Dar odată ajuns în clasa a VH-a după toate descoperirile acelor ultimi doi ani, după ce am ştiut că nu voi urma chimia la Universitate, m-am hotărît să trec la modern. în mijlocul anului, după o scurtă

pregătire, am dat un examen cu Locusteanu şi am fost] transferat în cursul modem. La despărţire, Banciu mi-a. spus : „După doi ani şi jumătate de real, trebuie să fii,: printre latiniştii dumitale, cel mai bun matematician. Nu uita că matematicile se învaţă şi la modern, deşi numai o oră pe săptămînă. Dacă nu vei fi la înălţime, te las corigent !"

S-a ţinut şi de data aceasta de cuvînt.

Mă revăd în acei ani în mansardă, revăd masa de lemn acoperită cu hîrtie albastră, lampa cu abajurul alb, sub care îmi împingeam cartea pe măsură ce mi se împăienjeneau ochii şi distingeam tot mai anevoie literele. Erau anii de „miopie galopantă", după expresia unuia din oculiştii la care fusesem. Dioptriile creşteau mai repede decît aveam eu timp să-mi schimb lentilele. Nu era, spusese doctorul, decît o soluţie : să nu-mi obosesc ochii citind prea mult la lumina lămpii. Dar cum aş fi putut (şi mă întreb, acum, cine ar fi putut ?) să-mi menajez ochii într-un timp cînd aproape în fiecare săptămînă descopeream un nou autor, alte lumi, alte destine ? încercam totuşi să mă apăr, citind fără ochelari, cu bărbia lipită de carte, sau închizînd cînd un ochi, cînd celălalt, sau apăsîndu-mi ochelarii pe nas, sau schimbînd becurile, cînd albastre, cînd albe, cînd slabe, cînd puternice. Apoi, cînd ochii îmi lăcrimau şi mi se împăienjeneau de-a binelea, treceam în odăiţa de alături şi mă spălam cu apă rece. Rămîneam apoi cîteva minute întins pe pat, cu ochii închişi, încercînd să nu mă gîndesc la nimic.

Un pat de lemn, vopsit în roşu. Deasupra patului, prinsă bine în perete, cutia cu geam în care păstrasem cele mai frumoase coleoptere şi cîţiva fluturi mari, cu aripile imaculate, în faţă, pe celălalt perete, o bibliotecă de scînduri pe care mi-o întocmise tata. Prin clasa a Vl-a, aveam deja vreo 500 de volume, majoritatea din „Biblioteca pentru toţi", „Minerva" şi „Lumen". Dar aveam şi cărţi mai scumpe : *Souvenirs entomologiques* ale lui J. H. Fabre,

Die însekten a lui Brehm, tratatele de chimie, „clasicii* tiansformismului, aproape tot ce găsisem din ,,fiiblioth£-que scientifique", volumele cu copertă roşie de la „Flammarioi V sau „Bibliotheque philosophique", de la Felix Alean. Mama îmi dădea săptămînal o mică sumă de buzunar, dar nu mă refuza niciodată cînd îi spuneam că aş vrea să-mi cumpăr o carte mai scumpă. Adesea, mă ruga să nu spun nimic tatei. Războiul îi sărăcise, şi ca să ne poată ţine ia şcoală închiriaseră aproape toată casa. La început, chiriaşii au fost doi profesori francezi, membri ai Misiunii Culturale, apoi nişte funcţionari unguri de la o societate din Transilvania, în cele din urmă Camera de Comerţ Italo-Eomână. Aşa l-am cunoscut pe Giovanni Costa, tocmai în perioada cînd învăţasem italieneşte. Datorită lui, mi-am putut comanda toate cărţile italieneşti de care credeam că am nevoie.

Mansarda era acum numai a mea, plină numai cu lucrurile mele. între pat şi masa de lucru, o măsuţă pe care păstram colecţiile de reviste — „Ziarul Ştiinţelor Populare", „Revista Muzicală", „Orizonturi" şi altele. Ca să nu le ia vîntul cînd ţineam ferestrele deschise, pusesem deasupra lor cele mai frumoase piese din colecţia mea geologică : o bucată de pirită, un granit, fragmente de stalactite. Deasupra măsuţei prinsesem în perete, cu pioneze, copii după fresce tombale egiptene executate cu diferite cerneluri ; urme ale entuziasmului cu care citisem cărţile lui Maspero şi Alexandre Moret. Sub măsuţă, o lădiţă cafenie în care îmi păstram corespondenţa cu prietenii, caietele deja scrise şi, la fund de tot, camuflat, ca să nu-1 descopere tata, *Jurnalul*

Nu mai ştiu cum am ajuns să-mi scriu *Jurnalul*. La început, prin 1921, nu însemnam decît ce lucrasem şi cît lucrasem în fiecare zi : cîte ceasuri petrecute în laborator sau cu insectele şi plantele, cîte ceasuri cheltuite cu lectura, adăugind titlul cărţilor citite şi scurte comentarii. Curînd după aceea, am început să însemn observaţii despre profesorii şi prietenii mei. Dar nu m-am mulţumit cu atît: m-am încăpăţînat să reproduc cît mai multe con-

versații, să descriu cît mai amănunțit anumite întîmplări de la școală sau de la petrecerile care, începînd din clasa a Vl-a, aveau loc, pe rînd, la unii din colegi și unde întîlneam fete de vîrsta noastră. Cu timpul, ajunsesem să scriu zece, cincisprezece pagini despre unele din aceste petreceri, căutînd să reproduc cît mai fidel dialogurile, cu expresiile caracteristice ale fiecăruia. Cînd am început *Romanul adolescentului miop,* am folosit multe din aceste pagini, uneori — ca de pildă cînd am descris societatea noastră „Muza" — transcriind de-a dreptul pasaje întregi, în sfîrșit, în ultimele două clase de liceu, *Jurnalul* ajunsese confidentul tuturor crizelor mele de melancolie și e probabil că excesele acestea de lirism și lamentație au reușit într-o zi să mă dezguste, astfel că am abandonat *Jurnalul* și nu l-am reluat decît în vara anului 1928, în ajunul plecării în India.

Jurnalul îl scriam mai cu seamă noaptea, uneori tîrziu după miezul nopții, cînd eram sigur că tata nu va mai veni să mă controleze. Din clasa a V-a încoace și pînă la încheierea studiilor universitare, mă deprinsesem să dorm din ce în ce mai puțin, câteodată mulțumindu-rnă cu trei-patru ceasuri pe noapte. Am ajuns la acest rezultat după o lungă disciplină. Timp de multe luni, mă culcam cu cîteva minute mai tîrziu decît noaptea precedentă și puneam deșteptătorul să sune cu un minut mai. devreme. Cînd reușeam să smulg somnului un ceas, mă opream și nu mai schimbam minutarele cîteva săptămîni. Apoi, reluam experiența, micșorînd zilnic rația de somn cu unul sau două minute.

Nu pot spune că mi-a fost ușor. Uneori, cînd prelungeam lecturile după 2 noaptea, nu puteam adormi și mă zvîrcoleam mult timp în pat. Dar eu mă încăpățînam să nu țin seama de aceste insomnii, ci continuam să număr orele și minutele consacrate somnului din clipa în care stinsesem lumina și mă culcasem, chiar dacă adormisem un ceas-două mai tîrziu. Alteori, mi se făcea somn după prînz, mai ales vara, și, dacă vedeam că toate cafelele pe care le sorbeam și toată apa rece pe care mi-o azvîrleam pe obraji rămîneau fără efect, mă lungeam pentru o jumătate de ceas, cu deșteptătorul la căpătîi. Dar nu

uitam sâ scad această jumătate de ceas din somnul ***d%*** noapte.

în cele din urmă, m-am obișnuit cu rația de patru ceasuri, și chiar dacă aș fi vrut n-aș fi putut dormi mai mult. Mai tîrziu cînd la lecturile și la ceasurile de scris se adăugaseră și celelalte excese ale tinereții, mi se întimpla uneori să am curioase pierderi de conștiință, care mă speriau grozav. îmi aduc și acum aminte de două din aceste accidente provocate, fără îndoială, de surmenaj, într-o noapte, cred că eram în clasa a Vll-a de liceu, m-am dezbrăcat, am pus ceasul să mă deștepte pe la cinci dimineața și m-am culcat, dar cîteva clipe în urmă m-am trezit îmbrăcat, la masa mea de lucru, cu o carte deschisă în față, dar fără să-mi aduc altceva aminte, fără să știu măcar dacă sau ce citisem. M-am uitat la ceas, și am văzut că trecuse de trei dimineața. A doua spaimă de acest fel am tras-o cînd eram la Universitate. M-am trezit deodată lîngă casă, pe Bulevardul Domniței, fără să înțeleg ce făceam acolo, dacă plecam sau mă întorceam acasă, fără să-mi aduc prea bine aminte cine sînt și cum mă cheamă. Era o după-amiază de iulie, fără măsură de fierbinte. Am recunoscut totuși casa și am avut puterea să urc pînă la mansardă, la ora aceea încinsă ca un cuptor. M-am zvîrlit, gol, pe pat și am dormit pînă seara tîrziu. închisesem ușa cu zăvorul și m-au trezit bătăile puternice ale tatei, venit să vadă ce se întîmplă cu mine, de ce nu cobor la cină.

Asemenea accidente, de altfel destul de rare, aveau darul să mă sperie de-a binelea. Nu pomeneam nimănui de ele, dar îmi dădeau de gîndit. Ultima întîmplare de acest gen am avut-o la Calcutta, tot într-o zi de teribilă arșiță.

Eram nevoit să recurg la asemenea mijloace. Aveam mare nevoie de „timp" — nu numai pentru a putea prididi cu cititul cărților care se adunau acum în vrafuri pe masa mea și în rafturi, dar mai ales pentru că, în afară

de *Jurnal* şi atâtea* alte caiete în care mă învăţasem să scriu zilnic rezumate, critici, articole, începusem un roman fantastic^ plănuit pe* dimensiuni ciclopice : *Memoriile unui soldat de* p&cm& *Am* tot scris la romanul acesta vreo doi ani, în clasata V-a şi a VL-a, şi, cînd l-am întrerupt defini* tiv^ tr^tiăcnisesem pe curat, în mai multe caiete, acele părţi eare mi se păruseră* mai reuşite şi le dădusem să le eitească efitoarva prieteni Bras. un roman de nesăbuite proporţii* îngloMnd nu nunmfc Istoria Universală, ei întreaga Istorie a* Cfosmosulaii, *ă&* la- începuturile Galaxiei noastre, la alcătuirea. Păm»itulu,i,, de la. originea vieţii. pînă la apa^ riţia omului* După.eît&-îmiaduc aminte,începeacam aşa un cercetaş — adică, eu — se afla în treiiuL care suferise grozavai ciocnire cte Ia Valea Largă. în clipa ciocnirii, cercetaşut îşi fiiftmdă speriat capul îh sacul Iui şi, datorită acestui* gest mstinctiv; n-a fost mutilat. în sac avea şi un* sofitot dte plfemiS, umil din numeroşii liii soldaţi de plumb* culcare sr jueaee copil şi pe care-i purta acum, adolescent, ca un fel de *porte-bcnTiem**. în clipa aceea nesfîrşiţe *m doerămr^* eercetaşul ascultă, chiar din gura soldatului dter plumb,, lunga> inepuizabila lui poveste. Căci fragmente din plumbul din care fusese alcătuit soldatul fuseseră martore la cele mai importante evenimente din istoria omenirii: cucerirea Indiei de către arieni, distrugerea Hînivei* moartea Cleopatrei, răstignirea lui Iisus, devastarea Romei, de către Alaric, Maliorned, cruciadele şi aşa mat departe; pîtră îrr zilele noastre, unde nu uitam să introduc *şv* evenimente recente ; bunăoară, Mărăşeştii. Bar îiaamtercte *I^mms^* plumbul se aflase — sub formă de gaz — Sn. feluritele? conflagraţii cosmice care au dus la alcătuirea, sistemului solaa? şi a Pămîntului ; şi îşi amintea de milioanele de ani fără viaţă, îşi amintea de apariţia primelbr vieţuitoare, de luptele între monştri preistorici, şi aşa pînă la apariţia omului şi zămislirea primelor civilizaţii.

Era un fel de frescă ameţitoare, lucrată ca un mozaic, în care voiam să includ tot ce mi se părea că ştiu, tot ce învăţasem, fără a le fi digerat întotdeauna, din lecturile mele dezordonate. Bar acest roman fantastic era străbătut de un anumit pesimism. Prin sarcasmele, atribuite soldatului de plumb arătam, de fapt, ce fiinţe efemere şi

nestatornice erau oamenii, cît de uşor uitau, trădau fi ucideau ei, şi cît era de orb destinul care înălţa indivizi nevrednici sau neamuri mediocre, nimicind fără urmă naţiuni de eroi (ca geţii sau atîtea alte neamuri preistoric^) şi marile, adevăratele personalităţi (una din tezele romanului era tocmai aceasta : că adevăraţii eroi, geniile creatoare, profeţii autentici n-au avut niciodată posibilitatea sâ^şi împlinească vocaţiile, destinul paralizîndu-i sau eliminîndu-i înainte de vreme). La originea acestei viziuni pesimiste a Istoriei Universale se aflau, evident, în afară de tristeţile pe care mi le pricinuiseră lectura atîtor orori şi atîtor catastrofe istorice sau biografiile cîtorva martiri ai gîndirii, ca Giordano Bruno sau T. Campanella, şi propriile mele experienţe. Mă simţeam acum superior tuturor colegilor mei, măcar pentru enormul efort pe care îl cheltuiam pentru a-mi lărgi şi adînci cultura. Şi totuşi, deşi remarcat de unii din profesori, nu mă bucurasem de nici un premiu, de nici o menţiune, nici măcar de ştiinţe naturale sau fizico-chimice şi, la fiecare sfîrşit de an şcolar, citeam cu mare emoţie lista celor care trecuseră clasa.

Dar era mai mult decît atît. Mă aflam acum în plină criză de pubertate, mă descopeream în fiecare dimineaţă mai urît, mai stîngaci, descopeream, mai ales la întîlnirile cu fete de vîrsta mea, cît sînt de timid şi de neatrăgător în comparaţie cu unii din prietenii mei. Criza aceasta, începută prin clasa a Vl-a, odată cu *Memoriile soldatului de plumb,* a mers agravîndu-se pînă la sfîrşitul liceului. Probabil că datorită ei n-am mai ajuns să termin romanul. La un moment dat am simţit că nu mai pot scrie decît la persoana întîi, că orice altfel de literatură, în afară de cea direct sau indirect autobiografică, n-avea nici un sens. Aşa am început *Romanul adolescentului miop.*

Incă din primele clase de liceu, mă împrietenisem cu Dinu Sighireanu şi cu Radu Bossie. Acum, în tsursul superior, Dinu era un băiat frumos, brun, cu *odhîi verzi, după care suspinau multe fete. li plăceau istoria Franţei, pe care o ştia ca nimeni altul dintre noi, şi cărţile lui Ki-

pling. Ne întîlneam aproape în fiecare zi, de cele mai multe ori la mine în mansardă, care era parcă ideal situată ca prietenii să-şi dea întîlnire în ea. în ultimul an de liceu, ca şi mai tîrziu, la Universitate, nu era zi în care să nu urce la mine unul sau mai mulţi prieteni, pînă ce m-am hotărît să lipesc pe uşă un bilet precizînd la ce ore eram cu adevărat bucuros de vizite.

Radu Bossie a rămas neschimbat de cînd l-am cunoscut, în prima clasă de liceu, şi pînă la moartea lui, neaşteptată, absurdă, la **23** de ani. Era fiul procurorului Bossie ; mama lui, de origine engleză, era blondă, frumoasă, excentrică ; divorţase şi a murit curînd după aceea, la o moşioară, sărăcită şi decăzută. Radu era miop ca şi mine, destul de urît, cu buze imense, cu un nas mare şi borcănat, dar avea un umor şi un farmec fără pereche. Nu-i plăcea să înveţe şi, în cursul superior, ameninţat de rcpetenţie, a fost dat intern la Liceul ..Andrei Şaguna" din Braşov. îl revedeam întotdeauna cu o mare bucurie în vacanţe. Era mucalit, optimist, indiferent la toate plictiselile şcolăritului, aproape cinic, şi totuşi de o mare bunătate şi prieten desăvîrşit. Avea mare încredere în viitorul meu de savant şi-mi citea toate articolele, în timp ce Dinu Sighireanu, Haig Acterian, Jean-Victor Vojen erau confidenţii mei literari. După ce plecasem în India, venea des pe la noi ca să afle de la mama ce se mai întîmplă cu mine. Venea cu o cutie mare de ţigări, accepta bucuros cafeaua şi înveselea toată casa povestind peripeţiile studenţiei lui întîrziate. Apoi, într-o bună zi, s-a dus cu treburi la Craiova, s-a îmbolnăvit şi a murit în cîteva zile. Am aflat vestea în noiembrie 1930, în chilioara mea din Svarga-asftrara din Himalaya. Era cel dintîi dintre noi care pleca.

Cu Haig Acterian m-am împrietenit mai tîrziu, dar a fost o prietenie care s-a continuat şi s-a adîncit mai ales după Universitate. în primele clase ne „produceam" amîndoi la serbările liceului : eu cu vreo sonată la pian, iar el, bariton precoce, cîntînd „Le Grenadier". Apoi odată cu J.V. Vojen, şi-a descoperit vocaţia de actor. (Au urmat, de altfel, împreună Conservatorul de Arfă Dramatică.)

Tot la serbările liceului — organizate, în ultimii ani, la Teatrul Naţional — au căpătat amîndoi roluri de frunte

într-o comedie a lui Valjean (în care eu am jucat pe un subcomisar) şi în *Sarmală, amicul poporului,* a lui **N.** lorga.

Haig avea obrazul brun, aproape întunecat, de **o** frumuseţe leneşă, orientală. Vojen era bălai **şi** deja în adolescenţă rivaliza în frumuseţe, eleganţă **şi** succese feminine cu Dinu Sighireanu. Ne vorbea despre tatăl lui, pe care nu-1 cunoscuse, care dispăruse în împrejurări ciudate, **şi** pe care îi plăcea să şi-1 închipuie un mare aventurier, un Don Juan sau un nou D'Annunzio. (D'Annunzio a rămas, de altfel, autorul favorit al lui Vojen pînă tîrziu.) La acest grup de prieteni s-a adăugat mai tîrziu Petre Viforeanu, înalt, mîndru, ironic, izbutind să fie premiant fără pedanterie, interesîndu-se de multe lucruri deodată — literatură, latină, viaţă mondenă, politică. El mi-a revelat cel dintîi ce înseamnă o adevărată ambiţie cînd mi-a mărturisit într-o zi că se va considera un ratat dacă la treizeci de ani nu va fi profesor universitar şi deputat, la patruzeci ministru, iar la cincizeci prim-rninistru.

Prin clasa a Vl-a, grupul acesta de prieteni, împreună cu alţi cîţiva, am luat obiceiul să ne întîlnim duminicile după-amiază în casa colegului Mircea Moschuna-Sion. Veneau şi cîteva fete, şi pentru a deosebi aceste după-amieze de obişnuitele sindrofii, am hotărît să fondăm o societate artistică şi culturală, căreia i-am dat numele de „Muza". Programul era destul de ambiţios : conferinţe urmate de discuţii, „concerte" şi, mai ales, spectacole dramatice. Una din primele încercări a fost un fragment din *Don Juan* al lui Victor Eftimiu, în care eu aveam rolul unui călugăr, iar Vojen pe cel al lui Don Juan. Am cîntat, de asemenea, de mai multe ori la pian : Rahmaninov, Grieg, Debussy. Dar n-am acceptat niciodată să execut arii din „opera" pe care o compusesem atunci, *Tomiris,* şi pe care o cunoşteau doar cîţiva prieteni. „Opera" mea era, de fapt, un foarte ambiţios proiect la care lucram fără spor pentru că, scrisul partiturii luîndu-mi prea mult timp, mă mulţumeam să memorizez melodiile pe care le compuneam, iar memoria mea muzicală fiind aproximativă, melodile acestea se modificau de la o şedinţă de lucru la alta.

j

Am acceptat însă să ţin **o** conferinţă despre,., Rama. Materialul documentar îl scosesem în întregime din cartea de curînd descoperită, *Les Grands inities* a lui Schure. Neştiind mai nimic despre vechea Indie, credeam, atunci, că tot ce spunea Schură era adevărat. (Şi care nu mi-a fost mirarea şi furia aflînd, curînd după aceea, că era vorba doar **de o** poveste „mistică", inventată de Schure. Cred că de atunci s-a născut în mine neîncrederea faţă de diletanţi, teama de a nu mă lăsa păcălit de un amator, dorinţa **tot** mai aprigă **de** a merge la izvoare, de **a** consulta exclusiv lucrările specialiştilor, de a epuiza bibliografia,) Conferinţa era lungă, prolixă, probabil pretenţioasă — şi-mi amintesc numai că micul grup **de** fete şi băieţi au ascultat-**o** amuzaţi, mai mult din teama de a nu se plictisi.

Pe timpul cînd luam parte, asiduu şi entuziast, ia întrunirile societăţii noastre, începusem deja să-mi iau în serios urîţenia şi — în bună parte, închipuita — solitudine. Eram singurul care veneam la „Muza" în uniforma de liceu ; toţi ceilalţi purtau **de** mult costume „civile". Singurul care nu încercam să-mi camuflez părul tuns mărunt, ci, dimpotrivă, mă tundeam cu maşina numărul zero. Evident, remarcasem mai de mult că, alături de atîţia prieteni frumoşi, rareori vreo fată se arăta dispusă să stea de vorbă cu mine — şi asta, după ce mă făcuse să sufăr, mă încînta acum nespus, dovedindu-mi, credeam eu, că eram slut şi respingător. Zadarnic încercau prietenii să mă convingă **de** contrariu ; refuzam să-i ascult. Dinu Sighireanu îmi demonstra că, dacă nu consimt să mă bărbieresc, ar trebui măcar să mă pudrez (cum făcea el), ascunzîndu-mi astfel pistruii şi coşurile. Vojen era convins că, avînd sprîncenele groase, fruntea largă şi urechile mici, eram şi eu, în felul meu, un băiat frumos, dar că trebuia să pun astea în valoare ; trebuia, cum spunea el, „să-mi creez un tip".

Simţeam, de altfel, că nu era vorba numai de miopie şi urîţenie. Radu Bossie era poate mai urît şi tot aşa de miop, şi totuşi fetele îi căutau prietenia, iar la întrunirile noastre verva Iui era cea mai apreciată. Dar, spre deosebire de el şi de aproape toţi ceilalţi prieteni, eu eram timid ?u fetele şi neîndemînatic. Dacă rămîneam singur

cu una din ele, nu ştiam ce să-i spun. Nu ştiam să fac curie ; mi se părea că întreprinderea asta implică un anumit „gen" ca al lui Vojen sau ca al lui Sighireanu, sau măcar o anumită conversaţie ironică, tăioasă, ca a lui Vi-'creanu, sau umorul lui Bossie. în plus, aveam o mare scădere : nu ştiam să dansez. Probabil că aş fi învăţat, ;a cum au învăţat ceilalţi prieteni şi colegi, la întîlnirile oastre de duminică, dacă nu m-aş fi oferit să cînt la pian îoxtroturile şi tangourile la modă, ca să poată dansa ei. 3 atunci şi pînă la sfîrşitul liceului eram invitat la toate caiurile dansante, pentru că mă dovedisem a fi cel mai :un şi mai neobosit pianist.

Dar, cum spuneam, mă complăceam din ce în ce mai mult în această situaţie care mi se părea că face parte din destinul meu de adolescent excepţional. Mi se părea că • oate eşecurile mondene, întocmai ca şi umilinţele pe care le înduram la liceu, aveau menirea să mă izoleze de lume, să mă păstreze exclusiv pentru „opera" pe care eram chemat s-o scriu, operă pe care trebuia s-o inaugureze *Romanul adolescentului miop.*

„Miopia galopantă" coincisese cu descoperirea lui Balzac, Voltaire, Hasdeu. Tot autori fecunzi şi care mă fascinaseră mai ales pentru vastitatea şi diversitatea lor. Din Balzac, citeam cam un volum pe zi. Ajunsese aproape o obsesie şi, împreună cu Mircea Mărculescu, făceam propagandă şi încercam să convingem cît mai mulţi dintre colegii noştri să-1 citească. Aşa am atras, pentru cîteva luni, pe Jean-Victor Vojen. Era un fel de ritual *. în timpul recreaţiilor discutam ultimele descoperiri şi încercam să constituim, pe măsura puterilor noastre, repertoriul personagiilor *Comediei umane.* Reciteam unele nuvele care nu ne cuceriseră la prima lectură,, numai pentru că nu ne aminteam exact p replică sau o observaţie a lui Horaoe Bianchon. De altfel, după ce epuizasem noile volume descoperite la anticari sau în bibliotecile care ne erau accesibile atunci, reciteam fiecare scrierile noastre favorite, Cred că numai în ami de liceu am recitit de vreo cinci-şase

ori *Le Pere Gori+t,* care a rămas pentru mine cartea prin excelenţă balzaciană şi pe care am regăsit-o întotdeauna cu aceeaşi plăcere de cîte ori, mai tîrziu, mă reapuca pasiunea de Balzac. (Ultima oară la Paris, în 1947, cînd am început chiar să scriu o *Viaţă a lui Balzac,* pe care am dus-o pînă în 1829, anul apariţiei romanului *Les Chouans.)* Dar mai cu seamă mă încîntau operele fantastice : *Seraphita, La Peau de chagrin, Le Centenaire* sau nuvelele mai puţin cunoscute *(La vie des Marthyrs, Les Proscrits* etc). Mă cucerise acest gigant care se mişca în atîtea universuri ; care nu se mulţumise să „facă concurenţă stării civile", ci introdusese Androginul în literatura modernă, inventase atîtea mitologii în legătură cu „voinţa" şi „energia" omului în acţiune.

Voltaire m-a atras la început pentru că scria cu aceeaşi neegalată perfecţiune romane sau pamflete, epistole sau monografii istorice, filozofie sau critică literară. Citisem doar cîteva cărţi de Voltaire, cînd am cumpărat de la un anticar două volume desperecheate din *Bibliografia* lui Bengesco. Le-am parcurs cu emoţie şi entuziasm. Erau înregistrate acolo sute şi sute de lucrări, de o extremă diversitate — şi asta corespundea întocmai speranţei mele secrete că-mi va fi îngăduit să scriu despre foarte multe lucruri, că nu voi fi silit să mă limitez la ştiinţă, bunăoară, sau la literatură, sau la istorie. Voltaire a fost prima mea întîlnire cu un enciclopedist de geniu şi cred că acesta a fost motivul pentru care l-am admirat : îmi valida tendinţele de polihistor, îmi încuraja visurile mele de spirit universal. Dar, în fond, n-am devenit niciodată ,,voltairian". Şi cînd am descoperit alţi autori „universali", cînd l-am descoperit mai ales pe Papini şi, mai tîrziu, pe Goethe, pe Leonardo da Vinci, am încetat să-1 mai citesc.

Hasdeu mă fermecase pentru vastitatea culturii şi îndrăzneala ipotezelor istoriografice. îl citeam la Biblioteca „Fundaţiei Carol I", dar cînd, prin clasa a VH-a, am anunţat că voi face o conferinţă în faţa clasei, Nanu mi-a dat un cuvînt de introducere către unul din bibliotecarii Academiei Române. M-am prezentat într-o după-amiază şi, deşi eram în uniformă de liceu, am fost primit în sala de lectură a Academiei. Aşa am putut cunoaşte lucrările

din tinereţe ale lui Hasdeu, îndeosebi revistele lui „Din Moldova", „Columna lui Traian" şi studiul care m-a impresionat atît *PeriUau Dacii* ? Am scris apoi o lungă disertaţie, pe care am citit-o în două şedinţe. Din acel manuscris am scos mai tîrziu primele articole despre Hasdeu, publicate în „Universul Literar", „Foaia Tinerimii" şi „Cuvîntul". Admiraţia faţă de geniul lui Hasdeu n-am mai pierdut-o de atunci. Din 1934 pînă în 1937, cînd suplineam deja catedra lui Nae Ionescu la Facultatea de Litere, am petrecut multe după-amiezi la Biblioteca Academiei Române, lucrînd la o ediţie critică, şi, în primăvara lui 1937, Fundaţiile Regale au publicat cele două volume de *Scrieri literare, critice şi politice.* Ediţia era departe de a fi perfectă, dar pe vremea aceea nu era alta şi nici n-a mai apucat să apară una mai bună.

Incepînd din 1922, în „Ziarul Ştiinţelor Populare" apăreau, alături de *Convorbiri entomologice, o* serie de schiţe sub titlul general *Din carnetul unui cercetaş.* Nu cred câ erau bine scrise, dar pentru mine aveau o valoare sentimentală. Era un fel de jurnal romanţat al excursiilor în Carpaţi, la mînăstirile din Prahova şi Moldova, al călătoriilor în Bucovina şi Transilvania. Am devenit cercetaş la timp. Aplecarea mea spre „aventură", satisfăcută atîţia ani pe maidane şi în pivniţele Universităţii, alături de haimanale şi vagabonzi, îşi găsise acum o ieşire care Ii îngăduia să se disciplineze şi totodată să se adîncească. Cînd am descoperit că pot, ca cercetaş, hoinări zile întregi prin văi şi munţi, fără ca părinţii mei să socotească asta haimanalîc, am ştiut că descoperisem cheia libertăţii. Era de ajuns să anunţ că centuria noastră pregăteşte o nouă excursie, de trei-patru zile sau de o săptămînă, ca mama să mă întrebe cîţi bani îmi vor trebui.

De fapt, părinţii mei erau îneîntaţi că devenisem cercetaş. **în** special mama era tot mai preocupată de lecturile mele dezordonate **şi** excesive. **îi** era teamă fie că-mi voi pierde vederea, fie că-mi voi zdruncina sănătatea. **I**

se părea anormal ca un băiat de vîrsta mea, după ce obişnuise atîţia ani să-şi piardă timpul pe maidan, să se închidă acum în casă şi să citească zi şi noapte, să citească mai ales cărţi care, după socoteala ei, erau mult prea grele pentru o minte necoaptă. Ştiindu-mă plecat cu cercetaşii, era sigură măcar de acest lucru : că nu citesc, că trăiesc în aer liber, că-mi obosesc nu ochii, nu mintea, ci trupul.

Mi-1 oboseam, într-adevăr. Nu voi uita niciodată viscolul şi troienele care ne-au întîmpinat, întp-o vacanţă de Paşti, cînd ne apropiam de Schitul Scheia agăţat pe un perete al Carpaţilor; sau ploile reci, nesfîrşiţe, pe care le-am îndurat, zile de-a rîndul, apăraţi doar de pelerinele noastre scurte, neîndemînatic confecţionate din foi de cort cînd am trecut Cheile Bicazului şi am ajuns în Cîmpia transilvană. Nu voi uita bivuacurile pe Piatra Craiului, nici prima excursie în Delta Dunării, care ne-a fermecat într-atît, încît, deşi fusesem cît pe-aci să mă înec într-un colţ de baltă caldă, împiedicîndu-mă în stufiş, am hotărît nu numai să revenim în anul următor, dar chiar să ne cumpărăm o barcă a noastră, cu care să ajungem de la Tulcea la Constanţa.

In ultimele trei clase de liceu n-am mai petrecut vacanţele cu familia, la Techirghiol, ci cu cercetaşii ; urcam pentru o săptămînă-două pe munte, apoi ne duceam, pentru o lună, într-o tabără cercetăşească, la Poiana Sibiului sau la Mangalia. Cînd mă întorceam la Bucureşti, pe la sfîrşitul lui august, eram de capul meu. Familia era încă la Techirghiol, afară de Nicu, care trebuia oarecum să aibă grijă de mine, pregătindu-mi de mîncare sau întovărăşindu-mă, serile, într-o lăptărie. Aveam sentimentul libertăţii absolute. Puteam citi ce voiam şi cît voiam şi. deşi mansarda era înntr-atît de încinsă, încît uneori nu puteam suporta nici măcar cămaşa pe mine, ar fi trebuit să fiu fericit. Dar, evident, nu eram...

începuseră crizele de melancolie cu care eram să mă lupt mulţi ani după aceea. Mi-a trebuit o mare încordare a voinţei ca să pot rezista celor dintîi accese de tristeţe.

Se dezlăiţuiau pe neaşteptate, către apusul soarelui, şi la început nu înţelegeam ce se întîmplă cu mine ; credeam că e oboseala pricinuită de lipsa somnului. Dar zadarnic încercam să mă odihnesc, să mă culc chiar. Nu izbuteam să adorm. Nu eram vlăguit, nu mă simţeam obosit — ci doar sentimentul acela teribil al iremediabilului. Sentimentul că pierdusem ceva, esenţial, de neînlocuit, şi că mă aflam acum fără rost în viaţă, că n-avea nici un sens să-mi pierd timpul citind sau scriind, că, de fapt, nimic nu mai avea sens : nici muzica, nici excursiile sau plimbările, nici petrecerile cu prietenii. Mă chinuiam să identific ce „pierdusem" şi uneori mi se părea că e vorba de copilăria mea, de anii de la Rîmnicu-Sărat şi Cernavodă, de primii ani de la Bucureşti, care acum îmi apăreau încărcaţi de beatitudini şi miracole. Era destul să-mi amintesc de un amănunt din copilărie — un pom de Crăciun, trăsura de la Cernavodă, o rochie a mamei, uniforma de paradă a tatălui — ca să mă podidească lacrimile. Aveam oroare de lacrimi şi nu mi-aş fi iertat niciodată dacă aş fi izbucnit în plîns — şi prin cîte mijloace încercam să mă apăr de această umilinţă, înfundîndu-mi capul în lighean nul cu apă sau coborînd repede din mansardă şi pornind să mă plimb pe străzi, sau încercînd să vorbesc singur cu mine, batjocorindu-mă cu glas tare. Curînd, însă, am descoperit că neînţeleasa mea tristeţe e alimentată de nenumărate alte izvoare, nebănuite : bunăoară, sentimentul „trecutului", acest simplu fapt că au fost lucruri care nu mai sînt, că au „trecut", asemenea copilăriei mele sau celei a tatălui meu ; sentimentul că am avut la îndemînă posibilităţi pe care nu le-am împlinit şi că acum e prea tîrziu, că totul e ireparabil. Sau regretul că n-am fost crescut la ţară, că n-am cunoscut, copil, viaţa satului, care mi se părea singura adevărată, că acum sînt definitiv rupt de lumea aceasta idilică.

Literatura nostalgică a autorilor moldoveni — Sadoveanu, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu —, care evocau copilăriile şi viaţa patriarhală de altădată, era iarăşi un prilej de tristeţe. Nu-mi puteam opri lacrimile încheind *Duduia Margareta* a lui Sadoveanu, *Uliţa copilăriei* a lui Ionel Teodoreanu sau unele nuvele ale lui Cezar Petrescu.

Şi furia cu care am scris mai tîrziu toiletonul *împotriva Moldovei* era doar suprema încercare de a transmuta o sensibilitate care-mi surpa lent sănătatea sufletească. De aceea am citit cu atîta sete prozele vijelioase ale lui Papini, pamfletele din *Maschilità* şi *Stroncature.* Mă regăseam acum printre „ai mei" — printre cei pe care i-aş fi vrut cu adevărat ai mei — oameni de „piatră", ca Dante şi Carducci, iar nu de „miere", ca Petrarca şi romanticii. Lungul şi hibridul eseu *Apologia virilităţii,* pe care l-am publicat în „Gîndirea", în anii studenţiei, era şi el tot un gest de apărare împotriva *Moldovei* pe care o'purtam în sînge.

Mi-era atît de greu să mă apăr pentru că izvoarele tristeţilor mele erau numeroase şi ascunse. Uneori mă simţeam învăluit de melancolie tocmai de unde mă aşteptam mai puţin. Ani de zile exaltasem, cu o crispată exagerare, solitudinea mea, faptul că încă din copilărie mă simţisem izolat, insolit, „unic". Mult timp, condiţia singularităţii mele mă apărase ca o platoşă lăuntrică împotriva tuturor eşecurilor şi umilinţelor. Şi dintr-o dată, singurătatea care mi se părea predestinată mă apăsa ca o lespede de mormînt. Aş fi încercat orice ca s-o sparg, să mă pot apropia de cineva care să mă „înţeleagă", cineva care, fireşte, nu putea fi unul din prietenii mei, ci una din acele fete întîlnite, duminicile după-amiază, în casele colegilor sau la „Muza". Mai precis, nu exact una din ele, ci o fată asemenea lor, dar înzestrată cu toate însuşirile pe care le atribuisem pe atunci femeii ideale, şi printre care nu uitam să includ un mare talent muzical, o cultură enciclopedică, o prodigioasă cunoaştere a literaturilor stranii şi a ştiinţelor oculte. Dar, pe de altă parte, cu cît vizualizam mai limpede frumuseţea, farmecul şi geniul acestei fete — în care coexistau, alături de Iulia Hasdeu şi Mărie Bashkirtseff, Antinea din *VAtlantide* şi nu mai ţin minte ce artistă de cinematograf, — cu atît mai ireductibil îmi apăreau defectele mele, îndeosebi urîţenia şi timiditatea mea.

Despre toate acestea scriam, lamentîndu-mă, în *Jurnal.* Melancoliile mă surprindeau în amurg şi mă ţineau

aşa, prins ca într-o uriaşă plasa, în care mă zbăteam în neştire, pînă tîrziu, după miezul nopţii. Mă trezeam atunci, pustiit, fără vlagă, şi totuşi resemnat, aproape împăcat, şi mă reapucam cuminte de lucru.

Cu timpul am învăţat să-mi bat joc de mine însumi, mai ales de închipuirile mele de romanţă ieftină, de Antîneele dublate de o Hypathia sau de o Mărie Bashkirtseff, pe care le construiam, bucată cu bucată, din fetele întrevăzute la petreceri. Descoperisem de altfel casele de mahala în care întîlneam altfel de femei, în carne şi oase, şi a căror pitorească prezenţă ajunsese să mă încînte. într-un capitol din *Romanul adolescentului miop,* intitulai „Sîmbăta", am descris, mai tîrziu, pe baza însemnărilor din *Jurnal,* escapadele noastre în Crucea de Piatră şi aiurea, în tovărăşia mai ales a lui Mircea Mărculescu, urmate de lungi discuţii în cîrciumile din cartier, prelungite uneori pînă în zori. în ultimii doi ani de liceu mă legasem tot mai mult de acest băiat înalt, deşirat, uscat, cu nasul ascuţit (îi spuneam de altfel Ţăndărică) şi datorită căruia am cunoscut îndeaproape viaţa evreilor săraci din Dudeşti. Luasem obiceiul să petrecem sărbătorile împreună : cele creştineşti la noi acasă, cele evreieşti cu familia lui. Era balzacian, deşi scepticismul lui naiv I-a făcut să se îndrăgostească într-o vreme de Anatole France. Mai tîrziu I-a descoperit pe Freud, şi asta 1-a hotărît să plece la Paris să studieze, alături de medicină, psihanaliza. Ca şi mine, Mărculescu avea o sete neistovită pentru cultură şi citea imens. Cu el puteam discuta despre atîtea lucruri încît căzusem de acord să nu ne mai întîlnim decît nopţile, ca să avem timp să atingem toate problemele care ne interesau, de la *La Fille aux yeux* d'or la originea Pentateucului sau ultima carte de Freud pe care o citisem. Eram foarte buni prieteni şi deşi ne făceam, cum se spune, confidenţe, nu i-am vorbit niciodată de melancoliile mele. M-aş fi sfiit să afle câ prietenul lui, pe care îl credea un „ştiia-

țific", poate să sufere, într-un chip atît de neînțeles, pentru simplul fapt că trece timpul şi, trecînd. ceva din noi, esențial, se risipeşte, iremediabil.

Curînd după ce am devenit cercetaş, am încercat să-1 conving pe Mărculescu să vină cu noi în excursii. A acceptat cu oarecare reluctanță, căci era prin excelență orăşean şi Natura îl lăsa indiferent. într-o vacanță de Paşti, âîti luat trenul pînă la Sinaia şi de acolo am pornit spre căfeana de la Schitul Ialomicioara. Dar înainte de a ajunge bine la Pietrele Arse, timpul s-a schimbat brusc, a început să ningă şi curînd s-a pornit viscolul. Eram vreo cinci, şase băieți, toți îmbrăcați în haine de primăvară. Mărculescu venise chiar cu pantofi de pînză albă. Plecasem din Sinaia destul de tîrziu, şi din cauza viscolului am rătăcit drumul. Nu mai ştiu cîte ore am mers aşa, oarecum la întâmplare, prin zăpadă. Se făcuse de mult întuneric, cînd am dat peste o cabană, pe care o foloseau, probabil, în timpul verii, lucrătorii de la o întreprindere forestieră. Am spart lacătul şi am intrat. Am aprins focul, am pregătit ceai şi l-am băut cu mult rom, învesehndu-ne. Viscolul se învrăjbise, dar nu ne mai păsa — deşi abia a doua zi am putut deschide uşa şi, ca să putem traversa troienele fără să ne afundăm, ne-am legat de tălpi seînduri scurte prinse în cruce.

Adormisem, cînd ne-au trezit lovituri puternice în uşă. A trebuit să deschidem. Erau doi lucrători care purtau cu ei un mort, într-un fel de sanie improvizată. îl aduceau de sus, de pe munte, şi, zărind dogoarea focului prin ferestruicile cabanei noastre, s-au oprit să ni-1 încredințeze nouă. Ei erau lucrători, trebuiau să fie dis-de-dtmineață la fabrică. Dar ne-au asigurat că vor înştiința jandarmeria din Sinaia şi vor trimite să-1 ridice.

„Dacă-1 lăsăm în fața uşii, îl mănîncă lupii pînă dimineața", ne-a spus unul din ei, văzîndu-ne că ne codeam să-1 primim.

L-au aşezat învăluit într-o manta, chiar lîngă uşă. Nu cred că vreunul din noi a mai dormit în noaptea aceea. întîmplarea aceasta 1-a lecuit pe Mărculescu de cercetăşie* Noi, ceilalți, însă, odată reîntorşi în Bucureşti, ne simțeam foarte mîndri de primejdia prin care trecusem. Am scria chiar o nuvelă inspirată de această aventură, *Eva,* care a fost premială la concursul revistei „Foaia Tinerimii". Era vorba de un tînăr care, ca şi noi, se aventurase cu prietena lui, într-o zi de primăvară, pe munte. Dar, în afară de înzăpezire şi rătăcirea prin pădure şi spargerea cabanei, totul era inventat. După ce o salvase, aproape purtînd-o în brațe pînă la cabană, şi fata adormise j>e podea, istovită, povestitorul încheia astfel : „Şi atunci am simțit cum doresc năprasnic trupul Evei..."

V

NAVIGARE NECESSE EST....

începusem *Romanul adolescentului miop* mai de mult, dar de-abia în iarna 1923—1924 l-am „văzut" întreg, de la un capăt la altul. De data aceasta, eram sigur că voi izbuti să-1 termin, sigur, mai ales, că va fi o carte excepțională, care va face mult zgomot şi prin care mă voi putea răzbuna împotriva profesorilor, a premianților, a fetelor frumoase şi superficiale care nu ştiuseră să mă descopere. Mă socoteam pregătit să scriu un roman. Publicasem vreo cincizeci de articole şi schițe literare în diferite reviste, colaboram regulat la revista liceului, „Vlăstarul", şi devenisem chiar redactorul-responsabil : adunam materialul, îl duceam la tipografie, rămîneam ceasuri întregi lîngă culegător ca să mă conving că descifrează corect anumite manuscrise. Şi, apoi, dispuneam de un *Jurnal* voluminos ; mi se părea că dacă voi şti cum să utilizez aceste materiale, romanul ar putea fi gata în cîteva luni.

Era mai mult decît un roman autobiografic. Voiam să fie în acelaşi timp un document exemplar al adolescenței, îmi propusesem să nu inventez nimic, nici să nu înfrumusețez — şi cred că m-am ținut de cuvînt. Chiar scrisorile de dragoste ale fetelor erau autentice ; transcrisesem pur şi simplu cîteva din scrisorile primite de Dinu Sighireanu. Capitolele în care descriam societatea noastră „Muza", petrecerile la prieteni, dificultățile cu Papadopol şi Banciu erau alcătuite urmînd îndeaproape *Jurnalul* şi,

uneori, transcriind pasaje întregi. Țineam cu orice preț ca dialogurile să fie „autentice", ca fiecare personaj să folosească exclusiv vocabularul lui specific. Valoarea pe care o acordam eu *Romanului adolescentului miop* era în primul rînd documentară. îmi spuneam că pentru întîia oară un adolescent scria despre adolescență şi scria întemeiat pe „documente". Cînd, cîțiva ani după aceea, au început să apară în „Viața Românească" fragmente din al doilea volum din *La Medeleni,* am simțit că nu mă înşelasem. Adolescenții lui Ionel Teodoreanu nu erau cei pe care îi cunoscusem eu. Aparțineau unei alte lumi, care mă fermeca şi mă înduioşa totodată, dar pe care o simțeam definitiv depăşită. Adolescenții mei erau într-adevăr de-atunci şi de-acolo, din Bucureştii primilor ani de după război, anii jazzului şi ai lui *La Gargonne,* în afară de inevitabila autoflatare (căci scriam şi ca să mă răzbun), romanul era cît se poate de „realist". Nu mă sfiam să închin un lung capitol descoperirilor erotice şi, aproape tot ce credeam eu şi colegii mei despre sex, dragoste, Dumnezeu, sensul existenței şi toate celelalte probleme care ne frămîntau se afla notat acolo, fără fard, aproape în stare brută.

Asta era, de altfel, marea mea ambiție : să arăt că noi, adolescenții de atunci, nu eram asemenea fantoşelor pe care le întâlnisem sporadic în literatură ; eram treji spiritualiceşte şi trupeşte, dar lumea în care ne-ar fi plăcut să intrăm nu mai era lumea părinților noştri. Voiam altceva, visam la altceva — deşi singurul care părea a şti ceva precis despre acel „altceva" era autorul romanului.

Subiectul era destul de simplu : un elev al Liceului ..Spiru Haret" scria despre el şi despre colegii, prietenii şi profesorii lui. Cei care mă cunoşteau ghiceau de la început că liceanul eram eu, pentru că vorbeam despre mansardă, despre insectar, despre cărțile care-mi plăceau, despre speranțele mele de a ajunge într-o zi savant, pianist sau scriitor; Erau capitole fără legătură între ele : despre melancoliile care mă copleşeau cîteodată în amurg (bunăoară, *ciad* priveam de la ferestruica mansardei strada pustie sau auzeam, duminicile, cîntecul depărtat al vreunei servitoare) ; despre orele de germană şi tot ce-mi

trecea prin minte aseultîndu-1 pe Papadopol explicîndu-ne *Die Räuber;* despre societatea noastră „Muza" şi despre atîtea fete care-mi plăceau şi mă intimidau totodată. Dar mai ales pagini nenumărate de mărturisiri : ce-aş fi vrut să fiu, ce mi-ar fi plăcut să fac ; analize nesfîrşițe ale stărilor mele sufleteşti (de exaltare, de indiferență, de oboseală, detaşare etc), portretele prietenilor mei, subiecte de nuvele şi romane pe care îmi propuneam să le scriu şi cu ale căror personaje îmi plăcea să stau de vorbă (cred că închinasem un capitol întreg convorbirilor cu Nonora, personajul unei nuvele pe care nu izbuteam s-**o** termin, pentru că îşi schimba subiectul pe măsură ce **o** scriam).

Şi totuşi, din capitolele acelea desperecheate şi scrise în stiluri diferite (unele lirice şi de **o** teribilă tristețe, altele aproape umoristice, altele aspre, vehemente), se desluşea repede „subiectul" : un adolescent care simte cum depăşeşte adolescența, e sfîşiat de melancolie că epoca aceasta (care, i se părea, ar fi putut fi plină de beatitudini) se duce şi, totodată, e nerăbdător să se vadă cît mai repede eliberat de ea, ca să-şi poată începe „adevărata viață". Toată cartea e străbătută de **o** curioasă ambivalență : autorul insistă de cîte ori poate că adolescența e un moment esențial ; că *această* adolescență — a lui, a prietenilor lui — constituie un fenomen spiritual nou, nemaiîntîlnit pînă atunci, şi, ca atare, meritînd să fie prelungit, ca să poată fi corect analizat şi interpretat ; iar pe de altă parte, se arată exasperat de dificultățile adolescenței, în primul rînd de melancoliile, regretele şi timiditățile care i se părea că **o** alcătuiesc.

Dar în afară de toate acestea, ce supapă de siguranță a fost pentru mine cel de atunci acest roman ! Mai bine chiar decît în *Jurnal* (căci speram că voi putea *publica* **ro**manul) mă descărcăm, scriindu-1, de toate eşecurile şi umilințele. De ani de zile mă prezentam cu regularitate la concursurile „Tinerimii Române" şi nu dobîndisem nici măcar **o** mențiune. îmi amintesc de concursul din clasa a Vl-a. Nu mai ştiu ce subiect ni se dăduse, dar scrisesem atît de „inspirat", şi recitind manuscrisul am fost atît de entuziasmat, încît nu mă îndoiam că voi **ob**-

ține „Premiul I cu cunună". N-am vrut să cred cînd nu mi-am găsit numele pe lista premianților din liceul nostru. Eram sigur că la mijloc e **o** eroare. **în** duminica aceea m-am dus la Ateneu, ca să asist personal la distribuirea premiilor. Cînd s-a ajuns la clasa a Vl-a, inima a început să mi se bată. „Premiul I cu cunună" îl cîştigase un alt Mircea : Mircea Ionescu, de la Liceul „Matei Basarab". Ştiam asta mai de mult, căci numele premianților fuseseră publicate în „Universul", dar pînă în ultima clipă crezusem că era o greşeală de tipar.

Furia mea **nu** mai cunoştea margini. Cred că l-am urît pe Mircea Ionescu (era şi el miop şi mi se păruse chiar mai urît ca mine). Simțeam că nedreptatea asta **nu** trebuie îngropată într-un jurnal intim, ci merită să fie denunțată public. Am pornit îngîndurat spre Şosea. Era într-o duminică de mai, către apusul soarelui, ceasul de care mă temeam mai mult, căci atunci mă ispiteau melancoliile şi tristețea. Dar de data aceasta nu mai mi-era frică. Sîngeram. Ce mă umilea mai mult era nedreptatea — pentru că ştiam că Mircea Ionescu nu putuse scrie mai bine ca mine. Paginile acelea inspirate le consideram printre cele mai reuşite din cîte scrisesem pînă atunci. Şi credeam că nu mă pot înşela, pentru că atîtea alte schițe, nuvele, eseuri fuseseră găsite bune şi publicate.

Am umblat aşa, surpat în mine însumi, cîteva ceasuri Cînd am ajuns acasă se întunecase de-a binelea. în noaptea aceea am început să scriu **un-nou** capitol din roman. Cred că l-am intitulat: „Mircea Ionescu, Premiul I cu cunună". Aşa am izbutit să mă înseninez şi am adormit împăcat. Recitindu-1 mai tîrziu, mi s-a părut admirabil. Dar cîtva timp în urmă, Ionel Teodoreanu a publicat in „Adevărul Literar" un fragment din *La Medeleni,* intitulat „Mircea Ionescu" — şi atunci am renunțat la acest capitol.

N-a fost, de altfel, singurul capitol sacrificat. în cursul acelor ani adăugam şi eliminam necontenit pagini **sau** chiar capitole întregi. Romanul era aproape **terminat, dar** recitindu-1 la răstimpuri mi se părea că n-**am** spus **tot**

sau n-am fost destul de autentic şi cercetînd din nou caietele din *Jurnal,* corectam sau introduceam alte noi pasaje. Mă trudeam mai ales să evoc voluptatea descoperirilor intelectuale : să arăt, bunăoară, că a înțelege imposibilitatea unui Dumnezeu antropomorf era o experiență tot atît de excitantă ca şi descoperirea dragostei fizice. încercam să descriu, cît mai precis şi mai amănunțit, procesul de gîndire : bunăoară, ce se întîmpla în mintea mea cînd am citit prima dată că „timpul şi spațiul sînt percepții apriorice" sau ce se întîmpla cînd închid ochii şi îmi astup urechile şi îmi spun : Sînt eu însumi, sînt eu, numai eu, dar cine e acest eu însumi, care din mine e cel pe care-1 cred eu însumi ?

Voiam, de asemenea, să arăt cît de *vii* sînt cărțile, ce extraordinară experiență e să descoperi la anticari o carte pe care o căutam de ani de zile. Uneori, asemenea descoperiri deveneau şi mai dramatice, datorită împrejurărilor în care fuseseră făcute. Astfel, îmi amintesc cum, într-o după-amiază de vară, am găsit la anticar un volum răzleț din *Operele morale* ale lui Plutarh, şi am descoperit acolo acel misterios tratat *De Pythiae oraculis.* N-am mai avut răbdare să ajung pînă acasă. M-am oprit în Cişmigiu şi, pe o bancă, pe nerăsuflate, l-am citit. Şi apoi m-am trezit că apunea soarele şi deodată *De Pythiae oraculis* mi s-a părut depărtat şi inutil, şi toată opera lui Plutarh, ca şi toate operele, de altfel, toate cărțile pe care le iubeam, toți autorii pe care îi admiram, şi numai o singură întrebare revenea, obsedantă, în minte : La ce bun ? La ce-ți foloseşte să ştii de ce Pythia nu mai răspunde în versuri ?

Parcă lumea întreagă se prefăcuse atunci în cenuşă şi mă aflam într-un univers de umbre şi deşertăciuni, fără sens şi fără speranțe, un univers în care toate lucrurile se revelau zadarnice şi goale pe dinăuntru. **In** acele clipe de deznădejde încercam să mă regăsesc şi să găsesc un răspuns la întrebarea : La ce bun ? La ce bun *De Pythiae oraculis ?* Pe bancă, cu volumul lui Plutarh aşezat pe genunchi, mă trudeam să zîmbesc, îmi ştergeam îndelung ochelarii cu batista şi căutam răspunsul. — Ca să-ți fac dumitale în necaz, şopteam. Dumitale, ăstuia care mă întrebi !... Simțeam că nu era răspunsul care se

cuvenea, dar mă încăpățînam. — Aşa, tocmai pentru că tratatul lui Plutarh e inutil şi absurd, de aceea merită să-1 citesc. Şi, pentru că nimic nu are sens, îmi bat joc şi de sens şi de fără sens **şi** fac ceva care vreau feu, chiar clacă nu are nici un sens... Dar simțeam că toate acestea erau strigătele neputinței, simțeam cît sînt de false, pentru că, în acele clipe, nu mai voiam nimic ; nu voiam. în nici un caz să citesc pe Plutarh.

Pe nesimțite, Cişmigiul se adîncea în umbra şi în răcoarea florilor proaspăt stropite. Oamenii nu mai erau aceiaşi. Plecaseră pensionarii, ordonanțele, guvernantele cu copii. Nu se aprinseseră încă becurile şi cei care veneau acum se îndreptau spre teii în floare. Treceau mai ales perechi tinere, studenți, ofițeri. Se auzeau parcă tot mai apropiate tramvaiele coborînd spre Bulevardul Elisabeta. Continuam să zîmbesc şi simțeam că mă înşelasem, că, deşi nu ştiusem cum să răspund, lumea avea un sens. că Plutarh merita să fie citit, că *De Pythiae oraculis* era o adevărată descoperire.

în acea noapte am însemnat toate acestea, cît am putut mai amănunțit, cu speranța că mai tîrziu le voi integra unui capitol din roman. Mi se părea că asemenea „experiențe" sînt importante. Nu mă simțeam un ..cerebral" (asemenea personajelor din *Sixtine),* dar voiam să arăt că, cel puțin pentru mine, uneori cărțile sînt mai vii decît oamenii, că pot fi de asemenea încărcate cu explozibile, că din întîlnirile cu anumite cărți poți ieşi sfîrtecat sau de zece ori mai puternic decît te credeai pînă atunci.

O asemenea întîlnire — decisivă şi pentru mine, şi pentru soarta *Romanului adolescentului miop* — a fost *Un om sfîrşit* al lui Giovanni Papini. Citisem, ca atîția din colegii mei, *UHistoire du Christ,* dar nu mă cucerise. Dimpotrivă, *Un om sfîrşit* a căzut ca un trăsnet. Apăruse în traducere românească la „Cultura Națională" **şi** o descoperise Haig Acterian. A insistat s-o citesc. „Are să-ți placă", mi-a spus. „Seamănă cu tine..."

Nu-mi putusem închipui pînă atunci că pot semăna atît de mult cu altcineva. Mă regăseam aproape pe de-a-ntregul în copilăria **şi** adolescența lui Papini. Ca **şi** el, eram urît, foarte miop, devorat de o curiozitate precoce şi fără margini, voind să citesc tot, visînd să pot scrie

despre toate. Ca şi el, eram timid, iubeam singurătatea şi mă înţelegeam numai cu prietenii inteligenţi sau erudiţi ; ca şi el, uram şcoala şi nu credeam decît în cele ce învăţam singur, fără ajutorul profesorilor. Mai tîrziu, am înţeles că asemănarea nu era totuşi atît de extraordinară pe cît mi se păruse atunci; bunăoară, Papini nu avusese o copilărie de derbedeu, ca mine, nu fusese atras de ştiinţele naturale şi de chimie, nu era pasionat de muzică. Iar eu nu voisem să scriu, ca el, o Enciclopedie şi nici o Istorie a literaturii universale. Dar nu era mai puţin adevărat că precocitatea, miopia, setea de lectură, enciclopedismul şi mai ales faptul **că,** întocmai ca şi mine în roman, Papini vorbea de adolescenţă ca de o epocă a descoperirii intelectuale, iar nu ca o criză fiziologică sau sentimentală, m-au impresionat profund. Recitind *Un om sfîrşit,* aveam uneori impresia **că** sînt doar replica lui Papini. Entuziasmului meu i-au urmat îndoiala, gelozia, furia la gîndul că atîtea capitole din *Romanul adolescentului miop* vor fi socotite copiate sau cel puţin inspirate din *Un om sfîrşit.*

Evident, descoperirea aceasta era prea importantă pentru a nu fi povestită în roman. Cred că am scris de mai multe ori acel capitol, căci tot mi se părea că nu găsisem încă „tonul just". Trebuia să spun tot ce simţeam şi tot ce-mi trecea prin minte citind *Un om sfîrşit:* bucuria de a fi găsit un prieten, un frate mai mare, un maestru, care a trăit ce trăiam şi eu — dar şi furia de a mă trezi deodată replica altcuiva, de a descoperi că toate „originalităţile" mele le trăise şi altul, că, deci, nu aduceam nimic nou în romanul meu, cel puţin în ceea ce priveşte problema esenţială a perscaiajului principal: sentimentul de singularizare şi solitudine, din care izvorau atîtea din comportamentele mele insolite. Cîţiva ani în urmă, la Universitate, cînd am început să public fragmente din *Romanul adolescentului miop,* am tipărit în „Viaţa Literară" versiunea definitivă a acestui capitol; îl intitulasem *Papini, Eu şi Lumea.* Era pe de-a-ntregul papinian, scris într-un stil care amintea pamfletele din prima epocă a lui Papini Vorbeam despre mine ca de un geniu necunoscut, un uriaş camuflat în elev de licfeu, ameninţînd să zdrobească pe toţi cei care ar fi îndrăznit să-i stea în cale. Textul era atît de frenetic şi absurd, încît a fost comentat cu incintare de toţi colegii mei de gazetărie de pe atunci.

Pasiunea pentru Papini m-a făcut să învăţ repede italieneşte, ca să-i pot citi şi celelalte cărţi. Nu voi uita emoţia cu care am luat în mîuă ediţiile de la Vallechi, cu copertele colorate şi titlurile scrise cu litere groase, parcă ar fi fost cioplite în lemn. Am citit exaltat paginile de critică şi polemică din *Stroncature, Maschilitâ, 24 Cervelli* şi celelalte. In cîteva luni izbutisem să-mi procur toate cărţile lui Papini, în afară de cele care nu se mai retipăreau şi pe care nu aveam să le citesc decît în 1927, la Biblioteca Centrală din Roma. Cum am mai spus-o, proza frenetică, vijelioasă şi totuşi aspră, caustică a lui Papini m-a ajutat mulţi ani să lupt contra melancoliei. De abia mai tîrziu mi-am dat seama că Papini nu era un „mare scriitor", de statura lui Leopardi, bunăoară, sau a lui Căreiucei. O bună parte din opera lui „datează"' şi e probabil că generaţiile viitoare se vor îndepărta şi mai mult de el. Dar nu mă îndoiesc că *Un uomo finito* este şi va rămîne un document excepţional, unic în toate literaturile moderne.

Ii mai sînt recunoscător lui Papini şi pentru faptul că, prin el, m-am familiarizat încă din liceu cu literatura şi cultura italiană, izbutind astfel să mă eliberez de tutela librăriei franceze ; m-a ajutat, indirect — revelîndu-mi alte preocupări, nutrindu-mă cu alte izvoare — să mă orientez altfel decît majoritatea intelectualilor generaţiei mele, care citeau şi discutau în primul rînd cărţile şi autorii accesibili în limba franceză.

Am scris de atunci de multe ori despre Papini şi i-am tradus cîteva schiţe fantastice. Prin 1926—1927 am publicat în „Cuvîntul" trei foiletoane despre el pe care i le-am trimis, însoţite de o scrisoare în care, printre altele, îi spuneam că sînt student la Facultatea de Litere şi Filozofie. Cîteva săptămîni pe urmă am primit o scrisoare de trei pagini. *Cher ami mconnu,* îmi scria, cu scrisul lui mare, lăbărţat, şi mă plîngea că studiez Filozofia, „cea mai zadarnică dintre ştiinţe". Mă poftea să-1 vizitez, dacă vin cumva la Florenţa. Şi m-am dus să-1 văd chiar **în** primăvara aceea, în 1927, în prima mea călătorie **în** Italia.

*

Pe nesimțite, în clasa a VH-a, m-am trezit detașat de scumpele mele științe naturale și fizico-chimice și tot mai fascinat, în afară de literatură, pe care o iubeam de copil, de filozofie, de orientalistică și istoria religiilor. în mijlocul acelui an am trecut la „modern". Profesorul Nedelea Locusteanu m-a ajutat să ajung repede din urmă știința latinească a colegilor mei. Locusteanu era un excelent latinist, traducător al lui Tit-Liviu, de bogată, senină cultură. Aflasem că în tinerețe studiase la Universitate chimia. O explozie de laborator îi smulsese mîna dreaptă și fusese nevoit să renunțe la chimie. Cunoștea o sumă de lucruri neașteptate pentru un profesor secundar de latină. Dar marea lui pasiune era antroposofia și cred că a început să mă prețuiască mai ales dup£ ce-i mărturisisem că citisem cîteva cărți de Rudolf Steiner. Cunoștea destul de puțin limba germană și, ca să o învețe, traducea, pe îndelete și numai pentru el, anumite lucrări ale lui Steiner pe care nu le putuse citi în franțuzește. Se interesa de ocultism, magie și avea chiar idei curioase despre rolul farmecelor în viața politică românească. Mai tîrziu, aveam să descopăr că era bun prieten cu Em. Grigoraș, profesorul de matematici care crezuse că găsise în criptografie cheia istoriei secrete a evului mediu românesc.

Eram acum cu totul cucerit de Orientul vechi. La Biblioteca Fundației Regale, unde dobîndisem încă din clasa a Vl-a dreptul de a citi, descoperirile se țineau lanț : de la enorma, pe atunci pentru mine plicticoasa *Geschichte des Altertums* a lui Ed. Meyer, pe care o rezumam aproape pagină cu pagină, cu lungi extrase, pînă la publicațiile Muzeului Guimet, în care găsisem traducerile din sanscrită și din chineză și Zend-Avesta a lui J. Darmesteter. (Aceasta din urmă m-a decepționat, pentru că, după *Așa grăit-a Zarathustra,* mă așteptam la cu totul altceva) în acei ani de aproape mistică admirație a Orientului antic, cind credeam în „misterele piramidelor", în înțelepciunea adîncă a chaldeenilor, în științele oculte ale magilor persani, toate eforturile mele erau nutrite de speranța că, într-o zi, voi ajunge la izvorul secret al tuturor acestor tradiții și că, în acea zi voi rezolva toate „tainele" : ale religiilor, ale istoriei, ale destinului omului pe pămînt.

Locusteanu nu făcea decît să încurajeze asemenea speranță și, deși mă ținea din scurt la latină, nu m-a îndemnat să învăț de pe atunci grecește — de care nu m-am apucat decît în primul an de Universitate — ci m-a împins către limbile orientale, sfătuindu-mă să încep cu ebraica. Mi-am cumpărat manualul pe care îl publicase chiar fostul nostru profesor de religie, și m-am apucat de ebraică. După obiceiul meu, studiam cîteva ceasuri pe zi, dar, fără experiență și neajutorat și mai ales ispitit necontenit de alte limbi orientale, n-am făcut prea mari progrese. De altfel, ebraica nu mă atrăgea. Zadarnic mă asigurase Locusteanu că sînt texte cabalistice de o considerabilă importanță. Ceea ce citisem eu, în traduceri, nu mă cucerise.

M-am apucat atunci de persană și de sanscrită, pe manualele Hoepli ale lui Pizzi și Pizzagalli. La început' îmi plăcea mai mult persana și visam să traduc într-o zi *Shah-nameh* în românește. M-am trudit așa, cu cele două manuale, cîteva luni, dar nu cred că m-am ales cu mare lucru. Eram solicitat de prea multe pasiuni și voiam să fac prea multe deodată. Descoperisem, între altele, *Le Rameau d'Or* și La *Folklore dans VAncien Testament* ale lui Frazer, care îmi revelase inepuizabilul univers al religiilor primitive și al folclorului. Și apoi, în vara aceea a anului 1924, încheiasem clasa a VH-a cu și mai mare nerăbdare ca de obicei, căci într-un modest șantier din Tulcea se construia chiar atunci barca noastră. îi găsisem de mult numele : îi spunea „Hai-hui".

Costa vreo 20.000 de lei, și avea să fie proprietatea noastră, a opt băieți, camarazi de cercetășie de mulți ani. Făcusem împreună nenumărate călătorii și excursii. Hotărîsem să ne cumpărăm barca după o neuitată excursie *in* Delta Dunării. Unul dintre noi avea familia la Tulcea și ne asigurase că o vom putea cumpăra cu mai puțin de jumătate din prețul de pe piață.

In vara aceea n-am mai urcat, ca de obicei, Bucegii. Am plecat la Tulcea să vedem cum se construieşte barca. Ne-am instalat cortul în curtea prietenului nostru şi mîncam pe unde eram poftiţi. Dimineţile le petreceam la şantier, încercînd să ghicim în cîte zile vom putea pune barca pe apă. Apoi ne antrenam vîslind pe Dunăre, ne scăldam, iar seara **ne** plimbam pe strada principală, îmbrăcaţi în hainele noastre cele mai bune şi salutînd în grup domnişoarele care ne zîmbeau.

După vreo zece zile, barca era gata. Avea **12** metri, **o** cabină, trei perechi **de** rame şi un catarg uriaş. Am înscris-o la căpitănia portului, ne-am fotografiat în dreptul ei, împreună cu meşterii care o făcuseră, şi, într-o duminică după-amiază, ca să putem fi admiraţi de toate cunoştinţele din Tulcea, am plecat. Nu adia nici cea mai uşoară briză şi am fost nevoiţi să vîslim din greu. Am muncit aşa pînă seara tîrziu, pînă ce am găsit un loc prielnic între sălcii, unde ne-am instalat cortul. La Tulcea începusem să ne obişnuim cu ţînţarii, dar aici, pe malul Dunării, se năpusteau în roiuri asupra noastră. Ne-am înfăşurat în mantalele de ploaie, ne-am ascuns capetele în prosoape, dar am adormit anevoie.

A doua zi de dimineaţă, ca şi în zilele următoare, ne-a întâmpinat acelaşi văzduh calm şi neclintit. Parcă nimic nu mai respira în acea miraculoasă Deltă a Dunării, nu se clătina o frunză. Ca să scurtăm drumul, am lăsat braţul Sf. Gheorghe şi am pătruns printre canalele tăiate **în** stufăriş. Cu un an mai înainte, plecaţi din Sulina cu o colonie de copii, **în** vreo cinci-şase bărci mari, cu doi marinari în fiecare barcă, ajunsesem la mare **în** cîteva zile. De data aceasta, ne-a trebuit **o** săptămînă, căci am fost siliţi să vîslim tot timpul. Am ajuns extenuaţi, pentru că ni se terminaseră merindele şi rămăsesem cu cîţiva pepeni şi un butoiaş cu apă de băut, **pe** jumătate gol.

Şi îndată ce am ajuns la mare s-a pornit vîntul. Era atît **de** puternic încît am stat la îndoială dacă să ne aventurăm sau nu. **In** fiecare zi, unul din noi devenea „căpitan". Dar **în** după-amiaza aceea „căpitanul" **n**-a îndrăznit să-şi ia singur răspunderea, ci **ne**-a cerut să hotărîm împreună, prin vot secret. Cinci dintre noi, printre care şi „căpitanul", Livovski, au fost pentru plecare,

Triumfători, cîntînd, am întins pînzele — şi aproape ***m**** ne-a venit să credem. Barca s-a aplecat uşor pe o parte*' parcă încovoiată sub greutatea catargului, apoi s-a smi*-cit brusc şi a pornit ca o săgeată spre Rusia. Am tot încercat s-o îndreptăm spre sud, dar vîntul era atît de pu, ternic şi noi încă nepricepuţi în mînuirea pînzelor, încît de-abia am reuşit s-o îndreptăm spre sud-est. înainta acum în diagonală, spre Caucaz. Tăia valurile cu o repeziciune care ne ameţea. Nu ne închipuisem pînă atunci că o barcă încărcată ca a noastră poate luneca atît de vertiginos. Curînd nu s-a mai zărit ţărmul, ci numai foarte departe, pitice şi fumurii în boarea amurgului, dealurile de lut ale Dobrogei.

Apoi a început vijelia. Am văzut cum se adună norii şi au început să crească, ameninţătoare, talazurile. Barca noastră se apleca, cînd pe o parte, cînd pe cealaltă, şovăia uneori cîteva clipe, parcă neştiind în ce direcţie să apuce, apoi se smucea şi o pornea din nou. Se întunecase de-a străbătea de la un capăt la altul. Trăsnetele au început să pîie, despicat la răstimpuri de un fulger uriaş care-1 străbătea de la un capăt la altul. Trăsnetele au început să cadă tot mai aproape de noi. Auzeam uneori scrîşnetul lor scurt, cînd sfredeleau apa, parcă ar fi străpuns-o cu un drug înroşit.

Pe atunci, iubeam trăsnetele. Cu vreo doi ani înainte, o furtună de o extraordinară violenţă ne surprinsese în Carpaţi, pe Pietrele Arse. Cînd trăsnetele au început să cadă la cîteva zeci de metri de noi, exaltarea mea n-a mai cunoscut margini. M-am căţărat pe o stîncă şi am început să cînt, mai mult urlînd, Cavalcada din *Walkiria.* Nici în noaptea aceea, pe mare, nu mi-a fost frică de trăsnete. Am cîntat şi atunci Cavalcada din *Walkiria.* Curînd a început să plouă, „căpitanul" a intrat în cabină să consulte harta şi busola şi i s-a făcut rău, căci barca era acum cutremurată de talazuri. Am hotărît să strîngem pînzele. Nu ne-a fost uşor, pentru că abia ne puteam ridica în picioare. în cele din urmă am reuşit, dar catargul era atît *de* înalt şi, înfăşurat în pînzele ude, era acum atît de greu încît de mai multe ori se aplecase ameninţător. Ne zvîrleam atunci în partea opusă şi izbuteam să-**1** aducem într-o poziţie oarecum normală. Dar ne încurca grozav

cîrma. Oricum am fi ținut-o, barca înainta în zig-zag și, de multe ori, se învîrtea în jurul ei ca prinsă într-un vîrtej. Am schimbat de trei ori cîrmaciul în mai puțin de o jumătate de oră, fără nici un rezultat. Şi atunci am renunțat, am scos cîrma şi am aşezat-o la picioarele noastre, în barcă, şi ne-am lăsat în voia soartei.

Probabil că asta ne-a scăpat. Căci barca fusese admirabil construită **şi** avea o chilă neobişnuit de adîncă. In voia ei, a plutit ca o coajă de nucă. Se înălța pe talazuri **şi** se prăvălea vertiginos în prăpăstiile acelea fosforescente, dar fără să se răstoarne, căci toți eram gata să ne lipim cînd de-o parte, cînd de cealaltă, şi echilibram catargul. Plouase cu putere şi intrase de asemenea destulă apă din atîtea valuri care se sfărîmaseră în preajma noastră. Ameţiţi, scoteam apa cu ce găseam la îndemînă : căldări, cutii de conserve, gamele. „Căpitanul", ca şi ajutorul care se dusese să-**1** înlocuiască, zăceau bolnavi în cabină. Dar cum nu mai era nimic de hotărît, absența unui şef nu s-a făcut simțită.

Noaptea aceea nu o voi uita niciodată. Ud pînă la piele, culcat în fundul bărcii, scoțînd ca prin vis apa cu o gamelă şi zvîrlind-o peste bord, vedeam uneori înaintînd spre noi din întuneric o matahală uriaşă, înaltă cît casa. Apropiindu-se, o vedeam cum palpită şi se clatină, luminată parcă pe dinăuntru de o lumină fosforescentă ; şovăia cîteva clipe şi apoi începea să sfîrîie metalic gata să se prăvălească. Ajunsesem chiar sub pîntecul ei şi, privind-o din fundul bărcii, mi se părea că privesc o colină de aur verde. îmi spuneam : de data asta nu mai scăpăm î şi închideam ochii. Simțeam cum se zguduie barca parcă împinsă pe dedesubt, apoi ne simțeam ridicați şi, cînd deschideam ochii ne aflam printre spumă şi aur, înconjurați de prăpăstii, şi cîteva clipe în urmă, auzeam trosnind catargul şi noi cădeam în gol, ținîndu-ne cu amîndouă mîinile de banchete.

îmi era frică şi totuşi nu mă simțeam paralizat. Cu un an mai înainte, cînd ne aflam în Delta Dunării şi, sleiți de arşiță şi de vîslit, ne zvîrlisem toți în apa caldă, stătută, a unui canal, am simțit cum mi se împiedică picioarele îh ierburi şi trupul parcă s-a îngreunat deodată şi-am început să mă scufund, lent, fără spasme, dar iremediabil. Cei care se întorseseră în barcă m-au văzut, dar credeau că mă prefac, şi s-au mulțumit să-mi admire arta cu care simulez un înec. M-a scăpat în ultimul moment un prieten, înotînd în apă, sub mine, şi împingîndu-mă la suprafață. De data aceasta, însă, frica de înec nu mă paralizase. Simțeam că eram părăsiți în voia soartei, fără nici un sprijin, de nicăieri. Neputință absolută, care într-un anumit fel mă împăca, îmi dădea o linişte stranie. Pentru că nu se mai putea face nimic, aveam un sentiment de completă disponibilitate. Voința, inteligența, toate facultățile sufleteşti erau pentru prima oară libere, nu se mai încordau în vederea unui scop imediat de atins.

Fulgerele continuau să despice întunericul, dezvăluindu-ne cînd prăpăstiile în care ne aflam, cînd crestele bătute de vifor ale talazurilor care ne săltau mugind. Priveam uneori vîrful catargului şi mi se părea că e luminat şi el de aceeaşi fosforescență stranie a valurilor. îl auzeam şuierînd, parcă ar fi fost o pasăre uriaşă. Apoi, după miezul nopții, furtuna s-a depărtat, dar marea a continuat să fiarbă şi să se zbată. Cînd s-a luminat de ziuă, ne-am văzut înconjurați de enorme valuri vinete-cărunte, dar acum ne obişnuisem cu ele. Bătea încă destul de tare vîntul şi asta era nădejdea noastră. Hotărîsem să ne odihnim cîteva ceasuri, doi dintre noi făcînd de strajă, pe rînd, apoi să întindem pînzele şi să ne îndreptăm spre țărm. Nu vedeam țărmul, dar busola ştia să ni-**1** arate. Cu cît se lumina de ziuă, cu atît ne dădeam mai bine seama de dezastru. O parte din bagaje căzuseră în mare, restul se răspîndiseră în fundul bărcii, împreună cu cărțile, aparatele de fotografiat şi pepenii. în butoiaş mai rămăsese foarte puțină apă, tulbure şi caldă. Eram sleiți de nesomn şi oboseală, dar totuşi fericiți, şi mai ales mîndri că trecuserăm printr~o asemenea încercare.

Aveam dreptul să fim mîndri, deşi nu avusesem nici un merit că scăpasem. Cînd, după o săptămînă, am ajuns la Constanța, am aflat că în acea noapte de furtună se scufundaseră multe bărci de pescari. Noi scăpaserăm pentru că ne lăsaserăm duşi de barcă. Tot la Constanța am aflat că Comandamentul Taberei Cercetăşeşti de la Mamaia, unde eram aşteptaţi de cîteva zile, fusese atît de neli-

niştit, încît trimisese un avion de la baza navală care ne căutase în acea dimineață pe tot litoralul.

Apucasem să ne odihnim pe rînd, cîteva ceasuri, cînd, deodată, pe la două, o trîmbă de vînt plecă brusc catargul şi-1 rupse, aproape răsturnînd barca. Speranța noastră să ajungem în seara aceea la țărm se spulberase. Marea se potolise, dar simțeam cum ne duce curentul spre răsărit, mai puțin repede ca vijelia de cu seară, dar tot atît de sigur. Ne-am hotărît atunci să vîslim. Am pus cîrma şi vîsleam pe rînd, cîte patru, un ceas, în timp ce ceilalți patru se odihneau. Mai rămăseseră cîteva bucăți de zahăr şi, cu economie, le împărțeam împreună cu feliile de pepene.

După vreo cîteva ceasuri, am început să zărim munții mărunți ai Dobrogei. Dar curentul era puternic şi noi obosiți, şi înaintam anevoie. Se înnoptase şi vîsleam ca în vis, fără să vorbim, cu ochii pe jumătate închişi. Ca să prind puteri, mă închipuiam la noi acasă, în grădină, sau în mansardă. încercam să-mi amintesc titlurile cărților pe care încă nu le citisem, încercam să mă bucur că mă aşteaptă acolo, în mansarda încinsă ca un cuptor.

Trecuse de miezul nopții şi noi vîsleam mereu, tot mai sleiți, dar cel puțin ne mîngîiam cu gîndul că nu ne poartă curentul înapoi. Pe la trei dimineața, ni s-a părut că vedem în fața noastră, nu prea departe, o fîşie neagră, fără valuri. Am prins curaj. Credeam că e un banc de nisip şi ne propuneam să ridicăm barca şi să ne odihnim pînă dimineața. Curînd barca s-a împotmolit în nisip. Cîțiva au sărit să vadă dt e de mare bancul. Apoi au început să chiuie de bucurie. Ajunsesem. Ne aflam pe plajă. Ce crezusem noi că erau munții atît de depărtați ai Dobrogei, erau aceste coline de lut şi de nisip care se întindeau la cîteva sute de metri în interior.

Am tras barca pe țărm, am scos cortul şi am vrut să-1 instalăm. Dar unul dintre noi a alunecat şi, doborît de oboseală şi somn, nu s-a mai ridicat, ci a adormit acolo, îmbrăcat. în clipa următoare l-am imitat cu toții. Ne-am băgat doar pe jumătate sub cort şi ne-am culcat de-a dreptul pe nisip.

A doua zi după-amiază ne-au trezit nişte pescari. Z&* riseră o barcă ridicată pe mal, strigaseră şi nu răspunsese nimeni. Veniseră să vadă ce se întîmplase. Satul de pescari era la vreo cîțiva kilometri. Am izbutit să vîslim pînă acolo şi am mîncat ca nişte lupi flămînzi. Printr-un căruțaş care se ducea la Medgidia, am anunțat telegrafic pe şeful Taberei, la Mamaia, că sîntem în viață. Cînd, o săptămînă în urmă, înzdrăveniți, arşi de soare, intram în Mamaia, vîslind ca nişte adevărați marinari, am fost primiți cu urale r"o întreaga Tabără

*

De abia mai tîrziu *am* început să ne dăm seama de urmările aventurii noastre. Cîțiva dintre noi s-au ales cu o fobie a apei şi n-au mai vrut de atunci să se scalde în mare. In cazul meu, atracţia pe care o avusesem de copil față de trăsnete şi furtună s-a transformat într-o panică irațională, de care nu m-am vindecat decît tîrziu. Mi-am dat seama cît era de irațională cînd, în toamna aceea, la Teatrul Național, n-am mai putut suporta furtuna din *Regele Lear* şi a trebuit să ies din sală. Doctorul pe care l-am consultat atunci mi-a spus că e doar consecința „unui şoc nervos", care va trece cu timpul. Dar n-a trecut aşa de repede, şi îmi amintesc că la Londra, în **1940,** mă simțeam mai liniştit în timpul bombardamentelor decît cînd se pregătea de furtună.

Mai interesantă mi s-a'părut interpretarea unui psihanalist din Zurich. Dr Bänziger, căruia, prin **1950,** îi povestisem pățania mea. După el, se întîmplase acest lucru : atunci, pe mare, fusesem pe deplin conştient de primejdia de a ne îneca şi de aceea n-am rămas cu o fobie a apei ; dar nu „realizasem" cealaltă primejdie, de a fi trăsniți, şi teama aceasta fusese refulată în inconştient; de aceea nu putea fi controlată prin argumente raționale, nici subjugată prin voință.

în orice caz aventura noastră pe mare ne-a înălțat considerabil în ochii camarazilor de liceu şi de cercetăşie. N-am îndrăznit să povestesc acasă primejdia prin care trecusem, dar făceam la răstimpuri aluzii la o teribilă fur-

tună care mă învăţase să nu-mi fie frică de moarte. Experienţa era prea dramatică pentru a nu o folosi ca pretext literar. în anul următor am scris o schiţă intitulată *Răsărit pe mare.* Am publicat-o, prin 1927, în „Est-Vest% revista pe care am scos-o împreună cu Radu Capriel şi Ion Anestin, şi care a încetat după al doilea număr, cînd Capriel, căsătorindu-se, n-a mai putut-o subvenţiona. Povesteam întocmai aventura noastră şi, citind-o, toţi cei care luaseră parte m-au asigurat că retrăiseră, de la un capăt la altul, furtuna din noaptea aceea. Dar era vorba, în nuvelă, de o barcă mult rnai mică, în care se aventuraseră doi prieteni. Povestitorul rămăsese la cîrmă, iar prietenul lui se afla la proră. Cînd s-a potolit furtuna şi se lumina de ziuă, povestitorul îşi dă deodată seama că e singur, că, probabil, fusese singur toată noaptea, că vorbise tot timpul cu o umbră, cu umbra pe care crezuse c-o zăreşte, neclintită, la celălalt capăt al bărcii.

In toamna aceea, a anului 1924, începînd clasa a VUI-a, mă simţeam deja student. Cîţiva dintre prietenii mei — Haig Acterian, Petre Viforeanu, Vojen — dăduseră examenul de clasa a VUI-a în timpul verii şi erau acum înscrişi la Universitate. îmi povesteau despre cursurile lui Nicolae Iorga şi Vasile Pârvan şi erau entuziasmaţi de prelegerile unui tînăr profesor de logică şi metafizică, Nae Ionescu, de numele căruia auzeam atunci pentru întîia dată. Eram hotărît să studiez filozofia şi filologia clasică şi începeam să mă pregătesc citind tot mai multă filozofie.

Continuam însă să scriu şi să public pe unde puteam. Nu mai colaboram la „Ziarul Ştiinţelor Populare", dar îmi apăreau articole în „Orizontul", „Foaia Tinerimii", „Universul Literar", „Lumea". Scriam mai ales articole de istoria religiilor, orientalistică şi alchimie. Arareori colaborarea îmi era retribuită. într-o zi m-am prezentat lui Emil Cerbu, redactorul-şef al „Orizontului", să văd dacă n-aş putea cîştiga ceva bani prin traduceri. Emil Cerbu — care-mi publicase multe articole şi traduceri, gratis, şi se convinsese că ştiu să scriu — mi-a propus să

traduc din tot felul de magazine germane, franceze şi italiene articole scurte pentru „Orizontul" şi „Oglinda Lumii". Pentru 100 de pagini de manuscris îmi oferea 1 000 de lei. Nu era mult, dar tot îmi puteam cumpăra 10—15 cărţi cu banii aceia, şi am acceptat. O dată pe lună mă prezentam cu manuscrisul. Em. Cerbu citea titlurile articolelor, număra cu atenţie foile şi semna un bon cu care, prezentîndu-mă la casă, primeam 1 000 de lei. îmi amintesc că a făcut odată o remarcă răutăcioasă că scriu prea lăbărţat, cu prea puţine rînduri pe pagină. Am roşit pînă la urechi şi mi-am făgăduit să mă răzbun. într-adevăr, în luna următoare, i-am adus 100 de pagini scrise cit putusem mai mărunt, îndesind în ele texte care ar fi cerut aproape 200 de pagini. Dar nu cred că Em. Cerbu a înţeles că era vorba de o răzbunare.

Evident, neglijam şcoala şi mai pe faţă ca în trecut. Dar pentru că publicasem în revista liceului, „Vlăstarul", o seamă de articole erudite, pentru că, mai ales, publicasem un articol despre N. Iorga care-i plăcuse marelui savant şi impresionase pe toţi profesorii, mă bucuram de un anumit prestigiu şi mi se treceau cu vederea lipsurile. Banciu nu uita să-mi reamintească de cîte ori nu ştiam să rezolv vreo problemă că, dacă nu mă hotărăsc să învăţ serios, mă va lăsa corigent. Nu-1 puteam crede. Mi se părea că am acum cîţiva aliaţi în cancelaria profesorilor, în afară de profesorii de latină şi română mai era Alexandru Claudian, tînărul profesor de filozofie care, aş putea spune, mă „descoperise" în urma unui extemporal, în clasa a VH-a, după cîteva lecţii, ne-a cerut să scriem despre importanţa clasicismului greco-latin pentru educaţia omului modern. Cînd, în săptămînă următoare, a intrat în clasă cu teancul de caiete sub braţ, ş-a îndreptat spre catedră şi a întrebat : „Cine e domnul Eliade ?" M-am ridicat, îmbujorat. S-a uitat la mine lung şi a zîmbit ...Bănuiam că eşti dumneata, mi-a spus. Ai scris o lucrare excelentă. Dacă ai bunătatea, rezum-o şi pentru colegii dumitale." \

Evident, rezumatul meu oral a fost mult mai slab decît textul scris. Nu mă aşteptam la acest extemporal şi n-am ştiut cum să-mi organizez expunerea. Unul din colegi

mi-a spus la sfîrşitul orei : „Păi cam aşa am scris şi eu. Pe mine de ce nu m-a lăudat ?..."

Adesea, îl întovărăşeam pe Claudian spre casă. Mi-a spus odată că a ghicit de cum m-a văzut că am o inteligenţă deosebită. După conformaţia frunţii, a precizat. Era prieten şi mare admirator al lui H. Sanielevici, şi simpatia lui pentru mine a crescut şi mai mult cînd a aflat că-i citisem toate cărţile. „Publică acum, curînd, marea lui operă de antropologie, mi-a spus. Este genială. E prima contribuţie românească la ştiinţa universală..."

Prietenia pe care mi-o arăta Alexandru Claudian mă asigurase că, în cele din urmă, pînă şi profesorii de liceu sînt siliţi să recunoască meritele unui elev chiar dacă nu e premiant. Nu puteam bănui cît de amar mă înşelam. Dar trăiam o perioadă de euforie. învăţasem englezeşte ca să-1 pot citi pe Frazer, cumpăram tot mai multe cărţi de istoria religiilor şi orientalism, instalasem o nouă bibliotecă în mansardă. Cămăruţa mea de lucru începuse să semene acum cu cabinetul unui erudit din alte vremi. Adunasem peste o mie de volume şi, alături de colecţiile de reviste, pe care le ţineam pe unde puteam — pe podea, pe sub pat, peste lădiţa cu manuscrise — se mai aflau în odăiţă insectarele, ierbarele, colecţia de mineralogie, un rest din laborator, iar pe pereţi planşe pe care copiasem hieroglife şi basoreliefuri egiptene. Curînd, a trebuit să scot patul şi să-1 strămut în odăiţa alăturată, iar în anii studenţiei am început să instalez rafturi şi acolo. Cînd, prin **1927,** Nae Ionescu a venit odată să mă vadă, a rămas fascinat : „Ce odaie minunată, făcută anume ca *sâ înveţi l"* a exclamat el subliniind cuvintele „să înveţi".

„învăţam" cu o furie care creştea necontenit, dar nu învăţam pentru şcoală. Descoperisem mai de mult pe Iorga şi-1 admiram îndeosebi pentru poligrafia lui. Visam să pot scrie şi eu, dacă nu multele sute de volume pe care ştiam că le scrisese Iorga, cel puţin o sută de volume. Unele din ele le şi aveam în minte. Făcusem chiar o listă şi în capul listei se afla *Romanul adolescentului miop,* primul volum dintr-o serie compactă de romane al căror titlu general era *Dacia Felix.* Romanul următor trebuia să oglindească viaţa de student, iar al treilea se petrecea într-o bărbierie.

Dar lista aceea cuprindea mai ales cărţi **de eseuri,** filozofie şi istoria culturii. Pentru că descoperisem **de cit-**ând orfismul şi teoriile lui Vittorio Macehioro, **vigam o** arte masivă, în două volume, *Originile Europei* **(Am în-**drăznit chiar s-o anunţ, mai tîrziu, într-un articol din .Adevărul Literar", despre Heraclit şi orfism.) îmi aduc, :!e asemenea, aminte despre o *Educaţie a voinţei,* **de** un *Manual al perfectului cititor,* de o carte despre Hasdeu, alta despre Iorga, alta despre botanica populară română... Dar ştiu că lista era destul de lungă şi, cînd i-am arătat-o iitr-o zi lui Dinu Sighireanu, el mi-a spus : „De cîte ori âfîrşeşti de scris o carte, pui o cruce în dreptul titlului..."

Evident, ţineam socoteala articolelor tipărite şi, în primăvara anului **1925,** am sărbătorit cu cîţiva prieteni apariţia celui de-al **o** sutelea articol. Mama ne-a pregătit ospăţul în mansardă. Vojen mi-a urat să sărbătorim curînd al r> miilea articol. Ceilalţi, însă, au stăruit să public *Romanul adolescentului miop.* Ştiau că era vorba şi **de ei** acolo :?i voiau să păstreze într-o carte, proaspătă şi inalterabilă, amintirea adolescenţei care trecuse fără să prindem de veste. împlinisem **17** ani, iar aproape toţi ceilalţi prieteni aveau un an mai mult ca mine. Nu ne mai consideram de mult adolescenţi. Vojen, Sighireanu, Viforeanu aveau „legături", iar, de la Braşov, Radu Bossie ne anunţase de curînd că era tată. Chiar şi eu acceptasem să mă integrez printre tineri; renunţasem la uniforma de licean şi la ochelarii cu ramă de sîrmă şi nu mă mai tundeam la piele. **Cînd** mi-a crescut părul, tata m-a silit să mă fotografiez, Dar m-am fotografiat aşa cum mi-a plăcut mie : încruntat şi cu un zîmbet amar, sarcastic, uitat în colţul buzelor.

Pe neaşteptate, în primăvara aceea, Ministerul **Instruc-**ţiei Publice a reintrodus examenul de bacalaureat. Ştirea a căzut ca un trăsnet. Am invidiat pe cei care dăduseră clasa a VIH-a cu un an mai înainte, scăpînd **astfel de** acest examen care se anunţa extrem de **sever. Ce era mai** grav, bacalaureatul **nu** se mai dădea **cu profesorii de la** ueeul nostru, ci **cu** o comisie specială **sub preşedinţia unui** profesor universitar. Asta însemna că era să **fiu** judecat

de necunoscuți și exclusiv pe criterii didactice. Dar după cîteva zile de neliniște și șovăială, am hotărît să-mi văd de treabă ; adică, în loc de a mă apuca serios de ,,materiile" care se cereau la bacalaureat, să continui a citi ș) scrie ce mă interesa pe mine. (în primăvara aceea mă interesau mai ales religiile babiloniene, orfismul și limba engleză ; mă trudeam să citesc în original pe Berkeley și Walt Whitman, amîndoi descoperiți prin Papini.)

Vara a început parcă mai devreme ca de obicei. în curtea liceului mă plimbarri în recreații cu Mircea Mărculescu, discutînd ca de obicei, complet detașați de nervozitatea colectivă a clasei noastre, terorizată de apropierea bacalaureatului. Era foarte cald în dimineața cînd ne-am dus să vedem rezultatele. Mărculescu rămăsese corigent la latină, iar eu la matematici. Așa cum mă avertizase de atîtea ori, Banciu se ținuse de cuvînt. Ca să ne răzbunăm am făcut un chef într-o grădină de vară. Eu ținusem să mă îmbrac în uniforma de liceu, pe care nu o mai purtam de un an, și pe care am găsit-o într-o ladă. în pod, mototolită și mirosind a naftalină.

Părinții mei erau îngrijorați, dar dobîndisem de mult libertatea de a-mi purta singur de grijă, așa că, în afară de sfaturi, nu m-au incomodat cu nimic. Făcusem, mai demult, cu prietenii, planuri pentru vacanța de vară, și le-am urmat întocmai : o excursie pe Piatra Craiului, apoi tabără cercetășească la Mamaia. în august, totuși, m-am apucat să învăț serios manualul de matematici. După obiceiul meu, lucram 6—7 ceasuri fără întrerupere, citeam apoi o carte de filozofie sau istoria religiilor și mă reîntorceam la manualul de matematici pentru încă 4—5 ceasuri. Uneori, nopțile, ieșeam să mă plimb cu Mărculescu sau cu unii din colegii care se prezentaseră la bacalaureat în iunie și fuseseră respinși. Ne povesteau cu de-amănuntul ororile acestui examen, ne citau întrebări extraordinar de grele, inventate parcă anume ca să demoralizeze candidatul.

Am dat examenul de corigentă la începutul lui septembrie și l-am trecut strălucit. După ce m-a felicitat, Banciu a adăugat : „Am știut eu ce fac cînd te-am lăsat corigent. Am izbutit să te conving că poți înțelege matematică!^"

O săptămînă mai tîrziu începeam la Liceul „Matei B$-sarab" examenul de bacalaureat. Nu-mi era teamă de 1tH crările scrise și, așa cum mă așteptam, am fost admis ik oral. De data aceasta mă aflam, pentru întîia oară în viața mea, în fața unei comisii de vreo 7—8 profesori care, în principiu, mă puteau întreba orice din tot ce învățasem în cursul celor opt ani de liceu. Din fericire, profesorul de română mi-a pus o serie de întrebări extrem de grele și de amănunțite (bunăoară, lexicul bizantin în limba ro~ mână, analiza Codicelui Voronețean), dar lucrurile acestea le știam pentru că nu se găseau în manualele noastre, așa că i-am răspuns corect. De rest, nu-mi amintesc aproape nimic. Știu doar că suflam adine după ce profesorul îmi spunea „mulțumesc", și se întorcea către vecinul lui făcîndu-i semn că poate începe. Mi se părea că numărul examinatorilor era fără sfîrșit. După vreo jumătate de ceas mai erau încă doi-trei care-și așteptau rîndul. Ani de zile după aceea am avut acest coșmar : descopeream dintr-o dată că trebuie să dau din nou examenul de bacalaureat. Ori se pierduseră hîrtiile, ori apăruse un nou decret care anula vechile examene și impunea tuturor, orice vîrstă și orice poziție socială ar fi avut, să se prezinte din nou. Cauzele variau, dar coșmarul era întotdeauna același : mă aflam din nou în fața unei comisii de bacalaureat și mă trezeam în sudori.

M-am dus să văd rezultatele, pregătit pentru orie* surpriză. Foloseam pe atunci un „exercițiu spiritual" care mă fereca pe dinăuntru și mă făcea invulnerabil : mă întindeam în pat, închideam ochii și mă imaginam într-una din lumile care mă fascinau — fie universurile romanelor astronomice ale lui Camille Flammarion, fie una din civilizațiile dispărute, Egiptul, Mesopotamia, India vedică, Grecia misterelor orfice. Rămîneam așa nemișcat, concentrat, cam o jumătate de ceas, pînă ce simțeam că devenisem cu totul și cu totul ***prezent*** într-una din lumile acelea abolite sau extraterestre ; începeam atunci **să** trăiesc acolo, să mă mișc într-un peisaj care îmi apărea ca singurul cu adevărat *real,* să întîlnesc ființe extraordiiiare, pasionate de probleme cu adevărat *interesante* (aveau, adică, aceleași preocupări ca și mine) și să le ascult discutînd exclusiv chestiuni importante și urgente

(bunăoară, de ce nu putem şti nimic despre Dumnezeu ? De ce nu s-a găsit încă o dovadă definitivă a nemuririi sufletului ?). Cînd mă trezeam, după un asemenea „exercițiu spiritual", îmi era perfect indiferent ce se întîmplase sau era pe punctul de a se întîmpla cu mine.

Detaşat, senin, invulnerabil, m-am dus la Liceul „Matei Basarab" să văd rezultatul examenului. Mă aflam printre cei care fuseseră admişi. Aproape că nu izbuteam să mă bucur şi bucuria mi-a fost într-adevăr ştirbită, cînd, recitind lista cu atenție, n-am găsit şi numele lui Mircea Mărculescu. Simțeam totuşi că trăiesc un moment decisiv. Scăpasem de coşmarul bacalaureatului, scăpasem mai ales de o lume care, atîția ani, mi se păruse o adevărată închisoare, lumea învățăturii după calapod, lumea profesorilor şi a programelor cu ore fixe. Ştiam că orice se va întîmpla de acum înainte, un lucru era sigur : nu voi mai fi silit să învăț ceea ce nu mă interesează şi, mai ales, nu voi mai fi legat de un program alcătuit de alții. Devenisem, pe deplin şi la lumina zilei, ceea ce începusem să devin de mult : propriul meu stăpîn.

M-am întors totuşi îngîndurat acasă. Nu mă puteam bucura pe deplin. Simțeam că, fără voia mea, regretam viața aceasta de liceu care se încheia, aşa cum începuse, într-o dimineață de octombrie ; regretam colegii şi prietenii de care mă legasem în aceşti opt ani şi de care ghiceam că mă rup definitiv ; regretam chiar unii dintre profesori, şi chiar clădirea aceea în care mi se păruse că fusesem atît de umilit, pe care ajunsesem s-o urăsc, de-mi spuneam uneori, poate mai mult în glumă, că după bacalaureat nu voi mai trece prin fața ei cel puțin zece ani, pînă ce imaginea liceului se va şterge definitiv din minte.

In acea după-amiază mi-am adunat ultimele manuale care îmi mai rămăseseră şi m-am dus să le vînd la anticar. Dar nu eram degeaba balzacian. Trecînd prin fața Universității, am şoptit : ,„Et maintenant, â nous deux !"

Nu bănuiam pe atunci că o instituție atît de venerabilă nu se lasă cucerită numai cu armele pe care credeam că le am la îndemînă.

VI

„ŞI ACUM, INTRE NOI DOI..."

Octombrie 1925. Avem 18 ani — şi eram student. Eram liber. Singurul lucru pe care l-am avut de făcut a fost să mă prezint la Cancelaria Universității cu diploma de bacalaureat şi să mă înscriu la Facultatea de Litere şi Filozofie. îmi propusesem să urmez o sumă de cursuri, dar cum frecvența nu era obligatorie, m-am mulțumit să asist cu regularitate doar la primele lecții. Apoi, aproape fără să-mi dau seama, m-am trezit că vin din ce în ce mai rar la Universitate. Nu mă dezamăgiseră toți profesorii, dar mi se părea că pot învăța mai bine la mine în mansardă. îmi amintesc de primele lecții ale lui Rădulescu-Motru. Avea atunci numai vreo 60 de ani, dar arăta mult mai bătrîn. Vocea îi era stinsă, aproape nu mai vedea, mergea anevoie, rezemîndu-se în baston, şi nu recunoştea figurile, nu reținea numele. Cîțiva ani mai tîrziu, în urma unei operații, reîntinerise complet. Cînd, în 1932, la reîntoarcerea din India, m-am dus să-1 văd, părea cu zece ani mai tînăr. Dar lecțiile lui din toamna anului 1925 mă descurajaseră. Am preferat să recitesc cu atenție *Cursul* său de psihologie, care apăruse cu puțini ani mai înainte.

P. P. Negulescu m-a impresionat prin hieratica lui rigiditate, pe care, fără îndoială, o socotea expresia supremă a stăpînirii de sine. îşi ținea trupul înțepenit şi vorbea rar, monoton, zîmbind cu măsură, ştergîndu-şi la răstimpuri gura şi fruntea cu o batistă pe care şi-o scotea, cu o dis^

creţie calculată, dintr-un buzunar interior al hainei. Se spunea că încearcă să imite pe maestrul lui, Titu Maiorescu. Cursul pe care îl ţinea era intitulat „Enciclopedia Filozofică" şi-şi propunea să arate dependenţa gîndirii filozofice de descoperirile şi progresul ştiinţific. în lecţiile pe care le-am ascultat, făcea apel la istoria tuturor ştiinţelor, de la astronomie la chimie. Asta ar fi trebuit să mă încînte, dar era ceva în înfăţişarea şi atitudinea lui P. P. Negulescu care mă ţinea departe. în primul rînd, complexul lui de superioritate, pe care-1 trăda zîmbetul palid şi sardonic, neglijenţa cu care vorbea de metafizică, de marile sisteme filozofice, dînd a înţelege că toate acestea nu sînt decît „speculaţii fără contact cu realitatea". Credea numai în ştiinţă şi asta era lăudabil, dar nu era un savant ; se informa citind cărţi şi articole de popularizare. Asta făcusem şi eu în liceu. în lecţiile pe care le-am ascultat mi se părea că recunoşteam adesea pasaje din vreun volum din „Bibliotheque Scientifique", celebra serie cu copertele roşii pe care o edita Flammarion.

în al doilea rînd, mi-am dat repede seama că nu am de învăţat lucruri noi şi nici o metoda nouă, personală, de la P. P. Negulescu. Era un profesor onest şi care ştia multe, dar niciodată, ascultîndu-1, n-am avut sentimentul că învăţătura lui răspundea unei necesităţi interioare. Nu ghiceam în erudiţia lui setea de cunoaştere a lui Faust, ci numai munca persistentă şi metodică a cuiva care ţinea cu orice preţ să se informeze, pentru că aşa *îl obliga meserm.* în fond, semăna cu premianţii pe care îi cunoscusem în liceu. Dacă i s-ar fi cerut să predea filozofia comparată, ar fi învăţat-o cu aceeaşi răbdare şi destoinicie — dar după manuale. Calculat şi meticulos, nu s-ar fi încumetat să citească monografii şi articole de specialitate Şi-ar fi pierdut prea mult timp, ar fi riscat să se lase antrenat în probleme laterale. Nu avea pasiunea cercetării ştiinţifice. Se mulţumea să se informeze ; de cele mai multe ori din rezumatele sau sintezele scrise pentru nespecialişti.

în primul an de facultate n-am prea avut de-a face cu **P**.P. Negulescu. îmi aduc doar aminte că la un seminar despre presocratici m-am ridicat din fundul sălii şi am

vorbit despre influenţele orientale, în care credeam atunci foarte mult. Cred că m-a remarcat, dar intervenţia mea nu i-a făcut o impresie favorabilă. Nu-i plăcea ca studenţii să introducă în discuţie puncte de vedere pe care el, profesorul, nu le socotise vrednice să fie discutate. Nu-i plăcuse, desigur, nici felul cum vorbisem : repede. înflăcărat, fără plan, uneori bîlbîindu-mă şi avînd aerul că ce spun este extrem de important pentru înţelegerea originii gîndirii greceşti. P.P. Negulescu prefera tinerii tăiaţi după calapodul lui. domoli, măsuraţi, şterşi. încă din acea toamnă remarcase pe Posescu. care i-a devenit mai tîrziu asistent şi pe care l-ar fi voit succesor la catedră. E drept, Posescu nu lipsea de la nici o lecţie,, zîmbea de cîte ori zîmbea şi profesorul si îl însoţea în cancelarie, umbla un pas în urma lui pe coridoarele Universităţii. De P.P. Negulescu şi de discipolii lui aveam să mă lovesc neîncetat, şi ca student, şi, mai tîrziu, ca suplinitor al catedrei lui Nae Ionescu.

Mircea Fiorian era pe atunci conferenţiar la Istoria Filozofiei, îi citisem încă din clasa a Vl-a de liceu *îndrumare în filozofie* şi mă dusesem să-1 ascult ca pe un vechi prieten. Nu m-a dezamăgit, dar nici nu m-a cucerit. Vorbea despre Berkeley şi m-am înscris printre primii la seminar, Am avut impresia că ar fi voit să mă cunoască mai bine ; era afabil, mă invita să-1 întovărăşesc în librării, să cumpărăm cărţi pentru biblioteca Seminarului. Pe atunci Mircea Fiorian era un bărbat de vreo 38-40 de ani, blond, zdravăn, aproape gras. mirosind întotdeauna a apă de colonie. De le cursurile şi conferinţele lui nu mi-au rămas decît foarte vagi amintiri. Avea o voce prea mică pentru corpolenţa lui şi parcă sugrumată de o emoţie secretă neînţeleasă, îi plăcea să vorbească — şi să scrie — „frumos". Spunea, bunăoară, „crinul alb al filozofiei lui Nietzsche..." Prima lui carte se intitula *Trepetnic sufletesc.* Era şi bibliotecar la Biblioteca Fundaţiei Regale şi-1 zăream pe catedră, majestuos, citind tomuri vechi din „Revue Philosophique". Cred că m-aş fi legat mai mult de el dacă n-ar fi existat Nae Ionescu.

Pe atunci Nae Ionescu era, ca şi Mircea Fiorian, un tînăr conferenţiar de-abia de cîţiva ani în Universitate. Preda *Logica şi Metafizica* şi ţinea un seminar de *Istoria Logicii.* N-am să uit niciodată prima lecţie de metafizică la care am asistat. Anunţase un curs despre „Faust şi problema salvării". Amfiteatrul „Titu Maiorescu" era arhiplin şi am găsit cu greu un loc în fund, tocmai în ultima bancă. A intrat un bărbat brun, palid, cu tîmplele descoperite, cu sprîncenele negre, stufoase, arcuite mefistofelic şi cu ochii mari de un albastru sumbru, oţelit, neobişnuit de sclipitori; cînd îşi repezea privirile pe neaşteptate dintr-un perete în altul, parcă ar fi fulgerat în amfiteatru. Era slab, destul de înalt, îmbrăcat sobru, dar cu o neglijenţă elegantă ; şi avea cele mai frumoase şi mai expresive mîini pe care le-am văzut vreodată, cu degetele lungi, subţiri, nervoase. Cînd vorbea, mîinile îi modelau gîndirea, subliniau nuanţele, anticipau dificultăţile, semnele de întrebare.

A fost primit, cum se obişnuia pe atunci, cu aplauze ; dar Nae Ionescu le-a contenit, ridicînd brusc braţul :

„Dacă aveţi dreptul de a aplauda, ne-a spus, ar trebui să-1 aveţi şi pe acela de a huidui cînd nu v-o place o lecţie. Dar legea vă interzice huiduîala în sălile Universităţii. Aşa că, vă rog să nu aplaudaţi..."

S-a aşezat pe scaun, şi-a rotit ochii pînă în fundul amfiteatrului şi a început să vorbească. Deodată s-a lăsat o linişte nefirească, parcă toţi şi-ar fi ţinut răsuflarea. Nae Ionescu nu vorbea ca un profesor, nu ţinea o lecţie, nici **o** conferinţă. începuse o convorbire şi ni se adresa direct, fiecăruia în parte, parcă ar fi povestit ceva, ar fi prezentat o serie de fapte, propunîndu-ne o interpretare şi aşteptînd apoi comentariile noastre. Aveai impresia că lecţia întreagă e doar o parte dintr-un dialog, că fiecare din noi era invitat să ia parte la discuţie, să-şi mărturisească părerile la sfîrşitul orei. Simţeai că ce spune Nae Ionescu nu se găsea în nici o carte. Era ceva nou, proaspăt gîndit şi organizat acolo, în faţa ta, pe catedră. Era o gîndire personală şi, dacă te interesa acest fel de gîndire, ştiai că nu o puteai întîlni altundeva, că trebuie să vii aici s-o primeşti de la izvor. Omul de pe catedră ţi se adresa direct, îţi deschidea probleme şi te învăţa să le rezolvi, te silea să gîndeşti. >

Nici n-am ştiut cum au trecut cele cincizeci de minute. Aproape că nu luasem note. Dar m-am trezit la sfîrşitul orei hărţuit de întrebări şi probleme : se lăsase oare Goethe ispitit de antropologia maniheistă a atîtor secte medievale, care supravieţuiseră camuflate pînă tîrziu în Renaştere ? Problema răului, aşa cum se desprindea ea clin *Faust,* era greşit pusă şi, deci, irezolvabilă în cadrele filozofiei tradiţionale, sau presupunea o altă problematică şi se cerea dezbătută pe un alt plan ? Şi multe alte întrebări de acest fel.

Voi avea necontenit prilejul să vorbesc de Nae Ionescu şi despre tot ce-**a** însemnat el pentru tinereţea mea. Dar, evident, nu voi putea discuta aici gîndirea şi opera lui, nici influenţa pe care **a** avut-o asupra generaţiei mele. Mă voi mulţumi cu însemnări sumare, pe care le voi completa pe măsură ce relaţiile mele cu Nae Ionescu vor deveni mai intime. Dar asta se va întîmpla mai tîrziu, cînd voi intra în redacţia „Cuvîntului". Cît ar părea de curios, entuziasmul cu care descoperisem cursul lui Nae Ionescu nu mi-a dat îndrăzneala să mă apropii de el. îi urmam cu regularitate prelegerile de logică, deşi mă atrăgeau mai puţin, pentru că în acel an profesorul preda un curs de logică matematică. La seminar nu m-am înscris. Se comenta *Regulae ad directionem ingenii,* text care, pe atunci, nu mă interesa.

în preajma Crăciunului nu mai dădeam pe la Universitate decît pentru lecţiile lui Nae Ionescu. Mi se părea, totuşi, că trăiesc din plin adevărata „viaţă de student", în fiecare seară se adunau la mine în mansardă un grup de studenţi şi studente, majoritatea colegi de-ai mei sau de-ai lui Nicu, care era acum în al doilea an la chimia industrială. Centrul Studenţesc Ilfovean, din care făceam amîndoi parte, pregătea un cor pentru Crăciun şi unele repetiţii aveau loc în mansarda noastră. întîlnirile către căderea serii mi se păreau bogate în semnificaţii şi mistere. La început, nu ştiam cine va veni, nu cunoşteam pe noii mei colegi. Mansarda era luminată doar de lampa de pe birou. Din penumbră apăreau chipuri necunoscute

şi îşi făceau drum către soba **de** zid sau către pat, se lipeau de biblioteci. îi ghiceam surprinşi şi fermecaţi **de** aceste două odăiţe încărcate de cărţi şi obiecte curioase, insectare, pietre, retorte. în serile ploioase de la sfîrşitul lui noiembrie, nou veniţii se apropiau pe rînd de soba **de** zid să-şi usuce hainele. Prezenţa atîtor fete în mansarda mea mi se părea că face parte din mitologia studenţiei. Aşa îmi închipuiam eu „viaţa de student", un amestec din *Scenes de la vie de boheme,* romane ruseşti şi literatură sămănătoristă. Fete sărace, care studiau medicina sau literele, învăţînd o parte din noapte, la lumina slabă a unei lămpi cu petrol, îndrăgostite, ameninţate de ftizie ; băieţi de ţărani sau de muncitori, care-şi cîştigau viaţa dînd meditaţii, găzduiţi în cămine insalubre, veghind pînă în zori în faţa tratatelor de medicină sau inginerie, rezistînd tuturor ispitelor de a se căpătui prin politică, curaţi şi naivi, „idealişti" cum li se mai spunea, hotărîţi „să ducă lumina" la sate sau prin tîrguri uitate de Dumnezeu şi să rămînă acolo pentru tot restul vieţii, luptînd împotriva malariei, ajutînd să se facă dreptate, clădind şcoli.

Evident, mitologia aceasta studenţească nu era pe de-a întregul inventată din lecturile mele. Făcea parte din spiritul vremurilor de atunci, o regăseam în literatura post-sămănătoristă, în revistele pe care le citeam, în foile studenţeşti. Eu, însă, o elaboram necontenit, introducînd elemente noi ; bunăoară, personajul studentului surmenat, ameninţat de nebunie, dar neîndrăznind să-şi întrerupă lucrul pentru că tot i se părea că se află în pragul unei „descoperiri" care ar fi revoluţionat gîndirea omenească.

Printre studentele care veneau la repetiţiile din mansardă mi-aduc încă aminte de Ica, blondă, foarte mioapă, de-abia i se zăreau ochii albaştri-decoloraţi sub sticla groasă a ochelarilor *pince-nez.* Era mică şi subţire şi purta cozile împletite în jurul tîmplelor, ca pe vremea bunicii. Urma Literele şi se pregătea să devină profesoară de istorie. Prietena ei, Gigi, era aproape urîtă, dar vulgaritatea o făcea atrăgătoare. Avea gura prea mare, dinţii neregulaţi şi din cauza polipilor vorbea pe nas. Dar era îndrăzneaţă, spirituală, vorbea şi rîdea necontenit şi, cînd era Gigi de faţă, nou veniţii se împrieteneau repede. Mai

era domnişoara Fîrtatu, neobişnuit **de** înaltă, încît ave^» întotdeauna impresia că la o mişcare mai bruscă **se** y% lovi cu capul de tavan. într-o seară **de** decembrie, cînîîţ căzuse prima zăpadă, a apărut şi o fată cu ochii de culoa* rea violetelor şi părul tuns scurt, cu breton. Mi **s**-a părut frumoasă şi îndepărtată, coborînd parcă dintr-o altă lume, pentru că nu semăna cu nici una din fetele pe care le cunoscusem pînă atunci. O chema R. ; avea o voce gravă, joasă, senzuală, contrastînd cu chipul ei de personaj de roman englez.

Mă simţeam atras mai ales **de** o grecoaică brună, Thea, cu buzele extraordinar de roşii şi de cărnoase. Urma Conservatorul de Artă Dramatică, dar spunea că **e** înscrisă şi la Drept. Am descoperit mai tîrziu că nu avea bacalaureatul şi că trecuse la clasa de artă dramatică după ce fusese respinsă la examenul de vioară. Mi-a devenit şi mai simpatică după ce am aflat că locuieşte într-o mahala mizeră şi că tatăl ei era fabricant de sifoane. Am aflat asta întîmplător. Odată, la o petrecere de-a noastră într-o circiumă, i s-a făcut rău şi a trebuit să accepte să o însoţesc acasă în maşină. Evident, nu mi-a dat adresa exactă şi, în dreptul unei case destul de arătoase, i-a spus şoferului să oprească, **s**-a dat jos şi m-a implorat să mă reîntorc la circiumă. M-am prefăcut că o ascult, dar am urmărit-o de departe. S-a ascuns repede după o casă, apoi a trecut strada, călcînd cu greutate printre băltoacele de noroi, şi a cotit pe o uliţă oarbă. Atelierul de sifoane era tocmai la celălalt capăt al uliţei; o dugheană ciudat şi neîndemînatic construită, parcă ar fi fost făcută din cîteva coteţe puse unul peste altul, deasupra unui bordei. Undeva, în pîntecele acestui bordei, Thea învăţase să cînte la vioară şi visase să ajungă într-o zi o mare artistă.

Preşedintele Centrului Ilfovean era „doctorul" Zissu. **I** se spunea „doctor" pentru că era în ultimul an la medicină şi pentru că avea cel puţin **5—6** ani mai mult decît colegii lui. Era un bărbat aproape chel, calm, măsurat, de cuvîntul căruia ascultam toţi ; părea că găseşte întotdeauna soluţia justă. Nedespărţită de el era o studentă la medicină cu figura osoasă şi masculină. Se purta de altfel ca un bărbat; îngrijea pe toţi studenţii ilfoveni, le

punea ventuze,-le făcea masaje. Dirijorul corului era Pîrvulescu, un student slab, aproape sfrijit ; cum nu putea veni la toate repetițiile, îl înlocuia băiatul unui general, un tînăr brun şi tot atît de înalt ca domnişoara Fîrtatu. Ar fi fost un băiat frumos, dacă nu l-ar fi desfigurat **o** pată roşie, întinzîndu-se pe bărbie şi pe gît. Spunea că o are din naştere. Poate că acest cusur i-a fundat întregul mod de a fi. N-am mai întîlnit vreodată un tînăr mai vesel şi mai cu haz. Era imposibil ca un grup să nu rîdă întruna, oarecum în neştire, cînd era şi el de față. Orice ar fi spus era neaşteptat, inimaginabil şi de un comic cu atît mai exploziv cu cît părea involuntar. în cîteva minute, oriunde s-ar fi aflat, chipul lui desfigurat devenea centrul de atracție al tuturor.

Nu-mi mai aduc decît vag aminte de figurile şi numele celorlalți din cor. Printre ei era un student la Politehnică, blond şi sfătos, care profita de repetiții ca să răsfoiască volumele din rafturi. Am aflat mai tîrziu că pasiunea lui secretă era egiptologia, îndeosebi papirologia. Veneau şi studenți din anii II şi III la Filozofie. Dînd cu ochii de bibliotecă mă întrebau dacă îl cunosc pe Stelian Mateescu, poreclit „micul Kant". Vorbeau de el ca de un fenomen, un al doilea Pico della Mirandola, de care se temeau profesorii. Era în ultimul an de facultate şi ieşirile lui la seminarul de literatură română împotriva lui Mihail Dragomirescu intraseră deja în legendă.

într-**o** zi, însoțit de unul din colegii mei, m-am dus să-l văd. Era foarte mic, pirpiriu, cu **o** frunte enormă şi craniul descoperit, aproape pleşuv ; purta ochelari fără rame, ceea ce îi accentua maturitatea, îi dădea un aer serios, de profesor. Vorbea sacadat, cu un glas ascuțit, şi izbucnea adesea într-un rîs scurt, care uneori parcă ar fi amenințat să-l înece. Avea aproape întotdeauna în mînă un carnet negru din care citea la răstimpuri **o** frază, două — ale lui sau ale altuia. Carnetul negru intrase şi el în legendă şi Stelian Mateescu încuraja legenda, apărînd pretutindeni cu carnetul în mîna stîngă, chiar atunci cînd ținea conferințe în sala Fundației Regale. Nota acolo, cu creionul, mărunt şi clar, tot felul de observații şi reflecții, pe care le distribuise în felurite rubrici : Estetică, Logică, Metafizică

etc. Locuia într-o casă de mahala, şi părinții lui, pe care **i**-am zărit întîmplător, păreau oameni oarecare. Avea un frate care studia ingineria în Elveția şi care, ca tot restul familiei, privea la Stelian ca la un geniu. Şi fără îndoială că a fost un geniu, deşi sterilizat de cine ştie ce misterioasă nevroză, care, în cele din urmă, l-a doborît definitiv.

M-am apropiat de Stelian Mateescu în anul următor, cînd l-am convins să colaboreze la „Revista Universitară", şi mai cu seamă în 1928, în ultimul meu an de facultate, cînd m-am împrietenit cu colegii lui, Mircea Vuicănescu şi Paul Sterian, proaspăt sosiți de la Paris. Dar îmi amintesc încă de primele noastre întîiniri, în camera lui de lucru şi în mansarda mea. Avea mai puține cărți ca mine, dar tot cărți fundamentale şi scumpe : clasicii filozofiei occidentale în original, tratatele de estetică, psihologie, sociologie, „marii autori" ai tuturor literaturilor, cărți şi albume luxoase de Istoria Artelor. Cînd a intrat pentru prima dată în mansardă, i-au plăcut biblioteca şi colecțiile entomologice şi geologice, dar l-au dezamăgit unii din autorii mei favoriți : Papini, Hasdeu, Iorga. N-a acceptat decît pe Balzac, pe Fabre şi scriitorii orientali.

îl interesa aproape tot şi citea întotdeauna cu o supremă şi continuă încordare. îmi aduc aminte că i-am împrumutat un extras din articolul lui R. Pettazzoni, *L'origine du monotheisme.* Stelian Mateescu l-a ținut cîteva săptămîni, deşi n-avea decît 30 de pagini. Odată, la el, venind vorba despre acest studiu, l-a căutat pe birou ca să-mi citeze un pasaj. Am privit speriat extrasul. Nu-l mai recunoşteam. Notase pe margini, cu un creion foarte fin, sute şi sute de rînduri, atît de mărunt scrise încît numai el singur le putea citi. M-a asigurat să n-am nici o grijă, pentru că va şterge cu guma toate aceste însemnări înainte de a-mi înapoia extrasul. Dar în fața mirării mele, mi-a explicat cum citeşte el un text „responsabil" : încearcă să asimileze fiecare informație care **i** se pare esențială şi examinează fiecare argument pe care îl prezintă autorul. Dar asta era numai un exercițiu preliminar. Cînd termina de citit textul, îl lua de la capăt, încereînd să vadă în ce sens poate fi integrată gîndirea care îl susține în sistemul lui general de gîndire, al lui Stelian Mateescu. Iar dacă nu poate fi integrată, a cui să fie vina ? Toate no-

tele acelea microscopice pe marginile articolului lui Pet tazzoni arătau că vina o purta marele savant italian, nu-mi mai amintesc pentru care motiv.

Am înţeles atunci că fiecare lectură „responsabilă" — şi aproape că nu avea altele — însemna pentru Stelian Mateescu un efort mental care nu putea fi prelungit indefinit. Nu m-am mirat cînd, în 1932, la întoarcerea mea din India, am aflat că mintea aceasta excepţională alunecase de cîţiva ani în întuneric.

*

In noaptea de Ajun 1925, am fost să cîntăm colinde de Crăciun la Palat, la Mitropolie şi la cîţiva profesori. La Palat, Regele Ferdinand şi Regina Măria s-au întreţinut cu fiecare din noi, în timp ce lacheii în livrele aurite ne îmbiau, pe tăvi somptuoase, cu felii de cozonac şi vin alb în pahare ieftine de sticlă verde. Regele Ferdinand se oprea în faţa studentelor şi le întreba, pe rînd, ce studiază : „Interesant, interesant !" repeta el.

La Mitropolie, ca şi la celelalte gazde, am fost ospătaţi din belşug şi, în preajma plecării, cineva îl căută discret pe casierul Centrului şi îi înmînă un plic. O parte din banii strînşi în noaptea aceea erau mai dinainte destinaţi petrecerii noastre într-o circiumă. Au mai venit şi alţi colegi şi am rămas pînă aproape de dimineaţă, *bînă,* mîncînd, dar mai ales cîntînd şi nu numai colinde de Crăciun. Eram vreo patruzeci-cincizeci de studenţi şi studente ; aşezaţi la mai multe mese lungi de lemn, sub plafonul jos şi afumat — şi ne bucuram că ne aflăm împreună în această circiumă ascunsă între troienele de zăpadă. Eu, îndeosebi, eram fericit. Mi se părea că trăiam, în sfîrşit, „viaţa studenţească" pe care atîta o jinduisem. Mi se părea că totul în jurul meu este „nou" faţă de distracţiile noastre de altădată, din liceu. Prezenţa fetelor transforma această petrecere într-o dramaturgie inepuizabilă. Totul devenea posibil alături de o studentă : idilă, pasiune, aventură, amiciţie ; *Vechiul Heidelberg ;* viaţa legendară a primilor studenţi români de la începutul secolului al X1X-lea. Simţeam că, cel puţin, nu voi regreta mai tîrziu că n-am

trăit „viaţa de student". In noaptea aceea **am** băut **maî** mult ca de obicei, **am** sărutat fetele, am învăţat fcă îndrăznesc. I

Pe atunci, tinerii învăţau să îndrăznească mai ales în sălile de cinematograf. în iarna aceea am fost şi eu de nenumărate ori la cinematograf, mai ales cu Thea. Şi tot cu ea îmi plăcea să rămîn ceasuri întregi în penumbra mansardei. Dar în afară de o puternică atracţie fizică şi **o** mare simpatie umană, Thea nu mi-**a** inspirat nici un fel de sentiment. Uneori credeam că aş putea să mă îndrăgostesc de Ica. Dar de cîte ori uşa mansardei se deschidea şi auzeam paşii uşori ai R., rîsul ei scurt, grav şi senzual, simţeam cum începe să-mi bată inima. R. avea obiceiul să vină la intervale destul de rare, dar întotdeauna pe neaşteptate, şi sub pretexte neverosimile : să-i împrumut cinci lei pentru tramvai, sau să-i descifrez cîteva titluri greceşti, sau să mă roage să-i cînt la pian tangoul ei favorit, *Jalousie* (şi atunci trebuia să coborîm din mansardă, evitînd să dăm ochii cu păruiţii, să ne închidem repede în salon, unde, ca să nu observe mama că am venit numai pentru *Jalousie,* eram nevoit să încep cu alte bucăţi şi să cînt aşa, la nimereală, vreun sfert de ceas, în timp ce R. mă privea fascinată, ca pe un geniu muzical).

Odată a venit în preajma cinei, ca să mă întrebe ce înseamnă *katharsis.* I-am explicat cum m-am priceput, dar eram nervos, mi se părea că aud tot timpul paşii tatei pe scara de lemn, ureînd la mine să vadă de ce întîrzii la^masă^. Nu îndrăzneam s-o invit să cineze cu noi pentru că dacă familia îmi lăsase deplină libertate în mansarda mea, sau în afară de casă, nu-mi încurajase invitaţiile colegilor, îndeosebi mama ar fi fost stînjenită, dacă, pe neaşteptate, i-aş fi spus că R. sau Thea va mînca cu noi. I se părea că prezenţa unui oaspete implică o serie de responsabilităţi : tacîmuri de argint, vinuri speciale şi, mai ales, ea, mama, trebuia să se îmbrace, ceea ce o plictisea întotdeauna pentru că nu mai putea supraveghea pînă în ultima clipă tnîncărurile, în bucătărie. Totuşi, în seara aceea, văzînd că R. n-are de gînd să plece, am întrebat-o dacă nu vrea să rămînă la masă. „Rămîn cu o condiţie, mi-a spus. Dacă-mi aduci un ceai cu brînză şi mă laşi să-1 beau aici, singură. Ador ceaiul cu brînză"* a adăugat.

#

Informată de încurcătura în care mă aflam, mama ne-a pregătit ceai şi am urcat în mansardă cu o tavă cu şuncă, brînză, ouă răscoapte şi cozonac. R. a fost nevoită să-mi accepte tovărăşia, dar eu aproape n-am mîncat. M-a surprins voracitatea cu care mînca R. Nu ştiam aproape nimic despre situaţia ei. Aflasem doar că fusese cîtva timp într-un cămin de studente, apoi că locuise cu o colegă la o gazdă în oraş, de la care, însă, plecase de Curînd. în seara aceea mi-a povestit de o prietenă a ei, căreia i se spunea Nişka, pentru că semăna cu o rusoaică, şi pe care am cunoscut-o şi eu mai tîrziu. Mi-a povestit că ducîndu-se s-o vadă într-o seară, Nişka a oprit-o la masă. Dar nu avea decît un crenvurşt şi o chiflă. Ca de obicei, Nişka a pus crenvurştul să fiarbă în ibricul de cafea, dar de data aceasta rămăsese prea puţin spirt, aşa că de-abia apucase să se încălzească apa în ibric cînci s-a terminat spirtul. Au început atunci să rupă foi dintr-un caiet şi să le dea foc cu chibritul. Dar, înainte să prindă de veste, s-au terminat şi chibriturile şi crenvurştul era abia călduţ. Şi tocmai în acea clipă a fost o pană de electricitate şi au rămas pe întuneric, neîndrăznind să se mişte, nu cumva să răstoarne ibricul. „Am izbucnit amîndouă în plîns", a adăugat R.

*

în iarna aceea a anului 1926, am citit cu furie cîţiva filozofi : Racon, Kant, Malebranche. Dar mă simţeam tot mai mult atras către istoria religiilor. Descoperisem la Biblioteca Institutului de Istorie Antică a lui Pârvan cele cinci Volume din *Culte», mythes et religions,* ale lui Salomon Reinach, traducerile comentate ale lui Frazer din Pausanias şi *Fasti* ai lui Ovid, lucrările lui Ridgeway şi Jane Harrison. Mă duceam dis-de-dimineaţă şi aşteptam cu nerăbdare sosirea lui Metaxa, bibliotecarul şi asistentul lui Pârvan. Citeam pe nerăsuflate şi asimilam doar atît cît îmi îngăduiau vîrsta şi frenezia cu care treceam de la un subiect la altul. Eram de altfel încă sub influenţa lui Hasdeu şi mă atrăgeau ipotezele fantastice. Am pierdut cîteva săptămîni încercînd să verific dacă nu cumva misteriosul Basarab n-ar putea fi explicat prin termenul grecesc *băssaros,* identic cu *bassareus,* unul din numele lui

Dionysos şi derivînd din *bassăra* (vulpe). In acest caz, mi se părea că la originea Basarabilor ar fi fost un cult secret tragic, avînd ca animal sacru vulpea, aşa cum capridele fuseseră la obîrşia curentului dionisiac.

Continuam să dorm patru, cel mult cinci ore pe noapte, şi poate m-aş fi mulţumit să rămîn aici dacă n-aş fi citit undeva că Alexander von Humboldt nu avea nevoie decît de două ceasuri de somn. Asta mi-a dat de gîndit. De cîţiva ani, de cînd citisem *Educaţia Voinţei,* eram convins că omul poate face orice, cu condiţia să *vrea* şi să *ştie* cum să-şi controleze voinţa. De mult mă învăţasem să-mi domin dezgustul, izbutind să mănînc, pe rînd, pastă de dinţi, săpun, cărăbuşi, muşte, omizi. Cînd vedeam că pot mastica şi înghiţi o insectă sau o larvă, fără să mai simt repulsia normală în stomac sau în gîtlej, treceam la un exerciţiu şi mai îndrăzneţ. îmi spuneam că o asemenea stăpînire de sine deschide drumul către libertatea absolută. Lupta contra somnului, ca şi lupta contra comportamentelor normale, însemna, pentru mine, o încercare eroică de a depăşi condiţia umană. Pe atunci, nu ştiam că acesta era tocmai punctul de plecare al tehnicilor yoga. Dar **e** foarte posibil că interesul pentru yoga, care, trei ani mai tîrziu, avea să mă ducă- în India, ilustra şi prelungea credinţa mea în posibilităţile ilimitate ale omului. Nu-mi dădeam seama atunci de consecinţele acestei ambiţii faustice. Ceea ce ştiam despre „pragmatismul magic" al lui Papini dinainte de conversiune îmi încuraja această tendinţă. Curiozitatea cu care, în ultimii ani de liceu, citisem cărţile lui Steiner şi literatura ocultistă îşi avea desigur aceeaşi explicaţie.

Dar poate mai e şi altceva, de care nu aveam să-mi dau seama decît mult mai tîrziu. Libertatea pe care credeam că o pot dobîndi făcînd *contrariul* decît era „normal" să fac însemna depăşirea condiţiei mele istorice, sociale, culturale. într-un anumit fel, nu mai eram condiţionat de faptul că mă născusem român, deci integrat unei culturi provinciale, cu o anumită tradiţie, în care se amestecau elemente latine, greceşti, slave şi, recent, occidentale. Deveneam disponibil pentru orice aventură într-un univers spiritual străin şi chiar exotic. Faptul că nu citeam

aproape niciodată cărțile franțuzești recente, pe care le devorau prietenii mei, că nu mă lăsam atras de nici una din „modele" culturale contemporane mie ar putea fi interpretat cam în același fel. în fond, rezistam instinctiv oricărei încercări de a fi modelat după tiparele curenta

N-am izbutit, însă, să reduc la jumătate orele de somn. Am observat că, dacă, bînd multe cafele, reușeam să rămîn perfect treaz 22 de ceasuri, ochii îmi oboseau destul de repede și-mi lăcrimau atît de abundent, încît trebuia să-i odihnesc îndelung sub batiste ude. Miopia se agravase din nou în ultimul timp și, din experiența lui Papini, aflasem că există riscul să-mi pierd vederea. Astfel că m-am mulțumit să-mi continui programul pe care mi-1 fixasem în liceu : lucru pînă la 3—4 dimineața și deșteptarea între 7 și 8.

Publicam articole în „Universul Literar", „Adevărul Literar" și „Lumea" de la Iași, dar și în revistele mai mărunte, „Știu-tot", „Orizontul" și altele. Scriam acum despre autorii orientali, despre personagii istorice care mă fascinaseră, ca Regina Hatshopsitu, despre cărți care dăduseră loc la nesfîrșițe controverse, ca *Betes, hommes et dieux* a lui Ossendowski sau *Le Mystere de Jesus* a lui P. L. Couchoud.

în primăvara aceea, Miron Grindea, pe care îl cunoșteam din liceu, m-a dus la Panait Mușoiu. Am fost atît de impresionat de figura lui tolstoiană de bătrînul sfătos, cu barba de pescar lipovean, cu cizme pînă la genunchi, trăind într-o cameră încărcată pînă în favan cu miile de exemplare din broșurile pe care le tradusese sau le adaptase și le tipărise pe contul lui în tipografii umile, de mahala, pe hîrtie ieftină — încît am scris repede, chiar în seara aceea, un articol înflăcărat. L-am publicat în „Curentul Studențesc", o gazetă pe care o scotea, la cîteva luni o dată, Ionescu-Muscel. și la care colaboraseră o seamă de profesori universitari, în frunte cu Rădulescu-Motru. „Curentul Studențesc" avea drept program lozinca : „Studenții la sate 1" și asta îl atrăsese îndeosebi pe Motru, Dar gazeta a dispărut repede. Am avut însă satisfacția

să văd că articolul meu, care-i plăcuse grozav lui Paira^ Mușoiu — era primul articol despre acest anarhist solitar publicat într-o foaie burgheză — a fost reprodus de mai multe gazete de provincie.

In primăvară am început să mă pregătesc pentru examene. Mă hotărîsem să mă prezint la logică, estetică, istoria filozofiei și enciclopedia filozofică. Le-am luat pd toate, dar nu-mi mai amintesc decît de examenele cu Nae Ionescu și D. Guști. Tudor Vianu suplinea cursul de estetică, dar examenele le dădeam cu profesorul titular, D. Guști. Mi-am ales ca subiect pentru lucrarea scrisă Estetica lui Croce. D. Guști m-a felicitat, dar pentru motive care m-au derutat. Ii plăcuse, spunea el, că citisem cartea în original, că dădeam toate indicațiile bibliografice necesare (anul, ediția, numărul de pagini) că scrisesem clar și concis, numai pe o parte a foii, lăsînd destul loc pe margini pentru observațiile profesorului. Mi-a dat noxa cea mai mare și ne-am despărțit buni prieteni.

La examenul de logică, m-am prezentat cu oarecare emoție. Nae Ionescu nu dădea lucrări scrise, ci se mulțumea cu un examen oral. Mi-era puțin teamă pentru că nu mai fusesem la cursuri în ultimele luni și nu citisem *Tratatul de logică* al lui Goblot, cu care se luptaseră toți colegii mei. Nae Ionescu avea obiceiul să întrebe la început ce carte ai citit. Cînd mi-a venit rîndul. i-am răspuns : „*Logica* lui Croce și *Sistema di Logica come teoria del conoscere* a lui Giovanni Gentile". Profesorul m-a privit cu interes. „Dar nu pot spune că am înțeles tot ce am citit", am adăugat prudent. „Nici eu nu pot spune asta", m-a consolat Nae Ionescu. Și după ce m-a lăsat să spun ce-am înțeles din sistemul de logică al lui Gentile, asigurîndu-mă că, pentru vîrsta mea, „nici nu e așa de rău", mi-a pus această întrebare : „Dumneata cunoști povestea cu Newton, stînd în grădină și descoperind legea gravitației universale, după ce a văzut cum cade un măr." Ce operație logică s-a întîmplat în mintea lui, care i-a permis să înțeleagă că mărul acela, adică un obiect particular, ilustrează o lege universală ?"

După cîteva secunde ir-am răspuns că nu pot răspunde pe loc, dar dacă îmi dă răgaz poate am să mă apropii de soluție. „Nu e nici o grabă", m-a încurajat el. „Am citit

de curînd o carte a lui Lucian Blaga, *Fenomenul originar"*, am început eu. Profesorul a clătinat mulțumit din cap : „Ești pe drumul ăl bun", mi-a spus. „Mergi înainte."

I-am spus ce m-a impresionat în faptele citate și interpretate de Blaga. Anumite minți văd elementele de unitate în natură sau în cultură, văd ceea ce e esențial fundamental, și asta le îngăduie să descopere structurile.... „Asta e răspunsul, m-a întrerupt Nae Ionescu. E vorba de o structură. Operația logică efectuată în mintea lui Newton asta a făcut : a surprins structura fenomenului gravitățiiuniversale."

S-a uitat apoi lung la mine. Nedormit, cu ochii împăienjeniți sub lentilele groase ale ochelarilor, netuns, neglijent îmbrăcat, nu arătam prea atrăgător. „Acum vine vacanța, a adăugat el, mai uită-te și la cer. Ce-ai de gînd să faci vara asta ?" „Urc pe Bucegi, și de acolo pe Piatra Craiului."

Nae Ionescu păru oarecum surprins de răspunsul meu. Probabil că îi era greu să mă vadă cățărîndu-mă pe Piatra Craiului.

„Bună idee, vorbi în cele din urmă. Dar urcă-te fără cărți."

Vara aceea a trecut mai repede decît de obicei. Am hoinărit cîteva săptămîni pe munți cu foștii mei camarazi de cercetășie. Am primit pentru prima oară scrisori de la fete : Gigi, Thea, R. Și, ca **în** fiecare vară, am citit enorm, deși nu întotdeauna în legătură cu cursurile pe care știam că trebuie să le pregătesc pentru anul următor.

Dar mai mult decît toate mă urmărea proiectul unei noi reviste. Convinsesem pe Dr, Zissu **și** Comitetul Centrului Studențesc Ilfovean să publicăm „Revista Universitară". Primul număr a apărut odată cu deschiderea cursurilor. Ca **și** la „Vlăstarul", adunasem singur materialul **și** mă îngrijeam de corecturi. Dar de data aceasta era vorba de o revistă care trebuia distribuită pe la chioșcuri **și** librării. Am fost ajutat **în** această corvoadă de Pârvu-

lescu, șeful corului, care devenise acum și administratorul revistei. Am izbutit să tipărim trei numere sub direcția unui comitet din care făceam și eu parte, **și** al patrulea — și ultim — număr după ce am fost nevoit să mă retrag. Dintre profesori colaborau Rădulescu-Motru **și** D. Guști, îmi amintesc de un text scurt, concis, ironic, al lui Stelian Mateescu, de un articol juridic al lui Petru Viforeanu. Eu am publicat, printre altele, un articol despre Ionel Teodoreanu și o critică a primului volum din *Essai de Synthese de VHisto'vre Universelle* al lui N. Iorga.

Paginile acestea au jucat un rol hotărîtor în tinerețea mea. Critica volumului lui Iorga era exagerată și plină de teribilisme juvenile. în admirația mea fără margini față de genialul polihistor, fusesem profund dezamăgit de acest prim volum al *Sintezei.* E drept că Iorga nu era un specialist în istoria vechiului Orient, nici în antichitatea greco-romană. Dar pentru că *Essai de Synthese* trebuia să devină capodopera marelui nostru istoric, mă așteptam să fie pregătit și redactat cu mai multă grijă decît sutele de volume care îl precedaseră. îmi închipuiam că N. Iorga se va sili să dea în aceste patru volume de sinteză esența gîndirii lui istorice. Visasem ani de zile această carte ; mi-o închipuisem limpede, concentrată, lapidară, adevărat monument ridicat ca să înfrunte secolele.

Evident fusesem amar dezamăgit regăsind aceeași proză repezită și descusută pe care o cunoșteam din celelalte scrieri ale lui N. Iorga ; dezamăgit, de asemenea, de notița publicată pe verso-ul paginii de gardă, în care ni se spunea că autorul n-a avut întotdeauna posibilitatea să consulte cărțile pe care le citează ; descurajat, mai ales, descoperind că cel mai învățat istoric pe care îl dăduse neamul românesc ignora bibliografia recentă, că folosea monografiile la modă pe vremea tinereții lui, că — ceea ce mi se părea și mai grav — nu se ținuse la curent cu modificările care avuseseră loc în problematica istoriografiei orientale și antice.

Critica era cu atît mai cruntă cu cît eram de mulți ani un admirator frenetic al lui Iorga. Printre rînduri se ghicea, în articolul meu, furia iconoclastă a celui care se trezește deodată înșelat, care descoperă că zeul adolescen-

ţeî lui se face vinovat de lipsuri şi slăbiciuni omeneşti*; Eşecul *Sintezei* lui Iorga mă lovea de altfel personal. Crezusem în ştiinţa lui istorică enciclopedică şi Essai ***de*** *Syn-***tkese** trebuia să-mi confirme strălucitor credinţa mea în posibilitatea unui nou tip de Pico della Mirandola. Celor care ar fi criticat diversitatea preocupărilor mele, le-aş fi putut răspunde : Dar iată rezultatul unei asemenea diversităţi, iată *Sinteza* la care a ajuns Iorga !

Cum era de aşteptat, articolul meu a provocat un mic scandal. Profesorul Iorga a telefonat lui Guşti, spunîndu-i : „îţi mulţumesc, dragă colega, că ai colaborat la această revistă unde sînt înjurat birjăreşte I" în „Neamul Românesc"' a publicat un articolaş, *Mai multă omenie* /, unde, printre altele, făcea aluzie la „fiţuici în care studenţii împroaşcă cu noroi pe proprii lor profesori". Şase-şapte luni mai tîrziu apărea în „Cele trei Crişuri" ultimul articol al lui V. Bogrea : *Ce n-a citit N. Iorga şi* ***a*** *citit DL Mircea Eliade, student în Filozofie.* Era o lecţie usturătoare dată de un formidabil erudit unui tinerel înflăcărat. In ceea ce priveşte pe N. Iorga, nu m-a iertat niciodată deşi, cum o aminteşte în O *viaţă* ***de*** *om,* în 1930, cînd era ministrul instrucţiei, mi-a prelungit bursa de 180 de lire sterline pe an pe care o dobîndisem cu un an mai înainte, pentru studii la Universitatea din Calcutta. Mai scria în *O viaţă de om* că articolul meu a fost singura recenzie apărută asupra primului volum din *Essai de Synthese,* ceea ce mi se pare o nedreptate strigătoare la cer. M-aş fi aşteptat ca toţi istoricii români să discute *Sinteza* celui care fusese profesorul tuturor.

Paradoxal şi tragic a fost faptul că, abia intrat în Universitate, criticasem violent şi mă rupsesem definitiv de profesorul pe care îl admiram mai mult, de omul pe care mi-l alesesem de model şi a cărui viaţă şi operă jucaseră în adolescenţa mea, şi au continuat să joace şi mai tîrziu, un rol aproape „magic". într-adevăr, de cîte ori mă simţeam obosit sau deprimat, îmi era destul să privesc cele cîteva zeci de volume de Iorga, pe care le adunasem în rafturile bibliotecii mele, ca să-mi regăsesc forţele intacte., Şi tocmai pe acest uriaş, în umbra căruia jinduisem să cresc, îl jignisem adine.

*

în urma acestui articol a trebuit să mă retrag din comitetul de redacţie al „Revistei Universitare". Curîncţ după aceea, revista şi-a încetat apariţia. Dar între timp Pamfil Şeicaru i-a consacrat în „Cuvîntul" un articol elogios. Scria : „Printre toate aceste nume se desprinde unul, Mircea Eliade", şi continua entuziasmat, punînd în lumină însuşirile pe care le găsise în textele mele. îi plăcuseră Îndeosebi paginile despre Ionel Teodoreanu, pe care, cîteva *y'le* mai tîrziu, le-a şi reprodus în „Cuvîntul". Succesul ucesta mi-a dat curaj. D. Guşti îi spusese lui Viforeanu •r:: aş putea avea dificultăţi la Rectorat, că s-ar putea lua i iăsuri disciplinare împotriva mea. Nu ştiu cît erau de adevărate zvonurile acestea. în orice caz, obţinusem un pi cmiu de cîteva mii de lei cu o lucrare la seminarul lui Ivlircea Fiorian şi premiul mi-a fost retras.

După vreo săptămînă m-am prezentat la redacţia „Cuvintului" şi am cerut să-1 văd pe Pamfil Şeicaru. Adusesem cu mine două foiletoane, unul despre experienţa religioasă şi altul despre cartea lui C. Formichi II *pensie ro religioso nelVIndia antica.* în sala în care am fost introdus se aflau Pamfil Şeicaru, Nae Ionescu şi alţi cîţiva ziarişti, printre care am recunoscut pe Cezar Petrescu. De cîteva luni, Nae Ionescu nu scria numai celebra lui rubrică săptămînală. *Duminica,* ci şi scurte articole politice, semnate Skythes sau Kalikles. Prezenţa profesorului meu de logică şi metafizică în redacţia „Cuvîntului" mă asigura că acest fel de gazetărie nu era incompatibil cu o activitate ştinţifică riguroasă. De altfel, pentru mine, ca şi pentru toată generaţia mea, „Cuvîntul" nu era o gazetă ca oricare alta. O consideram mai mult o revistă, pentru că articolele erau semnate (şi erau şapte articole numai pe prima pagină) şi pentru că, în afară de Cezar Petrescu, Nichifor Crainic, Pamfil Şeicaru, Nae Ionescu, colaborau Lucian Blaga, Perpessicius, G. Breazul, O.W. Cisek şi atîţia alţi scriitori, critici şi eseişti din cercurile *Gîndirea* şi *Ideea Europeană.*

Nu e locul aici să vorbesc despre începuturile şi istoria ^Cuvîntului", Cînd am intrat pentru întîia oară in

clădirea din strada Sărindar, director era tot Titu Enacoviei, primi-redactori erau Pamfil Şeicaru şi C. Gongopol şi secretar de redacție era Ion Dragu. M-am prezentat lui Pamfil Şeicaru şi el mi-a lăudat din nou cultura şi talentul literar. M-a întrebat dacă nu vreau să colaborez la „Cuvintul" şi atunci i-am arătat articolele pe care le adusesem. Se apropiase şi Nae Ionescu de noi şi, parcurgînd mânuscrisele, a spus că pot fi publicate ca foiletoane. Pamfil Şeicaru ar fi preferat articole de critică literară. I-am făgăduit texte despre Hasdeu, Papini şi despre cîțiva autori români contemporani.

Cele două foiletoane au apărut în decurs de o săptămînă şi, cînd am adus altele, secretarul de redacție mi-a spus să trec pe la administrație, să-mi încasez onorariul. Primeam **1**.000 de lei, mai mult decît mi-aş fi îngăduit să sper. La începutul lui decembrie deveneam redactor la „Cuvîntul" : trebuia să dau două foiletoane pe săptămînă, plus notițe şi informații pentru pagina literară şi mi se fixase un salariu de 4.000 de lei lunar. Totul se petrecuse atît de repede şi de neaşteptat încît aproape că nu avusesem timp să mă bucur. Doar cînd mi-am încasat salariul pe prima chenzină am înțeles ce înseamnă să fii bogat, Puteam invita pe R. la restaurant, puteam comanda cărți în Italia şi Anglia.

Treceam pe ia redacție aproape în fiecare seară, fascinat de tot ce vedeam în jurul meu, ascultînd ieşirile impetuoase ale lui Pamfil Şeicaru, discuțiile cu Gongopol şi Nae Ionescu, şuetele reporterilor. Aduceam cu o nedezmințită punctualitate foiletoanele pe care le scriam fără efort, uneori „inspirat", căci eram liber să scriu despre ce voiam, despre entomologul Fabre sau Emanoil Bucuța, despre *Cartea ceaiului* sau Mihail Dragomirescu. Uneori atingeam probleme considerabile pe care, în încrederea robustă pe care mi-o dădea tinerețea, le socoteam deja rezolvate şi lesne de expus : Orient şi Occident, Istorie şi Document şi altele de acest fel. Notițele şi informațiile pentru pagina literară se deosebeau prin noutatea materialelor pe care le utilizam : citeam articole din „Bilychnis" sau „Archeion," „Revista de Istoria ştiințelor" pe care o conducea Aldo Mieii, recenzam „Buletinul" Academiei Române sau „Revista Istorică" a lui Iorga, comemoram pe Victor Anestin.

în preajma Crăciunului, secretarul de redacție mi-**â** cerut pentru numărul de sărbători „o bucată literară, **o** nuvelă sau fragment de roman". Am rămas surprins. „Dar de unde ştiți că scriu literatură ?" l-am întrebat. „Mi-am închipuit. Toți studenții scriu literatură..."

I-am adus un fragment din *Romanul adolescentului miop,* capitolul despre societatea noastră „Muza". A apărut pe o pagină întreagă a „Cusutului" şi această manifestare literară, deşi a nedumerit pe unii din profesorii mei, m-a înălțat brusc în ochii colegilor.

în ultimele luni mă împrietenisem destul cu R. ; uneori mă întrebam chiar dacă nu eram îndrăgostit. Izbutisem întotdeauna să mă conving de contrariul. Pentru ceea ce credeam că sînt sau voi deveni, dragostea mi se părea **o** slăbiciune nefastă. îmi făgăduiam, cum spuneam pe atunci, **o** serie de „experiențe" vitale ; printre altele, **o** călătorie în Orient, sau poate chiar în jurul lumii, acceptând orice muncă mi s-ar fi propus ca să-mi cîştig viața de la **o** escală la alta. îndrăgostit, n-aş mai fi fost eu însumi, n-aş mai fi fost „liber", „disponibil".

Pe de altă parte, mă cunoşteam destul de bine ca să-mi dau seama că nu aştept decît asta, să mă îndrăgostesc. Mai întîi, pentru că nu-mi puteam închipui „viața de student" fără o mare pasiune. x\poi, deoarece speram că îndrăgostindu-mă. crizele de melancolie vor dispărea, sau cel puțin vor deveni suportabile. Atitudinea aceasta ambivalență față de dragoste o voi păstra pînă tîrziu în viață. R. izbutea de minune s-o încurajeze. Uneori, simțeam că mă priveşte altfel decît pțe „un bun prieten", că încearcă să mă atragă, să mă farmece ; tăcerile ei de neînțeles, bucuria care îi lumina fața cînd mă apropiam de ea. Alteori, dimpotrivă, **o** ghiceam depărtată, sau îmi mărturisea că n-a avut niciodată un prieten atît de bun ca mine, un adevărat „confident". Şi cu toate acestea ştiam foarte puțin despre ea, despre trecutul ei. O întîlneam adesea la Biblioteca Fundației Carol, înconjurată de volume, pregătindu-şi lucrările la seminarul lui Ovid Densuşianu. Dar. deşi îşi trecea cu regularitate examenele, nu aveam impresia că **o** pasio-

nează filologia, istoria literară, folclorul. învăţa conştiincios ca să-şi poată lua licenţa şi să poată deveni profesoară de română. La început crezusem că se deosebeşte de celelalte colege ale mele, pentru că citise cîteva cărţţ de Romain Rolland şi Remy de Gourmont. Cu timpul, însă descoperisem goluri care mi se păreau inadmisibile şi o sileam să citească Dostoievski, Novalis, Knut Hamsun, Scriam unele articole ca şi cum aş fi vrut s-o învăţ, s-o îndemn să iubească autorii care îmi plăceau mie. Printre altele, am publicat în „Cuvîntul" o serie de foiletoane intitulate *Oameni din cărţi,* despre unele personagii care mă interesaseră cîndva : Sixtine, Brand, Martin Eden, ba chiar şi Adam şi Eva din *Cartea Facerii.*

în acea iarnă, 1927, numai la vreo două-trei luni după primele articole publicate în „Cuvîntul", directorul şi redactorii mă socoteau unul de-al lor. Am aflat mai tîrziu că Titus Enacovici voise „să mă facă gazetar", adică să-mi ceară şi articole neliterare, dar se împotrivise Nae Ionescu. „Lăsaţi-1 să-şi termine întîi studiile", le-a spus. N-aş fi acceptat în nici un caz, şi cred că şi Enacovici s-a convins repede că nu sînt pregătit pentru meseria de gazetar. în primul rînd, nu-mi dădeam seama de ce se poate şi ce nu se poate publica într-o gazetă. Cînd scriam un articol, încercam să spun tot ce credeam eu că merită să fie spus, fără să mă gîndesc la „politica gazetei" sau la propriul meu interes. Aşa, bunăoară, începusem o serie de foiletoane sub titlul : *Citind pe Iorga.* Voiam să le adun mai tîrziu într-o carte, să arăt cît de bine l-am citit pe Iorga şi cît demult îi admir geniul. Primul foileton se intitula, de altfel, *De la Hermes Trismegistos la Nicolae Iorga* şi vorbeam în termeni exaltaţi despre poligrafia lui Iorga, sugeram fondarea unui institut pentru studierea operei acestui uriaş.

In al doilea foileton, însă, începeam analiza „metodei" lui Iorga si arătam, printre altele, că de foarte mulţi ani Iorga nu mai citeşte, ci doar frunzăreşte cărţile, ceea ce mi se părea firesc pentru un savant de a prodigioasă cultură şi care se apropia de 60 de ani. Mai spuneam iarăşi că una din deficienţele „metodei" lui Iorga se datoreşte lipsei de interes pentru filozofie ; comentam mărturisirea

lui că n-a citit niciodată pe Aristot, în timp ce izbutise citească pe Platon, şi încheiam că asta era un lucru foarte grav, că mintea genială a lui Iorga e asistematică.

Probabil că articolul conţinea şi alte observaţii de acest gen, pe care le făcusem cu o perfectă bună credinţă, socotind că numai după ce voi preciza structura „metodei** lui Iorga se va putea înţelege originalitatea concepţiei lui istoriografice, solidară, în cele din urmă de un profetism cultural fără pereche în acest secol. Dar uitasem că redactorii „Cuvîntului" erau admiratori fanatici ai lui Iorga, care în nici un chip nu puteau admite că marele savant „nu citeşte" sau că profetismul lui cultural răscumpără naivitatea lui filozofică. A doua zi după apariţia articolului, trecînd pe la redacţie, l-am găsit pe Pamfil Şeicaru vînăt de mînie : „Ne-ai făcut-o !" a şuierat el printre dinţi. Am fost chemat în cabinetul directorului. Titus Enacovici era la birou, demn şi supărat, iar Gongopol, aşezat într-un fotoliu, alături, mi-a spus că eu probabil n-am citit niciodată „Cuvîntul" şi n-am aflat ce înseamnă Iorga pentru ei, că un tinerel ca mine n-are dreptul să „maltrateze" pe cel mai mare savant al neamului românesc şi aşa mai departe. De aici înainte nu voi mai avea dreptul să scriu despre Iorga în „Cuvîntul" şi pe viitor toate manuscrisele mele vor trebui să fie citite de el sau de Nae Ionescu. L-am ascultat, în picioare, cu obrazul dogorit, fără să scot un cuvînt şi, cînd, după o pauză, Gongopol a adăugat : ..Asta aveam să-ţi spun", am şoptit „Bună seara", am salutai şi am ieşit.

Nu ştiam ce să fac. Mă simţeam profund jignit de dojana lui Gongopol, dar eram de asemenea mîhnit că din tot ce scrisesenr^lespre Iorga în cele două articole introductive nu fuseseră reţinute decît elementele negative şi că mi se interzisese să continui seria abia începută. *Citind pe Nicolae Iorga.* îmi spusesem că după un asemenea incident ar trebui să-mi dau demisia, dar cînd l-am întrebat pe Nae Ionescu, m-a bătut pe umăr şi mi-a zîmbit : „Fă cum crezi, mi-a spus. Dar dacă la vîrsta dumitale nu ştii să primeşti o lecţie de la un om mai bătrîn ca dumneata nu e semn bun..."

Nae Ionescu, care era şi el un admirator fanatic al *Iw* Iorga, a adăugat : „Ceea ce spui dumneata despre metoda

lui Iorga e just, dar asta trebuie elaborată într-un studiu ; într-un foileton, **o** asemenea critică poate fi confundată **QU** un pamflet..."

Am rămas deci la „Cuvîntul," prezentîndu-mi foiletoanele spre cenzură. S-a întîmplat însă că tot ce-am scris în săptămînile următoare a plăcut grozav lui Gongopol şi lui Enacovici. îndeosebi **o** serie de articole polemice despre Ion Minulescu, Mihail Dragomirescu, Paul Zarifopol, Tudor Arghezi au avut mare succes şi Gongopol a ţinut să mă felicite în faţa tuturor redactorilor. Ajunsesem din nou un „tînăr care promite" şi nu mi se mai controlau manuscrisele. Dar tot mi-am dat în petic. Am scris despre primul volum din ***Întunecare,*** apărut la Editura „ Universul", un foileton destul de dur, care 1-a supărat pe Pamfil Şeicaru. „Dumneata nu ştii că Cezar Petrescu e prietenul nostru ?" a exclamat el. Iar cînd, în urma articolului meu violent împotriva lui Arghezi, Dem. Theodorescu a publicat în „Adevărul" o notiţă răutăcioasă şi eu i-am răspuns obraznic, tot Pamfil Şeicaru m-a dojenit : „Dumneata nu ştii că Dem. Theodorescu e colaboratorul nostru ? Nu ştii că Rastignac e pseudonimul lui ?"

Nu ştiam.

î
I
I

VII
DUPA EXEMPLUL LUI KIERKEGAARD

în primăvara aceea, Liceul „Spiru Haret" a organizat o călătorie de trei săptămîni în Italia, la care puteau lua parte şi foştii elevi. Costa 20 000 de lei, sumă considerabilă în 1927, dar mama n-a şovăit să mi-o dea. Nu mai fusese în Italia din 1909 şi era fericită că măcar unul din copiii ei o va descoperi. Pentru mine, era mai mult decît ce putea însemna Italia pentru orice tînăr de 20 de ani. Era şi prilejul de a întîlni şi cîţiva din scriitorii cu care eram în corespondenţă : Papini, Buonaiuti, Macchioro, A. Panzini şi alţii. în afară de oraşele cu nume fabuloase, erau şi aventurile pe care mi ie închipuiam, limba italiană pe care mă pregăteam s-o vorbesc pentru întîia oară, librăriile şi anticăriile în care ştiam că voi găsi cărţi inaccesibile la Bucureşti.

într-adevăr, această primă călătorie în Italia mi-a rămas în amintire ca cea mai luxoasă şi cea mai perfectă călătorie din tinereţe. Foarte mulţi ani nu mi-a mai fost dat să dorm în hoteluri bune sau în vagon cu paturi; să mănînc în restaurante scumpe şi să umblu trei săptămîni, din oraş în oraş, fără altă grijă decît aceea de a-mi închide valiza în fiecare dimineaţă. Cum plecasem într-un vagorî de dormit cercetăşesc, care ne întovărăşea pretutindeni, puteam depozita fără grijă cărţile pe care le cumpăram. Eram numai cinci^şase studenţi, 20 de elevi în ultimele clase de liceu şi vreo patru-cinci profesori.

Singura plictiseală era faptul că trebuia să trimit saptărnînaî două foiletoane la „Cuvîntul". Nu bănuisem pînă atunci cît **e** de greu să scrii „impresii de călătorie" şi să Ie scrii nopţile tîrziu, istovit după atîtea muzee şi plimbări, sau dimineţile, în mare grabă, la o masă de cafenea, înainte de a sosi ghidul care trebuia să ne ia în primire pentru ziua întreagă. Din Veneţia am trimis două foiletoane destul de oarecare. Ravena m-a impresionat atît de profund, încît nici n-am îndrăznit să-mi scriu impresiile. Din fericire, la Florenţa, unde ne-am oprit vreo trei-patru zile, l-am vizitat pe Papini. Locuia în Via G. B. Vico, numărul 3. Şi m-a primit aşa cum îl ştiam din fotografii : cu cămaşă fără guler şi fără cravată şi cu ţigara în colţul buzelor. Era mai puţin urît decît mi-1 închipuiam, dar m-a impresionat grosimea lentilelor.

Am stat de vorbă într-o odaie minusculă, ascunsă între vaste încăperi cu pereţii acoperiţi de biblioteci. M-a întrebat dacă vreau să vorbim franţuzeşte sau italieneşte şi am ales italiana. Voiam să-**1** ascult în limba aceea aspră şi colorată care mă fermecase de atîţia ani. Ii trimisesem cele trei foiletoane pe care le publicasem de curînd în „Cuvîntul" despre el, dar tînărul care obişnuia să-**i** traducă articolele româneşti plecase din Florenţa ; aşa că Papini nu le putuse cunoaşte. M-a îndemnat să-i vorbesc despre planurile şi studiile mele. I-am mărturisit cît de mult m-a izbit, citind *Un om sfîrşit,* asemănarea între noi, în aşa fel, încît, la început, mi-a fost chiar teamă că tot ce voi face va fi socotit imitaţie a operei lui. A zîmbit cu toţi dinţii, mari, neregulaţi şi îngălbeniţi de tutun : „Nu-ţi fie teamă, m-a liniştit el. Dintr-un anumit punct de vedere toţi intelectualii seamănă între **ei,** dai\ din alt punct de vedere, nimeni nu seamănă cu nimeni altcineva, nici măcar cu el însuşi."

L-am întrebat dacă e de acord să public convorbirea pe care o vom avea şi, pentru că a încuviinţat,, am început să-1 clescos. Voiam îndeosebi să ştiu care a fost experienţa lui religioasă şi cum împacă el libertatea de creaţie a artistului cu fidelitatea faţă de biserică ; ce crede el, acum, despre prozele vijelioase, polemice, iconoclastice din tinereţe ; în ce stadiu se află *Adamo,* capodopera lui, (numită mai tîrziu *Giudizio universale)* ; şi alte asemenea întrebări. Papini mi-a răspuns cu sinceritatea şi vehemenţa la care mă aşteptam, iar după ce am epuizat întrebările mi-a vorbit despre autorii italieni contemporani pe care nu-i cunoşteam, îndeosebi de P. Zanfrognini şi G. Manacorda, ale căror cărţi le aducea dintr-una din odăile alăturate şi mi le arăta ; despre nefasta influenţă a hegelianismului asupra filozofiei italiene (spunea că, deşi nu e de acord cu B. Croce, îl poate înţelege, dar că nu înţelegea pe Giovanni Gentile — deşi în tinereţe citise şi înţelesese pe Hegel), despre marea lui iubire pentru Dante. La despărţire, m-a întrebat ce cărţi de-ale lui aş vrea să-mi dăruiască, dar le aveam aproape pe toate, iar cele care-mi lipseau erau de mult epuizate şi nu mai voia să le reediteze. Mi-a dat o fotografie cu o dedicaţie cordială, pe care Perpessicius a reprodus-o în interviul publicat în „Universul Literar".

Dorisem atît de mult această întîlnire, visasem la ea de cînd ştiusem că voi ajunge la Florenţa, încît, într-un anumit fel, m-a dezamăgit, — deşi mi-era peste putinţă să spun de ce. Poate pentru că îmi văzusem visul cu ochii. Nu puteam spune că mă aşteptam la altceva. Papini era exact aşa cum mi-1 închipuisem şi mă primise mai amical decît îmi îngăduisem vreodată să sper. Dar cînd ara ieşit din casa lui nu-mi venea nici să chiui de bucurie, nici să plîng de emoţie. Dacă cineva mi-ar fi spus asta cu cîţiva ani mai înainte, cînd descoperisem *Un om sfîrşit,* nu l-aş fi putut crede.

La Roma am rămas o săptămînă întreagă. Am avut astfel prilejul să asist la o lecţie a lui Giovanni Gentile, să-**1** întîlnesc pe Alfredo Panzini, să mă prezint lui Ernesto Buonaiuti. L-am cunoscut de asemenea pe Claudiu Isopescu. Era pe atunci lector de limba română la Universitate şi în conflict cu ataşatul nostru comercial, Eugeniu Porn, care era totodată şi ataşat de presă. Ne întovărăşea în Fori Romani, pe Via Appia antica şi, în timp' ce grupul se strîngea^în jurul ghidului, Isopescu mă lua deoparte şi-mi demonstra că prezenţa lui Porn înseamnă

o adevărată catastrofă pentru propaganda românească. Notam tot ce-mi spunea în carnetul de buzunar. După cîteva zile. nu mi-am mai putut stăpîni indignarea şi am scris un articol violent şi sarcastic : *Roma domnului Porn.* Publicat în „Cuvîntul", articolul a provocat un adevărat scandal la Direcţia Presei şi chiar la Ministerul de Externe şi Porn a trebuit să vină de urgenţă la Bucureşti, să-şi apere situaţia. Mi-am dat seama, mai tîrziu, cînd l-am cunoscut mai bine pe înflăcăratul bucovinean, câ n-ar fi trebuit să iau de-a bună tot ce-mi spusese. Claudiu Isopescu era certat cu aproape toţi colegii şi românii din Italia şi rîvnea de altfel postul lui E. Porn.

Din toate întâlnirile de la Roma, cea care m-a impresionat mai mult a fost cu Ernesto Buonaiuti. Locuia destul de departe, la marginea oraşului, într-o căsuţă plină cu cărţi. Mi-a deschis chiar mama lui, o bătrînă măruntă şi tăcută. L-am găsit îmbrăcat în sutană, deşi i se interzisese portul pe stradă ; dar, cum mi-a spus el, nimeni nu-1 putea împiedica s-o poarte la el acasă. Pe atunci, Buonaiuti avea vreo 45 de ani. Era un bărbat înalt, brun. cu tîmplele cărunte, cu ochii adînci, extrem de pătrunzători, care-mi aminteau pe cei ai lui NaeJonescu — şi parcă era mistuit de o flacără lăuntrică, cu neputinţă de stins, căci vorba, scrisul, gesturile lui erau pripite, nervoase, abrupte şi totuşi necontenite, ca o cascadă. Eram în corespondenţă de vreo doi ani, de cînd citisem, entuziasmat, celebrele lui „Profile" de Sfinţi (Augustin, Ieronim şi alţii). Ii scrisesem, rugîndu-1 să-mi trimită şi alte lucrări. îmi trimisese cîteva pachete cu cărţi şi revista lui „Ricerche Religiose". Buonaiuti era un actor fecund şi surprinzător de variat, scriind cu aceeaşi uşurinţă tratate erudite, cît şi articole de ziar. Mi-a vorbit de dificultăţile lui cu Curia Romana, adăugind că volumul despre Luther, care tocmai ieşise de sub tipar, va spulbera bănuielile de „erezie" care pluteau asupra lui. A adăugat cu o bruscă gravitate că problema personală cea mai cumplită o constituie mama lui, pe care o venerează ca pe o sfîntă, căci de la ea a învăţat ce înseamnă credinţa şi dragostea creştină şi ea 1-a îndemnat şi susţinut în timpul studiilor lui teologice. Cea mai mare bucurie mama lui a avut-o

în ziua cînd a fost sfinţit preot. Ştie că excomunicarea lui ar putea-o ucide.

Mi-a dăruit ultimele lui lucrări, *Mistica Medievale* şi *Origini delV ascetismo cristiano.* In timp ce-mi scria dedicaţiile, mama lui a intrat în odaie cu un vraf de cărţi noi, pe care 1-a aşezat tăcută pe birou. Buonaiuti le-a privit cu un ochi lacom. L-am întrebat cînd are timp să citească şi să scrie atît de mult, purtînd totuşi o corespondenţă extraordinară. (Scria uneori 50 de scrisori pe săptămînă, unele de şapte-opt pagini.) Mi-a răspuns că începe să lucreze la patru dimineaţa şi că n-a avut niciodată vreo dificultate ca să exprime ce gîndeşte sau ce simte, că scrisul nu-1 oboseşte şi că, dacă a meditat îndelung asupra subiectului, poate termina o carte în cîteva săptămîni, uneori chiar mai puţin.

Abia reîntors la hotel, am notat repede tot ce mi s-a părut important din convorbirea cu Buonaiuti. Interviul a apărut în „Cuvîntul", dar fără să vreau am pricinuit o seamă de neplăceri acestui om pe care îl admiram şi-1 iubeam atît. îl întrebasem ce crede despre fascism şi Buonaiuti mi-a răspuns că pînă acum el n-a avut dificultăţi, căci Mussolini persecută pe antifascişti, dar tolerează pe apolitici. Or el, Buonaiuti, n-are o activitate politică, ci numai una religioasă şi culturală. Dar, evident, a adăugat zîmbind, n-avea nici o simpatie nici pentru Mussolini, nici pentru fascism. în marea mea naivitate, am tipărit şi mărturisirile acestea în interviu. Ernesto Buonaiuti a fost anchetat de Poliţia politică, dar şi-a dat repede seama că e vorba de o naivitate şi, în marea lui bunătate, m-a iertat.

Am rămas cu el în corespondenţă pînă în 1939, am colaborat la revista lui, „Ricerche Religiose", dar n-am mai apucat să-1 văd de atunci. Cînd i-am scris din nou. de la Paris, în 1945, era pe patul de moarte.

*

Gafa s-a repetat, cu consecinţe mult mai grave, cu Vittorio Macchioro, pe care m-am dus să-1 văd la Napoli. Macchioro era pe atunci directorul Muzeului de Antichi-

taţi. Ii cunoşteam încă din liceu cărţile lui despre orfism şi purtam o„ corespondenţă regulată, căci aveam întotdeauna ceva să-i cer : un articol mai vechi de-al lui, **o** carte din biblioteca lui personală, studii şi extrase ale prietenilor lui. Macchioro se apucase într-o zi să scrie tuturor prietenilor şi colegilor, rugîndu-i să-mi trimită publicaţii. Aşa am primit pachete întregi de la A. Rostagni, E. Bignone şi alţi savanţi italieni, ba chiar şi cartea lui S. Angus, profesor la Universitatea din Sydney, despre misterele greco'-orientale şi creştinism. în iarna anului 1927, mă hotărîsem să scriu un articol critic asupra Misterelor şi-1 rugasem pe Macchioro să-mi împrumute din biblioteca lui personală o seamă de cărţi inaccesibile la Bucureşti. îmi expediase o duzină de volume, pe care mă pregăteam să i le înapoiez acum la Napoli.

Mi-a deschis fata lui, Anna, cam de vîrsta mea, şi m-a introdus în bibliotecă. Vittorio Macchioro era un bărbat de vreo 50 de ani, chel, cu ochelari, vioi şi vorbăreţ. După ce am discutat articolul critic pe care îl pregăteam, m-a întrebat despre România. I-am vorbit entuziasmat despre Iorga, despre Pârvan şi, în cele din urmă, despre Eminescu şi Mioriţa. Macchioro m-a întreţinut despre ilustrul său vecin, Benedetto Croce, despre „Villa dei Misteri", pe care **o** considera **o** capelă orfică (interpretare, de altfel, violent controversată), despre concepţiile lui religioase ; mi-a mărturisit că idealul îui de comunitate religioasă îl constituia quakerismul. (Am aflat că prin 1950 se convertise la catolicism, iar după moartea soţiei lui se retrăsese într-o mînăstire.) Mi-a vorbit mai ales despre neopăgînismul pe care îl reprezenta fascismul, deplîngînd că Biserica nu ia o atitudine făţişă împotriva acestei teribile apostazii.

Evident, am descris într-un articol vizita la Macchioro, redînd esenţialul convorbirii noastre. N-am uitat nici observaţiile lui antifasciste. Cum nu erau decît obiecţii ideologice şi critici obiective, îmi închipuiam că nu vor supăra pe nimeni. Pe vremea aceea, nu ştiam ce înseamnă **o** dictatură. Naivitatea mea era să-1 coste pe Macchioro postul de director al Muzeului. A fost imediat anchetat. Indignat de indiscreţiile mele, Macchioro a declarat că abia mă cunoaşte, că n-a spus nimic din tot ce-i puneam eu

pe seamă, că, probabil, confuzia a pornit din insufierentai mea cunoaştere a limbii italiene.

Asta 1-a salvat. Mi-a trimis apoi **o** scrisoare mîhhită şi amară, întrebîndu-mă cum de l-am putut lovi atît **de** sălbatic. Asta se petrecea către sfîrşitul Iui mai, cîteva săptămîni după întoarcerea din Italia. Scrisoarea lui Macchioro m-a trezit brusc, speriat, aproape în sudori, aşa cum te-ar trezi un trăsnet dintr-un somn adînc. M-am cutremurat cînd mi-am dat seama de consecinţele „sincerităţii" mele. Dar asta a fost doar începutul. Aducîndu-mi aminte de scandalul Iorga, de indiscreţiile faţă de Buonaiuti, mi-am spus că e probabil ceva în destinul meu care mă împinge să jignesc, fără să vreau, tocmai oamenii pe care îi admir şi-i iubesc mai mult. Mă întrebam dacă nu e vorba de o stranie demonie, dacă nu cumva sînt blestemat să răsplătesc cu nenoroc pe cei pe care-i iubesc şi de care sînt iubit.

Luni de zile m-a urmărit gîndul acesta, chiar după ce, în urma unor sfîşietoare scrisori de-ale mele şi după o lungă tăcere, V. Macchioro mi-a răspuns că „se degajă din rîndurile mele o asemenea sinceritate", încît nu poate face altceva decît să mă ierte. îmi era acum teamă să nu lovesc *pe* cei mai buni dintre prieteni, să nu nefericesc femeile de care mă voi îndrăgosti. Cu timpul, m-am lecuit de această obsesie : că sînt blestemat să rănesc tot ce iubesc ; dar incidentul Macchioro n-a fost ultimul în viaţa mea. Poate că ceea ce socoteam pe atunci „demonie". nu **era** decît o sinceritate şi o obsesie a autenticităţii împinse pînă la iiiconştienţă. Cum nu şovăiam niciodată să scriu şi să public despre mine tot ce mi se părea că e „autentic* şi adevărat, chiar dacă era stînjenitor de indiscret, tot aşa, în faţa hîrtiei albe, nu aveam nici **o** inhibiţie nici faţă **de** purtările, gesturile sau gîndurile altora. în afară de asta, îmi era peste putinţă să camuflez, scriind ceea ce credeam eu că e „adevărat" sau „autentic". Pentru că fata lui Macchioro era modestă, aproape sărăcăcios îmbrăcată, mi s-**a** părut că seamănă.**eu** o „slujnică tînără* — şi am scris-**o.** Nu m-am gîndit **o** clipă că, trinriţîadu-i foiletonul în care vorbeam despre el, Macchioro l-ar **fi/putut** da cuiva **să** **i**-1 traducă (eum s-**a** şi întâmplat*^ altfel) **şi** că asemăn**

rea cu o „slujnică tînără" i se va părea de-a dreptul jignitoare.

Cîţiva ani mai tîrziu, cînd vor începe să apară primele romane, incapacitatea aceasta de a depăşi, sau măcar controla „autenticitatea" experienţelor pe care le relatam, avea să provoace o serie nesfîrşită de încurcături.

•

N-am mai uitat de atunci Italia. Aveam să revăd Milano, Verona, Veneţia către sfîrşitul verii, întoreîndu-mă tic la Geneva, şi mă hotărîsem deja să petrec primăvara următoare la Roma, ca să adun material pentru teza de licenţă. Atracţia faţă de peisajul, limba şi cultura italiană era cu atît mai binevenită cu cît nu eram nici clasicist, nici italienizant. Dimpotrivă, mă simţeam acum definitiv cucerit de istoria religiilor orientale şi de filozofia indiană. Mai mult : cultura mea dezordonată şi de o primejdioasă varietate, interesul pentru alchimie şi hermetism, recenta descoperire a lui Novalis şi Kierkergaard, pasiunea pentru „experienţele" în care viaţa şi legile ei erau subjugate sau depăşite — toate acestea contrastau cu tradiţiile care mă confruntau în Italia. Dar nu mă îndoiesc că această atracţie a fost spre binele meu. Eram fascinat de mistică şi, ca mulţi din generaţia mea, urmăream revalorizarea filozofiei medievale care triumfa în Franţa cu Gilson şi Maritain şi pe care Nae Ionescu o discuta în cursurile lui, clar fără s-o accepte în întregime, căci deşi ne obliga să citim pe Sf. Thoma, simpatiile lui se îndreptau către teologia bizantină; îndeosebi spre Origen, pe care îl considera cel mai profund geniu filozofic al Răsăritului (asta, 20 de ani înainte de „reconsiderarea" lui Origen de către teologii occidentali).'Şi cu toate acestea, mi-am ales ca teză de licenţă filozofia Renaşterii italiene, îndeosebi Pico delia Mirando.lâ, Giordano Bruno şi Campanella. Fără să-mi dau seama, încercam să echilibrez, printr-un studiu serios al îmanentismului neopăgîn, al panteismului şi al „filozofiei naturii*', pasiunea mea pentru transcendenţă, mistică şi spiritualitatea orientală. Dar poate că lucrurile nu erau atît de simple pe cît îmi par acum, după 35 de ani. în fond, magie şi ocultism găseam cît voiam în Pico,

destulă mistică neoplatonică în Marsilio Ficino şi o nemărginită fantezie în Campanella. Regăseam, de asemenea, în întreaga Renaştere italiană, credinţa în posibilităţile ilimitate "ale omului, conceptul de libertate creatoare şi un gigantism aproape luciferic — adică toate obsesiile tinereţii mele.

Dar mai presus de toate am descoperit cît e de important faptul că aveam 20 de ani. Am înţeles că trebuie să mă bucur de orice clipă, că sînt daruri pe care nu le primeşti de două ori, că'într-o zi aş putea regreta tot ce n-am făcut şi n-am „trăit" acum, cînd toate mi se păreau posibile.

Mi-am regăsit mansarda într-o seară de mai, revenind agale de la Gara de Nord într-o birjă încărcată cu cărţi. După bucuria reîntîlnirii cu familia şi a celor dintîi, entuziaste descrieri ale minunilor italiene, am urcat în mansardă. Pe deasupra grădinii, zăream blocul de umbră al casei ambasadorului Djuvara, cu toate jaluzelele trase, ca în toiul verii, casa aceea, vastă şi misterioasă, în care nu se aprindeau luminile decît cîteva zile pe an, în scurtele treceri ale ambasadorului prin Bucureşti. M-am trezit că mă gîndeam la R. aşa cum mă trezeam de nenumărate ori, în ultimele săptămîni, în Piazza San Marco, la Gapri, lâ Amalfi. îi trimisesem de pretutindeni ilustrate cu texte misterioase, încărcate de aluzii. Dar nu ştiam nici eu prea bine la ce anume voiam să fac aluzie. îmi dădusem seama mai de mult că sînt îndrăgostit şi, fără îndoială, R. ghicise lucrul acesta chiar înaintea mea. Despre ce se petrecea în sufletul ei nu ştiam ce să cred. Nu-mi ascunsese că un elev de la Şcoala Navală, frumos şi simpatic, îi făcea de mult curte şi că a cerut-o deja în căsătorie, pentru ziua cînd va ieşi ofiţer. Adăugase că nu-1 iubeşte şi că ar fi preferat să-şi găsească un altfel de soţ, din „lumea ei", care era, evident, lumea în care ne învîrteam noi la Universitate.

Toate acestea mi se păreau irelevante ; de altfel, ele aveau sâ se împlinească într-un viitor care mi se părea extrem de depărtat. începusem să mă dezbar de comple-

xeîe adolescenței și ieșisem transformat din aventura cu Thc3K Simțeam că dragostea cu R. este fără ieșire ; nu nu-i^uigâ nu mă puteam gîndi la căsătorie, nici la o attentură prelungită, dar știam că voi încerca să mă conving că nu sînt îndrăgostit sau că voi face tot ce-mi va sta în putință ca'sa nu mai fiu.

Cînd a venit să mă vadă, a doua zi, ne-am îmbrățișat și aai fi rămas multă vreme îmbrățișați, dacă n-aș fi auzit bătăi timide în ușă. Ca de obicei, era un prieten care venise să afle cum mi-a plăcut Italia. Dar, din seara aceea, parcă totul s-a schimbat în purtarea noastră și curînd prietenii au început să-și'dea seama de ceea ce noi socoteam că ar putea rămîne secret. Eram tot timpul împreună și serile ne închideam în mansardă. Dar după ce rămîneam singur, încercam să lupt împotriva acestei patimi care mi se părea că îmi amenință, libertatea și integritatea mea spirituală. Articolele pe care le-am scris atunci făceau parte din ctialogul meu cifrat cu îl. Așa a fost foiletonul închinat Iui Soren Kierkegaard, „logddiîic, pamfletar și eremit" (probabil primul articol despre Kierkegaard apărut în ro» rnâiiește) și în care^ insistînd asupra dragostei cu Regina pisen, nu uitasem să citez acel fragment faimos despre logodnica care poate ajuta pe ,6mul care-o iubește să devină geniu, îiytimp ce o soțfe nu4 poate face decît general. Un articol despre Novalis era de asemenea plin de aluzii secrete.

în vara aceea am scris cîteva schițe și nuvele, pe care le-am- publicat în „Universul literar", „Sinteza", „Viața literară", „Est-Vest". Nu le-am recitit de atunci, așa că nu le pot-judeca. îmi amintesc doar că majoritatea erau schițe fantastice, cu personaje stranii, cu întîmplări neverosimile. . în „Sinteza" am publicat o scurtă nuvelă, al cărei personaj era extrem de urît și întreaga dramă fusese provocată de complexul lui de urîțenie. în „Universul literar" au apărut fragmente din *Romanul adolescentului miop* și, de asemenea, o> nuvelă, în qare, încercam să descriu pierderea conștiinței de sine și primele gesturi ale cuiva care a pierdut sentimentul prezenței în lume. (Curînd, l-am cunoscut pe Camil Petrescu și, dîndu-i^ă citească nuvela, mi-a sgus : —.Nebunii n^ ș|ut î^tereș^ți^ca subiecte literare.^ A^ealdreptato), , *l* > ' _

„Est-Vest", finanțată de Radu Capriel și condusă de Ion Anestin, V. Stoe și eu mine, **a** avut o existență Scurtă : două sau trei numere la care **a** colaborat totuși, printre altții. Nae Ionescu cu o ***Introducere în dramaturgia românească,*** în iarna aceea, Radu Capriel mi-a scris că-i plac articolele mele și că ar vrea să mă cunoască. Avea vreo zece ani mai mult ca mine, era brun, frumos, cu mustață neagră, pe oală. Ne-am împrietenit repede. Mi-a spus că are cîteva acțiuni pe care ar vrea să Ie vîndă, ca să poată scoate o revistă. Capriel ne invita serile la masă și discutam îndelung „linia revistei". Apoi, într-o zi, ne-a mărturisit că se însoară, pleacă peste cîteva zile la Abbazzia și că nu mâi poate subvenționa revista. Ne-am văzut de atunci destul de rar. Se arătase atît de interesat de tot ce scrisesem încît mi-a cerut și manuscrisele din adolescență. ***Memoriile unui soldat de plumb*** au rămas la el.

* .

în epoca examenelor am aflat că Societatea Națiunilor oferea cîteva burse studențești pentru două luni ia Geneva. Era un fel de examen scris, la care m-am prezentat și am fost adhiis, împreună cu Radu Cotaru, Nicolae Argintescu, Petre Viforeanu și George Duca. Am plecat cu Argintescu și Cotaru și prima escală a fost Viena. Cotaru era pe atunci un băiat înalt și frumos, interesat de sociologie și numărmdu-se printre elevii favoriți ai lui Gușți. Argintescu era mărunt, blond-spălăcit, de o prețiozitate pedantă care exaspera pe toată lumea, dar care pe mine mă amuza nespus. La Geneva ne-am instalat toți la aceeași pensiune, dar ploșnițele erau atît de numeroase încît ne-am risipit fiecare pe unde am putut.

în principiu, trebuia să urmăm niște cursuri despre structura și viitorul Societății Națiunilor, dar eu m-am mulțumit să mă înscriu la Biblioteca Universității și să citesc cărți inaccesibile la București, îndeosebi lucrări de orientalistică. Mîncam la o cantină studențească, sau ne mulțumeam, serile, cu cafea cu lapte — iar cu banii economisiți ne cumpăram cărți. Citit prea tîrziu, ***Jurnalul*** lui Amiel nu prea m-a interesat. în schimb am descoperit pe Leon Bloy și mi-am completat pe Remy de Gourmorit*

Dkdogues des amateurs m-au decepţionat şi exasperat. Mă fascinaseră îa Gourmont drama lui personală şi erudiţia lui multilaterală. Mă iritau însă naiva lui admiraţie faţă de „ştiinţă" şi scepticismul lui ieftin. Am scris două foiletoane, primul cu destulă simpatie, al doilea, intitulat *Metodele gourmontiene,* foarte critic şi, probabil, nedrept. Cîteva săptămîni după apariţia acestui de-al doilea foileton, „Cuvîntul'"' a, primit şi publicat articolul unui necunoscut : *Sentimentalul Gourmont,* ele Mihail Sebastian. A fost primul, articol al lui Sebastian, pe atunci elev în clasa a opta la liceul din Brăila.

La Geneva, timpul "era tot al meu. în plimbările pe care le făceam în jurul Lacului Leman, în ceasurile de singurătate în parcuri, încercam să pun oarecare ordine în descoperirile şi experienţele ultimilor ani. Evident, continuam să iac proiecte gigantice ; bunăoară, o istorie comparată a misticii. Dar m-am apucat să scriu o serie de foiletoane intitulate *Itinerariu spiritual,* în care-mi propuneam să examinez toate crizele şi ispitele prin care trecusem. Dar.nu mai vorbeam numai în numele meu personal. Mi se părea că ce mi se întîmplase mie, în primul rînd detaşarea tot mai agresivă faţă de idealurile înaintaşilor mei, constituie — sau va trebui să constituie în curmei — o experienţă decisivă pentru orice tînăr de vîrsta mea. Am scris astfel aceste 12 foiletoane ca un itinerariu spiritual al „generaţiei tinere", adică ai celor care fuseseră copii sau adolescenţi în timpul războiului şi aveau acum, în 1927, între 20^i 25 de ani.

Aşa cum vedeam eu lucrurile, deosebirile între ^generaţia tînără" şi cele care o precedaseră se datorau în primul rînd faptului că înaintaşii noştri îşi realizaseră misiunea lor istorică : întregirea neamului. Dar dacă războiul mondial îngăduise României să reintegreze frontariile ei reale, pentru ideologia oficială occidentală războiul constituise o teribilă contradicţie. Mitul progresului infinit, credinţa în rolul decisiv al ştiinţei şi industriei, care trebuiau să instaureze pacea universală şi justiţia socială, primatul raţionalismului şi prestigiul agnosticismului — toate acestea se spulberaseră pe fronturile de luptă, „iraţionalismul", Care făcuse posibil şi nutrise, războiul, se făcea acum .simţit, şi în viaţa spirituală şi culturală occi-

dentală ; reabilitarea experienţei religioase, numărul impresionant de conversiuni, interesul pentru pseudo-spiritualităţi şi gnoze orientale (teozofia, neobuddhismul, Tagore etc), succesul suprarealismului, voga psihanalizei etc. Criza în care intrase lumea occidentală îmi dovedea cl» ideologia generaţiei războiului nu mai era valabilă. Noi, „generaţia tînără", trebuia să ne găsim rosturile noastre. Dar, spre deosebire de înaintaşii noştri, care se născuseră şi trăiseră cu idealul reîntregirii neamului, noi nu mai aveam un ideal de-a gata făcut la îndemînă. Eram liberi, disponibili pentru tot felul de „experienţe". în credinţa mea de-atunci, „experienţele" acestea nu erau menite să încurajeze diientantismul sau anarhia spirituală. Ele ni se impuneau printr-o fatalitate istorică. Eram prima generaţie românească necondiţionată în prealabil de un obiectiv istoric de realizat. Ca să nu sombrăm în provincialism cultural sau în sterilitate spirituală, trebuia să cunoaştem ce se întîmpla, pretutindeni în lume, în zilele *noastre.*

Am început deci să discut ce mi se întîmplase mie, „experienţele" mele, cărţile, teoriile, gnozele, care mă tulburaseră şi-mi dăduseră de gîndit. Am scris despre diletantismul lui Gourmont, despre teozofic, antropozofie, despre gnozele neoorientale, apoi despre restaurarea metafizicii, despre feluritele experienţe mistice, despre ofensiva catolicismului, despre istorism şi am încheiat *Itinerariul spiritual* cu un foileton despre ortodoxie. Era destul de superficial, pentru că ştiam prea puţin şi înţelegeam încă şi mai puţin. Dar avea meritul că nu era dogmatic, nici programatic. Spuneam doar că pentru o parte din „generaţia tînără" ortodoxia ar putea constitui o concepţie totală a lumii şi a existenţei şi că fenomenul acesta, dacă se va realiza, va fi un fenomen nou în istoria culturii româneşti moderne. ^

Acest *Itinerariu spiritual* a avut darul să pasioneze pe mulţi din generaţia mea. Şerban Cioculescu 1-a comentat critic, dar cu o extremă simpatie, în „Viaţa literară". Şi el, şi Mircea Vulcănescu, şi Paul Sterian se întorseseră de la Paris în toamna anului 1927 şi, datorită *Itinerariului spiritual,* i-am cunoscut pe toţi. Cu Mircea Vulcănescu aveam să mă leg tot mai mult în anii următori. De-abia

stând-de vorbă cu Mircea Vulcănescu şi Paul Şterian am înţeles cît eram de ignorant în ce priveşte creştinismul răsăritean şi tradiţiile religioase româneşti, ca să nu mai ^orbesc de ^experienţa ortodoxă", pş care nu p aveam deloc. Ortodoxia nii'se părea" preţioasă , pentru români» pentru că era acolo;,şi era acolo de mult, facind, parte din istoria şi cultura românească. Personal, deşi mă simţeam atras de această tradiţie, nu o trăiam. Atunci, la'20 de ani, abia mă descătuşasem de consecinţele scientismului şi a-gnosticismului din adolescenţă. Mă luptam încă cu o seama de dificultăţi şi ispite, a căror istorie o voi scrie mai tîrziu.

Cît eram de departe de concepţia ortodoxiei pe care o împărtăşeau Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu sau Paul Sterian <$m înţeles cînd, întrebîndu-1 ce crede despre finalul *Itinerariului spiritual,* Profesorul mi-a spus : „Cred că te înşeli. Dumneata spui că te naşti catolic sau protestant şi devii ortodox. Eu cred că tocmai dimpotrivă :. poţi deveni catolic sau protestant, clar că, dacă eşti român ie naşti ortodox. Ortodoxia e un mod firesc de aii în .Lume, pe care îl ai sau nu îl ai, dar pe care anevdie ţi-1 poţi construi. Nu prea văd cum, născîndu-te român, te-ai putea converti la ortodoxie, deşi înţeleg perfect procesul prin care te converteşti la catolicism. Dar la dumneata cred că vorba de altceva : dumneata consideri ortodoxia ca un liman la care speri să te remtorci după o serie de aventuri pe mare. Dar la liman nu te întorci de bună voie, ci ruimai cînd scapi dintr-un naufragiu, faşa că dorinţa de a te reîntoarce la liman e aproape o fatalitate. Pentru dumneata, existenţa înseamnă. în primul rînd, 6 .serie de aventuri spirituale ; cred că te înşeli, dar asta n-are importanţă. Important e numai ce vei *face* dumneata, ce vei crea dumneata, înainte şi după ce vei înţelege că te înşeli..."

Ixi Itinerariu spiritual precizasem şi articulasem ceea ce"mărturisisem, de mai multe ori pînă atunci, în felurite articole : că există o „tînără generaţie" şi că, în ,ceea ce Hţă priveşte, eujnă adresam în primul rînd ei ; că.mă iriteteşau mai puţin ceilalţi cititori, de o altă vîr3tă şi o idtă formaţie. Pentru unii din înaintaşi, concepţia aceasta **era** de-â dreptul aberantă. Mulţi se amuzau din toată inima de ceea ce li se părea că e o obsesie sau o butadă,a **mea»** îmi amintesc cu ce plăcere îl întâmpinam pe Em. Bucuţa, ştiind că-mi va pwe. întotdeauna aceeaşi întrebare : „Cş& şaai face gen^eraţia, c^onnule Eliade ?" Izbucneam întotr. deaun&4n rîs, pentru că, într-adevăr, uatrebarea mi se părea irezistibilă. E^r, în fundul sufletului, «ştiam că nu mă înşelam. Eram deosebiţi de înaintaşii noştri nu numai pen-î tru că eram mai tineri, ci pentru că între ei şi noi intervenise războiul. Tot aşa, îmi- spuneam, se va întîmpla cu noi, dacă în 10—15 ani va avea loc un nou război mondial. Vom fi socotiţi de cei tineri nu numai mai vîrstnici, ci diferiţi de ei. De altfel, curînd mi-am daţ seama că „problema generaţiilor" nu era un fenomen exclusiv românesc :, se discutase şi ***m*** alte ţări. Mai tîrziu, Ortega y Gasset şi elevii lui — Julián Marias, Lain Entralgo — vor înălţa conceptul de „generaţie" la rangul de categorie fundamentală a filozofiei cultuiii.

în aceeaşi toamnă 1927 am încheiat un text^pretenţios şi confuz, scris în stiluri diferite — eseu filozofic, diatribă, litanie — pe care l-am intitulat *Apologia virili* taţii. A* apărut, curînd după aceea, în „Gîndirea". Era o încercare de a face din „virilitate" — clişeu pe care îl împrumutasem din *Maschilità* a lui Papini — un mod de 6 fi în lume, totodată un instrument de cunoaştere, şi deci, de stăpînire a lumii. înţelegeam prin „virilitate" ceea ce aveam să descopăr, mai tîrziu, în India, că Mahayana•exprima prin *vajra :* conştiinţa pură. (Şi e semnificativ faptul că *vajra,* lit. „trăsnet", simbolizează totodată şi organul generator masculin, mai precis posibilităţile „spirituale" inerente şi specifice acestui organ. Credeam, deci, că virilitatea, sub forma ei absolută, echivalează cu spiritul pur. Nu acceptam Erosul decît subjugat total „virilităţii" ; altminteri unitatea absolută a spiritului pur jisca să se sfarme«,Dragostea, în toate modurile ei, era numai un instrument de reintegrare a Spiritului.

Amestecul de asceză, exaltare metafizică şi sexuali-» tirte (amestec care iarăşi aminteşte India) era derutanţi Aproape nimeni n-a ştiut ce trebuie să creadă despre acest text. Din cînd hi cînd, în revistele şi ziarele ^de provinciei citeam critici sati aluzii răutăcioase. Sţeliaîtf'Mateescu, păreş

destul de interesat, dar nu putea accepta ceea ce numea el „sexualizarea Spiritului". Lui Paul Sterian i-a plăcut mai ales pentru „poezia" pe care o descoperise în proza aceea nărăvaşă. Era un fragment *în* care autorul îşi urla furia de a nu putea fi *tot* şi *în acelaşi timp.* Mircea Vulcănescu îmi spunea că ar putea fi utilizat ca argument pentru demonstrarea necesităţii metafiMcii. -

Am scris de atunci articole tot mai personale. *împotriva Moldovei* a indignat o seamă de prieteni şi mi-a atras răspunsul unui necunoscut, Petru Manoliu, într-o foaie din Botoşani. La moartea lui Pârvan, am publicat un foileton somptuos care a avut mult succes printre tineri. Am primit scrisori entuziaste pînă şi de la eleve de liceu. Uneori îmi îngăduiam fantezii pe care le credeam îndrăzneţe. Am scris un articol despre Antonio Magliabecchi, pentru că mă fascinase patima lui dementă de colecţionar, cumpărînd bibliotecile risipite în timpul Revoluţiei Franceze, cumpărînd adesea cărţi pe care la avea deja în mai multe exemplare, numai pentru că nu se îndura să le vadă pierdute sau arse. Şi, pentru că Antonio Magliabecchi adunase o bibliotecă de 500,000 de volume, am publicat articolul în seria *Oameni din cărţi-*

De curînd începusem o altă serie, *Scrisori către un provincial,* în care, într-un anumit fel, stăteam de vorbă cu tinerii din generaţia mea. Din multele scrisori pe care le primeam, construisem un „provincial'S la care adăugasem şi multe trăsături personale, bunăoară, melancoliile mele (împotriva cărora, evident, tunam şi fulgeram). Acestui „provincial" îi dădeam lecţii de bărbăţie şi eroism, îl somam să se scuture de clişee, de indolenţă şi mediocritate, să-şi ia tinereţea în serios, adică în primul rînd să muncească din răsputeri, să facă ceva, să creeze. Eram obsedat de teama că generaţia noastră, singura generaţie liberă, „disponibilă", din istoria neamului românesc, nu va avea timp să-şi împlinească „misiunea", că ne vom trezi într-o zi „mobilizaţi ; aşa cum au fost părinţii, moşii **şi** strămoşii noştri, şi atunci va fi prea tîrziu ca să mai

putem crea liber, atunci nu vom mai putea face decît ceea ce au fost ursiţi să facă înaintaşii noştri : să luptăm, să fim jertfiţi, să amuţim. •

îmi aduc aminte de unul din aceste articole patetice : *Anao domini,* care 1-a impresionat pe Perpessicius, pentru că, spunea, regăsise în el spectrul războiului. Nu mă gîndeam, totuşi, numai la război, scriindu-1, ci la orice fel de catastrofă sau sincopă istorică. Sfatul pe care îl dam „provincialului" era acesta': să-şi închipuie anul care începe, 1923, ca fiind *ultimul lui an* şi să se străduiască să facă, în cele 12 luni care vor urma, tot ce-şi propusese să facă în viaţă. De unde izvora viziunea aceasta apocaliptică ? în nici un caz din situaţia politică a României sau a Europei. La începutul anului 1928, nu cred că erau mulţi care trăiau sub teroarea unui iminent război mondial. De altfel, ignoram aproape cu desăvîrşire situaţia politică internă şi internaţională. Teama mea era de alt ordin : că Timpul ne e potrivnic, în sensul că, pentru ce avem de făcut, dispunem de prea puţin timp; că, deci, nu trebuie să-1 risipim zadarnic. Pe un alt plan, era aceeaşi „luptă ' contra somnului" pe care o începusem în liceu, cînd îmi dădusem seama că pentru ceea ce aveam de făcut — mii de cărţi de citit, atîtea ştiinţe de învăţat — 16 ore de veghe nu-mi erau de ajuns. De data aceasta, însă, nu mai era vorba de mine. Mă simţeam responsabil pentru întreaga „generaţie tînără". Mi-o închipuiam chemată pentru lucruri mari ; in primul, rînd, ştiam că aveam datoria să lărgim considerabil orizontul cultural rpmânesec, deschizînd ferestre către universuri spirituale rămase pînă atunci inaccesibile. Dacă publicasem foiletoane despre Asvagosha şi Milarepa, despre Kierkegaard şi orfism, o făcusem, pe de-o parte, pentru că asemenea oameni şi probleme nu.interesaseră pe înaintaşii noştri, iar pe de altă parte, pentru a mă împotrivi dependenţei noastre culturale de librăria franceză, dependenţă care mi se părea o dovadă de lene intelectuală. Ceream „provincialului", cum îmi ceream şi mie, un efort supraomenesc pentru a învăţa şi a face tot ce nu avuseseră răgaz să înveţe sau să facă •înaintaşii noştri.

Cred că nu mă înşelam. în fond, generaţia mea a avut doar vreo **1&—12** ani de „libertate creatoare". în 1938 s-a instaurat dictatura regală, «poi a venit războiul şî în 1945 ocupaţia sovietică — şi totul a amuţit.

în acea toamnă a anului 1927, Pamfil Şeicaru a părăsit „Cuvîntul" cu un grup de gazetari şi a fondat „Curentul", în urma acestei crize, Nae Ionescu a dobîndit o şi mai mare răspundere în orientarea politică a ziarului. Eu continuam să scriu cele două foiletoane săptămînale, dar Titus Enacovici încerca să-1 convingă pe Profesor că aş putea lua locul unuia din redactorii plecaţi.

La sfîrşitul toamnei, am vorbit pentru întîia oară în public. Stelian Mateescu, care era secretarul Societăţii de Estetică, organizase la Fundaţia Carol I un ciclu de conferinţe închinate Romantismului şi-mi propusese să vorbesc despre „Romantismul, religios".,El ţinuse conferinţa de deschidere, despre Romantismul în artă, citind copios din carnetul negru —, apoi plecase la Paris. Printre ceilalţi conferenţiari se numărau, dacă-mi aduc bine aminte, Ştefan Neniţescu şi Oskar Walter Cisek. Eu acceptasem pentru că mi se părea că descoperisem o interpretare personală a romantismului religios. îmi propuneam să arăt caracterul romantic al tuturor mişcărilor religioase care se împotriviseră, în chip mai mult sau mai puţin violent, religiilor tradiţionale şi statale. Pe acestea din urmă le consideram clasice. Astfel, opoziţia şi tensiunea taoism şi confucianism, buddhism şi brahmanism, dionisianism sau orfism şi religia cetăţilor greceşti, ba chiar reforma lui Zarathustra, sau mesajul incandescent al profeţilor evrei — le interpretam ca diferite manifestări ale aceluiaşi tip de „revoltă romantică" ; fiecare în felul lor insistau asupra experienţei personale şi neglijau sau minimalizau valorile religioase colective ale familiei, ale cetăţii sau ale Statului Toate aceste curente „romantice" se născuseră din necesitatea unei experienţe religioase mai sincere şi mai profunde, în primul rînd din dorinţa individului de „mîa* tuire" sau de raporturi directe şi personale cu divinitatea

Această încercare* vertiginoasă de a găsi e^şmentşl^,d£ unitate ale atîtor eruente de reformă şi reînnoire n^ q|ş greşită, dar exageram considerîndu-le pe toate „rdrAaritîee* în fond, era vorba de tensiunea între două tipuri de experienţă religioasă. Pentrtf eă tenia generală era^Râffîaî^femul, numisem romantică" orice mişcare religioasă ea» promova individul împotriva-colectivităţii.

Nu-fioi scrisesem, conferinţa. Mă mulţumisem să întocmesc un plan destul de elaborat. Cu cîteva zile înainte încercasem, singur în mansardă, să rostesc începutul conferinţei, ***dram*** convins că dacă ştiu ce voi spune în primele^cinci minute, restul va veni de la sine. Nu-mi era teamă decît de un lucru, să nu am „trac" cînd mă voi vedea pe estrada Fundaţiei, în faţa acelei săli imense. De aceea repetam, în minte sau cu glas' tare, primele fraze ale conferinţei. Radu Bossie şi Haig Acterian îmi atraseseră atenţia că trebuie să vorbesc rar, silindu-mă să articulez fiecare cuvînt şi fără gesturi.

îmi aduc încă foarte bine aminte. Am coborît repede scările care duceau de la loja Direcţiei la estradă, dar cu destulă grijă casă nu mă împiedic şi, *în* timp ce coboram, am simţit freamătul sălii,, am auzit aplauzele şi o stare de calmă euforie, m-&4nseninat. De la cele. dintîi cuvinte pe *qş&e* le-am rostit, am ştiut că totul se va' petrece mai bine chiar decît îmi închipuisem eu. Găsisem fără efort tonul şi debitul verbal care se cuveneau şi eram atît de sigur că voi reuşi să spun tot ce aveam de spus, încît nici măcar nu mi-am scos planul şi notiţele din buzunar. Şi rău am făcut. Pentru că, fermecat de uşurinţa cu care mă trezisem că vorbesc, nu m-am mai ţinut de planul pe care îl întocmisem acasă. Mă lăsasem antrenat de comentarii, subliniam analogii pe care le descopeream atunci, pe măsură ce vorbeam, care erau, poate, interesante şi originale, dar desigur nu interesau publicul pe care-1 aveam în faţă. Pe de altă parte, neconsultînd deloc planul, ani uitat.să prezint o serie de fapte şi idei esenţiale tezei pe care o susţineam. A fost, desigur, mai niult o *cay,serie* decît o .conferinţă doctă şi, poate tocmai datorită spontarieităţii .şi neglijenţei cu care vorbisem, publicul a ascultat cu atenţie .şi încântare observaţiile asupra taoismului sau orfis-

mului, subiecte care, altminteri, probabil că nu l-ar fi pasionat.

Aplauzele care m-au însoţit pînă la loja Direcţiei mi-au confirmat impresia pe care o avusesem tot timpul că „făcusem contactul cu sala". Dar n-au trecut cinci minute şi am început să-mi dau seama de faptele şi ideile pe care le lăsasem la o parte, şi asta mi*-a întunecat bucuria că scăpasem cu bine din încercare. M-am grăbit să completez lacunele în faţa grupului de prieteni care mă aştepta la ieşire. „N-am stăruit destul asupra orfismului", am început eu ; de-abia tîrziu, în berăria unde ne adunasem, le-am explicat pe îndelete în ce sens orfisniul putea fi considerat „romantic".

*

In ianuarie 1928 m-am hotărît să scriu urmarea la *Romanul adolescentului miop.* „Viaţa de student" se apropia de sfîrşit şi voiam s-o prind şi să o păstrez întreagă, într-un roman autobiografic pe care îl intitulasem *Gândeamus.* De data aceasta, nu mai dispuneam de un *Jurnal,* ca în timpul liceului. Nu-mi propuneam, de altfel, să scriu un roman documentar ; nu mai aveam de-a face cu un fenomen atît de puţin cunoscut şi greu de înţeles ca adolescenţa, într-un anumit fel, „tinereţea" mi se părea o stare banală. Nu o salva de banalitate decît o mare dragoste — şi numai dacă o jertfeai, renunţînd la ea. Aveam pe atunci o concepţie cu totul personală a „marii pasiuni". Mi se părea că o dragoste nu-$. merită acest nume decît dacă se împlineşte într-o căsătorie sau dacă renunţi la ea îndată ce-a atins punctul maxim de incandescenţă. La *20* de ani, nu admiram decît pe studenţii care se căsătoresc sau care renunţă (cum mă pregăteam să fac eu) la femeia pe care o iubesc. O dragoste prelungită, transformată în „legătură", mi se părea tot atît de necreatoare ca şi o serie de aventuri mai mult sau mai puţin durabile. în fond, era şi acesta uh fel de a mă împotrivi „facilităţii" comportamentului normal al vîrstei şi al situaţiei de student. Căsătoriile studenţeşti erau pe atunci destul de rare şi implicau întotdeauna un anumit sacrificiu ; unul $in cei doi, de obicei soţul, sacrifica ceva ; o cariera care ar*1%* putut fi strălucită, sau măcar o tinereţe fără griji. Puţinele perechi studenţeşti pe care le-am cunoscut atunci trăirii anevoiş/aproape în mizerie. A alege sărăcia la 20 de ani mi se părea de o măreţie exemplară.

Simţeam că trebuie să scriu *Gaudeamus* atunci, în acea iarnă 1928, şi cît puteam mai repede. Trebuia, pe de-o parte, să fixez o atmosferă care începea deja să pălească ; începuturile „vieţii de student", repetiţiile la mine în mansardă, cele dintîi întîlniri cu Thea. Pe de altă parte, presimţeam că voi renunţa la „marea pasiune" pe care o trăiam atunci şi începeam să mă pregătesc pentru această încercare, pregătind totodată şi pe R., ajutînd-o să înteleagă că cea mai certă dovadă de dragoste pe care i-o dădeam era tocmai aceasta : că mă jertfeam ei, jertfind-o. Subiectul romanului era această dragoste începută prin refuz şi exaltare, împlinindu-se într-un fel de onirică beatitudine şi în cele din urmă sugrumată în numele nimănui ,şi, cei puţin pentru un cititor normal, fără motive şi fără justificare. Autorul romanului era poate mai îndrăgostit în clipa despărţirii decît fusese în ultimele luni. Era exact ce simţeam eu în iarna, aceea, scriind la roman, şi nu.mă îndoiam că.lucrurile se vor petrece întocmai opt-nouă luni mai tîrziu, cînd ştiam că voi pleca din ţară. Mă despărţeam definitiv de R, ştiind, între altele, că, odată plecat, ea va accepta cererea în căsătorie şi va dispărea pentru totdeauna clin „lumea noastră", lumea pe care ne-q. clădisem împreună, şi alături de atîţia alţii, în cei trei ani de studenţie.

Scriam, ca de, obicei, nopţile. Dar eram atît de posedat de acest roman încît aş fi fost în stare să scriu zi şi noapte, fără întrerupere. Cum în mansardă nu puteam fi niciodată sigur că nu voi fi întrerupt de vreun prieten sau de R.; âm rugat un fost coleg de liceu, Marin Popescu, să mă'găzduiască la Clinceni. Părinţii lui aveau acolo un rest de moşie, cu un iaz şi o casă de ţară. într-o diminuată, Marin Popescu m-a dus la Clinceni în cabrioletă. Lrau numai vreo 25 de kilometri şi deşi către sfîrşitul lui ianu-îrie, drumurile erau încă bune. Marin s-a întors după eiL>va ceasuri la Bucureşti şi apr rămas singur. Se făcuse foc

într-o odăița scundă, proaspăt văruită, «unde, în drqptrf ferestrei, mî-am instalat o masă de scris. O femeie îmi aducea de mîncare de două ori pe zi şi-mi iăeea cafea de cîte ori o rugam. M-am apucat de lucru cliiar în după* amiaza aceea şi am continuat să scriu pînă noaptea *Wndxx,* la o lampă cu gaz.

îmi făgăduisem să termin romanul într-o săptămînă. Aveam deja o sută de pagini scrise şi, după socotelile mele, *Gaudearrms* trebuia să aibă vreo **250** de pagini. Douăzeci de pagini de acoperit în optsprezece ceasuri nu mi se părea mult. Dar cu cîț înaintam în scris, cu atît mă apăsa mai greu tristețea. Mi se părea uneori că-mi scriu pe îndelete necrologul „vieții de student", pe care atîta o iubisem, pe care, doar cu vreo doi ani mai înainte, o exaltasem ca pe o existență fabuloasă. Cred că au fost pagini pe care le-am scris cu ochii împăienjeniți de lacrimi : cînd evocam repetițiile corului în mansardă, primele întHni'ri cu R. Aveam sentimentul că toate acestea s-ar fi putut prelungi, dacă n-aş îi hotărît că trebuie să renunț ía ele. Dar, cu orice preț, trebuia să mă eliberez de această nouă rezervă de melancolie, pe care o alcătuiau amintirile vieții studențești şi, în primul rînd, istoria dragostei inele, Trebuia să termin *Gaudeamus* într-o săptămînă. Mă interesa mai puțin eventuala lui publicare, deşi mă gîndeam să-1 prezint unea edituri, împreună cu *Romanul adolescentului Tniop,*

După vreo trei-patru zile a început să ningă şi ninsoarea s-a transformat în viscol, şi a viscolit aşa o zi şi o noapte, fără întrerupere. îmi aduc aminte de troienele cît omul de înalte, pentru că tocmai atunci s-a isprăvit cerneala şi n-a fost chip să ajung în sat, la Clinceni, să-mi cumpăr o altă sticlă. Am început să adaug apă peste reziduurile din călimară şi am scris ultimele capitole, din ce în ce mai scurte şi mai dramatice, cu o cerneală toi mai palidă. Ultimele pagini erau aproape ilizibile. Ond i-am dat manuscrisul să-1 citească, R. m-a întrebat dacă paginile acelea lenam scris cu lacrimi.

Nu ştiu dacă E. a înțeles vreodată ce-a însemnat *Gaudeamus* pentru mine. Bomanul se încheia eu nunta ei şi cu plecarea **mea**; gropul **întreg de „studaiţi* se risipea în**

lumea largă, iar mansarda urma să fie dărîmată puțin timp după aceea ; izvorul amintirilor noastre dispărea astfel pentru totdeauna. în dorința mea de a putea consuma definitiv trecutul şi de a mă putea apăra de prezent, anticipani chiar evenimentul care mi se părea un adevărat sacrilegiu. Căci, nu mă puteam închipui, la Bucureşti, fără mansarda mea din Strada Melodiei. Ştiam că voi lipsi din țară mulți ani, dar eram sigur că voi regăsi la întoarcere mansarda în care crescusem, în care se împlinise misterioasa metamorfoză care transformase, în mai puțin de zece ani, „derbedeul căpitanului", cum îmi spuneau vecinii, în sumbrul autor al lui *Gaudeamus.* în nopțile acelea de la Clinceni anticipam, istovindu-mă parcă într-adins prin această cruzime, dărîmarea casei din Strada Melodiei, care nu avea să se împlinească decît şapte-opt ani mai tîrziu, în 1935.

R. nu mi-a ascuns că, deşi i-a plăcut foarte mult romanul, a întristat-o cumplit. Vorbeam de el Ca de o operă literară, aproape fără raport cu noi. O țineam la curent cu impresiile celorlalți cititori. Nu aveam decît manuscrisul original, dar era un manuscris aproape fără corecturi şi, cu excepția paginilor scrise cu cerneală pâUdă, destul de citeț. L-am dat lui Ionel Teodoreanu, cu speranța că-i va place şi-1 va prezenta Editurii „Cartea Românească". întîlnisem pe Ionel Teodoreanu cu un an înainte. ía Iaşi, şi, deşi publicasem articole destul de rezervate despre ultimele $puă volume din *La Medeleni,* rămăsesem buni prieteni ; îmi dădea semn de viață de cîte ori treburile îl aduceau Ia Bucureşti. După cîteva săptămîni, Ionel Teodoreanu mi-a înapoiat romanul, însoțit de o scurtă, caldă scrisoare. îmi spunea că 1-a citit pe nerăsuflate, aşa cum se bea un pahar cu must. Dar, adăuga, vinul bun, bătrîn, nu se bea ca mustul, ci se soarbe pe îndelete. Lăsa să înțeleagă că romanul meu nu era încă o operă literară, era doar strigătul unui tînăr care suferă din multe şi neînțelese motive. *r*

Evident avea dreptate. Cînd, patru-cinci ani mai tîrziu, am recitit *Gaudeamus,* mi s-a părut totodată liric şi frenetic, pretențios, de o indiscreție timidă, fără grandoare. Dar în acea primăvară a anului 1928, îmbătat şi de

„popularitatea" **pe** care credeam c-o dobîndisern după doi ani de colaborare la „Cuvîntul," m-am prezentat într-o zi lui Meny Toneghin, la Editura „Cartea Românească". L-am privit cu oarecare mirare şi cred că nu m-a iertat pentru asta. Era, **pe** atunci, un tînăr scund, cu părul rar, lipit savant de craniu, cu mişcări lente, pe care le voia solemne, distinse, mai ales cînd îşi privea inelul (evident, o enormă *chevaliere).* Avea, de asemenea, un ac cu perlă înfipt în cravată. I-am arătat manuscrisele celor două romane şi l-am întrebat dacă **e** dispus să le citească, pentru o eventuală publicare. A zîmbit obosit şi mi-a răspuns că Editura „Cartea Românească" nu publică decît autori clasici, ca Mihail Sadoveanu şi alţi cîţiva, sau tineri romancieri de succes, ca Ionel Teodoreanu, dar Xeocamdată Ionel Teodoreanu este singurul tînăr care are succes. A adăugat că publicul nu citeşte literatură românească, preferind romanele străine, că este, deci, inutil să încerc acum. Dar, dacă ţin cu orice preţ, ei ar fi dispus să răsfoiască manuscrisele, asigurîndu-mă totuşi dinainte că n-am nici o şansă să fiu publicat de „Cartea Românească'*.

M-am întors cu manuscrisele acasă şi n-am mai căutat de atunci editor. M-am mulţumit să fac să circule *Gaudeamus* printre prieteni. Am publicat de asemenea un fragment în „Viaţa Literară". Manuscrisele au zăcut apoi în sertare alături de atîtea altele. Ultima oară cînd -mi-a căzut sub ochi *Gaudeamus* a fost prin 1937—1938. îmi aducîncă bine aminte. Erau vreo 220 de pagini scrise cu o grafie clară, senină, pe care n-am mai regăsit-o de atunci. Ultimele zcce-cincisprezece pagini păreau decolorate, ca şi cum ar îi rămas o vară întreagă uitate, undeva, în plin soare. Se mai puteau încă citi, dar cu marc greutate.

VIII
O SCRISOARE A MAHARAJAHULUI DIN KASSIMBAZAR

La începutul lui aprilie 1928 am plecat pentru trei luni la Roma. Scrisesem ataşatului nostru de presă, Theodor Solacolu, rugîndu-1 să-mi găsească o cameră într-o pensiune ieftină. îmi găsise ceva şi mai convenabil : o odaie la o familie, pe Via della Scrofa, unde mi se dădea,numai cafeaua de dimineaţă. Eram deci liber să mănîne unde voiam. Dejunam adesea la Theodor Solacolu şi, de cele mai multe ori, la o *trattoria* de lîngă bibliotecă. Veneau câteodată şi soţii Isopeşcu sau membri de la Şcoala Română din Roma.

Cum voiam să fac foarte multe lucruri deodată, aproape că nu mai dormeam. Ziua mi-o petreceam la Biblioteca Universităţii, seara hoinăream prin oraş, iar noaptea lucram acasă, pregătindu-mi teza de licenţă sau scriind articole pentru „Cuvîntul" şi pentru presa italiană. Pe la miezul nopţii, coboram să mai beau cîteva cafele, care îmi îngăduiau să veghez pînă în zori. Aveam cu mine operele lui Giordano Bruno, editate de Gentile, cîteva volume de Campanella şi tot ce putusem cumpăra în legătură cu filozofia Renaşterii italiene. La Bibliotecă, mă luptam cu ediţia *in folio* a lui Pico della Mirandola, transcriind cît mai multe pasaje. Dar ceream întotdeauna şi alte cărţi şi colecţii de reviste. Citisem, evident, „Leonardo", revista pe care o fondase şi în care debutase Papini. Descoperisem pe Menedez y Pelayo, deşi căzusem la început pe carfea lui de fragedă tinereţe, *La ciencia espcmola,* care

nu mă cucerise. Dar curînd după aceea am dat peste *Ideile estetice, Eterodocşii, Originile romanului,* uriaşe construcţii, fiecare în cinci-şase tomuri, pe care le citeam pe nerăsuflate. Eram uluit de fantastica erudiţie a lui Menedez y Pelayo şi totodată fascinat de claritatea gîndirii lui, de somptuozitatea prozei. Aşa ar fi trebuit să-şi scrie Iorga *Essai de synthese,* îmi spapeum. Ghicisem repede cît de apropiaţi erau „acaşti,<loi giganţi §i eîţ> de asemănătoare poziţia lor în istoria cuiturilor respective. Dar Menedez y Pelayo izbutise sa-şi domine imensele materiale pe care le adunase şi pe el îl luasem de model. Cînd am descoperit că publicase şi un volum de poezii, entuziasmul meu n-a mai cunoscut margini. Am scris, cu veneraţie şi invidie, un lung articol despre el în „Cuvîntul".

Poligrafii mă atrăseseră din adolescenţă. Menedez y Pelayo îmi încurajase incursiunile în literatura spaniolă şi astfel am descoperit tomurile savante ale lui Adolfo TSomliă' y San Martin. Am scris şi despre el un foileton, probabil singurul articol publicat în Eurdpa Orientală asupra acestui enciclopedist. Cît despre Arturo Farineîii, era o veche cunoştinţă. în ultimul an de liceu citisem **cel4** două volume, *La vita e un sogno,* şi de atunci încercasem să mă ţin la curent cu prodigioasa lui producţie, cumpărînd ce puteam şi cerîndu-i restul prin scrisori înflăcărate.

Aşa cum mă apucasem să lucrez la Roma, nu aş fi terminat nimic niciodată din -tot ce începusem. îmi dădeam •se^ma de primejdie, dar ispita era prea puternică: Pentru fevîiaoară *trăiam* într-**o** bibliotecă oecidenfaiă, printre pu~ 'bisaţii inaccesibile la Bucureşti. Aş fi vrut să văd tot, să 'cilesc tot, să transcriu tot. Luam note nrneştire, neîndurindu-mă să las netranscrisă **o** pagină care ştiam că nu-mi va mai cădea sub ochi. Teza mea de licenţă ameninţa să devină o istorie comparată a filozofiei Renaşterii italiene, în dosare speciale adunam o documentaţie suplimentara asupra ermetismului şi ocultismului, alchimiei şi legăturilor cu Orientul. Ce nu plănuiam ? Să traduc îrr româneşte **o** culegere de fragmente din Leonardo da Vinci, să comentez -*Sonetele* lui Michel-Angelo, să alcătuiesc **o** antologie din Pico della Mirandola.

Şi toată această:fişbrâlă .activitate, nu alcătuia decît o parte dir^^enturile melş în bibliotecile romane. îmi com-

pletam în acelaşi timp informaţia despre India, şi în special despre filozofia indiană. Din revista ‚3ilychni»^ aflasem, cu cîţiva ani mai înainte, de călătoria lui Carl<* Formichi şi G. Tucci în India. Cu profesorul de sanscrită Formichi eram în corespondenţă şi primisem de la el cărţi şi articole. Pe Tucci m-am dus să-1 caut la Universitate, dar mi s-a spus că era încă la Dacca, în Bengal, Mi s-a îngăduit să lucrez în Biblioteca Seminarului de Indianistică.

Nu voi uita niciodată acea după-amiază de mai, cînd am deschis *A History of Indim Philosophy* a lui Surendranath Dasgupta. îmi cumpărasem îh iarna aceea cartea lui despre yoga şi ştiam că este cel mai ilustru istoric al filozofiei indiene. Dar încă nu văzusem acest prim volum din ceea ce avea să devină mai tîrziu capodopera lui şi nici nu îndrăznisem s-o comand (costa două guinee). în prefaţă, Dasgupta mărturisea că, fără sprijinul mahăr a j anului Manindra Chandra Nandy, de Kassimbazar, cartea n-ar fi putut apare. Subsidiile acestui mecena i-au îngăduit să studieze cinci ani la Cambridge şi tot el, maharajahul, şi-a asumat cheltuielile de tipar la Cambridge University Press. Dasgupta adăuga că numele maharajahului de Kassimbazar se leagă de trate operele de cultură şi educaţie din Bengal. Cu emoţie am copiat numele şi adresa maharajahului ; apoi, chiar acolo pe loc, am început o scrisoare în franţuzeşte, li spuneam că îmi pregătesc teza de licenţă cu un subiect din filozofia Renaş* terii, dar că sînt tot mai mult interesat de filozofia indiană, şi că aş vrea să vin la Calcutta să lucrez doi ani cu S. Dasgupta. Eram dispus să trăiesc cît de modest, aşa cum trăieşte un student indian, şi-1 întrebam dacă; odată ajuns la Calcutta, aş putea obţine o bursă de studii de la el. Noaptea, acasă, am transcris scrisoarea şi am expediat-o a doua zi.

Nu mă îndoiesc că viaţa mea ar fi fost alta fără această scrisoare. Ştiam că cel mai bun loc pentru a învăţa sans* cri ta şi a studia filozofia indiană era o universitate din India, dar nu îndrăzneam să sper că voi ajunge atît de repede acolo. îmi spuneam că, probabil, voi obţine o bursa pentru una din universităţile apusene, ia acest caz, îmi propuneam să studiez filozofia comparată. De aceea eap*

cetările mele de filozofia Renaşterii nu mi se păreau fără rost. Ele trebuiau completate, mai tîrziu, cu un studiu temeinic al filozofiei orientale. Mi se părea că ştiu destul asupra originilor gîndirii greceşti şi presocraticilor şi îmi propuneam să mă apuc într-o zi să "studiez îndeaproape pe clasici. Cam aşa îmi prevedeam pe atunci următorii cinci-şase ani de studii : filozofia comparată trebuia să pregătească cercetările de istorie comparată ă religiilor. De aceea mă interesa mai puţin filozofia de după Renaştere. Pentru ce urmăream eu, Giordano Bruno şi Campanella erau mai preţioşi ca Descartes său Kant. Toate aceste planuri, şi chiar orientarea generală a studiilor, aveau să fie răsturnate de răspunsul maharajahului. Dar răspunsul nu va sosi decît după aproape trei luni. Aveam să-1 primesc într-o dimineaţă de vară, în Strada Melodiei, cînd aproape pierdusem nădejdea că va mai sosi.

Uneori, serile, mă întîlneam cu cîţiva studenţi romani şi ne duceam să petrecem la „Bibliotecă" sau la vreo *trattoria* din Trastevere. Ne întorceam spre casă cîntînd. Zadarnic mă opream la ultimele baruri încă deschise, ca să beau cafele. Ajuns în camera mea caldă din Via della Scrofa, mă luptam anevoie cu somnul.

Pe la mijlocul lui iunie, m-am hotărît să mă întorc. Trebuia să ajung la Bucureşti înainte de sfîrşitul lunii, ca să-mi iau ultimele examene. Am avut şi neplăcuta surpriză să nu prirhesc leafa de la-„Cuvîntul". Titus Enacovici muoise de curînd şi gazeta, al cărei director devenise acum Nae Ionescu, se lupta cu greutăţi financiare tot mai mari. De acasă mi-au trimis un mandat care mi-a permis să-mi plătesc biletul de vapor de ia-Napoli la Constanţinopole. Consulul nostru îmi dăduse o scrisoare către eolegul lui din Stambul, asigurîndur-mă că voi primi acolo un bilet gratuit pe un vapor românesc. Cu mare greutate am reuşit să-mi încarc notele, manuscrisele şi cărţile în două geamantana Din teza de licenţă nu scrisesem decît fragmente; multe din ele vor fi lăsate la o parte la redaetarea definitivă, cînd a trebuit să-mi restrîng expunerea la numai trei gîriditori. O bună parte din materialul

adunat nu l-am folosit niciodată. Acele sute de pagjLni, in care transcrisesem şi rezumasem texte rare, îşi vor găsi curînd locul, alături de alte manuscrise, într-unui din rafturile bibliotecii ,cu geamuri pe care mi-o dăruise tata.

Am revăzut Napoli, dar nu şi pe Macchioro. M-am îmbarcat a doua zi pe un vapor italian. Rămîneam cît puteam mai mult pe punte, citind *La conscienza di Zeno* a iui Italo Svevo. Dar nopţile, înăbuşitoare, în pîntecul vaporului, unde se aflau cabinele de clasa a LII-a, mi se păreau nesfîrşiţe. îmi rămăseseră destui bani ca să-mi pot îngădui să stau două zile la Atena. Am tras la un fel de han, unde plăteam nimica toată şi mîncam uneori^ pentru că preţurile erau derizorii. Chiar după aproape trei luni de Italia, Atena m-a răscolit pînă în adîncuri. în faţa Parthenonului rn-am trezit deodată că-mi vine să plîng şi, de ruşine, m-am plecat repede şi-am început să caut în jurul meu, ca şi cum aş fi pierdut ceva. Am descoperit o floricică măruntă, cît bobul de linte, de un-albastru-pal, decolorat — şi am smuls-o cu emoţie, am presat-o în carnet, hotărît să nu mă despart niciodată de ea. Şi astfel am putut privi înseninat Parthenonul.

De la Pireu am luat un vapor grecesc pînă la Constantinopole, unde am rămas trei zile. Şi aici încîntarea mea n-a mai cunoscut margini. Umblam toată ziua şi de cîte ori îmi odihneam privirile pe Cornul de Aur, îmi făgăduiam să nu mai scriu impresii de călătorie. în bazarul de la Stambul, am simţit cum îmi bate inima. îmi va răspunde maharajahul ? Aproape că-mi era frică să sper. Simţeam că Orientul reprezintă pentru mine mai mult decît un peisaj de basm sau obiect de studiu, o parte a lumii care merită să fie cunoscută pentru istoria ei secretă sau pentru măreţia creaţiilor ei spirituale. O tulbure atracţie, în care parcă mi-aş fi ghicit ursita, o vrajă neînţeleasă care se răspîndea de te mirai uncie ; un minaret descoperit pe neaşteptate, la capătul uliţei, un colţ de umbră sub un zid vechi, cerul întrevăzut printre chiparoşi.

Consulul nostru mi-a făcut rost de un bilet gratuit pe unul din vasele româneşti şi, într-o dimineaţă glorioasă de la sfîrşitul lui iunie, am ajuns la Constanţa. Mi-am transportat cu greutate cele două geamantane pînă la gară.

îmi mai rămăseseră bani pentru un bilet şi pentru o masă, M-am mulţumit cu un ceai cu pîine, că să pot lua o birjă la Bucureşti.

Vara aceea, ultima **vară a studenţiei mele^ bucuj^eşU^e,** mi-a rămas **în** amintire ca **un interval fabulos. Mi-am** luat fără mare greutate ultimele **examene,** dar mi-**a** fost peste putinţă să termin teză **de** licenţă. ***Am*** amlnat-o deci pentru toamnă. R„ dimpotrivă, reuşise să-şi ia* licenţa şi făcuse cerere la Minister pentru un post **de** profesoară. Trăiam acum amîndoi ea într-**un** fel de vis, terorizaţi ca nu cumva să ne trezească cineva, amihtmduHtie că zarurile fuseseră aruncate mai demult, că totul era definitiv încheiat. Uneori, parcă ne întrebam din-priviri de ce tre*huie* să se întîmple astfel —, dar nici unul din noi nu îndrăznea să caute un răspuns.

L-am convins uşor pe Nae Ionescu de necesitatea călătoriei în India. Nu se putea altfel, cu un profesor care ne îndemna să mergem întotdeauna la sursă, să nu ne mulţumim cu „cărţi despre", să citim, de cîte ori putem, un text original. Dîndu-şi seama de interesul meu sincer şi continuu pentru Orient, în special pentru India, Nae Ionescu îmi repeta de cîte ori avea prilejul că nicăieri nu înţelegi mai bine o filozofie decît acolo unde s-a plămădit ea. în India, bunăoară, adăuga el, poţi vedea cum se poartă şi cum umblă pe stradă un om care nu crede în realitatea ontologică a lumii.

în vara aceea, Nae Ionescu a dus aproape singur pe umeri „Cuvîntul". Rămăseseră foarte puţini redactori şi cum lefurile nu mai erau plătite decît întîmplător şi parţial, şi aceşti puţini redactori nu-şi mai scriau cu regularitate articolele. Au fost zile cînd Profesorul scria aproape în întregime pagina întîi a ziarului, semnînd **cţ** diferite nume şi pseudonime. Uneori, semna chiar cu numele redactorului care neglijase să-şi trimită manuscrisul. îmi amintesc ce-mi spunea Perpessicius : că, deschizînd odată ^Cuyîntul", s-a mirat văzmdu-şi numele în dreptul, unui articol pe care ştia bine că nu-1 scrisese. A rămas uimit ciţih^ii-l : parcă l-ar fi scrisei!...

Deşi fără,mari speranţe să-mi încasez chenzinele,, con? tinuam şâ a^uc săptămînal cele două foiletoane şi uneori chiar alţe articole. La orlee ora äş *ii* trecut pe Ia. redacţie^ iî găseam pe Nae Ionescu acolo aplecat la biroul lui, scriind, ^.păstrase zîmbetul, seninătatea şl umorul, deşi slăbise şTanfcte,întotdeauna obosIL Cînd, după o săptămînă petrecută în Bucegî, la sfîrşitul Iui Iulie, m-şm dus să-I văd, nai-a lăudat obrazul odihnit,şi ars de soare. „Tare m-aş gşşezl şi eu **o** zi Ia munte mi-a spus. M^m coşcovit de toţ> tot buchisind Ia gazeta £st^.*

Mă întîlneam adesea cu Stelian Mateescu, Paul Steria% rMireea Vulcănescu şi. Sandu Tudor. Plănuiam împreuna o revistă de filozofie religioasă, căreia Sandu Tudor JL găsise titlul ; „Duh şi slovă". Reviata trebuit , să înlocuiască şi să continue cele două caiete din „Logos" pe care. Ie publicase Nae ionescu în limba franceză, cu colaborarea cîtorva teologi ruşi, refugiaţi în Germania şi la Paris* Îa JLogo^" tipar sem primele mele studii scrise (prosl) în franţuzeşte: lungul articol critic despre misterele greco>-orientale şi orfism şi *J^a, vision chretienne .d'Ernesto Buonaiuti".* Dar numai după două caiete, „Logos" îşi încetase apariţia.; Mircea, Vulcănescu şi Sandu Tudor socoteau că e de datoria noastră să reluăm această iniţiativă, pubiieînd o revistă în limba română şi adresîndu-ne în special tineretului. Primulnumăr trebuia şă apară în preajma Crăciunului. Mie îmi căzuse în sarcină să prezint structura filozofiilor magice şi să arăt în ce măsură magia constituia una din cele mai mari ispite ale spiritului. Stelian Mateescu trebuia să demonstreze invaliditatea filozofiei magice, iar Mircea Vulcănescu să prezinte caracterele specifice ale experienţei religioase creştine. Nu ştiu dacă ceilalţi colaboratori şi-au trimis la timp articolele. Eu am izţmtît să-i termin pe ăl meu la începutul lui decembrie, pe vaporul„Hakone Maru", înainte ele a ajunge în Cey^ Jop. ÎI intitulasem *Faptul magic* şi l-am expediat lui Mircea .Vulc^esw$Ln Colombo^ D^r „Duh şi slovă" n-a mai apărut şi acel text* care' nu era lipsit de interes s-a rătăcit printre "hîrtiile lui.Mircea Vulcănescu şi nu i-am niaţii dat de urmă.

* Prin Mihaii Ppiihroniade^ colegul meu dş la „Şpiru ţlaret", cunoscusem pe. Ionel Jianu.şd pe Petru Comarnescu,

Jianu se întorsese de eurînd de la Paris şi, pentru că îl interesa filozofia religioasă, ne-am împrietenit repede. Era pe atunci un tînăr înalt, slab, timid, nemîngîiat că părăsise Parisul. Cornarnescu se făcuse repede cunoscut prin cronicile din săptămînalul „Lumea", semnate „Pan Cercetătorul", în care discuta expoziţii de pictură, concerte, conferinţe, cărţi. Avea de pe atunci o marfc iişurlnţă la scris, fiind în stare să scrie cîteva articole într-o după-amiază, uneori chiar despre aceeaşi piesă de teatru sau aceeaşi carte. Cu Mihail Polihroniade mă împrietenisem în ultimii ani de liceu. Aveam acelaşi drum spre casă şi ne întorceam întotdeauna împreună, discutînd. încă din liceu, Polihroniade era pasionat de politică şi publicase cronici de politică externă în ziarul conservator „Epoca", în primii doi ani de universitate ne vedeam mai rar. Dar acum. în 1928, datorită mai ales noilor prieteni, regăsisem ritmul din liceu. Şi în acest grup îşi făcea loc ideea unei reviste. Era vorba de o serie de caiete trimestriale, în care să se discute toate marile probleme care interesau tineretul, atît la noi cît şi în Occident. Spre deosebire de „Duh şi slovă", care se limita la religie şi filozofie, caietele „Acţiune şi Reacţiune" trebuiau să ţină seama de toate ideologiile şi curentele politice şi culturale care se impuseseră după război. Iarăşi spre deosebire de „Duh şi slovă", primele caiete din „Acţiune şi Reacţiune" au văzut lumina tiparului, deşi aproape doi ani mai tîrziu. Principalii colaboratori erau Petru Cornarnescu, Polihroniade şi Ionel Jianu.

Intr-o dimineaţă de august am primit un plic cu timbru indian. L-am deschis înfrigurat. îmi scria maharajahul Manindra Chandra Nandy din Kassimbazar. Mă felicita pentru hotărîrea mea de a studia filozofia indiană cu Su* rendranath Dasgupta, dar adăuga că doi ani hu sînt de ajuns. îmi trebuiau cel puţin cinci ani ca să pot învăţa limba sanscrită şi pătrunde în tainele filozofiei indiene. El era dispus să-mi acorde o bursă pe cinci ani. Dar pentru că nu credea cu putinţă ca un european să ducă viaţa studenţilor indieni, mă întreba de cît aş avea nevoie lunar.

Am citit şi recitit scrisoarea ca într-un vis. Apoi am alergat să-i dau marnei marea veste. în aceeaşi seară arh răspuns maharajahuîui, asigurîndu-1 că sînt bucuros să rămîn cinci ani lîngă Dasgupta, la Calcutta. în ceea ce priveşte suma de care aveam nevoie lunar, îl lăsam pe el s-o hotărască. Am recopiat scrisoarea cu mare grijă, căci mîna îmi tremura de emoţie. Şi am adormit foarte tîrziu, hărţuit de planuri şi întrebări : cît va costa oare vaporul pînă in India ? Şi pe unde am să trec ? Să mă duc la Bombay şi să traversez apoi India cu trenul, sau să aştept un vapor care să înconjoare subcontinentul şi să mă lase la Calcutta ?

Informat de marea veste a doua zi Nae Ionescu mi-a spus că, pînă la toamnă, lucrurile ***trebuie*** să se schimbe si, „Cuvîntul" fiind salvat, mă va putea ajuta, contribuind ia cheltuielile călătoriei. Se gîndea, evident, la guvernul naţional-ţărănesc pe care-1 cerea „Cuvîntul", aşa cum îl cerea o bună parte din ţară, şi care nu mai putea fi înlăturat. Dar, pînă atunci, „Cuvîntul" supravieţuia aproape prin miracol, datorită devotamentului redactorilor şi voinţei de oţel a lui Nae Ionescu.

Către sfîrşitul lui august m-am dus pentru o săptămînă la Bran, la vila familiei Puşcariu. Ne-am adunat acolo aproape toţi cei care ne împrietenisem în ultimii ani de liceu : Radu Bossie, Petre Viforeanu, Dinu Sighireanu, Haig Acterian şi alţi cîţiva. Aproape toţi ne aflam în pragul licenţei şi ne pregăteam să plecăm pentru doctorat în străinătate — ei la Paris, iar eu, speram, în India. A fost un prilej să ne amintim de începuturile prieteniei noastre în liceu şi mai ales de pronosticurile pe care fiecare din noi le făcuseră, cu vreo cinci-şase ani mai înainte, despre eeilalţi. Ne-am mărturisit ele asemenea „idealul" pe care ni-1 fixaserăm în viaţă şi ne-am făgăduit să ne reîntîlnim, tot ia Bran, în cea dintîi vară cînd ne vom reîntoarce din străinătate, şi apoi, din cinci în cinci ani, ca să vedem în ce măsură ne-am ţinut de cuvînt.

De curînd începusem să-mi ţin *Jurnalul.* De data aceasta, nu mai rămîneam, ca în liceu, ceasuri întregi în faţa caietului, scriind tot ce-mi trecea prin minte, analizîndu-mă, lamentîndu-mă. Erauînsemnări scurte, amauunte. care mi se păreau semnificative pentru mai tîrziu,

idei şi observaţii în legătură cu ideile pe care le plănuiam. Dar, înainte <^ toate, era uri jurnal, personaj, scris exclusiv pentru, kiţne, ***Nu*** şovâiani în faţa nici unei indiscreţii, deşi îmi fkopuneam sa jrup din cînd în cînd anumite pagini, mai ales daca aş fl bknuit eă ar putea cădea sub ochii altcuiva. Cu cîteva întreruperi, am continuat acel ***Jurnal*** pînă în ziua de azi. Prima pagina am rupt-o în acel sfîrşit de vară, la Bran. Probabil, după cfe bunul meu prieten Radu Bossie apucase s-o citească.

în octombrie m-am hotărît să pun punct ia teză. Altminteri, lucrarea ameninţa să nu se mai încheie niciodată. Au citit-o P. P.Negulesra şi Mircea Fiorian şi, ***pu%m*** timp în urmă, eram licenţiat în filozofie. Dar n-am mai avut răgaz să mă bucur că scăpasem de această povară. Săptămînile care s-au scurs pînă la plecarea în India an fost, poate, cele mai dramatice* **R.** fusese numită profesoară la liceul din Strehaia, de unde îmi trimitea zilnic scrisori deznădăjduite, îi răspundeam şi eu, tot zilnic, fără să înţeleg de ce-i scriu cu atîta înverşunare ~~ pentru că iremediabilul se împlinise. Ea se logodise cu ofiţerul de marină care 6 ceruse **în** căsătorie deja cu doi ani înainte, iar eu primisem a doua scrisoare de la maharajah, asîgurîndu-mă că voi avea bursa îndată ce voi ajunge la Calcutta. Pe de altă parte, S.N, Dasgupta îmi scrisese că acceptă bucuros să supravegheze studiile mele de filozofie indiană şi teza de doctorat despre yoga. Nu-mi rămăsese altceva de făcut deeît să obţin viza engleză pentru India şi să caut un vapor convenabil. Dar, în 1928, lucrurile acestea nu erau chiar atît de simple pentru un român. N-am putut obţine viza engleză deeît cu o scrisoare de recomandaţie de la Sir John Woodroffe (care, mai ales sub pseudonimul Arthur Avalon, revelase tantrismul lumii occidentale) şi după ce am arătat că posed q sută de lire sterline.

Şi totuşi lucrurile ar fi tărăgănat încă multe săptămîni, dacă Mircea Vulcănescu n-ar fi descoperit că la începutul lui decembrie are loc la Poonamaîee, lîngă Madras* Congresul yjULC.A^ la care evident, fusese invitai şi Şpmânia. Şe întîmpla că Mircea Vulcănescu. ex-ă secr^ţă^ i-ul şepţiei româneşti a Y.M.CĂ. şi, pentru că el nu ^ rticipa la Congres, m-a delegat |pe, mine. în faţa hîrţiex dfi-' cîăle care îmi confirma' ckle|afia, consulul britanic s-a încţfriat şi mi-a acordat o viza pe trei luni. (Dar, în India, timp de trei ani, nu m-a mai întrebat nimeni de validitatea'vizei.) Delegaţia la Congresul de la Poonamaîee mă silise însă să-mi modific itinerariul. Trebuia să iau din figipt, un vapor care să mă ducă în Ceylon, iar de acolo să călătoresc cu trenul pînă la Mădras.

Tot atît de greti a fost să găsesc cele o siită de lire sterline. Sperasem să pot recUpera o parte din salariul meu de la „Cuvîntul" şi poate chiar şă obţin un avans important, dar situaţia financiară a ziarului nu se îmbunătăţise, în cele din urmă, suma mi-a împrumutat-o unchiul Mitache. . ' *

Apoi, deodată, în noiembrie, lucrurile s-au precipitat. Iuliu Maniu a fost chemat să formeze guvernul. Era, într-un. anumit fel, „revoluţia".pe care o ceruse şi o pregătise Nae Ionescu prin „Cuvîntul". Redacţia întreagă trăia euforia victoriei. Dar eu aproape nu mai aveam timp să mai trec pe la redacţie să iau parte la bucuria generală, R. a mai venit încă o dată să mă vadă. Aproape că rrii-a fost"teamă că voi renunţa la tot, îi voi smulge inelul de logodnă din deget şi-1 voi zvîrli (aşa cum în *Gaudeamus* făcuse ea odată) şi vom pleca undeva, împreună, fără pla» nuri şi fără jurăminte.

Totuşi nopţile, rămas singur în mansardă, mă trezeam. Aici, îmi spuneam, cel puţin *deocamdată,* nu mai am nimic de făcut. Deschideam cărţile de filozofie indiană, volumele de impresii de călătorie din Orient pe care le adunasem şi mă lăsam dus de gînduri. India mă fascinase, mă atrăgea ca o taină în care parcă mi-aş fi presimţit desttnul. Trebuia în price chip să mă rup de toţi şi toate şi să ajung acolo/Bimţe^îş că, într-un anumit fel, era o rupere înainte de vr£me. ibin £oat£ munca mea de trei ani nu se. alesese nimic. Nu izbutisem Să public romanele; Nichifor Crainic îmi făgăEuise^ă tipăţească *Uinârariul Spiritual* în CQÎeşţia ^Cartea 1?reii}ii''* .^artnianuşcri^ul zăcea uiţ^In-^ tr~-un sertar (şi puţin timp. *fff* urma şe, va pierde,defi$îtiv) ;

voisem să adun într-un volum — pe care îl intitulasem *Walkirii în bibliotecă — o* seamă din foiletoanele apărute în „Cuvîntul" : voisem de asemenea, să pregătesc un volum de nuvele, un altul de eseuri cu *Apologia vif**Uitaţii*** în frunte). Dacă aş mai fi rămas cîteva luni, poate că măcar unele din proiectele acestea s-ar fi realizat/Ştiam că, plecînd în India, toate lucrările acefetea vor rămîne înmprmîntate, aşa cum rămăseseră dosarele despre filozofia Renaşterii. Dar, pe de altă parte, ştiam că dacă nu mă rup de tot şi de toate — de R., de „Cuvîntul", de „operele" mele, împlinite sau încă în gestaţie —, că dacă nu mă rup *acum,* cînd despărţirile mă sîngerau, secătuindu-mă, nu voi mai înfrunta la timp taina care mă aştepta undeva în India, taina aceea de c$re nu ştiam nimic altceva decît că se afla acolo ca s-o descifrez eu, şi că, ciescifrînd-o, îmi voi revela totodată misterul propriei mele existenţe, voi descoperi, în cele din urmă, cine sînt şi ce sînt aşa cum îmi place să fiu, de ce mi s-au întîmplat toate cîte mi se întîmplaseră, de ce m-au pasionat pe rînd substanţele, plantele, insectele, literaturile, filozofiile, religiile, cum am ajuns de la jocul de oină pe maidanul Primăriei la problemele care mă munceau acum.

Cu cîteva zile înainte de plecare, am început să-mi îngrop caietele *Jurnalului* din adolescenţă sau maldărele de cărţi, care nu mai aveau loc înşiruite în rafturi şi pe care le depozitam unele peste altele, ca într-o ladă, în biblioteca cu geamuri. Majoritatea celorlalte manuscrise se aflau în lada de campanie în care le adunasem încă din liceu şi pe care, împreună cu alte lădiţe pline 'cu note şi scrisori, o transportasem în pod. îmi opream din cînd în cînd ochii pe vreun manuscris sau vreo scrisoare, de a căror existenţă aproape uitasem. Aşa am regăsit şi răsfoit, cred pentru ultima oară, caietul în care, în liceu, compilasem o istorie a descifrării hieroglifelor.

Apoi, într-o dimineaţă, am aflat că trebuie să plec a doua zi. Obţinusem un bilet gratuit pe un vapor românesc pentru Alexandria şi vaporul pleca a doua zi, 20 noiembrie. Am dat de veste prietenilor şi mi-am făcut bagajele. în două valize mi-âm adunat cîteva cămăşi, albituri, cărţile lui Dasgupta şi *Jurnalul* început în vară. Valîzele erau mici, destul de uşoare, şi le puteam purta timp îndelungat fără să obosesc. De altfel, le-am tot purtat, singur, pînă în ziua cînd, la Calcutta, m-am instalat în pensiunea doamnei Perris, în 82 Ripon Street.

Nu mai mi-aduc aminte ce fel de zi a fost 20 noiembrie, dacă a fost mohorîtă sau luminoasă. Cu o seară mai înainte îmi luasem rămas bun de la Nae Ionescu. Mă asigurase că în cursul iernii voi obţine o bursă de studii din partea guvernului român. De mama şi de Nicu m-am despărţit acasă. La gară m-au însoţit numai tata şi Corina. Corina era acum în ultima clasă de liceu şi speram că în curînd se va instala în locul meu în mansardă. Pe peron mă aşteptau cîţiva prieteni : Radu Bossie, Haig Acterian, Ionel Jianu, Polihroniade. Ceilalţi erau deja plecaţi la Paris. Ionel Jianu îmi adusese o cutie mare de ţigări şi cartea lui Jaques Riviere, cu o caldă dedicaţie. Acum, pe peron, îmi spunea încă o dată cît de mult mă admiră pentru curajul meu de „a pleca în marea aventură".

Timpul trecea anevoie. Dar, în cele din urmă, am auzit semnalul de plecare şi trenul a început să se desprindă lin de pe peron.

PARTEA A DOUA

India la douăzeci de ani

IX

D£N HIPON STREET. LA BHQWANIPORE

N-am uitat încă acei amurg de decembrie 1931, **în** portul Bombay. Aşteptam, pe punte, să se desprindă va*-porul de chei. Dar cînd am văzut cum încep să se depărteze luminile oraşului, n-ain mai putut rezista şi am coborit în cabină* Q împărţeam cil doi studenţi ihdiem, dar ştiam că, cel. puţin»' pentrti. a jumătate de ceas,, voi **fi** singur. **Cine** arar fi îriduratf să se închidă în cabină, chiar **acuin^ la** căderea serii; cind vaporul străbătea încet.golful I^iafeaj?

Mă despărţeam de India împotriva voinţei **mele, şi** acceptasem să mă despart numai pentru că îmi făgăduisem: să mă întorc^ îr^ţr-uo anwio^ după **ce**-mi' voi **fi** făcut serviciul miffiar. Mă faotărîse să mă întorc **o*** scrisoare **patetică** a tatei. Văsrînd că, **în** ultiimuiL tirnp, **le** tot vorbeam **ÎJK** scrisorile **mde** de planuri şi proiecte care mi-ar **li** luat **încă** mulţi ani, tata **nis mai** ceruse la Statul Major **amfotasea** ser\ˈiciuiui **mMite** pentru studhv aşa **cum o** făcuse de trei **ori pftnă** atunei. Iar? *m* toamna anului **1931 primisem.** Sa **Calcutta, o»** lungă secisoare, în care mă implora să mă iiitarc ; pentru că, neprezenttodu-**mă** la **încorporare,** voi **fi** dat cfezertew, **şi** asta **era cea mai gpavă dezonoare- pe «are- o» putea** cunoaşte **un** ***fmt*** ofiţer. ***Evi*-**dknt, a **tirelcmit** să **mă** supune

C3t de *schimbate* mă întorceam, **după aceşti trei** anii de **viaţă** mdiană,. nu aveam să-rai **efau seama decât odată**

ajuns în țară. Nu mai eram de mult tînărul care debarcase într-o dimineață de noiembrie în Alexandria, cu două valize în mînă, şi plecase **la** întîmplare, pe cheiuri, să caute un vapor care să-l ducă în India. Parcă o viață întreagă mă despărțea de acea săptămînă petrecută în Alexandria, Cairo şi Port-Said. Mă amuzau acum, dar mă şi umileau, naivitatea şi entuziasmul cu care mă apropiasem de piramide cocoțat pe o cămilă, emoția cu care mă avîntasem, în prima mea noapte **la** Cairo, în cartierele populare, mîndria cu care, la Port-Said, priveam din şalupă vaporul „Hakone Maru", care avea să mă ducă în Ceylon. In zilele petrecute pe vapor încercasem să mă deprind cu englezeasca şi scrisesem cele dintîi „impresii de călătorie" : Egiptul, Marea Roşie, Oceanul Indian. Mă împrietenisem cu un tînăr romancier japonez, care se pretindea nihilist, şi cu Bhimi Chanda, un indian din Gujerat, cu care aveam şă călătoresc de **la** Colombo pînă la Madras.

Ceylonul m-**a** cucerit încă înainte de a-l cunoaşte. încă nu n£ apropiasem bine de țărm, şi mă îmbătaseră mirosurile tari şi aromate ale junglei. Dar de-abia după ce am văzut Kandy şi Anuradhapura, am avut cu adevărat revelația junglei; înfiorata teamă şi exaltare în fața cataractelor de sevă proaspătă, **a** desfrînării şi cruzimii vegetale. Miliarde de plante strivite şi îngropate de vii sub trunchiuri pe jumătate putrezite, sub ferigi şi licheni uriaşi, zbătîndu-se să-şi facă loc printre ciuperci, muşchi de toate culorile şi pînze de păianjeni. Amintirile acelei săptămîni în Ceylon şi ale primelor zile în sudul Indiei m-au urmărit multă vreme. Am pătruns în India prin punctul cel mai de sud **al** peninsulei, la Danushkodi, şi am înnoptat în Rameshvaram, în casa unui brahman, Ramchandra Gangadhar. Emoțiile celei dintîi găzduiri indiene ; tulburarea cu care m-am apropiat de marele, faimosul templu din Rameshvaram ; gloria lui sălbatică, inumană, care m-**a** strivit. în tren spre Madura, am avut norocul să cunoaştem, Bhimi Chanda şi cu mine, un tînăr care ne-**a** poftit să tragem în casa fratelui său, negustor. A doua zi, gazda ne-a călăuzit în uriaşul templu al zeiței Minakshi, unde am văzut cei dintîi elefanți sacri, şi ne-a arătat palatul ultimului rege, Tirumal Nayak. Am plecat

apoi spre Madras, unde am petrecut cîteva zile în casş misiunii suedeze, şi de Crăciun am ajuns la Poonamaîee. Aici, într-un vechi cantonament militar abandonat, se ținea Congresul Internațional al Y.M.C.A.

Despre toate aceste descoperiri şi înlîlniri scrisesem pagini grăbite şi entuziaste, pe care le expediasem eu regularitate ziarului .„Cuvîntul'*. Dar, de mult,'.aceste, prime' experiențe indiene fuseseră împinse adine în trecut, într-un timp care acum mi se părea fabulos : timpul naivităților şi al ignorantelor mele, cînd vorbeam prost englezeşte şi nu înțelegeam deloc liindustani, cînd abia silabiseam sanscrita şi nu descoperisem frumusețea sculpturii Indiei meridionale ; timpul cînd îmi purtam cele două geamantane şi călătoream în vagoane supraîncărcate de clasa a III-a, fiind, probabil, pe atunci, singurul european care se încumetase într-o asemenea aventură. Din tabăra de ia Poonamaîee îmi aduceam aminte de liliecii pe care îi auzeam, noaptea, zbătîndu-se în odaia alăturată ; de focurile în jurul cărora cîntau şi dansau, pe rînd, tineri din toate părțile lumii ; de un român american, misionar baptist stabilit de 15 ani în Rangoon, care mă convinsese că ar trebui să cîntăm şi noi cîteva eînteee naționale, dar el nu-şi mai amintea decît „Pe-al nostru steag e scris unire". Nu mai mă gîndisem de mult la „experiențele" mele din India de sud ; poate, de cînd le evocasem sumar, în vara anului 1929, scriind primele capitole din *Isabel şi Apele Diavolului.*

Călătoria începută la 20 noiembrie nu s-a sfîrşit decît şase săptămîni mai tîrziu, la Calcutta, cînd m-am instalat în pensiunea doamnei Perris, în 82 Ripon Street. Pensiunea mi-a sugerat-o Dasgupta. îl întîlnisem din întîmplare, la Adyar, la biblioteca Societății Teosofice. Venise acolo ca să cerceteze anumite manuscrise sanscrite, de care avea nevoie pentru al treilea volum din *A History of Indian Philosophy.* Avea, pe atunci, vreo 45 de ani; era scund, aproape gros, şi figura rotundă îi era luminată de un mare zîmbet. Cînd am descins într-o dimineață la Calcutta, după două zile şi două nopți de tren, m-am suit într-un taxi şi am cerut şoferului să mă ducă la un hotel. Dar, după ce am aflat că prețul camerei era 20 de rupii pe zi, m-am reîntors în taxi şi i-am dat şofe-

nihii adresa Iui Dasgupta. Am traversat o bună parte *ăm* oraş casă ajung în Bhowanipore» în cartierul curat indian, unde mi-ar fi plăcut să locuiesc, şi unde, de altfel, aveam să mă instalez mai tîrziu. Dar Dasgupta m-a asigurat că, cel puţin la început, îmi va Ii greu să mă deprind cu viaţa bengaleză şi m-a sfătuit să locuiesc într-o pensiune an-gîo-indîană. Chiar în acea seară, un văr de-al lui m-a condus în cartierul Park Street, unde ştia că există o seama de ***bmrilmg-fttMseB.*** M a întrebat de preţ pe doamna Perris şi tot el a decis că era convenabil: 90 de rupii pe lună, masă şi casă.

Era o clădire mare, cu etaj, înconjurată de o curte şi o grădină, care, la început, mi s-a părut enormă. Avea un hol vast, care servea şi de sufragerie, şi în care se aflau un pian şi multe fotolii şi canapele. La dreapta şi la stînga holului se deschideau cîte trei camere mari, cu ferestrele către grădină. în camera mea mai dormeau încă trei tineri : cei doi băieţi ai doamnei Perris şi un anglo-indian din Goa, pe care-I chema Lobo. Ca să mă instalez, trebuia doar să-mi aduc patul şi o masă de lucru. Mi-am cumpărat a doua zi un pat de campanie, prevăzut, în cele patru colţuri, cu bastoane de care serile atîrnam pînza care trebuia să mă apere de ţînţari. Masa de lucru mi-a găsit-o doamna Perris. Spre uimirea tuturor, rămîneam uneori toată ziua şi o bună parte din noapte la această masă de lucru. Căci tot Dasgupta îmi indicase ce manuale şi ce dicţionar sanscrit să-mi cumpăr, adăugind că trebuie să mă pun serios pe învăţat, ca să pot ajunge din urmă studenţii lui bengalezi.

Poate nici Dasgupta nu bănuise cît de orbeşte aveam să-i urmez sfatul. După obiceiul meu, m-am concentrat exclusiv asupra gramaticii sanscrite şi asupra filozofiei indiene. învăţam cîteva ceasuri din manualul de sanscrită, apoi studiam un text filozofic indian in traducere engleză şi mă întorceam din nou la gramatica sanscrită. Nu mai citeam nimic altceva. Asta a durat vreo trei-patru luni, pînă ce am simţit că încep să mă orientez în ceea ce mi se părea pe atunci labirintul gramaticii sanscrite, îmi întrerupeam lucrul, pentru cîteva ceasuri, la căderea nopţii, cînd plecam să mă plimb prin cartierele indigene, Şi, evident, urmam cu regularitate prelegerile lui Dats-

gupta la Universitate. **Eram** singurul european, şi pmtra mine Dasgupta şi-a ţinut aproape **doi ani** cursurâe^ **îa** englezeşte. **în** iarna aceea, conferenţia despre Vecfeanta pcst-shankariană şi despre filozaof**ia Samkhya. Eram vreo** 10—12 studenţi şi **o** singură studentă, pasionată **de Ver danta.** Dasgupta citea un fragment, de cele **mai** multe **ori** îl rostea pe dinafară, foarte repede, închizînd **ochii,** apoi îl traducea, îl comenta şi **ne** întreba, pe rînd, dacă am în*-ţeles. **îmi** plăcea atît de mult ce **ne** explica Dasgupta şi luam atît de multe note, încît răspundeam întotdeauna că înţeleg.

Descinsesem în Bengal în cel mai frumos anotimp. Regăseam în fiecare dimineaţă acelaşi cer adine albastru, acelaşi soare fraged şi blînd. N-^am văzut primii **nori** decît aproape patru luni mai tîrziu,. în preajma musonului. Şi pînă în martie nu m-am **plîns** de căldură. Cînd plecam, serile, să mă plimb, trebuia să-**mi** îmbrac haina.

în iarna aceea, pensiunea doamnei Perris a cunoscut perioada ei de glorie. **în** afară de mine şi de Lobo, se mai aflau doi francezi din Indochina^ Abadie şi VairaJ, care întreprinseseră, într-o maşină măruntă, dar, pare-se, zdcavănă, călătoria Saigon—Paris, Se simţeau atît de bine la Calcutta, încît, în loc să rămînă cîteva zile, cum plănuiseră, au rămas cîteva săptămîni. Au plecat, cu inima zdrobită, către sfîrşitul lui ianuarie — dar n-au mai dat nici un semn de viaţă. N-am ştiut niciodată cît de departe au ajuns. N-am ştiut nici măcar dacă au reuşit să traverseze India. Dar doamna Perris era mîndră şi fericită, pentru că francezii fuseseră fotografiaţi, cu mina pe motorul maşinii, în faţa casei din Ripon Street, iar fotografia apăruse în „The Statesman".

Doamna Perris **avea trei** băieţi şi trei fete. Jofaiij de **vreo cinei ani, Verna, de** şapte, **şi** Geurtie, de zece ani, dormeau **in odaia bunicii. Fata** cea mare, Norinne, **de** lt>-**ani,** dormea într-**o** cameră alăturată, împreună cu trei, câteodată patru **fete, cu cîţiva ani mai mari** ca **ea In iarna aceea,** tovarăşele **ei** de cameră erau trei dansatoare **de** la „Globe **Theater". M-am** împrietenit mai ales **cu una** din ele, Catherine.

Vreo **săptămînă** după instalarea mea **în** pensiunea doamnei Perris, Dasgupta **mi**-a telefonat că vine să mă

ia cu maşina. Maharajahul sosise cu o seară înainte şi voia să mă vadă. Îmi aduc încă foarte bine aminte de această primă întâlnire (a doua a avut loc după un an, în casa lui Dasgupta, cînd începusem să vorbesc bengaleză). Era un bătrîn mărunt şi slab, îmbrăcat în ***dhoti,*** cu picioarele goale în papuci de casă. Ne aştepta în curte, şezind. pe un scaun. Casa nu părea prea arătoasă .şi,-poate, nu era a lui. De altfel, cum mă lămurise- deja Dasgupta, maharajahul nu era deloc preocupat de semnele exterioare ale măreţiei.-Mistuise. aproape toată averea prin donaţii şi subvenţii la nenumărate instituţii culturale şi de binefacere. Ajuta de asemenea toate religiile, fără deosebire, în afară de asta, împărţise un număr considerabil de burse la elevi sîrguincioşi şi studenţi meritorii. Continua şi acum să .subvenţioneze biblioteca lui Dasgupta, ceea ce îngăduise profesorului meu să-şi alcătuiască cea mai bogată colecţie de filozofie şi religie care mi-a fost dat s-o văd vreodată.

Am vorbit puţin, pentru că englezeasca mea era încă aproximativă şi mai ales pentru că Dasgupta, care, ca orice om mare, îşi avea orgoliul şi naivităţile lui, ţinuse să-şi impresioneze protectorul discutînd cu mine în franţuzeşte şi apoi traducîndu-i convorbirea în bengaleză. Dar Dasgupta aproape că nu vorbea franţuzeşte, aşa că discuţia n-a putut continua. Maharajahul m-a asigurat încă o dată de interesul pe care-1 poartă sfudiilor mele de sanscrită şi filozofie indiană. La plecare, Dasgupta mi-a comunicat că bursa va fi de 90 de rupii lunar. Exact cît costa pensiunea la doamna Perris. Bursa pe care o aşteptam din ţară mi-ar fi îngăduit să mă îmbrac, să-mi cumpăr cărţi şi să călătoresc.

De atunci am primit cu regularitate, la începutul fiecărei luni, un plic sigilat, în care ştiam că voi găsi nouă bancnote de cîte zece rupii. După vreo doi ani, pe neaşteptate, maharajahul a murit. Băiatul lui cel mai mare mi-a scris că, deşi statul Kassimbazar e înglodat în datorii (pentru că generozitatea maharajahului întrecuse orice margini), el va continua să-mi trimită bursa cît timp voi rămîne în India pentru studii. Dar după încă şase luni mi-a scris din nou, regretînd că-i este peste putinţă să-şi ţină făgăduiaia. Datoriile erau atît de mari, încît Kassimbazarul dispăruse ca stat semi-independent şi fusese preluat de British India. El însuşi ajunsese funcţionar 4a& tr-una din întreprinderile industriale care fuseseră cîndvă ale părintelui său.

Dar, cînd am primit această veste neplăcută, trecusem prin atîtea alte încercări şi cunoşteam atît de bine India, încît lipsa celor 90 de rupii lunar aproape că nu se făcea simţită. învăţasem, bunăoară, că pot trăi foarte bine şi fără să cheltuiesc măcar o rupie pe an, într-un *ashmra* din Himalaya.

Am auzit clopoţelul pentru cină. Tovarăşii mei de cabină nu coborîseră încă şi m-am dus să-i caut pe punte. Bătea un vînt curios, parcă aducind a furtună, cînd fierbinte, cînd răcoros. Bombay licărea încă, pe jumătate ascuns de golf. Mi-am găsit tovarăşii în sala de mese, nerăbdători şi curioşi. Era prima lor cină europeană. Pe unul din ei îl cunoscusem cu cîteva zile mai înainte, in tren. Venea, ca şi mine, de la Calcutta. Era bengalez şi pleca la studii de inginerie în Germania. Celălalt se înscrisese la „London School of Economics". Amîndoi aleseseră acest vapor italienesc, care-i ducea la Veneţia, ck să poată vizita în drum cîteva oraşe europene. Amîndoi îmbrăcaseră pentru prima dată haine europene în acea dimineaţă. îşi cumpăraseră paltoane, dar nu şi mănuşi. Cînd, după două săptămîni, într-o dimineaţă plumburie, cu vînt îngheţat, ieşisem pe punte ca să privim Veneţia, tovarăşii mei, cu gulerul de la palton ridicat, îşi suflau în pumni ca să se încălzească.

La masă am găsit lista pasagerilor. Noi ne aflam în clasa a III-a, dar zvîrlindu-mi din întîmplare ochii pe lista pasagerilor de la clasa **I,** am dat peste numele lui Tucci. Nu-1 mai iniîlnisem de mult, pentru că. după ce plecase din Dacca, fusese tot timpul pe drumuri — în Kaşmir, în Nepal, în Tibetul occidental. Dar parcă tot „trecutul** meu indian, toată acea fabuloasă epocă a „începuturilor* îmi revenea acum **în** minte ; toate amintirile legate de primele vizite la Dasgupta, **în** Bhowanipore.

Acolo îl mtîlnisem, într-o **după amiaza din ianaa amu**-Iu !B29ţ. neaşteptat* de tînăr, viguros ***âebwtând*** de **vitalitate,** kicxînd la mai multe **cărţi** deodată — istoria logicii indiene, liturghia tantrică a zeiţei Durga, **simfeoiişBanl** templelor tibetane **etc, etc** Venise săr i consulte **pe** Pasgupta cu privire Ia un detaliu de logică indiană.. Pe atunci, Tucci retraducea în sanscrită cîteva, tratate da logică buddhistă, al căror original sanscrit, fusese pierdut şi easne nu supravieţuiseră decît în traducerea tibetană şi chineză.

In iarna anului 1929 veneam la Dasgupta acasă de două ori pe săptămînă. Mă ajuta să deslușesc anumite probleme dificile de gramatică sanscrită, dar, mai ales, urmărea progresele pe care le făceam în studiul filozofiei Samkhya-yog^, Uneori, luam ceaiul împreună, în. odaia lui de lucru, **la** etaj. **începeam** să-i cunosc familia; pe **buna; tînără şi frumoasa doamnă** Dasgupta, pe cele doua fete, Maitreyi **şi** Chabu, **şi** feăieţaşul de vreo einci-şase ani, cu **care mă** trudeam **să** mă ***Tnlţeleg în*** bengaleză.

Ea sfîrşitul iernii mi-a sosit Bursa din ţară, pe cinci luni, şi ara putut astfel pleca în India centrală. AHahabad, Benares, Delhi, Agra, Jaîpur, Ajxnir. Unele din aceste oraşe aveam să Ie revăd de mai multe ori în anii următori. Dar parcă niciodată n-am fost mai copleşit cteeîfc în **acea** dimineaţă cînd trenul aluneca lin pe podul Dufferin **şi am zărit** pentru prima ©ară Benaresul, ghat-urile cu **treptele în** lespezi **de marmuae& alh%,** eoborînd **adine** în **Gang/e.** Niciodată **ca** atunci Asi-Ghâft **nu** mi **s-a** părut mai **somptuos, cu** mai multe.flori. Serile; în camerele de hotel **modeste,** ţinute de anglo-indfcrri, **sau** pe **unde** eram găz~duit, scriam sîrguincios în ***Jurnal* şi** aleătuiam **luiigj** şi patetice **scrisori** către cei **de**-acasă **şi** către prietenii risi**piţi acum** in atîtea oraşe europene. **îmi aduc** aminte că **în** Jaipur am fost atît de Gopleşit, **încît,** simţind **eă nicio**dată **nu** voi fi în stare **să** descriu calitatea, şi mai **ales> misterul** frumuseţilor caire **mă întâmpinau din** toate parale, **i-am** scris lui Ionel Teodoreanu. **I-am mărturisit** că niciodată **nu** i-**am** invidiat **mai mult** darurile **lui** de peisagist. Numai el ar **fi izbutit să, redea, prin** cuvktte, acele nesfîrşiţe forme, **>i arabesoari, şi «algari.**

De cînd mă instalasem în pensiunea doamnei *BoM%* trimiteam **cu** oarecare **regularitate articole** la **^uvîntel". Aveam multe de spus despre această im>puizabilă Calcotta, despre Belur-Math, despre Chandeniagore şi împrejurimile pe care mi le revelaseră Dasgupta şi unii din colegii med de ia Universitate. Bar din prima călătorie în India Centrală mă întorsesem arfut de încărcat,** luasem **atîtea n@te, iretîinisem şi** voriadsem **cu** atâţia **oameni** inteEesan**|i;** încît **bănuiam** că **voi avea** material pentru cel **puţin zece** ar&Gâie»

2**?u cred** că am apucat să le scriu pe toate. Pe **de**-o parte, începeam să**-mi** dau seama **că ştiu** prea puţin **despre India**, **că risc să** scriu **ca un** turist cane **se** opreşte cîteva zile **la** Benares şi crede că i**-a** înţeles toate **„tainele". Pe** de .altă parte, mă cufundasem cu atîta furie în lecturi erudite, 4ncît nu mai găse^n timp pentru articole **de** ziar.' După **trei** luni de muncă neîntreruptă, în care timp **mă** concentrasem exclusiv asupra sanscritei şi filozofiei **in**dienş, îmi îngăduiam să citesc şi altfel de cărţi, **şi JIU** numai despre India» ci ***şi despre*** Tibet, Asia Centrală şi Extremul Orient. Biblioteca mea ereştea văzând **cu** ochii. In afară **de** ce cumpăram, începusem să mă acteesez feluritelor edituri indiene, .cerindu-le publicaţiile **— de la** clasicii literaturii sanscrite pînă la colecţiile publicate de ‚«**C&ma** Oriental Institute" din Bombay — şi le primeam întotdeauna. îmi cumpărasem de -mult o etajeră, ***pe*** care o umplusem destul de fşpede, şi grămădeam acum cărţile deasupra celor două geamantane.

Pe nesimţite, **se** făcuse cald. în odăi, ventilatorul, cu aripile **mari de** lemn, suspendat de tavan, alerga zi **şi** noapte, **şi** ferestrele xămîneau închise în timpul zileL Drumul prin soare, **pînă** Ja tramvaiele care mă duceau **în** Centru sau **la** Universitate, sau în Bhowanipore, mi **se** părea tot TOaa **greu.** Trebrtia **să** scliimb trei-patru cămăşi **pe** zi, şi **tot de atîtea ori mă** închideam în odăiţa **de baie** şi scoteam stpă din **cada ile** pfiatră şi mi-o zvîrleam pe corp, caca **în** Ripon **Street nu** existau duşuri. Aşteptam nopţile ca ***tâk iP&t*** respdra **în** -voie, **să** mă pet **refugia în grădină, să mă plin* în parcuri. Dar mă** încăpăţînam să **peti***ec deraăspRezeee **ceasuri ia masa de** lucru, Snvăţînd **rădăcini samorite** fi **traducînd din** Kahdasa, spre uimirea **anxioasă**

a doamnei Perris, care mă avertiza întruna că risc "să-mi zdruncin sănătatea.

Probabil că pînăîa, urma rrii-aş fi zdruncinăf-o, daca tiu m-aş fi lăsat antrenat în mai multe întîmplări, care m-au scos brusc din programulmeu de inevitabil surmenaj. Cea dintîi a fost d excursie în regiunea ^aridpur-Ului, unde am întovărăşit pe dl Perris, care supraveghea comunicaţiile telefonice şi telegrafice din Bengal. De mult îmi tot propunea să mă ia cu el în inspecţiile pe care le făcea în marginea junglei. Dar se întîmpla întotdeauna că asemenea inspecţii aveau loc în zilele de curs sau cînd trebuia să mă duc în Bhowanipore. în aprilie, însă, într-o dimineaţă care vestea o zi fierbinte, am plecat împreună spre Faridpur. într-un articol din „Cuvîntul", intitulat „110° *Fahrenheit, ciclon direcţie* S-V", am povestit aventura, exagerînd primejdia prin care trecusem. Era, de altfel, greu să nu exagerez. Avusesem o insolaţie care îmi provocase o puternică hemoragie. Din fericire, fiind numai pe jumătate conştient, nu-mi dădusem seama de ce se întîmpla cu mine şi plecasem să caut grupul domnului Perris tocmai cînd se apropia ciclonul. Dl. Perris m-a asigurat, mai tîrziu, că am avut mare noroc. Eram aproape purtaţi pe sus de ciclon şi căştile noastre coloniale, termosurile cu' apă şi whisky, toate aparatele pe care le adusese echipa de la Calcutta dispăruseră în cîteva clipe. Fugeam toţi în aceeaşi direcţie, dar, deşi ţipam unii la alţii, nu he auzeam. Izbuteam anevoie să ne apărăm de crengile şi de mărăcinii purtaţi de vînt, ţinîndu-ne braţul în faţa ochilor. Nu ştiu prin ce miracol nu m-am împiedicat de unul din trunchiurile căzute. Şi nici nu mai ştiu bine cum am ajuns în dimineaţa următoare acasă, pentru că nu mi-am revenit în fire decît după cîteva zile.

Consecinţele acestei aventuri m-au scos din programul pe care îl respectasem cu sfinţenie de aproape patru luni. Am lăsat gramatica sanscrită la o parte şi am început să citesc romane de aventuri, iar serile cinam cu micul nostru grup In cartierul chinezesc sau mergeam la „Globe Theater". A fost o săptămînă ciudată, în care am întîlnit tot felul de necunoscuţi şi necunoscute, m-am lăsat dus prin casele lor — unde se dansa şi se bea whisky şi adesea se dezlănţuiau bătăi serioase, unii din noi coborî*fo în stradă cu feţele pline de sînge. Odată, cu un asemen#i grup, am intrat într-o casă din „China Town", unde sfe putea fuma opium pe o sumă modestă. Am descoperit oă chiar **şi** dl. Penis îşi îngăduia la răstimpuri o asemenea fantezie. Am descoperit iarăşi că una din camaradele noastre de pensiune, dansatoare la „Globe Theater", se bucura de protecţii ilustre — şi am pătruns pentru întîia oară în case pe care nu le-aş fi putut bănui la Calcutta, de un lux exuberant **şi** grotesc, unde întîlneai bărbaţi în smoking şi femei în rochii de seară, adunaţi în jurul unei vitrine cu jaduri chinezeşti, sau extaziindu-se în faţa bronzurilor indo-tibetane şi apoi făcînd semn servitorilor cu turbane şi desculţi şi cerîndu-le şampanie şi icre negre, vorbind între ei ruseşte, nemţeşte, franţuzeşte.

Ne întorceam acasă spre dimineaţă. In maşină, una din fete, Catherine sau Norrine, îmi atrăgea din nou atenţia să nu cumva să spun unde am fost, să spun doar că am petrecut cu prietenii într-un bar din „China Town". Amintirile mele erau, de altfel, destul de tulburi. Nu puteam distinge întotdeauna ceea ce mi se întâmplase cu adevărat, de ceea ce îmi închipuiam sau îmi povestise unul din acei misterioşi necunoscuţi, cu care rămîneam uneori ceasuri întregi de vorbă. Eram istovit, îmi simţeam capul greu» pleoapele grele, ca de plumb. Cînd, tîrziu dimineaţa» doamna Perris sau bunica veneau să mă trezească, aducîndu-mi la pat ceaşca cu ceai negru-verde, cătrănit de tare, încercam să le conving că oboseala se datora unui pahar de whisky băut pe nerăsuflate.

Poate că era adevărat, dar asta nu explica starea de semi-ineonştienţă **şi** fantezie în care mă aflam aproape tot timpul. Simţeam că se întîmplase ceva cu mine, dar nu izbuteam să-mi amintesc exact ce. Nu uitasem de insolaţia de la Faridpur $i încercam să descos pe cei din jurul meu, dar toţi mă asigurau că dacă nu murisem pe loc, scăpasem de primejdie. După-amiezile deveneau tot mai încinse. întins pe pat, mă trudeam să înţeleg ce se petrece cu mine. Uneori, cînd eram singur, o fată intra în vîrful picioarelor **şi** mă săruta. îmi spuneam că trebuie să fie fata căreia, cîndva (dar cînd ? în ce împrejurare ?), îi mărturisisem c-o iubesc. Adesea, tresăream. îmi amin-

team? vag de o cerere fti căsătorie. Dar cine era mireasa pe care mi-o alesesem ? Alteori, mi se părea că nunta avusese loc cu mulţi ani în urmă, că tofcuTse petrecuse demult, fel trecut; dar dnd ? cînd ?

Ca să *mx* mă mai gîndesc, scriam la *Isabel şiApele ÎHamHahu,* Începusem romanul într-o seară, aproape la întâmplare. Ştiam toarte vag subiectul. Era vorba d&spre unele din experienţele mele în India, dar proiectate într-un mediu pe care nu-1 cunoşteam. Cîteva imagini din India de sud, familia pastorului suedez care mă găzduise în Madras, aspecte din pensiunea doamnei Perris şi, acum, în urmă, cîteva nume şi figuri întîlnite în peregrinările nocturne cu Catherine şi Norinne. Descopeream subiectul pe măsură ce înaintam în roman. Scriam, însă, concentrat, aproape.fascinat, ca şi cum mi-aş fi continuat ^visul" în care alunecasem aproape fără să bag de seamă. Ce este mai curios, deşi aparent autobiografic, romanul era inventat, de Ia un capăt la altul. Probabil că tocmai acest proces de invenţie mă atrăgeau într-un anumit fel, visam o viaţă care nu era a mea, care n-aş, fi vrut să fie a mea, dar care mă ispitea prin fabulosul, demonismul şi cruzimea ei. Uneori mi se părea că mă identific cu „Doctorul", cu acel straniu personaj care venise, ca şt mine, în India, ca să studieze nu filozofia indiană, ci arta- asiatică. Dar aproape totul mi despărţea de „Docttwf" : nu crezusem niciodată în DiaTOlv nu suferisem niciodată de obsesia păcatului, iar problema răului^ cei puţin aşa câini' o înţelegea „Doctorul^ îmi era indiferenţi.

întîmplări mărunte din pensiunea doamnei Perris erau transfigurate, personajele erau obsedate de întîmplări care au numai că le erau inaccesibile, dar erau străine climatului spiritual angto-iadian. Pentru că ţineam cu orice preţ să studiez „păcatul* în centrul romanului, l-am antrenat pe „Doctor'' în improbabile aventuri pan-sexuale. *Q* altă temă centrală a romanului, sterilitatea", îmi em tot atît de străina. Nu mă simţeam mcdcdată .steril*, niei in înţelesul fiziologic al cuvintului, nici pe plan spiritual. De ce* atunci, acea stranie purtare a „Doctorului^, care, iubind şi fiind iubit de Isabel, o împinge totuşi în braţele soldatului Nr. 11.871 şi, după ce află că e însărcinata, o cere în căsătorie şi recunoaşte copilul ? Nu înţelfeg,

Poate voiam cu aarioe preţ să inventez ceva „nou" şi „tishgic". Poate era amintirea lecţiilor cu Nae Ionescu şi * discuţiilor cu Mircea Vulcănescu *şi* Paul Steriam despre „neputinţa omului de a cr^i".

Evident în acel sfîrcit de primăvară bengaleză, ini-mi puneam asemenea întrebări, pentru că încă nu ştiam cura se va încheia romanul. Ceea ce mă fermeca atunci era „visul nopţii de vară% pe care-1 trăisem şi pe rare încercam să-1 reconstitui din dteva fragmente. „VisUl" acesta îmi îngăduia să mă încfeipuî trăind în ^itor ; uneori, îmi închipuiam viața mea după zece-cmeîsprezece ani, şi o puteam continua, începînd de la această vîrstă, cunoseînd; bunăoară, melancoliile unui european naufragiat în India care-şi aminteşte despre patria lui după treizeci de ani. Eram fermecat de posibilitatea unei experienţe obsoire şi ratate ; existență ratată, pentru că fusese mistuită neautentic, printre anglo-indieni, într-un mediu banal şi steril de mărunți funcţionari coloniali ; într-un cuvlnt, trăind în această Indie pe care o iubeam atît, în marginea ^misterelor" ei, întorcînd spatele şi ignorînd tocmai ce mă atrăgea rnai mult: adevărata viaţă indiană.

între timp, se desflănrţfaise musonul, cu descărcări electrice nemaiîntâlnite pînă atunci, de mi se părea uneori că acelaşi fulger pfrpîie necontenit lungi, nesfîrşiţe minute, în primele sale, ploaia tropicală, grea, repede, opulentă a căzut fără întrerupere, dar curînd s-a desluşit un fel de orar : nu ploua decît începînd de Ia o anumită oră şi, pentru un anumit interval. în restul timpului, ne luptam cu o căldură umedă, apăsătoare. îmi simțeam cămaşa leoarcă, abia ieşit din cslsă. Aproape că nu mai puteam lucra. Dasgupta se refugiase cu familia undeva în regiunea CbittagcmguM.*fa**, a doua săptămînă a lui mai, m-am hotărât .brusc şi am plecări la Darjeeling.

Am rămas îa Himalaya pînă la sfîrşitul lui iunie. M-am instala* într-un hotel modest din Darjeeling, „Sanatorium". Dimineţile colindam împrejurimile, după-amiezile le petreceam cu gramatica sanscrita» iar serile încercam să con* ţinui romanul. Uneori plecam în grup, pentru două-trei zile, la Ghum, să vizităm una din mînăstirîle buddhiste, sau să putem privi, In z®ri, de pe Calina Tigrului, creştetul a&V sticlos al Everestului, la aproape 200 de km. spre apus.

legasem cîteva prietenii, dar, de cîte ori puteam, rămîaeam singur. De mult nu mă mai bucurasem de atîta so-Itudine. Uneori era frig şi nşgură, şi regăseam văzduhul Carpaţilor. Scriam lungi scrisori celor din ţară şi, pentru i^uvintuT, încercam să descriu Kurseongul, Darjeelingul, $atele bhutaneze din împrejurimi, în special Lebong,. micul sat de munte unde am asistat pentru întîia oară la o înmormântare lamaistă. Fără să prind de veste, mă lăsam cucerit de peisajul himalayan şi, mai ales, de acest nou tip de „om asiatic" pe care~l întîlneam şi care mă făcea să visez la Tibet şi Asia Centrală.

Ştiam că, deocamdată, Tibetul îmi era interzis. Dar D^-am rezistat ispitei de a cunoaşte Sikkimul, deşi îmi dădeam seama că aceasta îmi va mistui toate economiile. Zstr-adevăr, ca să ajung în Sikkim trebuia să angajez un *gerdar,* călăuză şi totodată şeful caravanei, şi să cumpăr un mic cort de campanie şi merinde pentru noi şi cei opt *eoolies* care aveau să ne poarte bagajele. La 31 mai, pe ploaie şi ceaţă, am ajuns la Jorepokri ; în ziua următoare eram la Tonglu, la 11 000 de picioare, iar la 2 iunie, în Sandakphu, am văzut Kinkinjanga şi am înnoptat la Cungallow. A fost o seară neuitată, privind şirul de gheţari albi, strălucitori, la multe zeci de kilometri depărtare. A doua zi am plecat spre Sabarghan, dar negura era deasă, reîncepuse ploaia măruntă şi grea de munte şi ne năpădiseră lipitorile. Le întîlneam pe poteci, ne cădeau din pomi, de pe stînei. *Serdarul* şi cu mine ne apăram cum puteam de,ploaie. Dar *eoolies* erau cu picioarele goale şi, deşi foloseau şi ei acelaşi sistem, foarte curînd picioarele le erau pline de sînge. A trebuit să ne întoarcem Ia Sandakphu.

Ani de-a rîndul după aceea mă trezeam cu sudori reci din acest coşmar : mi se părea că, încereînd să urc panta abruptă şi năclăită de ploaie, alunecasem şi nu mă mai puteam ridica. Simţeam atunci cum mă ajunge din urmă masa aceea clei6asă şi vie, alcătuită din zeci de mii de lipitori, înaintînd încet, dar implacabil. în realitate, lucrurile se întîmplaseră astfel : obosiţi, hărţuiţi de muşcăturile iuţi ale lipitorilor, am încercat să scurtăm drumul şi am coborit către vale, tăind de-a dreptul prin junglă. Deodată, toţi ne-am oprit. Ca un covor de muşchi, coloanele de lipitori se apropiau de noi. Nu le vedeam, dar mi se păruse că le aud tîrişuLlor masiv. Ceilalţimţeleseră.ce *8&t6tin&l* plase. In vale, musonul se dezlănţuise mai devreme şiJun*: gla fusese -năpădită de lipitorile care urcau încet spre înălţimi. Am simţit cum mi se scurge sîngele din inimă şi: aş fi luat-o la goană in vale, dacă *serdarul* nu m-ar fi apucat de braţ şi nu mi-ar fi arătat coasta pe care abia o eoborîsem. *Goolies* lăsaseră poverile şi începuseră să urce. I-am urmat, aproape inconştient, încereînd să alerg, dar potichindu-mă neîncetat, nemaiavînd. timp să ating cu ţigara aprinsă lipitorile pe care le simţeam pe faţă, pe picioare, pe tot trupul. în grabă, încercam să smulg lipitorile care-mi scrijeleau pieptul, încercam să-mi apăr ochii treeîndu-mi necontenit palma pe frunte şi pe faţă.

Am ajuns tîrziu la bungalow, cu cămaşa şi ciorapii în zdrenţe. După cîteva zile, reîntors la Darjeeling, am scris, eu inevitabile exagerări, articolul Cîtid *vine musonul, cave* a speriat teribil pe cei de-acasă. Dar toţi cunoscuţii din Darjeeling se miraseră de inconştienţa *serdarului,* accep•tînd să plecăm spre Sikkim în preajma musonului. Toţi auziseră de covoarele de lipitori, care se pun, în mişcare la începutul ploilor, dar nimeni nu fusese atît de naiv. sau aţît de prost sfătuit ca să rişte să le întîlnească. Cineva se întreba dacă nu era la mijloc o viclenie a *serdarului :* să coborîm spre junglă, să .mă, conving de primejdie-şi apoi să fugim — iar el să recupereze, o săptămînă mai tîr*ziu,* bagajele şi cutiile de conserve, zahăr şi ceai, părăsite în vale.

Aventura m-a demoralizat. Am petrecut ultimele săptămîni în Darjeeling, încăpăţînîndu-mă să continui romanul, dar scriam fără chef, cu un mare efort. Şi pentru că ploile se înteţiseră, nu mai îndrăzneam să mă depărtez prea mult de hotel. Către sfîrşitul lui iunie m-am reîntors fa Calcutta.

Am regăsit vara bengaleză, dar parcă mai puţin fierbinte, cu acele cîteva ceasuri de ploaie zilnică, în grădini şi parcuri, vegetaţia ajunsese luxuriantă, şi cînd ne plimbam nopţile prin jurul lacurilor, ne îmbătau miresmele tari de frunze proaspete şi flori. Mă aşteptau pachete întregi eu scrisori, reviste şi ziare din ţară. într-un interviu, Cezar Petrescu declarase, între altele, că situaţia autorului

român s-a schimbat, că azi un tînăr scriitor poate găsi editor:, dacă opera lui este într-adevăr de valoare. -Plin de îiHtoiiâi, după experienţa mea cu Meny Toneghin de la „Cartea Jkomâai^scă", i^am scris că sînt pe cale de a termina im roman şi l-am întrebat dacă mă poate recomanda uniu editor. După vreo patru săptămîni, am primit răspunsul. Cezar Petrescu îmi scria că el e foarte mulţumit de un nou editor, Ciornei, care-i tipărise deja cîteva romane, şi mă îndemna să-i trimit manuscrisul îndată ce-1 voi pune la punct. Adăuga că pleacă în cîteva zile la mînăstirea Agapia „la mămăligă şi la muncă pe brînci".

Vestea mi-a dat curaj. începusem mai de mult să corectez şi să transcriu romanul. Dar nu izbuteam să-1 termin. Fiecare pagină mă costa un enorm efort. Scrisesem cîtorva prieteni despre *Isabel,* şi Ionel Jianu s-a oferit să se îngrijească de corecturi şi de publicitate, îndată ce Cezar Petrescu va fi aranjat contractul cu Ciornei.

Cu un suprem efort am terminat romanul la începutul lui august. Mă detaşasem de literatură. Mă cufundasem din nou în studiile mele de indianistică şi fiecare ceas pe care îl cheltuisem plecat asupra ultimelor capitole mi se păruse nesfîrşit. Cînd am recitit încă o dată manuscrisul, numai ştiam ce să cred. Unele teribilisme m-au iritat atunci, dar mi se părea că e prea tîrziu pentru a le suprima. M-?a deprimat însă caracterul „străin" al romanului, careţi falsifica structura şi orientarea, insistând asupra unor p&obleme şi conflicte care nu mă interesaseră niciodată. Nu mi-au plăcut decît paginile în care regăseam „visul nopţilor de vară".

Am răsuflat uşurat cînd am dus pachetul la postă*. îmi redobîndisem libertatea.

Dis-de-dimineaţă am ieşit pe punte. Mi-am adus aminte de un foileton pe care îl scrisesem cu trei ani înainte, pe „Hakone Maru", şi pe care îl intitulasem *Pe Oceanul Indian.* Un asemenea titlu mă făcea acum să zîmbesc încurcat.

Am plecat să-1 caut pe Tucci. Dar de la clasa a III-a la clasa I drumul era lung şi complicat. Trebuia să obţin încuviinţarea nu stiu cărui funcţionar. Aşteptam rezultatul lîngă grilajul de fier care despărţea punta* noastiă de coverta, clasei a Il-a.

„Să ai norocul să lucrezi cu Dasgupta la 22de autul, mi-a spus Tucci într-o zi. Ce n*-aş fi. dat eu să mă* aQu, la vîrsta dumitale, lîngă un asemenea om !..."

îmi spusese asta în toamna anului 1929, în Bhowanipore. Dasgupta tocmai îmi găsise *pandit* din satul ltă, ca să citim împreună comentariul lui Anirudha şi să mă ajute să depăşesc stadiul elementar de conversaţie în sanscrită la care mă oprisem de cîteva- luni. *Panditul* venea de trei ori pe săptămînă şi rămînea uneori patru-cinci ceasuri. Doamna Penis nu se arătase îhcîntată de vizitele dese şi nesfîrşiţe ale *panditului.* Anglo-indienii de pe atunci se fereau să aibă relaţii cu „indigenii", cu *natives.* Pe cît era de măgulită că numără printre pensionarii ei un european cu o piele atît de albă ca a mea, pe atît era de încurcată cînd, aflîndu-se pe verandă, vedea intrînd pe acest *pandit* bengalez, în *dhoti* şi cu picioarele goale, care o saluta politicos ducîndu-şi amîndouă mîinile la frunte şi încereînd, uneori, să-i adreseze cîteva cuvinte în englezeşte; Doamna Perris îi răspundea întotdeauna în hindustani, scurt şi îngheţat.

Uneori *pandiiid* zărea una din fete sumar îmbrăcate, şi ochii i se aprindeau, Curînd, am observat că-şi prelungea şederea pînă cîhd apuca s-o mai vadă o dată pe Norinne. Numai după ce mi-a spus că e poet şi mi-a 'adus cîteva poeme în sanscrită şi bengaleză — în care era vorba de o nemaipomenită frumuseţe, evocată prin toate clişeele lui Kalidasa şi Kumaradasa— am înţeles că e îndrăgostit de Norinne, întrebîndu-î, a recunoscut că ghicisem. Era, desigur, căsătorit şi avea> cîţiva copii, dar lăsa să Jse] înţeleagă că adevărata dragoste o cunoştea abia acum. Nu ştiu dacă îşi închipuia că s^ar f$ putut apropia weodâtă de Norinne. M-a rugat doar să-i traduc în englezeşte poemele şi să i le arăt lui Norinne.

în septembrie, Dasgupta m-a luat cu el la Shantiaiketan, să-1 cunosc pe Rabindranath Tagore. *A* fost una din experienţele hotărîtoare ale acelui an. M-am trezit dintr-o dată în „adevărata viaţă indiană" după care tînjisenu Totul mă fermeca în această Universitate, în care cursuiiile se ţineau, adesea în grădină, în jurul unui arbore. Toate studentele şi toate femeile pe care te întâlneam mi se păreau

frumoase, enigmatice. Dasgupta era găzduit de Tagore, iar eu locuiam la *Guest House.* Aveam o odăiță albă, cu terasă. Mă întorceam de mai multe ori pe zi ca să notez în Jurnal încă o convorbire cu prea eruditul Vidhushekăr Shastri sau o nouă indiscreție în legătură cu legendara existență a lui Tagore. într-un caiet special notam cam tot ce auzeam vorbindu-se despre Poet, despre nemărginita lui putere de seducție. Cum se exprimase într-o zi un admirator, jumătate din populația de sex feminin a Bengalului era îndrăgostită de eL

Nu l-am întîlnit decît după vreo două-trei zile. M-a întovărăşit Dasgupta şi asta a stînjenif oarecum conversația. Dasgupta îl admira pe Tagore ca poet, muzician şi creator de instituții de cultură, dar nu credea în capacitățile lui teoretice. De cîte ori Tagore începea să-mi vorbească despre „sensul existenței" sau „cunoaşterea Adevărului", Dasgupta îşi lăsa privirile să alunece vag pe fereastră, Tagore observase şi părea contrariat. Din fericire, cîteva zile în urmă, am dejunat cu Tagore, fără Dasgupta. Deabia atunci am putut cunoaşte atmosfera de sectă mistică în care, desigur fără voia lui, trăia Poetul. Un întreg ceremonial însoțea aparițiile lui la masă, pe terasă, în grădină. Prezența lui Tagore era charismatică. li recunoşteai geniul în chiar felul lui de a trăi. Ghiceai că Rabindranath Tagore se bucură şi profită de viață, aşa cum foarte puțini contemporani erau încă în stare s-o facă. Nu-şi pierdea timpul, era întotdeauna prezent, ca şi cum orice obiect, orice floare* orice pată de lumină ar fi fost o epifanie. Viața lui era de fapt o continuă „creație". Cînd nu medita sau scria, compunea melodii (era, de atunci, autorul a vreo 3 000 de eîntece), picta sau stătea de vorbă cu prietenii *m* cei care veneau să-1 vadă, aşa cum nu se mai stă de vorbă în societățile moderne : ca şi cum ar fi trăit o continuă revelație.

M-am întors în odăița mea fermecat. In acea seară ?i în zilele următoare am scris cu fervoare în *Jurnal.* Pe Tagore aveam să-1 revăd în martie 1930 şi o parte din conversațiile de atunci le-am reprodus într-un capitol din *India.* Dar prima mea vizită la Shantiniketan m-a zguduit. îmi dădusem seama de vulgaritatea vieții anglo-indiene în care mă lăsasem antrenat. Dasgupta îmi vorbise de posibilitatea de a veni să locuiesc cu el, în Bhowantg»fgşe|?4$ vestea asta mă ajutase să lupt împotriva deznădejd$. /

în noaptea cînd m-am întors în pensiunea diiiHRipofc Street, unul din băieții gazdei a găsit un mic pitoi>în sa* Ion. Foarte probabil, ii adusesem eu din Shantiniketan, ain cuns în cearceafurile patului pliabil cu care călătorea orice alb în India. Tînărul îl descoperise într-un colț al salonului, luptîndu-se cu un şobolan. A strigat: „Să nu vină nimeni, c un şarpe în salon !" şi, păstrîndu-1 tot timpul sub farul lămpii de buzunar, 1-a ucis cu bastonul. ^

A doua zi era duminică şi venea poşta din Europa : *home mail», cum spuneau anglo-indienii, deşi muiți dintre ei nu mai aveau rude în Anglia de cîteva generații Eram singurul care primeam scrisori, pachete cu Jurnale, reviste şi cărți. îmi petreceam după-amiezile de duminică citind corespondența. Aflam veşti ele la prietenii plecați pentru doctorat la Paris. Petru Cornarnescu se pregătea să plece în California, la.Universitatea din Los Angeles. Haig Acterian publicase o plachetă de versuri, semnată Mihail. Ei era Mihail din dedicația *Isabelei* („Fratelui Mihail şi oarbei Lalu, cerşetoare în 'Babu-Street...")- Dedicația aceasta m-a iritat mai tîrziu, prin pretențioasa ei fervoare. Totuşi, într-o după-amiază fierbinte de mai, cerşetoarea mă ajutase să ies dintivo criză de melancolie şi deznădejde. Era atît de cald, încît nu se mai oprea nimeni să-i zvîrîe un ban de aramă în poale. Mi se părea că doarme. Apropiindu-mă am crezut o clipă că e moartă şi i-am pus Mîna pe braț. S-a trezit şi mi-a zîmbit, apoi mi-a vorbit mult, mulțumindu-mi pentru bănuții pe care-i dădusem. I-am vorbit şi eu, în bruma mea de bengaleză, amestecată cu hii4-dustani, pe care o învățasem. Am ajuns acasă împăcat. Mi se părea că la judecata de apoi aş putea fi mîntuit datorita lui Lalu.

în toamna aceea, pensiunea doamnei Perris se schimbase din nou lâ față. Catherine şi letele de la ^Glpbe Theater" plecaseră şi alți pensionari le^ luaseră locut Printre ei, Frank, un tînăr foarte brun din Madras, cu care am sfîrşit prin a mă imprieteni. Era un om ciudat. Cu cîțiva ani înainte, într-un restaurant din Madras, zvîiiise, într-un acces de furie, cu o măsuță de marmură după un

bmj ^eane 3 se **păruse** obraznic, Băiatrd **-s-a** împiedicat •fugind pe «cari, ^ **măsuţa,** ajungîMu-1 din turmă, **i-a** rupt **şira spinării. Pentru că incidentul avusese** loc **in** plină **agitaţie <gaodhTstă, judecătorul englez a voit să dea o pediapsă >€3templară** şi 1**-a** condEOiinat pe Frank **să** plătească **o pensie** băiatului **pentru tott Teşitul vieţii.** Mai **mult** dejumătate din leafa Itfi **de** telegrafist se citarea **la** pensie. Frarifc rămăsese cu o **ură** sălbatică Împotriva indienilor şi a ***im*** Gandhi, dar **de** atunci **se** stăpânea şi rai mai bea decît acasă.

Ieşeam împreună in cartierul chinezesc sau ne duceam la unul din prietenii lui, dar Frank aproape că nu se atingea de alcool. M-am trezit totuşi antrenat, datorită lui, într-o serie **de** aventuri penibile. Lui Frank îi plăcea să intre în vorbă cu necunoscuţi **şi** apoi făcea totul ca să fie invitat în casele lor. La aproape doi ani după ce ne cuno&cusem, mi-a cerut să-i împrumut © sumă de haini : trebuia să plătească pensia şi cheltuise aproape toată leafa. M-a asigurat că îmi va înapoia banii în cîteva săptămîni. De fapt, ştia că fusese strămufatîn insulele.Andamane şi voia să se răzbune împotriva oricui îi era la îndemînă. împrietenindu-se cu mine, s-a răzbunat împotriva mea. A plecat în dteva zile, asigurîndu-ne că tse duce să-şi vadă un prieten şi se reîntoarce foarte curînd şi de afunei n-a mai auzit nimeni de el.

Prin noiembrie, Dasgupta înoepuse să vină cîteodată, la sfîrş&tuj după-amfezii, In Ripom Street. Ii friăeea să cobzar© **din** maşină şi să traverseze aoaîndru o rcasă plină de **a**^to-iadieni, indreptî&du**-Be către** camera unde ştia că mă ^găseşte, li plăcea **'de** asemenea să discute eu fetele, încîntat că accentul lui englezesc e mai bun ca al lor şi să le recite din Shelley. I-ar fi plăcut şi mai mult dacă cineva ar fi început o discuţie filozofică. Ar fi putut ului atunci fetele din Ripon >Street cu ştiinţa lui de filozofie occidentală, îndeosebi a lui Hegel, pe care i-o revelase profesorul lui de la Cambridge, McTaggart.

Dar fetele nu rămîneau mult de vorbă şi Dasgupta petrecea restul timpului numai cu mine. In drum către Shantiniketan, şi fără să i**-o** fi cerut, îmi făgăduise să mă iniţieze în practica yoga. Dar în vizitele pe care mile făcea "în Ripon Street se interesa măi mult de „Lexicul tehnic al filozofiei Samkhya-yoga", |e care începusemsă-Jlpregătesc, şi de teza de doctorat Dasgupta ar fi pre^ial^să mă vadă concentrîndu-mă asupra istoriei doctrineîbr yoga sau a raporturilor dintre yoga clasică, vedantâ şi buddhism. Eu, dimpotrivă, mă simţeam atras către taiitrişm şi diferitele forme de yoga populară, adică aşa cum le întîlnean în epica populară, în legende şi folclor. Ştiam că Dasgupta spusese tot ce era esenţial despre filozofia yoga şi locul ei îh istoria gîndirii indiene. Ar fi fost inutil să revin încă. o dată asupra acestor probleme, chiar dacă aş fi adus anumite lucruri, noi. Pe de altă parte, învăţasem acum destulă filozofie indiană ca să-mi dau seama că yoga nu e prea interesantă ca sistem de filozofie. F&ţă de vedanta sau mahayana, „filozofia" yoga mi se părea destul de oarecare.

Dimpotrivă, ceea ce mi se părea original, **şi** tendenţios neglijat atît de elitele indiene cit şi de savanţii occidentali, era yoga tantrică. Descopeream în textele tantrice. ca India nu era pe de-a întregul ascetică» idealistă **şi** pesimistă. Exista o tradiţie întreaga care accepta viaţa şi trupul; nu Ife considera nici iluzorii* nici izvor de suferinţă, ci exalta existenţa încarnată, ca singurul mod de a fi în Lume în care libertatea, absolută poate Jffi cucerită. De pe atunci înţelesesem de|& ca IhcEanu cunoscuse mimai dorinţa de ***eUberare***, ci şi'setea de ***UberUâa^*** crezuse în posibilitatea unei existenţe beatifice şi autonome, aici, pe pămînt şi în Timp. Ideile, acestea le voi» dezvolta în teza de doctorat care, scrisă între 1930^—I&32* va apărea în 1936. Pe atunci, studiile tantrice se aflaii încaîh faza în care Ie lisase Şir John Woodroffe. Mi se părea că prezentînd yşog«a».şi taa~tra în cadrul vast al istoriei reli^ilor indiene, voi aduce o contribuţie însemnată la înţelegerea întregii spiritualităţi indiene.

încet, încet, Dasgupta se lăsa convins. Rezervele lui erau mai ales de natură practică. I se părea că risc să mă las antrenat în multe domenii unde nu voi putea stăpîni întotdeauna documentaţia de primă mînă. Evident, avea dreptate, dar în acea toamnă a anului 1929 aveam o nesfîrşită încredere în capacitatea mea de a învăţa. Eram sigur, bunăoară, că voi învăţa tibetana şi chiar unele limbi dravidiene şi austrasiatice. Nu aveam să mă trezesc decît

un an mai tîrziu, cînd îmi voi da seama că nu dispun de geniul lingvistic al unui Tucci sau Paul Pelliot.

Dasgupta venea în Ripon' Street şi ca să-şi dea seama de felul de viaţă cu care eram obişnuit la Calcutta, să vadă în ce măsură găzduirea în Bhowanipore îmi va conveni. Pentru că, la sfîrşitul toamnei, era hotărît că voi locui în casa lui. In principiu, trebuia sâ mă mut la începutul lui ianuarie. Familia Perris şi ceilalţi pensionari erau nemîngîiâţi şi-1 priveau pe Dasgupta cu o răceală tot mai accentuată. Le spusesem că voi sta în Bhowanipore numai cinci-şase luni, ca să învăţ mai repede bengaleză şi să mă deprind să vorbesc sanscrita. în sinea mea, însă, hotărîrea era de mult luată : voi rămîne în casa lui Dasgupta atîta cît mă va ţine, iar după aceea îmi voi căuta gazda tot într-un cartier bengalez.

Prin noiembrie am început să primesc scrisori din ţară în legătură cu" *Isabel.* Ionel Jianu şi Mircea Vulcănescu păreau entuziasmaţi. Cezar Petrescu prezentase manuscrisul lui Ciornei şi editorul îl acceptase fără să-1 citească. Ionel Jianu obţinuse chiar un avans de 20.000 de lei, pe care mi i-a trimis telegrafic. Suma aceasta neaşteptata mi-a îngăduit să cumpăr daruri de Crăciun familiei Perris şi să colindăm „China Town" cu grupul de tineri rămaşi în Ripon Street. Crăciunul a fost mai puţin trist decît îmi fusese teamă, pentru că familia Perris era sigură că nu voi putea trăi multă vreme „într-o casă de indigeni", M-am mutat în dimineaţa de 2 ianuarie 1930. Aşa cum mi-a mărturisit mai tîrziu, doamna Perris se aştepta să mă întorc în martie. M-am reîntors, doar pentru cîteva zile, în septembrie, dar m-%m întors fără voia mea.

X
O COLIBA ÎN HIMALAYA

Pe vapor îmi plăcea să vorbesc bengaleză cu tovarăşul meu de cabină. începusem deja SrO uit, căci după plecarea din Bhowanipore o vorbisem tot mai rar. Şi totuşi cu ce pasiune o învăţasem, repetînd pe de rost fraze întregi, memorizînd poeme de-ale lui Tagore, vorbind cu copiii şi vecinii...

Odaia mea era chiar lîngă intrare. îmi adusesem patul, biblioteca şi o masă de lucrU. La parter se mai aflau enorma bibliotecă a lui Dasgupta, ocupînd cîteva mari încăperi, bucătăria şi **o** sală care servea de sufragerie. Biroul lui Dasgupta, salonul şi odăile de culcare erau la etaj. Iar sus de **tot,** întinzîndu-se aproape peste toată casa, era terasa, vegheată de palmieri.

De cum m-am instalat în Bhowanipore, fericirea mea n-a mai cunoscut margini. Parcă de-abia atunci ciescinsesem cu adevărat în India. Totul mă Incinta: zgomotele ciudate pe care le auzeam necontenit deasupra odăii mele, mirosurile tari şi pipărate care vesteau apropierea cinei, vocile care-mi ajungeau de la casele vecine. Dis-de-dimineaţă mă urcam pe terasă pentru ceasul de gramatică sanscrită cu Dasgupta. Eram apoi liber toată ziua, cu excepţia cursurilor de la Universitate, unde întovărăşeam pe Profesor în maşină. Petreceam cel puţin opt-noua ceasuri la masa de lucru, căci la sanscrită şi filozofia indiană se adăugase acum bengaleză, Serile, înainte de cină, plecam să mă plimb prin cartier. Primăvara şi vara făceam lungi

plimbări în maşină, cu toată familia, în jurul Calcuttei, în special către Chandernagore. De cîte ori puteam, stam de vorbă cu Chabu, care nu ştia englezeşte, sau cu doamna Dasgupta, sau cu rudele şi vecinii care veneau să vadă cum arată un european la gazdă bengaleză.

La început, Dasgupta îşi silise familia să mănînce la masă şi cu tacîmuri, ca să se deprindă cu obiceiul european. In primele seri, doamna Dasgupta încercase chiar să pregătească un fel de supă. Profesorul îi spusese că supa făcea parte din cina europenilor. Curînd, însă, tacîmurile au dispărut; şi am început să mănînc, ca toți ceilalți, cu degetele. Iar cînd am prînzit pentru prima dată aşezat pe jos, cu o foaie mare drept farfurie, am simțit că încep să fac parte din familie.

Către sfîrşitul iernii am plecat pentru cîteva săptămîni în India de nord. M-am o£rit la Allahabad ca să văd *Karribk-mela,* acea uriaşă procesiune de asceți, yoghini şi saddhu, care avea loc o dată la **12** ani Ara petrecut dteva zile Ia Benares, de data aceasta ca să consult colecția de manuscrise de la „Sanskrit College". Apoi ' am revăzut Delhi, Agra, Fatehpur Sikhri, Jaipur — şi am trecut mai departe, spre Bikanir, Lahore **şi** Amritsar.

Parcă aş fi văzut India cu alți ochi deeît în primăvara anului **1929.** Mi se părea că încep să**-i** înțeleg tainele, că mi se descoperă frumuseți şi sensuri care-mi fuseseră inaccesibile puține luni mai înainte.' Şi asta, numai pentru că avusesem norocul să locuiesc în casa celui mâi ilustru istoric al filozofiei indiene, pentru că începusem să mă deprind cu viața indiană **şi să** vorbesc bengaleză.

Nu rhi se mai părea că mă aflu în India ca „vizitator". Mă simțeam tot mai mult ía mine acasă şi dacă voiam cu orice preț să vizitez oraşele, templele şi monumentele importante, era pentru că doream să-mi cunosc patria mea adoptivă. Speram să pot rămîne mulți ani în India. Nu mă gîndeam numai la teza de doctorat şî la cariera mea de indianist. Mai mult chiar decît pasiunea ştiințifică,, mă atrăgea calitatea existenței pe care âmțeam că aş putea-o cunoaşte în India. îmi plăcea totul: peisajul, clima, oamenii, limbile şi credințele lor, felul lor de a se purta, costumele şi mâncărurile lor.

Nu e de mirare că revoluţia civilă dezlănţuită de Siahatma Gandhi, la începutul lui mai, în toată India, *ptin-* **tr-o serie de manifestaţii non-violente, tzi-a entuziasmat. Arestarea lui Gandhi la 5 mai 1930, ca şi condamnarea feS Jawaharlal Nehru şi a primarului oraşului Calcutta la cfte şase luni închisoare au provocat în toată India manifestaţii şi** *hartal* **(închiderea prăvăliflor şi încetarea lucrului). Cum era de aşteptat, agenţii provocatori şi fanaticii musulmani au iscat ciocniri tot mai violente între hinduşi şi mahomedani Cu toată eroica intervenţie a voluntarilor gandhişti, conflictele acestea intercomunale au degenerat repede în adevărate masacre.**

în urma cîtorva atentate organizate de **studenţi,** Universitatea din Calcutta a fost închisă **pe** timp **nelimitat*** Dasgupta era oarecum neliniştit **de** lungile **mele plimbări** în oraş. **îi** era teamă să nu mă las antrenat în **vreo manifestație** de stradă şi să fiu arestat. Cum locuiam **în** casa lui, **o** asemenea întîmplare ar fi putut avea urmări grave, **îmi** repeta mereu că eu n-am venit în India ca să ajut eliberarea politică a .poporului indian, ci ca să învăț sanscrita şi filozofia indiană. ,

Dar eu ştiam că **riscul** de a **mă** afla prins într-o mani**festaţie** era minim. Eram albj, şi**jpe** stradă, în tramvai, ben**galezii** mă priveau cu dispreț **şi** ura. **In** Bhowanipore, copiii strigau în urma mea : „White monkey", **şi** uneori zvîrleau cu pietre. **Dispreţul şi** agresivitatea acestea **mă** încîntau. **îmi** dădeam seama **de** prăpastia **care se săpase** între englezi **şi indieni îmi dădeam,** de asemene**, **seama** că atitudinea **indienilor se schimbase** : nu **mai erau^paralizați** de **prestigiul albilor;** ân **fond, nu se mai temeau** de ei. Cînd, **in iurtele mete rrâdte in Ripon Street, spuneam** asta **familii Perris, adăugind** că **„British** Raj" aparține deja **trecutttlui — toţi făceau haz de naivitatea** mea. **Dl. Perris mă asigura ca independenţa Indiei e** p utopie, că singurul element de unitate **îl constituie limba engleză** şi **cultura occidentală, că, de fapt, aşa-zisa sete 3e libertate a Indiei este** o **invenţie** a **lui „Mister Gandhi",** că **majoritatea indienilor** sînt **satisfăcuţi cu „British Raj" şi vor mai fi încă cel puţin** un **secol.**

Curînd, ziarele anunţau eă 50.4)00 de indieni sînt în temniţe. Cîţiva dintre colegii mei de la Universitate dispăruseră. Notam în *Jurnal* tot ce aflam din ziare şi tot ce auzeam **în** jurul meu, cu speranţa eă într-o zi voi scrie o carte asupra revoluţiei civile. Adunam de asemenea material din publicaţiile care-mi erau accesibile. Dar nici această carte n-am apucat s-o termin. Mai tîrziu, m-am mulţumit să public fragmente **în** jurnalul meu. indian, alese, comentate şi elaborate în volumul *Şantier* (1935).

In iunie, campania de dezobedienţă civilă se potolise. Informat, în închisoare, de excesele care avuseseră loc, Gandhi dăduse ordinul de suspendare a manifestaţiilor (în primul rînd, marşurile colective către mare, unde se pregătea şi se împărţea gratuit sarea, care era atît de scumpă, constituind cel mai greu impozit pentru populaţia săracă). Ca să mă ţină acasă, Dasgupta mă rugase să-**1** ajut la pregătirea Indexului la volumul II din *A History of Indian Philosophy.* Uneori mă chema în odaia lui de lucru şi-mi dicta capitole din volumul III sau cartea cfespre Upanişade. îmi dăduse de asemenea de tradus *Bhâmâti,* comentariul lui Vacaspatimisra la *Vedanta-sutra-bhashya,* şi în fiecare zi corecta şi verifica paragrafele pe care le traduceam dimineaţa. Cum nu mai ţinea cursul la Universitate, se ocupa acum şi mai îndeaproape de studiile mele. îmi admiră puterea de muncă, pentru că, deşi se făcuse cald, mă vedea tot timpul la masa de lucru. Nopţile, cădeam de oboseală. Dar **nu** puteam adormi imediat. împărţeam acum camera **cu** vărul Profesorului, care-şi pregătea licenţa **în** economie politică şi nopţile studia după obiceiul indian, adică citea **cu** glas tare, de mai multe ori, cîteva fraze pînă le învăţa pe de rost. Tînărul fce afla, de altfel, în preajma căsătoriei. Nu-şi văzuse încă logodnica, dar ştia cine era şi aproximativ cum arăta, îmi vorbea mult de această necunoscută, de care se îndrăgostise din clipa în care aflase că-i este ursită, şi de fericirea care-i aştepta.

Datorită agitaţiei politice, Dasgupta hotărîse să petreacă vara în Calcutta şi mă convinsese şi pe mine să rămîn. îmi convenea de minune. Mi-ar fi fost greu să mă reîntorc acum printre englezi şi anglo-indieni. Ştiam că

nu m-aş fi putut reţine să nu aduc vorba de revoluţi civilă. îmi mai convenea să rămîn pe timpul verii în Bii&i wanipore, pentru că, pe nesimţite, mă trezisem visînd îa un nou roman. Mă fascinase începutul romanului : un bibliotecar erudit, Cesare, rămăsese într-o seară după ora de închidere a bibliotecii. îl trezeşte din munca lui migăloasă mirosul de fum. îşi dă seama că izbucnise un incendiu undeva în depozitul cu cărţi şi aleargă spre cabinetul directorului să telefoneze. Spre uimirea lui, în prag îl întîmpină, speriat, Dr. Weinrich, profesorul de slavă, iar pătrunzînd în odaie Cesare zăreşte, alături de un necunoscut, pe tînără asistentă a lui Weinrich, Melania, goală. Toţi trei îşi pierduseră capul şi, probabil, ar fi pierit în flăcări, dacă Cesare n-ar fi spart singura uşă pe unde puteau scăpa şi r£-ar fi traversat, cu Melania goală în braţe, holul care începuse să ardă. Dar o lovitură în frunte, probabil aceeaşi grindă care aprinsese părul Melaniei, îl orbi.

Aşa începe romanul. Deşi Cesare îşi recapătă vederea, doctorul îl lasă să înţeleagă că e vorba doar de o amînare ; într-un an-doi, va orbi definitiv. Aşa cum îmi închipuiam atunci romanul, drama secretă a lui Cesare se iscase din faptul că, deşi voia să se bucure cu orice preţ de aceşti ultimi ani de lumină, nu izbutea ; gîndul îl întorcea necontenit la scena pe care o surprinsese în cabinetul directorului. Nu înţelegea ce rit misterios putuse avea loc acolo, între o fată frigidă, un profesor pedant şi Manoil, un tînăr fantast, poate chiar nebun. Toate cercetările poliţiei nu izbutiseră să identifice cauza incendiului. Manoii pretindea că focul izbucnise prin magia ritului, dar, cum Cesare nu putea accepta o asemenea explicaţie, se frămînta, luptîndu-se singur, şi inutil, cu misterul. Toate aventurile care constituie partea I a romanului sînt provocate de încercările disperate ale lui Cesare de a~şi revela înţelesul acelui „mister" care-i schimbase radical viaţa, ursindu-**1** unei orbiri iminente.

Scriam mai cu seamă la începutul dupa-amiezelor fierbinţi, cînd ştiam că toată casa doarme, sau nopţile, după ce adormea tovarăşul meu de cameră. Nu prea ştiam bine ce se va întîmpla cu Cesare pînă la întîlnirea finală cu Manoil, cînd acest demoniac va încerca să-**1** convingă

să se sinucidă şi, neiabutind, se va sinucide eL Şi epr*» **babil eă,** îa tina© c» **sgfiam pe furiş priaaaele capitole*.** ÎMă nut-**mi dădeam seama de semnificaţiile tuturor acestor agenturi improbabil. Stai multe concepţii magice şi** fitor **zofi«e. se** totrantau; **făcă ca autorul** sărşi **trădeze prefir rinţele.** Im **afară** de reflecţiile,, **vechi de:** cî#va **ani,** îrt legătură cu „faptul magic", **apăreau* acum elemente** pe **case** le-aş fi putut numi „tantrice" **(bunăoară, nuditatea ritu->** ală a Melaniei). Dar centrul de gravitate,, **aşa** cum mi **se** va revela mai tîrziu, cînd voi scrie partea **a** Il-**a,** se afla altundeva : era patosul unei existenţe transformate^radical în urma acelui „fapt" incomprehensibil — **ritualul oi**^iasr tic şi incendiul — şi totuşi rămînînd, în fond, o existenţă nesemnificativă, artificială, chiar în iminenţa orbirii, dar, în celfe din urmă, dobîndind o nebănuită adîncime în clipă cînd Cesare **îşi** ia asupra-şi „păcatul" lui Manoil (care se sinucisese) şi mărturiseşte ; „Am ***ucis*** pe fratele meu".

Poate că aceste cuvinte cu care **se** încheie cartea ar putea constitui adevărata, „cheie" a romanului, îndemnînd un cititor sagace să* reia lectura de la început. Dar nu cred că experienţa a fost încercată» vreodată. Apjşoape toţi exoticii şi mulţi dintre prieteni au fost de **acced,** în 1934, cînd a apărut ***Lumina ce se stinge,* că e o** Qart#: ratată. Numai Ion Biberi **a** socotit acest roman opera **rac**** literară cea mai de seamă ; probabil pentru că era primul roman românesc în care se aplica tehnica monologului ulterior Şi în care,, sporadic, în partea **a H-a* se** putea ghici influenţa lui James **Joyee~** Ce m-**a surprins mai** tîrziu, cîhdt am încercat să **recitesc şi să, o corectez *Lamina ce se stinge,*** a fost artificialitatea şi falsa preţiozitate & limbii **pe** care o folosisem,. **Nu** cred că asta **se** datora înstrăinării mele, faptului **că** de un an **şi** jumătate nu mai rostisem un singur ciwînt românesc. **Era** mai:,**degrabă** efortul de a scrie „înstrăinat" despre **oameni „străini",** trăind într-un oraş neidentificabil, **puţind** fi italian^ dar eu oameni ca la Bucureşti, sau din oricare oraş **de** provincie, românesc sau centraţ-european. **După fervoarea** primelor **zile,** cînd **scriam îa,** fugă, **fascinat de** întîntplările pe care le inventam^ au **urma£ săptămîni de manea îndărătnică,** în care timp mă **sileam sa descriu pe** încfelete acea **lume care părea a nu** fi de **ancăieri, fără** ca **să** fie, **totuşi, o lume de fantoşe.** Era, **oare, o ,^Europă" paradigmatică, peisaje, o&aşe şi perscaaaje sintetice, năvăhwl, fără să-ind dau seama; din dorurfile şi nostalgiile mele** ignorate, încereînd **să-şi facă loc** în **conştiinţa mea, pe de**-a întregul cucerită de **indiş, să mă apere de** farmecele **asiatice, şă** mă reţină ? Sau, dimpotrivă, acele **peisaje şi** figuri exemplar-europene mascau propria mea dramă, pe cane n-o bănuiam atunci, dar **pe care** o prevestea „misterul" *Luminii ce se stinge?*

Pentru **că,** întocmai ca şi în roman, **drama în care mă** aflam antrenat fără să ştiu începuse tot într-o bibliotecă. Văzînd că, deşi munceam cîteva ceasuri pe zi, „Indexul" înainta totuşi destul de încet, Dasgupta rugase **pe** Madtreyi să mă ajute. Lucram amîndoi în bibliotecă. **în** ultimele luni ne împrietenisem. îi dădeam lecţii de franceză, iar ea mă ajuta la bengaleză ; traduceam împreună poeme de Tagore. Ştiam că venerează pe Tagore, pe care îl numea *gurudev,* ştiam de asemenea cît de complexă şi suspectă poate fi admiraţia femeilor indiene pentru un *gurudev ;* dar,adîncit în sanscrită şi în roman, nu eram gelos. Nu-mi dădeam seama că, împotriva voinţei mele, eram deja,îndrăgostiţi. *Zic* împotriva voinţei mele, pentru că mi se părea că întreaga familie complotează să rămînem cît mai mult timp împreună, şi bănuiala asta mă făcea să rezist.

Dar, deşi crezusem că încep să cunosc sufletul indian, mă înşelasem. Nu era vorba de nici un complot. E probabil că Dasgupta se gîndise la cu totul altceva : să **mă** introducă în familia lui,printr-un fel de „adopţie". E pro**babil** eă-şi făcuse planuri'^ă **se** strămute în Europa. Regele **Carol** era **acum în** ţară **.şi Nae Ionescu devenise unul** din **consilierii lui intimi. Dasgupta scrisese Regelui, vorbindu**-4 **de mine ca de** o **mare speranţă a iridianistiefi şi** sugerîndu-i 6ă înfiinţeze **mai ttrziu un Institut Oriental la Bucureşti. îi scrisese, de asemenea, lui Nae Ionescu, insis**tînd să mă **lase încă trei-patru ani în India, să studiez cu el.** Poate **că** Dasgupta se **gîndea să vină în România pentru** cîtva **timp, oaspetele Institutului. Situaţia politică a Indiei se agrava necontenit şi clima Bengalului nu-i pria**

(suferea de liipertensiune şi era ameriinţat să-şi piardă ochiul drept). I-ar fi plăcut, desigur, să se stabilească în Europa, să locuiască la Roma, unde îl invitase Tucci, la Bucureşti, unde m-ar fi avut pe mine, elevul lui favorit şi, într-un anumit fel, copilul lui adoptiv.

N-am înţeles toate acestea decît mult mai tîrziu. La nunta vărului lui Dasgupta mi s-a părut că descifrez aluzii misterioase în ce era, fără îndoială, dovada că, sufleteşte, făceam deja parte din familie. La nuntă, ca şi lâ alte sărbători, îmbrăcasem *dhoti,* costumul bengalez atît de puţin graţios, dar care totuşi îmi plăcea nespus, pentru simplul motiv că era portul neamului cu care voiam să mă contopesc.

Primisem cele dintîi exemplare din *Isabel,* şi Maitreyi, care era poetă, m-a privit de atunci cu alţi ochi. Devenisem egalul ei, făceam parte din aceeaşi familie spirituală ca şi Rabindranath Tagore. îi vorbisem de noul roman pe care îl începusem, rugînd-o să nu spună nimic Profesorului. Şi apoi, în acele ceasuri petrecute împreună în bibliotecă, în timp ce restul casei se odihnea la etaj, copiam pe fişe termenii tehnici din *A History of Indian Philosophy* şi îi clasam alfabetic. Odată, mîinile noastre s-au întîlnit deasupra cutiei cu fişe şi nu le-am mai putut descleşta.

Cu toate ezitările şi rezistenţele, cu tot ce putea separa o sensibilitate şi o cultură indiană de una occidentală, cu toate neîndemînările sau îndrăznelile nesocotite, dragostea a crescut şi s-a împlinit aşa cum îi era destinul. în iarna anului 1933, cînd scriam în mansarda mea din Strada Melodiei romanul pe care voiam să-1 prezint pentru „Premiul Ţechirghiol-Eforia", am recitit, pentru prima şi ultima dată, *Jurnalul* acelor luni. Am utilizat chiar unele pagini, integrîndu-le direct în textul romanului. Cu tot patosul naraţiunii, am încercat să mă ţin cît mai aproape de realitate. Dar, evident, această „realitate" devenise mitologică din chiar clipa cînd o trăisem. Trăisem din nou un lung, beatific şi totuşi terifiant vis de noapte de vară. Dar de data aceasta nu-1 trăisem singur.

M-am deşteptat în dimineaţa de 18 septembrie. De fapt, începusem să mă deştept în timpul nopţii. Aproape eă nu închisesem ochii. Maitreyi izbutise să-mi trimită un

bilet în care mă anunţa că părinţii aflaseră tot şi câ fusese silită să mărturisească. Dimineaţa, Dasgupta m-a chemat în birou şi mi-a spus că sănătatea lui precară nu-i mai îngăduie să mă găzduiască şi mi-a dat un plic înqhis pe care să-1 deschid numai după ce voi ajunge în Ripon Street* Trebuia să plec chiar în dimineaţa aceea, pe loc. Cărţile şi lucrurile mele vor fi transportate în cursul zilei. Doamna Dasgupta, cu figura ei frumoasă, îngheţată, distantă, inaccesibilă, m-a silit să mănînc chiar acolo, în faţa ei. Nu puteam.pleca din casa lor fără să mănînc. înghiţeam cu mari eforturi, ştergîndu-mi uneori ochii pe furiş.

Nu i-am mai văzut de atunci pe nici unul. Dar Maitreyi a izbutit să-mi telefoneze, n-am înţeles prin ce miracol, şi, între altele, mi-a spus că trebuie să mă salvez cu orice chip, să arăt lumii că sînt cu adevărat „un om". Am avut doar timpul să-i spun că voi pleca într-o mînăstire din Himalaya. Apoi convorbirea ne-a fost întreruptă.

*

Familia Perris s-a prefăcut a nu înţelege tulburarea mea. Erau încîntaţi că mă au din nou ca *boarder.* Fetele au încercat să mă facă să uit Bhowanipore, invitîndu-mâ la cinematograf, la restaurantele din „China Town". Dar a treia zi mi-am adunat cîteva cărţi, gramatica şi dicţionarul sanscrit şi am plecat spre Delhi. Am revăzut Fatehpur-Sikhri ca într-un vis. Lumea mă privea mirată, uneori cu suspiciune. îmi lăsasem să crească barba şi arătam hirsut şi sălbatic. Simţeam cum mă urmăresc privirile anglo-indienilor şi ale poliţailor. f

Sufeream cumplit. Sufeream cu atît mai mult cu cît înţelesesem că, odată cu Maitreyi, pierdusem India întreagă. Tot ce mi se întîmplase pornise din dorinţa mea de a mă identifica cu India, de a deveni cu adevărat „indian". După ce citisem scrisoarea lui Dasgupta, ştiam că nu voi fi iertat aşa de curînd. Această Indie, pe care începusem s-o cunosc, la care visasem şi pe care atîta o iubisem, îmi era definitiv interzisă. Nu voi putea niciodată dobîndi o identitate indiană. Speranţa noastră, a mea şi â lui Maitreyi, că ne-am fi putut căsători, se urzise dintr-o

fluae. Învăţasem destulă filozofie indiană ca să ştiu cîte **de greu** să **te** âifeerezi de iluzii, să te trezeşti dîu vis. în **puţinele** cfipe **de** eompletă lueMfttate îmi dădeam toarte ***blm msmk*** **eă** fusesem fermecat de propriile m i e nălu-ciri; **Mă** îăsâseiâa legat şi fermecat de miraje şi nu aveam aîfeceva **de** făcut decît **să** sSşii pînza fesută de ***mMyu*** şi să redevin liber, semn, irmifeerăbil.

Cunoşteam de mult toate acestea, dar rmi era greu să mă trezesc. «Eliberarea*, cu preţul pe care ştiam că tre-buie să-1 plătesc, îmi era aproape indiferentă. **De** altfel, vedanta nu mă atrăsese niciodată prea muît. îmi plăcea yoga tantrică, pentru că făurise o tehnică **a** 1^ertăţiî, în eare viaţa nu **era** jertfită, ci transfigurată. **Dar,** deocam-dată, ^deznădăjduit, tortarat de remuşcârî, vlăguit de tei-somnii, tehnica aceasta a libertăţii absolute âmi era inac-cesibilă, înainte de toate, trebuia să mă regăsesc. Mă în-dreptam spt»e Hardwar şi Edsfeikesh, acea fabuloasă regi-une himalayană aleasă de veacuri, poate de milenii, dc asceţii şi contemplativii indieni. Ceea ce putea să pară tragi-comic, mă îndreptam spre locurile unde tînjeam de mult si agung. **De** aproape un an tot voiam să mă duc la Hardwar, dar Dasgupta mă fndemaa să amîa. Mă sfătuia să învăţ întîi iot ce se poate învăţa într-o uaiiversitate in-dană şi, mai ales, de la um savajnt ca el şi apoi să pe-trec cîteva hiflă *ftxkr~xm ashmm,* încercaşi să poetic-unele tehnici **meditative.** Şi acum, ipe nieaşteptstte, datorită ace-lui tragic *mnleovtendu.* poziţiile erau răsturnate : Dasgup-ta **era** anai îneîntat să mă'ştie într-un *mhmm* himalayan, cît mai departe de Calcutta.

Am călătorit anevoie de la Deîhi la Hardwar, pentru că era tocmai în timpul vacanţelor Puja, cînd milioane de indieni vizitează locurile sfinte, îndeosebi cele din Hima-iaya. Gangele, abia scăpat din strîmtaarea munţilor, se repede învolburat, apoi se potoleşte şi pătrunde senin în Hardwar. M-am instalat în dok-bungalowul din apropie-rea gării şi arh petrecut ziua colindînd prin oraş, vizitind templele şi coborînd: cheiurile gTiat-uiui. Cum eram sin-gurul european care se scăldase ceremonial în Gange şi oferise petale de trandafiri zeiţei Lakshmi, mă urmăreau pretutindeni o mulţime de curioşi. In aceeaşi zi, cu o tră-surică" cu un cal *{tvngu),* am fost la Kankhal, la cealaltă extremitate a Hardwarului* ca. să vizitez templul **4ncon*** jura* de plopi uriaşi **şi** salcîmi, ***pxîti*** care se tugăj*^inai& mutele. Gangele curgea chia? prin faţa terfapăului **şi HĂ^J** tea era adîncă, nefirească, 1 ^ ' >

Tu, zilele următoare am vizitat alte temple şi biblioteci,, şi colbul GurukuT, important centru **de** studii Arya-Sa-**mai,** Ia cîţiva kilometri de oraş. Dar nu pentru asemenea? excursii %i vizite venisem Ia Hardwar. Am pledat, mai de-! parte* §pre Hishîkesh. M-a impresionat templul ţui Shiva^ zidit chjşr m **acel** an> alb, cu poarta albă şl cu un glob de cristal **în** vîrful săgeţii care-şi lua zborul din centrul cupo-lei. Cu oarecare greutate am găsit găzduire Ia dok-bunga-Iow, chiar pe maLul Gangelui. Rishikesh e dfe mult para-disul sihastrilor şi contemplativilor. Mai toate clăâfcriîe sînt ashram-uri **sau** case de găzduire pentru pelerini. Pe străzi.' întîlneam necontenit *saăhu„* **în** robe portocalii, asceţi *nagal* cu trupurile goale, unse cu cenuşă, tot **felul de** *swami,* dar şi grupuri de pelerini, veniţi cu familîîle să viziteze locuv rile sfinte §i să omagieze pe cei plecaţi **pe** drumul **renuţK** ţării.

A doua zi am căutat un Ioc care sâ-mi priască; dar ini-**ma** na mă îndemna **să** rămîh. Am trecut atunci mai^de-part^, aumaf îa cîţiva kilometri de Rîshikesfc, «Iar pe celă-lalt maâ âî Gangelui, Ia Svarga-csfmm, şi, *âe* îndată ce-am pus piciorul, am ştiut că acesta era locul. Gangele curgea **repede** printre stînci şi jungja se întindea pfnă aproape de mal, pădure deasă, plină de maimuţe, de şerpi, de păuni şi pisici sălbatice. Toamna tîrziu, cînd vor seca izvoarele în **munte^** şacalii vor veni pînă în marginile sihăstriei şi din coliba **mea** le voi auzi urletele. **In** chiar ziua **sosirii am** întîlrut **pe** *Sipcmi* Shîvanşnda M-a călăuzit către locuinţa fna/iant-ului şi ,mn obţinut dreptul să rămîn în *ashmm,* cu condiţia să lepăd hainele europene şi **să** îmbrac o **robă galBenă** sau aUbă, **să** umblu în sandale şi să nu **mă** nutresc decît *ca* hrană vegetală. Apoi *mohant-vîl* mi-a **arătat** *kutiar-ul* **pe care** mi-1 punea Ia dispoziţie — o colibă **mă-runtă** şi sohtară, cu prispă de eiment, un pat de **lemn** şi o lampă cu petrol. A **doua** zi mi-am adus bagajele **din** Rishi-kesh şi **m-am** instalat. Credeam că voi rămîne cîteva luni. Către Crăciun, mă hotărîseni să rămîn pîhă &* mai, cînd

drumul spre Bhadrinath devenea din nou accesibil. Am plepât, tot. atît, $e 'brusc pe cît venisem, în martie, după aproape şase luni de sihăstrie.

Colibele se aflau la cîteva sute de metri una de alta. De trei ori pe zi, cînd auzeam clopotele, plecam cu un vas de alamă şi o cană şă-fiii „cerşesc" hrană de la ***chetra;*** orez, legume fierte, lapte, uijeori turte de orez cu miere. Mă deşteptam în zori şi rhă duceam să mă scald în Gange, la cîţiva metri doar de ***.kuţfar-ui*** âieu. La începutul toamnei, jungla era proăspătă'şî luxuriantă. Aşezată în coapsa colinelor, sihăstrţ^ era ferită de arşiţă, iar iarna de vîntul îngheţat de jniaza-noapte. Liniştea era neînchipuită. Nu se auzeau decît âpMe'repezi ale Gangelui şi ţipetele scurte, guturale ale maimuţelor. Dacă aş fi voit, puteam râmîne toată ziua singur ; dar, mai ales la început, îmi plăcea să sfeţi de vorbă'cu.. ***Ştwami*** Shivanancla său cu alţi sihastri. Notam cîţ mai multe din aceste convorbiri şi astfel regăseam, gustul pentru filozofie şi sanscrită. Serile, rămîneam cîteva ceasuri pe prispă, ascultînd Gangele, căutîndu-mă, încereînd să mă adun, să mă înţeleg.

După cîteva săptămîni, am simţit că încep să mă însemne?. Începeam, totodată, să înţeleg sensul întîmplărilor care provocasem ruptura mea cu Dasgupta. Dacă India ,,istorică" îmi era interzisă, mi se deschidea acum calea catie^ Iiidia „eternă". Mi-am dat seama, de asemenea, că trebuia să cunosc pasiunea, drama, suferinţa, înainte de a renunţa la dimensiunea „istorică" a existenţei şi a-mi face drum .către 6 dimensiune trans-istorică, atemporală, paradigmatică, în care tensiunile şi conflictele se anulează de la sine. Mai tîrziu am înţeles că însăşi drama mea urmase un model tradiţional: trebuia ca relaţiile mele cu Dasgupta să depăşească faza de candoare şi facilitate şi să cunoască tensiunea şi ciocnirile care caracterizează începuturile raporturilor între gura şi discipol. Marpa, bunăoară, persecutase ani de-a rîndul pe discipolul lui favorit, Milarepa. îmi spuneam camă aflam, acum, în faza de „încercare". Deşi gonit cu brutalitate din Bhowanipore, Dasgupta mă va recunoaşte într-o zi ca pe adevăratul lui discipol — dar asta se va petrece pe alt plan, *in aeternum* iar nu *in saeculum.* (într-adevăr, asta s-a întîmplat mai

tîrziu, după ce publicasem ***Yoga*** şi revista „Zalmaxi$". In primăvara anului 1939, în drum spre Anglia, IJasgupta mi-a telegrafiat din Roma că vrea să mă vadă, dar, datorită unor împrejurări independente de dorinţa noastră, nu ne-am putut întîlni.) •

Ultimele întîmplări din Bhowanipore mi se păreau acum o lungă rătăcire într-un labirint. (De altfel, imaginea labirintului avea să revină de mai multe ori în cursul vieţii, de cîte ori mă „deşteptam" dintr-o pasiune care părea a nu face parte din destinul meu.) " .

Simţeam că nu voi putea ieşi din labirint decît după ce mă voi putea reîntoarce la „centru". Trebuia, cu orice preţ, să mă „concentrez", să-mi regăsesc adevăratul meu „centru". Meditaţiile şi tehnicile yoghine, pe care le studiasem cu Dasgupta în textele clasice, şi pe care le aplicam acum sub controlul lui Stârni Shivananda, nvau convins încă o dată că erau rezultatul unei extraordinare cunoaşteri a condiţiei umane* Numai cineva care cunospuse cu adevărat pasiunile, ispitele şi distracţiile celui „prins în mrejele existenţei" putuse elabora toate ,acefcteVnicţ psihofiziologice care alcătuiesc yoga* Şi tocmai îaptul că ajunsesem în Himalaya/la capătul puterilor, vlăguit, turmentat, uni îngăduia acum să mă „stăpînesc" şi să mă „desfac de legături", mai repede decît aş fi putut-o spera dacă m-aş fi aflat într-o „condiţie normală". Paradoxul era numai aparent. Verificam într-adevăr ceea ce îmi plăcea să numesc „optimismul camuflat" al spiritualităţii indiene, credinţa că un exces de suferinţă stîrneşte setea de eliberare, că, în fond, cu cît te simţi mai „pierdut" cu atît eşti mai aproape de „mîntuire", adică dş eliberare ; că situaţia cu adevărat tragică este cea a „fericitului" şi „mulţumitului de sine". (De acşea în concepţia indiană zeii nu pot cunoaşte libertatea absolută ; tocmai pentru că trăiesc o existenţă beatifică.)

în preajma Crăciunului, eram un om „schimbat". Nu voi încerca să rezum aici etapele acestei transformări lăuntrice. Ceea ce se putea spune despre rezultatele feluritelor exerciţii preliminarii le-am descris cît am putut în lucrările mele despre yoga. Alte exerciţii şi experienţe au fost trecute sub tăcere, pentru c$ am ţinut sâ rămîn cre-

dineios Iradiţiei indiene, care nu acceptă decît comunicarea taiţîstică de îa *gwru* la discipol. De altfel, mă îndoiesc că aş fi fost ta stare să descriu cu' exactitate, adică într-o proză ştiinţifică, anumite experienţe. Singurul mijloc de expresie aproximativ exact ar fi fost un ttou limbaj poetic — şi darul adesta nu I-am avut tUciod&tă. Mai tîrziu, în 1939, am încercat să evoc unele experienţe yoghine într-o nuvelă, *Secretul doctorului Uonigberger.* libertatea artistului de a* „inventa** mi-a. îagăduit să sugerez mai mult şi mai precis decît aş fi izbutit într-o descriere strict ştiinţifică. «

Swami Shivananda se minuna de rapiditatea eu care îmi însuşisem rudimentele practicii yoga. îmi prevestea o carieră senzaţională \~ voi deveni un al doilea. Vivefearuanda, menit să zguduie Occidentul şi să-1 reîntoarcă la izvoarele fui spirituâîe, pe cale de a fi uitate. Personal, comparaţia cu Vîvekananda nu mă fMa. Deşi admiram pe Sbri Ramăkrfehna, nu mă simţeam atras de tetele suave, moralizante ale lui ViVekanaaida. şi consideram hibridă, ne-indlană opera lui de propagandă şi „vulgarizare". Eram hotărît să pătrund cît voi putea mai departe în tainele contemplaţiei indiene* dar, în afcîră de teza la care reîncepusem să lucrez, îmi făgăduisem să nu mă fac purtătorul nici unui „mesaj" himalayan. De altfel, destinul avea să intervină la timp pentru a faoe să triumfe dorinţa mea secretă de a nu mă dedica nici unei „misiuni", nici măcar aceea a „eliberării*.

în ianuarie 1931, coliba pustie din vecinătatea *kutiar** iiiui meu şi-a regăsit stăpînul; un ascet *naga* cfin sud, care se reîntorcea după nu ştiu cîte luni de pelerinaj. Deşi se făcuse frig, schivnicul îşi păstra cu rigurozitate nuditatea lui rituală. îşi petrecea o bună parte din zi şi din noapte meditînd, dar, dacă se întîmpla să se afle in faţa colibei cînd treGeam spre *chetra,* mă saluta ducîndu-şi amîndouă mîinile, la frunte şi zîmbind. Ne-am împrietenit repede şi deşi ne înţelegeam anevoie, în hindi, limbă pe care amîndoi o vorbeam prost, mi-a fost de folos în unele practici. Acum, după mai bine de trei luni petrecute în ermitaj, cunoşteam destui schivnici şi învăţasem mult din convorbirile cu ei. Regăsisem regimul de pe vremuri. Dormeam

doar cîteva ceasuri şi izbuteam să fa* multeUucnuri fără să 'obosesc şi fără să ma plictisesc. în afară de <cea$$*rile consacrate meditaţiei şi exereiţiilor yoga, citeam în iie-* care 2$ texte sanscrite, lueramia teză, scriam articole pe&ntro „Cuvîntul" şi nopţile ci)rrt,imumv *Lumina ce* se *stingei*

Uneori porneam singur spre peşterile din Brahmapurii Petreceam cîteva zile în coliba «maifc *swdrm pe* careţicunoscusem in prima mea excorsien cînd intotrărăşisem pe SMvananda. Sihastrul îşi Tidie6se~£ohba de trestiei de bamtbus intiMo plantaţie de bananieri, pe *mm* 0i#aittiv&cu mare greutate*, căci un îmtreg trib de maimtrţi (edaorf cenuşii, cu faţete *albe) se aciuaseră chiar în arborii, dUi $pa->tete colibei în fiecare dimineaţă/ *swami* sc^teaccitfcT&a piei de leopard şi le întindea pe trunchiuri. Cînd vedeau pisile* maimuţele erau cuprinse de panică şi se rrfugiaa ;c^trq vîrlurile arborilor, spionîndu-ne printre ramuri. *Sivami* mi-a mărturisit odată că le observă de luni de zile şi se minunează de neistovita lor vitalitate, îndeosebi de capacităţile sexuale ale masculilor. Asta i se părea cu atît ma$ impresionant cu cît hrana maimuţelor era puţină şi la întîmplare. *Swami* era sigur că această vitalitate extractdinarS se datora unor anumite rădăcini, pe care nu le cunoşteau decît maimuţele. Se hotărîse atunci să fe ur^ mănească, să vadă ce rădăc&ii şi ce bulbi culeg ele. Spera să descopere într-o zi rădăcina miraculoasă — şi atunci omul va redobîndi exuberanţa sexuală a maimuţelor.

Pentru un sihastru indian, curiozitatea aceasta mi se părea extravagantă. Mă duceam să-1 văd de cîte ori pu* leam, pentru că, deşi aparent aplica o metodă „ştiinţifică? (observa, aduna şi încerca rădăcinile pe care bănuit că le mănîncă maimuţele) *swami* căuta, în realitate, „planta vieţii", „fructul tinereţii şi longevităţii", de care ' Wr* bese atîtea mituri şl legende — şi mă fascina» forţa cu care se manifesta acest mit arhaic canuafiat atfwn *în* preocupări ştiinţifice. De altfel, nu era singurul optemplu, Ibainte de a ajunge la coliba de bambus ma ofrrt axn la un *brahrna-earin,* nepalez, care-şi petrecea » parte din timp îngrijind şi culegind plante meriărinate. De mult aflascm de „fructul rishilor», nişte rădăcini faun* cu care se hrănesc pustnicii. *Brahma-carinul* îmi arătase o întreagă

cultură de „frunza lui Brahma", o plantă cu frunze mici şi Wtunde, cu gust medicinal; renumită pentru însuşirile ei fortifiante. Planta era cunoscută de mii de ani în farma-cdpefea Ayur-veda şi, de curînd, fusese adoptată de „Bengal Pharmaceutical Works", din Galcutta, pentru tratamentul surmenajului.

Dar mai ales îmi plăcea să vizitez pustnicii din peşterile care se întindeau pe malul Gangelui, de la Brahmapuri la Lakshmanjulă; Peşteri mărunte, ascunse între stînci, alcătuite la întîmplare prin rostogolirea malurilor de piatră. Intram cu greutate şi mă aşezam pe nisipul rece al peşterii, aşteptînd să primesc încuviinţarea de a pătrunde in interior. O adevărată peşteră de sihastru, pitorească şi încăpătoare, era locuită de im bătrîn *Swami* din Malabar. Printre cărţile lui de căpăt'ii, alături de *Bhagavad-Gitdşi* [comentariul lui] Shankara [pe marginea ei], avda *imitaţia lui Christos,* pe care o considera cea mai adîncă operă a spiritualităţii creştine după Evanghelii» Pvămîneam uneori ceasuri întregi de vorbă, şi odată am petrecut noaptea în firida peşterii.

Nu prea departe, se afla peştera unei bătrîne sihastre. N-am putut afla niciodată cine era şi de unde venise. Era unsă cu cenuşă pe tot corpul, avea cenuşă şi pe craniul ras şi rămînea zi şi noapte în meditaţie, în aceeaşi poziţie yoghină, aşezată pe un strat de cenuşă. Aproape că nu vorbea, dar simţeam că ştie că te afli acolo, lîngă ea, mult înainte de a rosti primul cuvînt. Cmd m-a dus la ea, *Swami* Shitfananda m-a privit pătrunzător, apoi a zîmbit. M-am simţit deodată senin, împăcat. Parcă aş fi descoperit pe neaşteptate o certitudine care mi-ar fi putut schimba viaţa. Am revăzut-o, după multe luni, la începutul primăverii M-a privit şi privirile ei au devenit deodată reci, aspre, depărtate. Am ştiut că ghicise că nu mai eram *brahmacarinul* pe care îl văzuse ea la început şi m-am retras încurcat. Am înţeles că drumul pe care apucasem, deşi exaltat de atîţia maeştri spirituali indieni, îi repugna profund. Bătrîna mea cenuşăreasă desigur nu credea că există alt drum în afară de cel al ascezei şi rugăciunii, pe care-1 alesese ea.

Multă vreme nimeni nu ştiuse de mine, nici cei diri ţară, i^ci doamnă Perris. Cîteva săptămîni trăisem fără-nici o veste, de nicăieri. Numai după ce am simţit că-mi viii" în fire, am scris doamnei Perris, rugînd-o să-mi trimită corespondenţa la Svarga-asferam. Intr-o zi factorul a urcat pînă la *kutiar-ul* meu, încărcat cu scrisori, ziare şi reviste din ţară. Aşa am aflat, într-un amurg de octombrie, pe stîncă pe care îmi plăcea să mă aşeg ca să ascult valurile repezi ale Gangelui, aşa an> aflat de recenzia as'pră pe care o publicase Nichifor Crainic în „Gîndirea* şi de apărarea pe care mi-o luase Mircea Vulcănescu în „Cuvîntul". Mircea îşi intitulase articolele *&arte p&ntrb Isabel* şi erau într-adevăr scrisori către mine, povestind furtuna pe care o stîrnise *Isabel* şi explicîhdu-mi pentru ce motiv se înşelase N. Crainic, socotind romanul imoral. (Cu amărăciune şi regret, Ceainic scrisele : „AtîtA inteligenţă şi atît talent îngropat sub pămînt" şi de atunci numele *xueu n-a mai figurat printre colaboratorii „Gîndirii".) Mircea Vulcănescu încerca să pătrundă dincolo de camuflajul pe care îl elaborase autorul, descifrînd intenţiile secrete ale cărţii. Pentru el, *Isabel* era în primul rînd o „carte cu cheie" şi trebuia judecată ca atare. Dintr-o scrisoare a lui Ionel Jianu, am aflat că P. Aderca elogiase romanul în „Adevărul", scriind între altele : „într-o ţară de mare cultură, un asemenea debut ar fi adus autorului glorie, notorietate şi avere."

Trimisesem mai de mult lui Ionel Jianu prima parte a *Luminii ce se stinge* şi el îmi sugerase s-o public în foileton la ;,Cuvîntul". A apărut" în iarna anului 1931, dar nu cred că a avut cineva răbdarea să citească toate foiletoanele pînă la capăt. Scriam acum partea a Il-a. Scriam noaptea, la lumina slabă a lămpii cu gaz, într-un stil fot mai străin", ca şi cum aş fi scris cartea altcuiva. Scriam, totuşi, fascinat de „misterul" pe care credeam că mi-1 revelez cu cît mă apropiam de final.

Uneori, nopţile, după cîteva ceasuri de migăleală la manuscrisul *Luminii ce se stinge,* simţeam că nu voi putea.

adormi înainte de a mă reîntoarce la „izvoarele" mele indiene. Traduceam atunci, în cea mai poetică limbă roeaâneaşcă pe care o *mai* puteam mînui, fragme&tfc; «din *Ub^twoA^Git^* sam<poeme dia ultimul volum ai *Im ¥agpq&.* Dar India era p$&£m minerşi a rămas de atunci o oultură integrală, în care se articulau curante de gîndire diferite şi actesea antggcwaice. Mă intere^u nu »umai tehnicile şi filozofiile prin care spiritul indian spusese cel mai formidabil *Nu !* vieţii şi Universului întreg, ci şi creaţiile îa care distingeam o valorificare pozitivă a realităţilor cosmice şi vitale. Descoperisem mai de mult paradoxala exaltare şi transfigurare a sexualităţii pe care o elaboraseră teologale -şi tehnicile tantrice. Descopeream acum rădăcinile .spirituale ale interesului pentru lumea ^ganieă. Numai un savant indian ca Sir Jagadish Bose izbutise să demonstreze ştiinţific homologia între regnul vegetai şi 9^1 animal, mr ştiu îh ^.măsură implicaţiile teoretice ale experfenţelor lui ^agkdish Bose sînt încă acceptate. Bar, pentru mine important era faptul că ştiinţa modernă a înregistrat o asemenea ipoteză a unităţii funciare a vieţii şi că ea a fost formulată de un indian, în conformitate cu tradiţiile filozofice ale Indiei (pe care Bose, de altfel le ignora — ceea ce face şi mai semnificativă opera Hai şMinţif iaă),

Acofo, In fcutiar-ul meu diii *Swarga-ashrem,* meditam adesea, asupra, posibilităţii de a scrie o istorie a ştiinţelor indiene — dar te sensul apologetic în care Q înţelegeau anumiţi savanţi indieni, încereînd să arate că şi India a fost capabilă de ^observaţii riguroase şi experienţe obiective ştiinţifice", ci arătînd, pur şi simplu, că spiritul indian a aplicat metodele careţi conveneau pentru a descrie, clasa şi explica fenomenele naturale. Am scris atunci, nopţile, îh *kutiar-ul* meu, un lung studiu despre „Ckheştînţele botanice în vechea Indie", care a apărut în 1&3L Plăntrisem alte cîteva, dar n-am apucat să redactez, ftsai tîrziu, decît un scurt text despre „caracterul câlitaSv al fizicii indiene*, rămas inedit, şi capitolele despre metalurgia şi alchimia indiană^ publicate în *Mc&mtia asiatică* (1935).

Pe Ia sfîrşîtu^liii octombrie întîlnisem pe Arthur ¥o$ng, un englefc fiică- t&*ă*i ittibrăcat în jpoba portocalie a eremititor. Se întorcea de la Bhackinath, umblînd anevoie; cad avea -tfi&lpile umflate ; uneori, siţiva, pelerini mai vot nici 41 |amfcau în cînsa. Făcuse parte din armata dm Me^ sopsrtamia şi, după aventîiri fără mamăr — inieonteolabil^ daaămţi chiar impa^tobile —âncsrcsasiB să ae sinucidă isvtf* lindu-se *ca* motocicleta în ocean. Fusese salvat şi, din deznădejde şi exasperare, îşi aruncase într-o seară hainele europene într-o rbaltă, Smteătasfc Jtoba portocalie fi,cerr şind rim sat în sat, se Saâneptese spre Jiânalaja*B&treeuse citva timp in RishUtesh şd Svarga-cshram, îşi luase numele de *Swami* Jnaaaana&da, apoi pkcase eu *mi* grup de pelerini spre Bhadrinath.

Nu ştiu in ce snăsură fusese trartsfiormat de d&ciplina moaastieă. In orice caz, părea *xm* « împăoat cu viaţa. Segăsise chiar curiozitatea şi ^gustul ide aventură dân^rima tinera&e. Chipă tnumai vreo^ zeoerasile dte odihaaă în Surarga*-*ashmm* mă convinsese ^-1 întovărăşesc la iteshawar, ca de acolo să pătrundem în Afganistan$rin ttecătoarea Khyber. Cuin eram Îmbrăcaţi amindoi ciudat, «1 *ân* robă portocalie, eu intr-oana iâMpă, dfe *brahma^carm, şi* vba^ îmi (crescuse mare,, ro^e şi A^ngrâ^tă; *mm* plecarea noastră '©oincistee cu noi ^artentalte în JŞdrdul Indiei, .cant fost tot timpul suspectaţi şi urmăriţi ide *poliţie. In gara Lahore am fost chiar arestat şi anchetaţi, extrOT. de politicos, de mai mulţi poliţişti. A trebuit să ne lăsăm paşa? poartele la şefiri gării şi să ne suim >*in* primul tren către Peshawar. Din fericire, şeful gării din,Peshawar era înrudit cu dL Perris, aşa că am găzduit la el, scăpând astfel de vigilenţa Poliţiei.

Ca să putem trece prin Khyher, Pass, trebuia să obţinem o permisie specială. [Ruda domnului] Perris a reuşit să ne-o procure şi, după trei zile de la sosirea noastră în Peshawar, ne-am urcat în trenul către Landi Khotal. In cei patruzeci de kilometri care ne despărţeau de frontiera am traversat peste 30 de tuneluri. Dar ce privelişte fanr tastică, valea aceea strimtă, pustie, dezolată, prin care urcă trenul de la Lalabegh la Landi Khotal ; cu pereţii de stîncă roşcată, înălţîndu-se vertiginos de-o parte şi de alta. Pe piscurile zimţuite se profilau forturile Aii Masjid, Jamrud, Landi Khotal. Dar în Landi Khotal am aflat

eă frontiera era interzisă chiar celor cu permise speciale. Descurajați^ h^-am reîntors în Peshawar. Optimismul gazdei noastre era însă inepuizabil. Ne-a asigurat că putem pătrunde în Afganistan prin alt punct de frontieră şi, a doua zi, am pornit din nou, de astă dată spre Durgai. Dar iiici de data aceasta nu am avut noroc. Două din degetele lui Arthur Young, aproape degerate pe drumul Bhadrinath-ului, se infectaseră. A fost pansat de un sanitar într-o mica gară şi iar ne-am întors la Peshawar. Eu am plecat spre Rishikesh, oprindu-mă la Lahore ca să-mi iau paşaportul, iar Young s-a dus să-şi vadă un prieten, Father Brown, în Rurki.

In preajma Crăciunului sosise în Svarga-asTiram o violoncelistă din Johannesburg. *Swami* Shivananda a luat-o sub protecția lui şi, spre mirarea tuturor, i s-ă îngăduit să locuiască îh casa pe care şi-o clădise o *rnakarani,* chiar pe malul Gangelui. Jenny părăsise pentru totdeauna Johahnesburguî: şi muzica, pentru a căuta „absolutul" în India* îmbrăcase o *sari* simplă, albă, şi medita pe terasă sau asculta pe Shivananda explicîndu-i rudimentele filozofiei Vedanta. O indiană bătrînă din Hardwar îi împrumutase un patefon şi cîteva plăci. Uneori, serile, *Swami* Shivananda şi cu mine veneam să ascultăm *Simfonia neterminată* sau *Jupiter,* şi Jenny ne oferea o ceaşcă *de* cacao.

Aveam atîtea lucruri de făcut încît o vedeam destul de rar. Lunile de iarnă au trecut repede. Rămîneam aproape tot timpul închis în fcutiar-ul *meu,* lucrînd — iar nopțile scriam ultimele capitole din *Lumina ce se stinge.* Aşteptam primăvara ca să pot pleca spre Bhadrinath. Şi pe nesimțite m-am trezit, fără să vreau, implicat într-o nouă dramă. Fiind singurul european tînăr în tot *ashram*-ul, Jenny se îndrăgostise de mine. Cînd am înțeles asta, i-am mărturisit că ultimul lucru la care m-aş gîndi, mai ales aici, într-o sihăstrie himalayană, ar fi o aventură amoroasă.

Credeam că rămăsesem bine înțeleşi, dar destinul hotărîse altfel. *Sicami* Shivananda plecase la Benares şi Jenny m-a rugat să continui eu lecțiile despre vedanta, I-am răspuns că n-o pot face ; pe de o parte, n-aveam timp ; pe de altă parte, vedanta nu mă pasiona. I-am explicat de ce. I-am vorbit despre Samkhya-yoga, despre teza mea* despre tantrism, adăugind că yoga tantrică mă interesează îndeosebi, dar fără să intru în amănunte. Venită în India să caute „absolutul", Jenny nu Srâ lăsat abătută de rezerva şi indiferența mea. Discret, dar cu multă dibăcie, reuşea să mă antreneze în discuții din care afla întotdeauna ceva mai mult despre ritualeletantrice. Continua să mă invite la ceaşca cu Cacao pe terasă şi, deşi refuzam de cîte ori puteam, tot acceptam să mă duc s-o văd o dată, de două ori pe săptămSnă.

Odată i-am făgăduit că vin şi am uitat. Pe seară, am auzit bătăi timide în uşa fcttfiar-ulai i meu. îmbujorată, stînjenită, cu lacrimilş în och% Jenny mi-a mărturisit că mă aşteptase toată după-amiaza, iar în cele din urmă izbucnise în plîns, văzîndu-se umilită şi dispreţuită. M*am scuzat cum am putut, dar pentru că o vedeam atît de abătută i-am spus că voi veni, mai tîrziu^ să ascultăm împreună Pccr *Gynt.* '•»_• -*ıS.*

Am înțeles, mai tîrziu, cum un amănunt oarecare, o întîmplare fără nici o semnificație aparentă» îți poate schimba radical viața, împingîhdUt*e: pe- cun drum care, doar cu puține ceasuri mai înainte, ți se părea indiferent sau improbabil. Viața mea în India ar fi fost alta dacă, în acea seară de februarie, nu m-aş fi dus s-o văd pe Jenny, De cum am intrat, am simțit că se *schimbase* ceva — în văzduhul camerei vaste şi albe, cu ferestrele spre Gange, în chipul şi purtarea lui Jenny. Nu era nu* mai faptul că pentru întîia oară îşi fardase buzele şi îmbrăcase o *sari* de mătase transparentă. Era mai ales presentimentul că ma aştepta o încercare grea şi că această încercare e de ordin „inițiatic", adică de ea depinde o împlinire ulterioară sau un lamentabil eşec. In ceasul care trecuse de cînd o descoperisem plînsă şi umilită, la uşa fcutiar-ului meu, Jenny se transformase total. Prin ce miracol regăsise misterul propriului ei corp şi dobîndise gravitatea aproape rituală a vocii, .lumina secretă a privirilor— n-ani înțeles niciodată. Dar de această Jenny nu mai mi-era milă. Aproape că mi-cra frică. în locul blondei, timidei îndrăgostite, care mă plictisea şi mă încurca, apăruse o ființă a cărei simplă prezență provoca o con-

flnmteartf mrrune însumi. Siraţaamc^
imvoi mai putea reintegra- seninătatea şi pienitodinea pe eare le cm&rwem m atîtea rforfaiui uitim^e einci tuni. Dacă m^aş. fi retras îrafet&to Jătiimmk nieuv mi>*aşf ii spu* eă- Haina fost- frică, de prnna Jspit6b reaia care-mi ieşise î» cateşi niraf- fi s»nţâ#: u i i ^ ^ 1 ^ f ^ ^ T i ^ i i B^ra af fi acceptat? eeearse mi smpaxebi&snotai^ în asfiram ar & d^^enit rkiicol|t şi omiiitoare.

Ca de amem,£&tef&fr^ se afla intime csele dfeuă; alfcemativai li^TNBieert^dln^ dup& eenaii adtasese ceaşca de cacao, Jenny m-a întrdbrafc dacă am văzui me* odată o mi^ifcaJn: carne iji oase^ ami înţeios. Sensul atmosferei rituale camm& tulburase eter cum intrasem în odaie moestm ^tid^i^b^ ăe^-'»amafy- Jenn$r întrupaser o naj/ifcii,.^artera» «inaacrată în anumite ceremoniale tanfctiieei isăspaiisl ^ nefiand iniţiat, n-am putut vedea & nasfîka 4tedwtt3teaei rituală.„km putea să ne infern tapeta ni*a întrebat; Jaaifyr „E imposibil, fără, un guru", i-am răspuns. „Am putea să-1 căutăm, a stăruit Jenaay. Iar pînă.adinei..*"

Ştâaim ce Vtfga să spuaiă* Pîtsă ce v&m găsi uh yim» (dar eu? ştiam mai diiiainte ci mani vom găsi în acest asfemm), mm putea âscerca ritualele preliminarii, de care-i v©rfefee&& odată. t>m şâ asemenea rituale preliminarii impBcaiif o ăeamă riscuri toi, era; totuşi peste putinţă să ilutelMrmnk

BB*-atiinci, Wffeam tîrziu, după' miezul nopţii, şi mă i^tareekni ţn fotâ&wX meu ufa ceas înainte de sori. Izbutisem sS-Mi p&sffcez luciditatea şi stăprnirea de sine nu ftuinal îft „rituml^e pi^lrn^narii^ « ?* în tot ce-a urmat. J%imy era uluită, iar eu simţeam că sînt pe cale să dfevkv tm aft om. Dbrmeam uneori numai două-trei ceasuri şi nu eram obosit. Lucram tot timpul şi lucram mai bine ca niciodată. Am înţeles atunci temeiul acelei orgolioase beatitucfini pe care o proelâsnă unii asceţi,-meşteri* în Hathayoga. Am înrţfeies şt* cauz* pentra eare anumiţi yogfeini se so€©$gsr asgmesiea zefîor, «iasă nu eMar mp&mm lor, şi vorbesc despre trunsanotarţa şk chiar nemurirea trupului.

Iii mairie, întorrîndu-mă odată îm zori, am găsit p& vasiaiil mat aşteptînd^mă pe prispa. „Ştiu de twide

vii", mi-a spus el îndată cenam intrat împreună în Jcutiar. „Crezi &ă te p&ţi compara cu ?Maha Bhairava. Dar ai destulă viryn (energie) ca să înaintezi pe drumul acesta ? Oamenii din ziua de astăzi ^înt impuri şi slăbănogi. Foarte curînd ai să simţi o fierbinţeală puternică în creştetul eâţpur lui Să ştii atunci ca nu mai aii mult. Mai bine, opreşte-te Înainte..;"

Vorbise cît <putuse maiclar, mtiU^mă propoziţii întregi în sanscrită, ca să-1 pot înţelege, îl înţelesesem. JÎBar dacă vodigăsi un. guru" 1-am inteekat..**Ai avut-deja un gmu", mi-a spus zîmbind. Apoi m-a salutat ducîndu-şi palmele la frunte şi s-a re&ras în coliba iui.

Nu m-am mai culcat. Am rămas cîteva ceasuri nemişcat, lîngă perete, acolo unde învăţasem primele poziţii !P^iee şixnăd^rm^em:să^iiiitmez respiraţia, concentîinriunrnă asupra unui singur oMect mental. Încet, încet, am început să înţeleg. Pentru a doua oaia în mai puţin de un -an, mă lăsasem păcălit de propria mea imaginaţie<- în termeni indieni, de,năhicîrile mz&e de m&ya. iaţeîesesepa greşit afecţiunea tpe .cam Tm^stfăka®e femilm Bu^şM şi mă lăsasem tefeifcder^> sşş^mmb p&ieme^ ^&%imHaş ^ pătrat lucWdta^ aş ii putut*© ?eviibfe 33ocs@aai acum, d&d mi se sărea ^ mia ,|deşteptasem^, câzîffiem pradă celei dmtîiispite toagiee pe care r^odihnita mayu mi-o scosese în cale. Într-adevăr, nu iubeam pe Jenny şi nici măcar nţu «ram atras trupeşte de ea. Şi totuşi, acceptasem să-i cuoosc corpul în chip „magic", adică lucM şi detaşat, aşş cum numai un „iniţiat" îşi poate îngădui s-o facă — şieaji ştiam bine că nu există iniţiere fără guru. Mă lăsaseră antrenat într-un „joc magic" fără sens şi, aşa cum mi-o anunţase naga, extrem de primejdios. y

De data aceasta, o fată tînără întrupase o taină pe care nu ştiusem s^o descifrez. Şi, încă o dată, ignoranţa sau nepriceperea mea îmi închisese incă un drum către „Indâaţ eu care voiam să mă identific. Ratasem „adoptarea" meâ de către Dasgupta şi, deci, India ^istorică", iar acum, urmă, îndată după placarea lui Swami Shivananda, fiierp dusem şi şansa <te a mă integra Indiei „eterne", trans* istorice. Nu mai aveam dreptul să rămîn în acest &sfaMWfo

Va trebui să iau totul de la început, mai tîrziu, în alt *ăshrăm.* Dar, deocamdată, trebuia să plec, şi imediat.

ÎNFu puteam şti atunci că eterna *maya,* în oarba ei înțelepciune, provocase şi acest al doilea *malentendu* ca să mă ajute să-mi regăsesc propriul meu destin. Nici viața de „fcengalez adoptat", nici cea de sihastru hirnalayan nu mi-ar fi îngăduit să-mi împlinesc virtualitățile cu care venisem pe lume. Mai curînd sau mai tîrziu, m-aş fi trezit din j,existența mea indiană" — istorică sau transistorică — şi mi-ar fi fost greu să mă reîntorc, pentru că n-aş mai fii avut douăzeci şi trei de ani. Ceea ce încercasem eu să fac, şi anume să renunț la ereditatea mea occidentală şi sărmi caut o „casă" sau o „lume" într-un univers spiritual exotic echivala, într-un anumit fel, cu renunțarea înainte de vreme la toate posibilitățile mele de creație. Jf-aş fi putut fi creator decît rămînînd în lumea mea, care e^âi în primul rînd lumea limbii şi culturii româneşti. Şi H*-aş fi avut dreptul să renunț la această lume decît după **m** mi-aş fi făcut datoria față de ea, adică după ce-aş fi istovit posibilitățile mele creatoare. Aş fi avut dreptul să mă retrag definitiv în Himalaya la capătul activității mele culturale, iar nu la începutul ei. A crede că, la 23 de ani, aş fi putut sacrifica istoria şi cultura pentru „absolut" esa încă o dovadă că nu înțelesesem India. Vocația mea $ra cultura, nu sfințenia. Ar fi trebuit să ştiu că nu ai cfceptul să „arzi etapele" şi să renunți la creativitatea culturală decît în cazul unei vocații speciale — pe care nu o aveam... Dar, evident, toate acestea le-am înțeles mai fârziu.

Calm, înseninat, m-am dus s-o vestesc pe Jenny de ftetărîrea pe care o luasem. A împietrit — apoi a izbucnit plîns. Am trecut pe la *mahant,* i-am mulțumit de găzduire şi,' îmbrăcînd pentru prima dată hainele europene, după aproape şase luni, am plecat la Hardwar şi m-am *mit* în primul tren spre Delhi. A treia zi de dimineață «am^ la Calcutta. Am provocat o adevărată senzație în Ripon Street, ars de soare şi cu barbă scurtă, roşie, eare-mi dădea aerul unui student din piesele Iui Leonid Andreev.

Fe vapor, mă duceam adesea, serile, după cină, să-1 întîlnesc pe Tucci. Fusese ales de curînd membru al Academiei italiene. Asta-i îngăduia să călătorească gratuit la clasa I, pe toate vapoarele italiene. Se întorcea la Roma după aproape şase ani, cu o imensă colecție de manuscrise, obiecte de artă şi cărți rare. Dar deja se gîndea la noile expediții în Tibet, pe care avea să le întreprindă în anii următori cu sprijinul guvernului italian.

Ne plimbam pe punte şi Tucci îmi vorbea-dâ Institutul Oriental pe care-1 plănuia. Nu va fi o simplă instituție academică, ci în primul rînd un şantier în care vor putea lucra tineri savanți asiatici ; şi nu numai istorie antică şi arheologie, ci şi probleme de cultură şi istorie contemporană. Trebuie să scoatem Asia din muzee şi biblioteci, acolo unde o înfundaseră orientaliştii secolului trecut. Asia constituie un complex de civilizații *vii.*

Cît de bine îl înțelegeam şi cu cît entuziasm îi dădeam dreptate ! Tucci justifica şi valida, cu prodigioasa lui experiență şi autoritate, concluziile la care ajunsesem şi eu, mai ales în timpul din urmă, în cele nouă luni care se scurseseră de la întoarcerea din Himalaya. Simțeam încă de pe atunci că această perioadă se deosebea de celelalte faze ale vieții mele în India. Legasem alte prietenii, frecventam alte medii, eram solicitat de alte probleme. După lecțiile pe care le primisem în Bhowanipore şi Svarga-*ashram,* mă îndreptasem instinctiv spre alte izvoare ale acestei inepuizabile Indii. De data aceasta, nu mai încercam să devin un altul, imitînd un model indian, ci mă lăsasem atras de misterul atîtor aspecte obscure sau neglijate ale culturii indiene.

îndată după întoarcere, m-am cufundat cu totul în lucru. Diminețile le petreceam la „Imperial Library", după-amiezile la „Biblioteca Societății Asiatice", iar nopțile lucram pînă tîrziu în camera mea, pregătind partea a Il-a, comparativă, din teză. Cu un aii mai înainte desprinsesem două capitole, despre filozofia Samkhya şi despre psihologia yoga, şi le trimisesem lui Rădulescu-Motru, care le publicase în „Revista de Filozofie". Scrisesem şi două articole pentru „Ricerche Religiose", revista lui

Ernesto Buonaiuti. Cu **Buonaiuti,** ca **şi** cu **atîţia alţi** savanţi italieni, **rămăsesem în corespondenţă. Continua să-mi teimită toate |pu±>lioa#ile lai de cîte** *mi* **— tmai ales în ppaaid an al** *la* vC^tfcutte **— trecusem prin caise *de melancoiiş, li scriam Ini. IÎ^ răspundea întotdeauna rcu aceeaşi pi^ptifcu^6te #i ^eălduEă pe care i fe cunoşteam de atîţia ani**

Acum, in primăroe-a «naibii * 9 M , **îm»ercînd** să **redactez o istorie comparată a tefemălor yoghme,** mi-am-dat **seama** că **sanscrita, pali şi tes^lează mu-rai erau**^de-**ajuns.** Trebuia **să** *mmmgel* **paţia tfbefetna, aUtcă nu şi efesieza, şi măcar reriimsnfete** *st&oma* **Umbri dravidiene fi** «ui~est-**asiatice.** *Voiam* **să iiitegpffl analiza pe case** *m* **îiitreprin*-sesem, a felmkulQr Meditase, în âstwia toială a ^culturii indieiifc** *$k* **daeăse p$ate, a Asiei Orientai. >M-am apucat să înară^ tifee&aia, rlnciaiajat de ^an .Manea, bibliotecarul „Sşpcietâţii ^Asiatice", x^re-rmi tinprumutase ţmamuâele** şî **dicţionarul de care av^am nevoie** şi **«e** **&emze* **să** mă **^jute. Credeam că nu-mi >va fi greu. Car mumai după cîteva săptămîni am înţeles că, dacă, nu aplie ©istesad cai care învăţasem sanscrita, sadică lucrînd zi fi m>a#te numai la tibetană,** *MU -voi* **putea jarqgi»esa destul de repede. Dar, acum, pasionat de atîtea descoperiri pe.** oara fe face^, **mai ales la etnologia indiană şi sud-est asiatică, îmi *era imposibil să mă concentrez exclusiv asupra tibetanpi.**

fciplus, perneaşteptate,s^aawitiîoi dificuităţî.Doamna Perris mi-a telefonat într-o idimineaţă la,„Imperial Library[M] că **cineva vrea** *is&rmă* **^voribească.** Era *Jmmy;* **^Renunţase** la sihăstria **din Svarg^#sfcram** şi venise să mă vadă. **Mai grav : se instalase în pensiunea din** Eippon Street. **A** rămas vreo două **săptămîni, în** care timp am lucrat pe apucate. **I-?am mărturisit foarte** sincer că tot ce se întîmplase aparţinea **trecutului. Dar** Jenny **spera** încă. într-o zi mi-a declarat că, **nereuşind să găsească** „absolutul", se **va** face cocotă. Şi**-a îmbrăcat, rqcbia cea mai** elegantă, **s-a fardat** şî **s-a** dus **să bea un cocktail în** cel **mai luxos** local din Calcutta. **S-a întors după un ceas, dezamăgită şi descumpănită. S-a consolat ieşind seri de-a rîndul cu grupul** din pensiune — **cinematografe, »China** Town", baruri. **în** cele **din urmă** s-a **hotărît şă mai încerce o** dată. **A plecat la**

f i j \ * \ g f I ^ | |l î j !

Pondidtery, la asfcramHri, lui Aurobindo Gosh. După o săptirataă mira *mnm* **căi e ferieită, e&„La Mere" i-a redat curajul de a căuta ^ahailutuL", că şi-a dăruit puţinul pe; care-i avea; acestui** *mhram* **în care se hotărîse să rămînă pentru restul vieţiL îmi ura s^irntSgăsesG şi eu, cît mai curînd „adevăradtul meu drum"'*. De iatenci n-am mai** *smit* **nimic de ea;**

După plecaarea lui Jenny **m-aintaşezait** şi **mai furios pe. muncă. Am întrerup studiul** tiJaefcasefc **şi mram concentrat asupra etnografiei Asiei: Orientale., Cun* eram hotărît' să mai rămîn; încă doi-tneL ani în India, toi făgăduisem', să' mă îsrfearc kr tibetană, după ce** *m§L* **voi; familiariza cu cîvilizaţale populare indiene** şi **sudJ-e&* apatice. O excursie spre Sabibgunga^: unde trăisem o săptămînă printre S#n~taii ; plimbările pe care le făceam m? satele din jurul Calcuttei, îmi aţîţaseră** şi **mai** muit **interesul pentru populaţiile aborigene preariene.** *ML* **se părea că încep să înţeleg elementele de unitate ale tuturor civilizaţiilor ţărăneşti, care se întindeau** *dm* **China şi Sud-Estul Asiei pînă în Mediterada** şi **Portugalia. Regăseam pretutindeni câea ce am numit mai** tirzitr **„n&igiearifcaîesr cosmică", adică roM capital** al **simbolului şi aâ iccaiaei,** refectul **religios al pă-**' miculu i **şi al vieţii^ Crec&iţa că sacrul se manifestă direct prim- misterul fecundităţii şi reărmoirii cosmice, iar nu prin^ evenimentele istorice; Evident, civilizaţiile ţărăneşti europene fuseseră transiigurate de creştinism, dar creştinismul răsăritean; şi mediteranean era în: acelaşi timp şd o „liturgjiie** *e&mmkfK* întruparea^ **Btoarteai şi înfierea lui Ghristos ^netiEicaseră** într-**un aaiumit sens îfetura. Lumea era^ din:** *tmu* **„b«mă", aş^cum fusese înainte de păcat,** *hx* **ceea ce priveşte populaţi^e ţărăneşti** *dârt* **India, pentru ele lumea nu era o ^iluzie"** şi **viaţa nu se redusea la un- lanţ de sufermţe,, aşa cum le pEeza^ta^ filozofiile şi ascezele postrupanişadica Lumea, viaţa, bucuria, erau qreaţii** divme **şi „păcatul." —- adică** „Onoranta" **mu consta în, acc^tarea lor ca atare, cd în credinţa că Lumea şi viaţa* reprezintă realitafea ultimi**

Indirect^ înţetegerta^ ^piritjualităp iodiene *abomgeme* **m**-a **ajutaj mai- tîrmi^** *A* **îtaţieleg: stouctoa? coitorii neştL Bectmflftea» tast mat mtali. importanţa. elem«3ttoiui a tit€*itonv prearian^ 9» constituireaL UiBwkiiismaluaL €2e&r mai**

specifice caracteristici ale religiozității indiene — în primul rînd cultul și devoțiunea mistică față de zeițele fertilității — erau, aportul populațiilor aborigene sau rezultaseră dintr-o sinteză între spiritualitatea autohtonă și cea a indoarienilor. Aveam să înțeleg curînd că aceeași sinteză avusese loc și în istoria culturii românești. Dacii — „fondul autohton" de care vorbea Blaga, după Pârvan și Hasdeu — împliniseră în cultura românească rolul prearienilor în cultura indiană. Cu deosebirea că; în timp ce în India aceste straturi preariene și expresiile lor culturale erau încă observabile, aportul dacilor nu putea fi decît incomplet și aproximativ reconstituit. Fără îndoială însă că, printre elementele de unitate ale civilizațiile țărănești din sud-estul Europei, cel mai important era substratul tracic. Peste acest substrat se adăugaseră în cursul vremilor influențele culturale ale Greciei, ale Romei imperiale, ale Bizanțului și mai ales ale creștinismului. Or/ dacă, așa cum m-am convins tot mai mult mai tîrziu, tradițiile populare românești păstrau 6 parte din moștenirea traco-getică, mi se părea că problema istoriei și filozofiei culturii românești trebuie dezbătută pe un alt plan. în primul rînd, creațiile populare românești se articulau într-o perspectivă mult mai vastă, căci ele nu erau numai „românești" ; mai precis, dimensiunile lor nu erau „provinciale", nu se limitau la frontierele neamului românesc. Un anumit tip de civilizație, adică un mod specific de a exista în lume, era ilustrat atît de cultura populară românească, cît și de celelalte culturi din sud-estul Europei, cu toate diversificările și variațiile lor (care caracterizează, de altfel, geniul creațiilor populare pretutindeni în lume).

In al doilea rînd, recunoașterea validității, autenticității și universalității acestui mod de a exista și a fi creator în lume îngăduia elitelor românești contemporane să înțeleagă și alte expresii ale aceluiași mod de a fi, în special valorile culturilor populare indiene. De aceea, prin 1937, după ce publicasem *Yoga* și diferite alte studii despre civilizațiile preariene, m-au surprins anumite articole din presa de dreapta, în care eram dojenit sau ironizat pentru preocupările mele „exotice*'. Mi tse părea că, .prezentînd aportul elementelor preariene în cultura indiahă, sau comentînd simbolismul templului din Barabudur,

eram mai aproape de universul spiritual al țăranului român și contribuiam mai temeinic la înțelegerea acestui univers deeît, bunăoară, traducînd pe Kant — așa cum făcea, pe atunci, unul din tinerii teoreticieni de dreapta.

Mai era încă ceva care mă făcea să simt urgența înrțelegerii spiritualității indiene și în general a culturilofc asiatice. Știam că independența Indiei e iminentă și că foarte curînd Asia întreagă va reintra în istorie. Pe de altă parte, într-un viitor nu prea depărtat, o seamă de populații arhaice își vor face loc pe scena politicii mondiale. Mi se părea că noi, românii, am putea împlini un anumit rol în apropierea și dialogul între cele două sau trei lumi : Occidentul, Asia și civilizațiile de tip popular arhaic. Mi se părea inutil să repetăm anumite clișee sau descoperiri occidentale — dar de asemenea mi se părea steril și primejdios să ne fixăm într-un „tradiționalism" desuet. Tocmai rădăcinile țărănești ale unei bune părți din cultura românească ne silea să depășim naționalismul și provincialismul cultural și să tindem către „universalism". Elementele de unitate ale culturilor populare indiene, mediteraneene și balcanice îmi dovedeau că aici exista acel universalism organic, rezultatul unei istorii comune (istoria civilizațiilor țărănești), iar nu construit in chip abstract, Noi, cei din Răsăritul Europei, am fi putut sluji de punte între Occident și Asia. Asta, evident, în ipoteza că Rusia sovietică nu va deveni o putere mondială, 6 bună parte din activitatea mea din România dintre 1932 și 1940 își găsește punctul de plecare în aceste intuiții și observații din primăvara și vara anului 1931»

Mă împrietenisem cu Van Manen, care îmi împrumuta publicații rare din prodigioasa lui bibliotecă tibetană, și cu Lucian Bogdanov, orientalist rus, stabilit în Calcutta, după, ce petrecuse patru ani în 4fganist$n. Pe cît de mult iubea Van Manen India, pe atft o ura Bogdanov. Nu suporta decît India islamică și nu $e putuse apropia niciodată de cultura și arta indiană (în care, de altfel, nu vedea decît „idolatrie"). Ar fi dat orice ca să poată părăsi India — unde trăia anevoie, din slujba pe care p avea Ia Consuiaiul francez din Calcutta și din traducerile pe care le făcea pentru „Cama Oriental Institute". Ii vorbisem odată de posibilitatea de a veni la București, ca profesor

de limbi orientale ia UMsrersitaie,şi asta îi redeşteptai speranjele. l-am srris amîndoi lui Nicolae Iorga, dar n-am primit iiid un răspuns.

ia AâMioteca „Societăţii Asiaiâce" lîntilneam lot felul de sai^aHţi Aşa am întîMtfse tiaetaa^tul Jacques Bacot şii pe seaselagul Maurizius HirschMd, care se întorcea tim «Japonia eu o prodigioasă colecţie de pietre falice, şi cu un tînăr asistent japonez pnsedat de ideea că înfeno *zi* patria lui va edeveni celebră peniru creaţiile şi perfecţiunile ei erofcke. Van Manen mă imdta uneori la el acasă. îi plăcea să discute cu bucătarul lui în tflbestană, în timp ce invitaţii $e trudeau să ^ghicească ce *mm* fel de raîneare bimalayană .di «-aşteaptă. Prin Bogdanov cunoscusem un ataşat de lecţie francez, cace petrecuse doi ani la Bucureşti. Andre venea uneori in Bipon Street, invita felele la ceai la .«.Ficpos", făcea curte tai Jîorinne. Pe atunci, Norinne era iogedifă cu JUB Mriăr anglo-indum, Ernest Mann, care lucra Ja © rplaBtape de iută din East Bengal. De cîte ori venea îla Calcutta* Ernest mvita familia Perris la restaurant apoi se ducea să danseze cu NortHne. într-o noapte am auzit veci în hol, un ţipăt şi, dmcindu-mâ să văd ce se întîmpla, doamna Perris uri-ta strigat : „S-a înecat Ernest ;!..." Eratele şi cumnatul lui veniseră să-i aducă vestea. Primiseră o telegramă de la managerul firmei unde lucra Erraest JFusese la vânătoare de crocodili pe un braţ al finului, barca se râsturjmase şi, neştiind să înoate, Enaest se înecase. Celălait frate, Cyrill, plecase chiar în noaptea aceea să fecerce să-i igăsească trupul sau ce mai rămăsese dâm el într-o nebune infestată de crocodili.

©oamna Perris primise o lovitură ale cărei urme i s-au citit multă vreme pe figură. Ernest Mann era, într-adevăr, o partidă neaşteptată pentru Norinne : 600 de rupii pe lună, feungalow te ^plant^ţia de iută şi casă la Calcutta. Norinne s-a consola* totuşi repede. Accepta tot atît de repede invitaţiile în oraş fer, di^ă puţin timp, a găsit un post la un bogătaş parsi, care-i îngăduia să scape de sub vigilenţa maternă.

Luam şi nu luam parte la toate aceste evenimente care pasionau pensionarii din Ripon Street. în afară de lucrul meu, trăiam fără program. Nu-mi mai impuneam nimic ; iau mai mă sileam să devin cineva sau să fac ceva. învăţasem să-mi aceept **tm%* aga cum se desfăşura ea la CaK cutta : uneori înaltă,. pur4, silindurmă, paixă să ard la aU^ alteori medio^ă,, fi*d% teadă» dar *xm* mai puţto mi^e^ riaasă. Învăţasem de asemenea să nu mă mai las exaltat sau deprima de intîlnirile sau legăturile în care eram an* trenat, adesea fără voia rn^ea. O anumită indifermţă faţă de eveniiiien^ele esare ar.fi putut părea, că-mi alcătuiest biografia începea de pe atunci să-şi fafcă drum *m* suflet; Nu era propriu-zis o indiferenţă faţă de viaţă, sub toate aspectele ei, dar nu mai luam. în serios ee mi se întîmpla, sau nu mi se întîmpla, iacepeam să presimt că dimensiunile adinei ale existenţei sînt inaccesibile eroziunii sau exaltării pe care o pnwpaeă evfeniraentele. Simţeam că dacă izbutesc să mă situez într-o asemenea dimensiune^ devin îatr-un anumit fel „invulnerabil". Adică, orice mi s-ar întîmpla, voi continua să rămîn eu însumi şi, ca atare* voi fi: liber să-mi împlinesc destinuL

Trecuse epoca de arşiţă, &ieepuse musonul şi, deşi era încă destui de cald, nu mă hotărâm să plec. Plănuisem să *mâ* duc la Almora, apoi să trec în Kaşrmr, pentru cincişase luni, dar nu voiam să plec îasairrte de a aduna cît mai mult material pentru capitolele comparative din teză. Voiam să profit de documentaţia pe care o aveam la îndefBână în cele două mari biblioteci, înainte de a mă retrage din *mm* în Himalaya.

Apoi, brusc, pe la mijlocul lui iunie, am simţit că trebuie să scriu un roman» îl numisem la început *Vfct&rii,* apoi *Petru şi Pavel.* Se deosebea de tot ce scrisesem pînă atunci ; nu mai era autobiografic, ca *Romanul adolescentului miop* sau *G&uă&amus,* nici nu mai era scris la persoana % ca *Ismbel, dar mx* era nici un roman „fantastic", ca *Lwmmo; ce se stinge.* Acţranea se petrecea la Bueiaeşti^ imediat după război. Aparent, era Istoria unei familii : Francîsc Jlaicet şl cei doi băieţi ai Iui, Petru şî Faveî. în realitate*, voiam să serin istoria a două generaţii— generaţia războiului şi *cea* Care fi urmase, „generaţia tînără", pe care o exaltasem cu trei-patru ani mai înainte *ist* articolele mele din „Cuvîntul". Cînd I-am început, nu „văzusem" limpede decît primele capitole : tinereţea Iul Francise, nerăbdarea cu care aşteptase războiul, moşia pe care şiro pierde după reforma, agrară, decadenţa şi sără»

cia familtei Anicet şi copilăria şi adolescenţa celor doi băieţi, pe care-i preâsimţeam deosebiţi şi totuşi complementari. Titlul Victorii putea fi înţeles fie **ca 6** ironie, fielfn chip simbolic — pentru că romanul consta într-o serie de „căderi" şi „înfrîngeri", în primul rînd dezagregarea averii lui Francisc Anicet şi decăderea lui socială, irjuns din mare moşier simplu funcţionar în Banca unui fost coleg de ^şcoâlă.

Am scris cu furie, zi şi noapte, şi după trei zile umplusem o sută de pagini. L-am întrerupt ca să-**1** riiau o săptămînă mai tîrziu, într-un ritm mai domol, scriind numai nopţile, şi nu mai mult de două-trei ore. Dar foarte curînd **£m** simţit că subiectul îmi scăpase din mînă, că romanul ameninţa să devină o sociologie **a** „generaţiilor"„ şi atunci l***am** întrerupt definitiv. Arh distrus o bună parte din manuscris, salvînd doar vreo **50—60** de pagini, pe care le-am utilizat mai tîrziu în *Întoarcerea din Rai**

Astă se întîmpla pe la sfîrşitul lui iulie. în august am făcut cîteva excursii în delta Gangelui, oprindu-mă de cîte ori puteam la Puri. în septembrie, un tînăr indian, pe care-l cunoscusem la „Societatea Asiatică", **m**-a condus într-o zi îa locuinţa maestrului lui spiritual, în Howrah, o suburbie a Calcuttei. *Guru* era un bărbat încă tînăr, vorbind perfect englezeşte, şi **m**-a cucerit de la început prin luciditatea şi originalitatea lui. Aproape fără să-i mărturisesc, ghicise toate încercările prin care trecusem. Nu ştiu în ce măsură ghicise conţinutul concret al aventurilor mele, dar îşi dăduse seama de natura şi consecinţele lor Descoperise şi evaluase fără greş experienţa pe care o aveam despre termicele meditaţiei şi, încă de la **a** doua întîlnire, **m-a** ajutat să recuperez tot ce socotea că mi-ar putea.fi util din învăţătura mea hirnalayană. Era.într**a**devăr paradoxal : găsisem acolo, în Howrah, doar la cîţiva kilometri de Ripon Street, acel *guru* pe care-l căutasem în Himalaya. Nu că **ar** fi fost „superior" lui *Swami,* Shivananda şi celorlalţi sihastri din Svarga-ashram şi Lakshmanjula, de la care învăţasem atît, dar era „maestrul spiritual" de care aveam nevoie, care mă putea ajuta mai bine şi mai mult decît toţi ceilalţi.

Mă duceam să-**1** văd **cu** regularitate, în fiecare săptămînă, şi rămîneam cîteva ceasuri, ascultîndu-**1. Era** căsătorit, [avea copii şi zilnic veneau să-**1** vadă zeci de oameai* şi nu numai din •Calcutta. Veneau pentru *darshan :* doar să-**1** privească, să-**1** atingă, căci, după credinţa indiană, era suficient să contempli pentru a te înălţa şi purificat spiritualiceşte. *Guru* nu accepta decît foarte puţini discipoli şi avusesem norocul să fiu ales de la întîia întîlnire, cînd, după scurta introducere pe care i-o făcuse tovarăşul meu, m-a rugat să intru în casă şi am început!.să stăm de vorbă.

Amînasem iar plecarea la Almora. Credeam că **o** amînasem doar pentru două-trei luni, cînd, într-o duminică, am primit scrisoarea tatei. Trebuia să mă întorc cît de repede, pentru serviciul militar. Vestea a căzut ca un trăsnet. Prirnk mea reacţie a fost să-i răspund că sîrit bolnav şi că nu mă pot întoarce. Mă glndeam că aş putea obţine un certificat medical de la un doctor cu care mă împrietenisem. Dar, după cîteva zile de reflecţie şi discuţii cu prietenii, ara hotărît că cel mai bun lucru ar fi să mă întorc acum şi să revin după ce-mi voi fi împlinit serviciul militar şi-mi voi fi prezentat teza. în maximum doi ani aş fi putut reveni în India cu doctoratul luat şi liber să rămîn cît îmi va place. Chiar dacă n-aş fi obţinut a doua oară bursa guvernului român, nu mi-ar fi fost greu. să găsesc; o subvenţie în India. în orice caz, ştiam că într-un *ashram* din Himalaya aproape că nu aveam nevoie cje bani,

Aşa că am scris că mă întorc, dar fără să precizez data.

Ultimele trei luni petrecute la Calcutta mi-au rămas în amintire ca un răstimp fabulos. Parcă aş fi presimţit că nu aveam să rnă mai reîntorc, căci nu-mi mai găseam locul. Cînd nu eram la Puri sau la Chittagong, petreceam ceasuri de-ă rîndul la Muzeul de antichităţi indiene, sau colindam satele din jurul Calcuttei, mă duceam la BelurmatlV la Chandernagore, ajungeam,pînă la Uttarpara, invitatde un *zemindar* care aVea o splendidă colecţie de romane englezeşti în ediţii *princeps.* Profitam de fiecare ceas 'Răscoleam rafturile bibliotecii Societăţii Asiatice" într-un efort disperat de a-mi completa documentarea. Uneori, nopţile, plecam să mă plimb prin cartierele de care se legau primele amintiri ; mă.îndreptam spre Bhowani-

pte% *ttfâ^âmi&*să «I&fropH prea *m®%tlm&** 'assisctlffiMi^ffcWftîtrfie, afişară fe'purta *fiitif^ «înd s&rŞ^p ăteeafe^ ^^Ihsitfîepe feru^, apropiat miMte»

'•'^Bto^S^am eftqp©*fet feîlffl^licaj as începutmesefe^e A&£fet&5 preft^apte firiă fti zelri în viGhina T&wn". Parcă tn-aş iîrelritars fti ,,^§tfl nfcffp Se vară" dih 102$. Amintirile acelor ultime 2fie s-au *dbmH* fepede şi, după *kirnmi* cîţiva ani, au dispărut definitiv. Le regăseam uneori în vî& Mă trezeam atuntft fetovît de o neînţeleasă, deznădăjduită tristeţe.

Ih'aeegţ gară,Jn acea d&»îneâpi sticloasă de decem&rie* le spuneam tuturor; „La revedere I La revedere *M*

în Port Said am aflat că vaporul românesc plecase din Atexandria cu o seară mai înainte. Vaporul următorisdsea doar după vreo zece zile Am hotărît atunci să continui călătoria pîhă Ia Veneţia şi de acolo să iau trenul spre Bucureşti. Adriatica era căruntă şi posomorită. TUeei a âWbârcat la Bari. Ne-am dat întîlnire, în India, *frt* IS35. (L-atn revăzut doar în 1950, îa Roma, după aproape droă-2teet^aMt.i)

Terminasem^ banii şi am aşteptai la Veneţia mandatul ide^rafiede acasgLÎM *Instâtedem* într-un hotel sărăcăcios de togă gară *şi* încercam să mă apăr de melancolie, citind uJtimele cărţi ale lui Papini, *Gog* şi *SantfAgostino.*

Am ajuns fel Strada Melodiei în preajma CrăcirmuluL Parcă mă luptam să mă trezesc din vis şi nu izbuteam. Era o seară umedă, rece, străină. în mansardă ardea focul §i totuşi îmi era frig. In noaptea aceea a început să ningă.

PARTEA A TREIA

Promisiunile echinoctiulu

XI

REÎNTOARCEREA ÎN MANSARDA

Era de necrezut, şi totuşi a trebuit să recunosc că aşa era : vorbeam prost româneşte şi cu un accent străin, Nu-mi găseam cuvintele. Cînd, a doua zi, ne-am strîns toţi în jurul mesei şi mă ascultau povestind, îi surprindeam privindu-^e pe furiş, încereînd să-şi ascundă zîmbetuL

Corina se făcuse mare şi frumoasă. Se căsătorise de curînd cu un magistrat şi locuiau în aripa care fusese atîţia ani închiriată Camerei de Comerţ Italiene. Fratele meu Nicu şi unchiul Mitache se căsătoriseră şi ei, dar nu mai locuiau la noi. Şi totuşi, în afară de Corina, pe care o lăsasem în ultima clasă de liceu şi o regăseam soţie de magistrat, toţi ceilalţi mi se păreau oarecum neschimbaţi. Mama era aceeaşi, parcă anii n-ar fi trecut peste ea. Îşi păstrase, fără îndoială, încrederea pe care o avusese întotdeauna în mine, dar nu şi-o arăta. îi plăcea să asculte pe alţii lăudîndu-mă, dar ea se prefăcea întodeauna frămîntată de îndoieli. Parcă i-ăr fi fost teamă să nu mă deoache, recunoscînd făţiş că eram ceea ce visase ea încă din tinereţe să mă vadă ajuns : un „tînăr eminent". Tata trecuse de 60 de ani, dar era tot atît de zdravăn şi neobosit. Cu **o** lună mai înainte, urcase singur în mansardă mia de volume sosite în lăzile de la Calcutta.

Le^am regăsit du emoţie, aşa cum le aşezase tata, Una peste alte, pe podea, rezemate de perete. Regăsisem în dimineaţa aceea soba de zid, încă fierbinte, şi ferestruicile

mansardei, de la care am privit în neştire zăpada proaspătă şi casele de peste drum. Parcă aş fi încercat să mă trezesc din vis. Nu izbuteam să înţeleg ce se întîmplase : toate păreau aceleaşi — şi parcă totul era schimbat. De cîteva săptămîni, de cînd plecasem din Calcutta, nu aşteptam decît asta : să mă văd întors acasă — şi acum cînd ajunsesem, încă *nu mă simţeam* ajuns. Parcă ar fi trebuit să plec mai departe, să mai fac u^dmm, lung, ca să mă regăsesc la mine acasă, lîngă* ai mei. Priveam în neştire casa aceea de peste drum, care mi se părea pe vremuri vastă şi somptuoasă, şi plină de mistere, pentru că storurile erau aproape întotdeauna lăsate şi luminile se aprindeau doar cîteva zile pe an, cînd se întorcea Trandafir Djuvara din străinătate. Casa era tot acolo, parcă mai măruntă,, îmbăirînită^ cu storurile trase, aşteptînd întoarcerea ministrului. (Nu aflasem încă, atunci,, Că sinistrul murise şi. că moştenitorii erau în proces.£ ^

In dimineaţa aceea m-ara dus>să-l văd pe Nae îonsseiv la redacţia „Cuvîntului", în, pasajul Imobiliarş.. K-a privit lung, zîmbind, clătinînd din cap. „Bine că te-am văzut şi pe tine acasă", îmi spuse. Părea mai tînăr şi mai senin de cum îl lăsasem în toamna anului 1928, istovit de hlpta lungă şi grea pe care o dusese,, aproape sin^ir, ca să salveze „Cuvîntul". & salvase. Ceva mai mult : de la întoarcerea Regelui Carol*. în iunie 1330, „Cuvînful* devenise oarecum im. ziar oficial.

Foarte curând> aveam*să. descopăr că. era la mijloc un ***rn^letâmâu**** iar influ^filîa, la Palat, pe care atMa i-o invidiau, era.o legendă. Regjeki Carol asculta mai degrabă sfatul lui Wieder sau Urdăreanu* decît pe al Iui Nae Ionescu. Atunci, în 19*1—1332* prestigiul politic al Bro^fesorukii era în, declin. „Guvernul de tehnicieni" prezidat de N. Iorga* pe care-l susţinuse Nae Ionescu,, devenise dej^ impopular. Mă întoreesem la timp ca să asist kt treptata „compromitere" a Profesorului în „cercurile Palatului", care avea să ducă la ruptura,<^ 1933 şi* în cele ***âm*** uarraă^ la suprimarea „Cuvîntudui".

Cwrikyk au krfizat. |& bkou (Sheorghe Bacoveanuv, Mihail Seba&tian şl Ion Câkigâm. AflaşgrăvGă mă ***î®£fâm$em*** şi ***vmms&ăk*** să. ***m&*** vada îi aiin&fteafn pe to# dkr aorist daar îi întâlneam acum pentru fetîia oară. Ch. Eacovreanu, ^îmbitsr şi zdravăn, izbuenea repede în rîs <şi iMoa *m* pa8Ă, de %re&uia să-şi şteargă odhii de lacrimi, fen Călugămi, mărunt, cu *o* figură ascuţită, trăgîad /pe furiş din $gară, v-orfaând cînd în şoaptă, *cînfi strident, nssfcind uneori propoziţii scurte, pe care nu ştiai cum să le iei, pentru că păreau citate din Uîimiz sau Suşa Pană (şi uneori erau). Mihail Sebastian era altfel -de turn mi-1 închipuisem, îl admirasem de la primele lui articole publicarte îh ^Cuvîntul". Mi-1 închipuisem măi impertinent, poate chiar puţin snob; în orice caz, mai în vîrstă. Avea, atunci, 2* de ani, dar nu arăta .mai mult de douăzeci. 'Nu era înalt şi obrazul părea la încăput §ters, ^buxit, îndepărtat Era atît de discret şi delicat, *âncît* ar ii putut trece drept timid. De-abia după ce-Lcunqşteai rom bine îi descopereai farmecul, generozitatea, *prezenţa* Iui cu neputinţă de confundat.

Ne^am întîlnit, de atunci, în fiecare zi la redacţia „Cuvîn^ului". Nae Ionescu n*-a întrebat dacă îmi voi termina teza în eursUi anului, In *4****mp*** ce-mi voi face serviciul miîrfar. în .acest caz, mi-aş piftea susţine teza şi obţine doctoratul în primăvara anului Î83S. Cu puţin noroc, Consiliul universitar va accepta să suplinesc cursul de metafizică ,şî seminarul de istoria logicii, îîae Ionescu rămîmnd *sa* predea numai cursul de logică. Itf-am îndrăznit să-d ,mărturisesc atunci că în toamna anului 1933 hotărîsem să mă întorc în India. Profesorul ţinuse să mă reasigure că^i .păstrase încrederea în posibilităţile mele ştiinţifice. -Se îndoia că o catedră de sanscrită sau istoria religiilor va ***ii*** uşor <de*creat şi atunci aiesese calea aceasta — părtaş la catedra lui de logică şi metafizică — ca să-roi grăbească intearea în Uaivamitate.

Deocamdată trebuia ;Să^ni ***tac*** serviciul militar. Eu, însă, >amîş&am cît puteana &iua prezejiţării la regiment. Veneau sărhătorfie şi nu mă înduram ^să le fee, şd de data aceasta, tdeparte ide familie şi de prieteni, fîncazar-nxat îmi opuneam eă, în ultimul moment, voi .găsi un motiv plauzibil ca să-mi justific Jyntîrzierea.

Profitam, deci, pe cit puteam de ultimele zile de libertate. Cîțiva din prietenii mei se căsătoriseră şi-mi plăcea să cred că le descopeream dimensiuni noi, pe care ițu le bănuisem numai cu trei^patru ani în urmă, în Universitate. Mary, soția lui Mihail Polihroniade, era englezoaică şi de curînd preda limba engleză la un liceu de băieți. Era înaltă, robustă, roşcovană şi pistruii adăugau parcă o tăiere masculină figurii ei deschise, loiale. Te privea întodeauna drept în ochi şi vorbea tare, precis eficient. Ne-am împrietenit repede, aşa cum m-am împrietenit, de altfel, cu soțiile celorlalți doi prieteni, Marga Jianu şi Mariana Viforeanu. Despre frumusețea Margăi auzisem încă din India : îmi scriseseră prietenii. Am întîlnit-o, aşa cum a rămas de atunci : calmă, senină, zîmbind întruna, coborîtă parcă dintr-un tablou de da Vinci.

în Mariana ani descoperit cu mirare o admirabilă clasicistă. Copilă încă, tatăl ei, Istrati Micescu, o învățase greceşte. Poate singura în generația ei, Mariana citise pe -Pindar şi Platon în original, înainte de a citi romanele franțuzeşti la modă. Dar Petru Viforeanu rămăsese aşa cum îl cunoscusem în liceu : monden, savant şi ambițios. Voia să trăiască mai multe vieți în acelaşi timp, să ajungă un mare jurist şi un ilustru profesor universitar, dar să triumfe şi în politică, fără să renunțe la viața mondenă, nici la prieteniile legate în liceu. Solicitat în atîtea cercuri, hu ne puteam întîlni cu regularitatea cu care mă întîlneam cu Polihroniade şi Jianu, sau cu Haig Acterian şi Marietta Sadova, care locuiau acum împreună într-un apartament din bulevardul Elisabeta.

De iubirea lor ştiam din Universitate, cînd Marietta era pe cale să se despartă de Ion Marin Sadoveanu. Dar era, pe atunci, o mare taină — aşa că nu avusesem prilejul s-o întîlnesc. Am întîftiit-o într-o seară de decembrie. Era aşa cum o văzusem pentru întîia oară pe scenă. Avea o figură „străină", părînd mai mult o scandinavă decît **o** ardeleancă din Bistrița, de unde venise nu cu mulți ani înainte, ca să se înscrie la Conservatorul de Artă Dramatică. De-abia după ce ne-am împrietenit, am înțeles cîtă bunătate, inteligență, imaginație şi energie zăceau în fejneia aceasta, care părea firavă, aproape clorotică, de care ți-era teamă că ar putea cădea oricînd greu bolnavă, **pa** care te aşteptai s-o vezi preocupată exclusiv de sănătatea şi problemele ei. Descopereai mai tîrziu că Marietta trăia exclusiv pentru alții, că alături de marea ei pasiune pentru teatru, viața ei se nutrea din bucuriile pe care Ie făcea celorlalți.

Abia apucasem să pătrund în lumea aceasta nouă, pe care mi-o revelaseră prietenii mei căsătoriți, cînd a trebuit să mă prezint la Regimentul de artilerie antiaeriană. Era la celălalt capăt al oraşului la Ghencea. Numai cu tramvaiul făceam o jumătate de oră şi apoi încă vreo 20 de minute pe jos. Evident, fusesem dat de mult „nesupus la încorporare", însă n-am fost încarcerat pe loc,, aşa cum îmi prevestiseră unii. Colonelul ştia că mă întorceam din „Extremul Orient" şi, pînă în ziua cînd mă va fi judecat Consiliul de disciplină, îmi acordase circumstanțe atenuante. Am fost însă încazarmat, cum era regulamentul. Timp de două săptămîni n-am părăsit curtea regimentului. Spre marea mea surpriză, nu m-am simțit surghiunit. Se mai aflau destui elevi „cu termen redus", „teterişti" cum Ii se spunea, dar acum, după trei luni de instrucție, dobîndiseră dreptul să doarmă şi să mănînce serile în oraş. (Era vremea „economiilor bugetare" şi regimentul se bucura de orice gură mai puțin.) Aşa că la căderea serii rămîneam numai cu soldații de trupă, în marea lor majoritate țărani. In adolescență cutreierasem, verile, satele de munte şi de la Dunăre, dormisem adesea în casele țăranilor ; puteam spune că nu eram eu totul străin de lumea satelor. Dar de-abia la Ghencea* cît am fost încazarmat şi dormeam in aceeaşi sală, an> ajuns să-i cunosc mai bine. Nu mă simțeam deloc străin printre ei şi cu unii chiar m-am împrietenit.

Număram totuşi zilele. De la deşteptare în zori, pe întuneric, şi pînă la stingere, timpul treeea anevoie. Luam parte la instrucție, dar, cum venisem cu trei luni întârziere, nu fusesem încă repartizat la una din baterii. Un sublocotenent se oferise să mă inițieze, însă n-am izbutit

să învăţ multe ele la el. De la prima lecţie m-a asigurat că, fiind „intelectual, om de carte", voi deprinde foarte repede mecanismul tunului antiaerian. („Cît ai bate din palme", a precizat el.) Aşa că a preferat să mă asculte pc mine povestindu-i despre India. Stăteam amîndoi în faţa tunului, el îmi punea întrebări despre arşiţă, şi musoni, şi temple, şi femei — şi eu răspundeam. De altfel, zadarnic aş fi învăţat să mînuiesc tunul antiaerian ; ochii mei erau prea slabi ca să vadă în timp util avioanele inamice. Curînd după aceea au descoperit că, datorită miopiei mele, fusesem de la început vărsat la serviciul auxiliar. S-au mulţumit atunci cu o. instrucţie elementară : cum să mă ţin în front şi celelalte.

Serile, priveam cu melancolie pe camarazii mei teterişti luîndu-şi biletele de voie şi plecînd spre oraş. Vedeam Bucureştiul parcă de foarte departe, înecat sub zăpadă, cu cele cîteva coşuri de fabrică fumegînd. Mă întorceam cu gîndul la coliba mea din Svarga-asTirara şi amintirea solitudinii aceleia fabuloase mă însenina. Descoperisem mai de mult valenţele aproape taumaturgice ale imaginilor himalayene. întocmai după cum, în adolescenţă, învăţasem o serie de „exerciţii spirituale", prin care pătrundeam în anumite universuri imaginare (galaxiile, Egiptul, Grecia misterelor orfice) şi mă ferecam în ele, îmi era de-ajuns acum să-mi reamintesc cu precizie, în cele mai mici amănunte, coliba mea sau stîncă de pe malul Gangelui, ca să mă regăsesc pe de-a întregul, senin, împăcat, invulnerabil.

într-o dimineaţă am fost chemat în faţa colonelului. Se mai aflau acolo încă patru ofiţeri. îmi venise rîndul să fiu judecat pentru nesupunere la încorporare. Sentinela care mă însoţise mi-a scos centironul. Colonelul mi-a pus cîteva întrebări. Ofiţerul procuror a arătat, cu destulă blîndeţe, gravitatea actului meu şi a citit din Codul militar articolele care mă priveau. Ar fi trebuit să fiu condamnat nu mai ştiu la cîte săptămîni de carceră. Dar şi-a încheiat rechizitoriul cerînd circumstanţe atenuante, căci era vorba, adăugase el, de un „eminent licenţiat în filozofie care a studiat trei ani de zile în India". Un tînăr căpitan fusese numit avocatul meu din oficiu. Şi-a rostit apărarea cu o vădită satisfacţie. Am fost, evident, achitat — şi mi

s-a înapoiat centironul. Trebuia însă să completez cele trei luni de absenţă. Aşa că, în loc să fiu „lăsat la vatră* în octombrie, odată cu ceilalţi camarazi, îmi va veni riadul la liberare abia în preajma Crăciunului.

Cu emoţie am primit, într-o seară de februarie, biletul de decazarmare. Am plecat împreună cu un grup de teterişti. Nu îndrăzneam să mă despart de ei, nu cumva să trec prin faţa vreunui ofiţer sau gradat şi să nu-1 salut. Multă vreme salutam, de departe, pe orice bărbat în uniformă — nu numai pe comisari şi sergenţii de stradă, dar şi pe pompieri. Salutam întodeauna reglementar, aşa cum învăţasem, lovind cu putere talpa de caldarîm.

Nu-mi făcusem uniformă, aşa că purtam tunica, mantaua şi bocancii pe care-i primisem de la regiment. Cînd am urcat pentru întîia oară la „Cuvîntul", Nae Ionescu şi toţi redactorii au încremenit. Nu le venea să creadă că venisem de la Ghencea pînă în Calea Victoriei în hainele acelea atît de largi, încălţat în bocanci care ameninţau 8ă-mi scape din picioare la orice mişcare prea bruscă. Nu ie venea să creadă că nu mă oprise nici un sergent pe stradă ca să-mi ceară hîrtiiie de identitate. Spuneau că arălam exact aşa cum ar fi trebuit să arate un dezertor îmbrăcat în hainele altuia.

Dar mă obişnuisem. Probabil că mă priveau mulţi pe stradă, dar cum nu eram atent decît la uniforme, nu luam în seamă eventualele zîmbete ironice ale trecătorilor. în iarna aceea, îndată ce ajungeam acasă mă schimbam şi, abia încheiată cina, plecam la unul din preteni. Cunoscusem pe sora lui Ionel Jianu, Leta Stark, şi pe prietena ei, Vera. Erau amîndouă arhitecte. îmi plăcea să petrec serile ia ele, rămînînd uneori de vorbă pînă tîrziu după miezul nopţii. Discutam mai ales despre alchimiile şi filozofiile asiatice, despre istoria religiilor. îmi aduc aminte că odată, la despărţire, Vera mi-a spus : „Dacă vrei să înfăptuieşti iot ce ai în cap, ar trebui să nu te însori". Foarte sincer, am asigurat-o că nici prin gînd nu-mi trecea să mă căsătoresc.

Mă duceam iarăşi cil bucurie în Bulevardul Elisabeta, la Haig şi Marietta Sadova. într-o seară* fără să înţeleg de ce, le^ain povestit toate cîte se întîmplaseră în Bhowanipore şi motivul pentru care nu mai dădusem ochii cu Dasgupta. încercasem pînă atunci să mă gîndesc cît puteam mai rar la Maitreyi. Dar trăiam tot timpul cu amintirile mele indiene. Oriunde m-aş fi dus, în orice casă aş £i intrat, pînă la urmă trebuia să le vorbesc despre India. Probabil că asta aşteptam şi eu, pentru că nu mă dădeam niciodată înapoi. Le vorbeam şi camarazilor mei, în jurul sobei, în nopţile petrecute la regiment. Şi cu toate acestea, erau continente întregi de amintiri de care nu vorbeam niciodată, pe care, chiar dacă aş fi voit, n-aş fi ştiut cum **Să** le comunic ; continente secrete, inaccesibile, asemenea unor Atlantide scufundate în adîncuri. într-un anumit fel, cu cît stăruiam mai mult asupra imaginilor, personajelor şi întîmplărilor, din ceea ce numim „India istorică" şi care constituiau, în cele din urmă, elementele unei biografii în două dimensiuni, cu atît împingeam mai în adînc lumea aceea de înţelesuri şi descoperiri incomunicabile.

Cînd mă dusesem **să**-1 văd pe Rădulescu-Motru, mă aşteptasem **să**-mi pună mai ales întrebări despre filozofia indiană. îmi scrisese odată la Calcutta că încercase, în repetate rînduri, **să** citească *Upanişadele* şi textele vedantine, dar nu izbutise ; spera **să**-i pot explica eu, cînd mă voi întoarce, de ce asemenea texte sînt considerate de unii de mare interes *filozofic.* L-am găsit mai tînăr, mai sănătos şi mai lucid decît îl cunoscusem în primul an de Universitate, în toamna lui 1925. Mi-a pus foarte puţine între-M r i cu privire la filozofia indiană, în schimb, de cîte ori mă duceam să-1 văd, Rădulescu-Motru nu obosea descusîndu-mă despre experienţele mele în Bengal şi Himalaya, despre situaţia politică, îndeosebi despre Gandhi şi mişcarea naţionalistă.

Cine nu scăpa o singură dată prilejul să aducă vorba despre filozofia indiană era Mircea Vulcănescu. Locuia tot în casa părintească din strada Popa Soare, dar era căsătorit a doua oară, cu Marguerite, şi avea deja o fetiţă. Se îngrăşase destul în ultimii ani, dar faţa îi rămăsese tot îrumoasă, cu ochii mari, negri, adinei. Aşa a rămas pînă îa ultima noastră întîlnire, zece ani mai tîrziu— continu&id

să se îngraşe, umblînd însă vioi, plimbîndu-se necontenit prin cameră şi neîncetînd să vorbească despre orice, sclipitor, cu aceeaşi uluitoare erudiţie şi claritate. Citea tot, în toate direcţiile, şi orice ar fi făcut, făcea mai bine ca ceilalţi. Cînd s-a hotărît să joace bridge, a învăţat, cu îndărătnicie şi metodă, cîteva săptămîni — şi apoi a ajuns campion. Scria cu aceeaşi uşurinţă şi competenţă despre probleme de teologie răsăriteană, economie bancară sau un roman modern. Odată i-a căzut în mînă o revistă franceză care anunţa un concurs în legătură cu romanul detectiv în curs de publicare. Mircea Vulcănescu a citit romanul şi a răspuns pe loc. Şi, evident, soluţia găsită de el era cea justă. Cîteva săptămîni în urmă, numele lui se afla In fruntea listei.

Scria destul de mult, dar publica puţin şi numai silit de prieteni sau de împrejurări. Era, cum amintea el că fusese şi Goethe, un „scriitor ocazional". Intervenea în polemici sau publica un articol ca să apere un prieten atacat pe nedrept. Publica mai ales în „Cuvîntul", nu numai pentru că îi plăcea ziarul, dar mai ales pentru că avea pentru Nae Ionescu o admiraţie şi o iubire fără margini, pe care a păstrat-o pînă la sfîrşit, chiar cînd, cîţiva ani mai tîrziu, nu mai era întotdeauna de acord cu activitatea politică a Profesorului. De cele mai multe ori însă, Mircea Vulcănescu scria pentru el şi pentru cîţiva prieteni : eseuri, mici studii despre probleme obscure sau nefamiliare, planuri elaborate de viitoare tratate de teologie, morală sau economie politică.

în anul acela era directorul Vămilor. Nu înţeleg prin ce miracol s-a putut menţine în post atîţia ani, pentru că era mai mult decît incoruptibil : era de o onestitate rigidă, uneori fără contact cu realitatea. Mi-a mărturisit odată că nu avea alt criteriu decît Regulamentul Vămilor, pe care nu-şi îngăduia să-1 interpreteze, ci îl aplica ad *Utteram.*

De la el am aflat că Stelian Mateescu fusese de curînd internat. în ultimii ani căzuse oarecum în mania religioasă, dar scrisese totuşi, spunea Mircea, cîteva nuvele extraordinare. Apoi, pe neaşteptate, **a** izbucnit : a venit într-o seară la Mircea, **a** scos de sub palton un cuţit mare, de bucătărie, şUs-a repezit la el să-1 înjunghie. Plănuia să-şi

asasineze cei mai buni prieteni — ca să-i apere, pare-se, de ispitele Diavolului.

; în afară de Nae Ionescu, Mircea era singurul cu care discutam pe îndelete filozofia indiană. Il interesau mai ales soteriologia şi estetica. Cum avea o memorie prodigioasă, îşi însuşise repede întreaga terminologie tehnică. Ceilalți prieteni îl ascultau uluiți, cînd mă întrerupea ca să adauge un detaliu sau să- precizeze o expresie. Cum avea timp de toate, nu numai că-mi citea foiletoanele din „Cuvîntul" dar asculta şi conferințele pe care începusem să le țin la Radio. Adrian Maniu era pe atunci directorul programului cultural de Ia Radio. îmi trimisese vorbă prin Ionel Jianu că vrea să mă cunoască. întovărăşit de Jianu, m-am dus să-1 văd ia Radio, în strada Edgar Quinet. Mi-a propus să citesc două texte pe lună, de cîte **20** de minute, despre India. Primeam 800 de lei de conferință. Am acceptat cu bucurie, pentru că în afară de modestul salariu de la „Cuvîntul" nu aveam alte resurse şi-mi era ruşine, la 25 de ani, să mai cer bani de-acasă.

Probabil că aceste conferințe la Radio — multe din ele publicate în 1934 în volumul *India* — au contribuit considerabil la popularitatea mea. Cînd Ionel Jianu m-a invitat să vorbesc la „Fundația Carol I" despre Rabindranath Tagore, în ciclul ele conferințe al grupării „Forum", pe care o organizase el, sala era arhiplină". Am vorbit fără note şi, din păcate, nepregătit — dar succesul a fost cu atît mai mare. M-am lăsat oarecum purtat de „inspirație", am evocat nopțile fierbinți ale Bengalului, arborii încărcați cu licurici din Chandernagore, întâlnirile şi convorbirile cu poetul la Shantiniketan. Nu cred că publicul a învățat prea multe, dar fără voia mea îl purtasem pînă în preajma lui Tagore — şi entuziasmul n-a mai cunoscut margini. De atunci am fost necontenit invitat să vorbesc despre India.

La ieşire, printre atîția alți prieteni, mă aştepta Constantin Noica. Mi-a atras atenția, cu zîmbetul lui pe jumătate blînd, pe jumătate ironic, că pronunțasem greşit anumite cuvinte ; spusesem, bunăoară, „armoniat". Pe Noica îl ştiam de mult, din liceu. Dar cum eram cu trei sau cu patru ani mai în vîrstă (el intrase la Universitate în toamna cînd eu plecam spre India), nu apucasem încă

să ne împrietenim. îmi scrisese cîteva scrisori la Calcutta, care mă entuziasmaseră. Băiatul sfios pe care-l lăsasem la plecare se maturizase neaşteptat de repede. Curînd după întoarcerea mea aflasem de la prieteni comuni experiențele universitare ale lui C. Noica. în primul an urmase neregulat cursurile şi citise, la întîmplare, ce-i căzuse în mînă ; era pe atunci, cum mărturisea el, zîmbind mai tîrziu, „monden". îi plăcea să danseze şi nu lipsea de la nici o petrecere. După încheierea anului, în vară, îşi dădu seama că nu se alesese cu nimic. S-a hotărît atunci să-şi organizeze viața şi studiile într-un chip inteligent. Cum spunea el, „nu ştim decît ceea ce învățăm". S-a hotărît, deci, să învețe temeinic filozofia. Şi-a întocmit un program şi s-a ținut de el pînă la doctorat. Cînd, toamna, s-au redeschis cursurile, Dinu Noica er$ acolo, în prima bancă (venise cu o jumătate de ceas mai devreme, ca să-şi poată alege locul cel mai bun), cu caietul de note pe genunchi. A urmat cu o neclintită regularitate cursurile pe care le alesese. Se apucase să învețe greceşte şi citea, în fiecare zi, un anumit număr de ore, un clasic al filozofiei. Aşa a citit de patru ori *Critica Rațiunii Pure.* Nu mai citea ca să se informeze, ci ca să înțeleagă, să învețe cum filozofau cei mari — Platon, Aristot, Kant, Hegel.

îşi pregătea acum licența cu P.P. Negulescu, dar nu avea de gînd să plece pentru doctorat în străinătate. Pe de o parte, pentru că, spunea, mai avea de învățat în țară ; pe.de altă parte, pentru că plănuia să se căsătorească, pe curînd, cu Wendy Muston. De toate acestea aveam să aflu mai tîrziu, cînd începusem să ne împrietenim. Atunci, în seara conferinței despre Tagore, se mulțumise să-mi facă unele observații stilistice. Cred că venise însoțit de un coleg de Universitate, un tînăr din Sibiu, blond, cu părul zburlit pe frunte, Emil Cioran. îmi aduc aminte că i-am revăzut curînd, în primăvara aceea, la mine în mansardă, împreună **cu** alți'prieteni. Căci, pe la sfîrşitul lui martie, Rădulescu-Motru îmi obținuse un concediu de.o lună de zile, ca să pot lucra la teză, şi-mi reluasem astfel viața de student. Teza era în parte redactată, dar în limba engleză ; mă trudeam acum să traduc în româneşte capitolele pe care le socoteam susceptibile de a interesa profesorii din comisia de doctorat. (Lăsasem, bunăoară,

la **o** parte multe din analizele formelor populare ale practicilor yoga carej mai tîrziu, în ediția franceză din 1936 vor atrage îndeosebi interesul orientaliştilor şi istoricilor religiilor.)

Regăsisem în sfîrşit mansarda. Puteam rămîne iarăşi, ca pe vremuri, pînă tîrziu după miezul nopții la masa de lucru, fără grija că va trebui să mă deştept a doua zi la 4 dimineața ca să pot ajunge la timp la Ghencea. îmi cumpărasem rafturi noi ca să pot aşeza cărțile aduse din India. Regăsisem dosarele şi caietele din Ripon Street şi Bhowanipore, In fundul sufletului, ca o taină, păstram încă hotărîrea să mă întorc îndată după doctorat. Pe de altă parte, Bucureştiul pe care începeam să-1 deprind din nou mă atrăgea tot mai mult. Mi se părea că mă aflu într-un oraş încă necunoscut, plin de resurse ; că trăiesc un moment privilegiat, cînd fiecare dintre noi ar putea crea, cum îmi plăcea să spun, „opere majore". N-aş fi vrut să mă reîntorc în India înainte de a sfîrşi ceva, de a publica măcar o parte din manuscrise.

în iarna aceea transcrisesem din caietele mele de note o serie de însemnări şi comentarii, care aveau să apară, cîteva luni în urmă, într-o cărțulie de vreo sută de pagini, *Solilocvii.* împreună cu Mihail Sebastian şi Ion Călugăru, hotărîsem să publicăm o colecție pe care o intitulasem „Cartea cu Semne". Cred că totul a pornit de la asigurarea pe care ne-o dăduse Zaharia Stancu, că Torouțiu, directorul tipografiei „Bucovina", e dispus să ne publice colecția în condiții neaşteptat de avantajoase. Torouțiu se mulțumea cu un avans modest; restul îl puteam plăti după vînzarea primelor 5—600 de exemplare.

Aşa începuse Zaharia Stancu să publice „Azi". De apariția acestei reviste, în care aveam să fiu mai tîrziu necontenit atacat, eram şi eu, într-o anumită măsură, responsabil. Nu numai pentru că am colaborat de la început (primul număr se deschidea cu fragmente din *Solilocvii,* iar în al doilea sau al treilea număr am publicat pagini din *Jurnalul* indian, sub titlul *Şantier).* Dar ca să poată aduna suma care-i trebuia pentru avans, Zaharia Stancu **s**-a gîndit să organizeze cîteva conferințe şi şezători literare în oraşele de la Dunăre, şi m-a rugat să vorbesc (evident, despre India). Am acceptat, pentru că venea cu noi fi George Mihail Zamfirescu, a cărui ***Madona cu trandafiri*** îmi plăcuse mult. îmi amintesc de Oltenița, de Roşiorii dje Vede, de ulițele înzăpezite şi îngIodate cînd se topeau zăpezile, îmi amintesc de sălile prost luminate, tixife de tot felul de oameni : de la primar şi preot, pînă la elevi şi fete de liceu, şi familiile oamenilor politici, de inevitabilul tînăr intelectual cu veleități de scriitor sau cărturar, care venea să mi se plîngă, după conferință, că se simte rafat din cauza „mediului". (îmi amintesc cît am fost de crud odată — şi poate chiar nedrept — cînd, înaintînd anevoie prin glod, sub lumina palidă, murdară, a felinarelor cu gaz, şi ascultînd tovarăşul plîngîndu-se, l-am întrerupt cu brutalitate : „Să nu crezi că scriiforii ruşi din secolul trecut aveau străzi mai bune. Dar aveau desigur mai mult talent L." Nu ştiu dacă aveam dreptate dojenindu-1 astfel. Dar îmi continuam *Scrisorile către* ***un*** *provincial,* îi repetam ce proclamasem necontenit din 1927 încoace : că nimic, *absolut nimic* nu poate steriliza o creativitate spirituală atîta vreme cît omul este — şi îşi dă seama că este — *liber.* Că numai pierderea libertății sau a conştiinței libertății poate steriliza un spirit creator.)

Nu ştiu dacă Zaharia Stancu a reuşit să-şi asigure primele numere din revistă cu ce-a cîştigat la „şezătorile literare" de la Dunăre. „Azi" a apărut în iarna lui 1932. Mihail Sebastian şi Ion Călugăru, care colaboraseră la primul număr, au pregătit fiecare cîte un volum pentru colecția „Cartea cu semne". Sebastian — *Fragmente dintr-un carnet găsit,* iar Călugăru — *Paltoane şi nimic altceva.* Toate trei cărțuliile au apărut împreună, în primăvara lui 1932. îmi aduc aminte că am intrat într-o dimineață în biroul lui Nae Ionescu şi i-am întins toți trei, deodafă, exemplarele cu dedicații. Mihail Sebastian îndeosebi era fericit. Era prima lui carte, şi faptul că o văzuse atît de repede tipărită îl încurajase se pregătească un volum mai compact de nuvele, ***Femei.*** Ca şi *Fragmente* ***dintr-un carnet*** *găsit,* nuvelele fuseseră scrise cu un an mai înainte, la Paris. Tipărise cîteva din ele în reviste, dar ținea mult să le adune în volum. „Cultura Națională" tocmai publicase cartea unui debutant, ***Interior,*** de Constantin Fîntîneru. Sebastian sperase că directorul editurii, Al Rosetti,

i-I va publica şi pe al lui. Dar Rosetti a refuzat şi, profund mîhnit, Sebastian s-a hotărît să încerce aiurea. *Femei* **a** apărut în toamna următoare, la Editura Ciornei.

Volumaşele noastre au fost bine primite de critici. Dar difuzarea făcîndu-se la tipografia „Bucovina", cititorii le găseau anevoie. Colecția „Cartea cu Semne" anunțase vreo zece titluri. Printre colaboratori se numărau Mircea Vulcănescu, Dan Bofta, Paul Sterian. N-au mai apărut decît volumaşele de poeme ale lui Paul Sterian şi Ilarie Voronca. Nici noi, nici Torouțiu nu eram mulțumiți de experiență, aşa că, de comun acord, am renunțat s-o prelungim.

In iarna aceea, cunoscusem, la Mircea Vulcănescu, pe Dan Botta. îmi dăruise volumul lui de poeme, *Eulalii,* care mă entuziasmase. Venea uneori să mă vadă. Era înalt, frumos, blond şi, perorînd, ridica brațul drept cît putea mai sus, clătinîndu-şi amenințător degetul („degetul apodictic", cum spunea el). Cînd a intrat pentru întîia oară în cele două odăițe tixite cu cărți, a exclamat : „E o bibliotecă de alexandrin !" Deşi citea puțin, şi numai pe „clasici" (de la poezia populară la Proust), admira bibliotecile în care găsea instrumente de lucru precise : dicționare, gramatici, studii filozofice, ediții critice. îi plăcea să caute etimologii, îl pasiona istoria cuvintelor, şi cînd descoperea cuvinte rare, adjective uitate, expresii arhaice, le repeta cu emoție, rostindu-le rar, pe tonuri diferite, murmurînd la răstimpuri : „Ce frumos !..."

Mansarda ajunsese din nou loc de întîlnire, ca pe vremuri. Mircea Vulcănescu se oprea adesea, în drum spre casă, iar Paul Sterian venea cu soția, Margareta, ca să „regăsească tinerețea studioasă" de la Paris. Margaretei îi plăcea să privească prin ferestruica rotundă, ca de vapor, în timp ce Paul îşi destăinuia proiectele (un. roman detectiv sau o carte de rugăciuni), izbucnind pe neaşteptate în rîsul lui strident, pe care şovăiai să-1 crezi natural, şi atunci aşteptai să vezi ce-o să mai spună, să vezi dacă o să mai rîdă — şi tocmai asta încînta pe Paul : să-şi dezorienteze interlocutorul, să-i citească nedumerirea în priviri. Ca şi Mircea Vulcănescu, Paul Sterian putea scrie foarte multe

lucruri — dar spre deosebire de Mircea, scria pe atunci repede, „în fuga condeiului", cum îi plăcea să repete. Uneori scria într-o singură noapte cîteva poeme, admirabile. Alteori, dicta un roman detectiv într-o săptămînă. îi plăcea să picteze, dar renunțase, auzisem, din cauza Margaretei. Ne-am copia, fără să vrem, unul pe altul, i-ar fi spus Margareta. Dar, cîțiva ani mai tîrziu, am aflat că Paul închiriase o cameră, în care îşi instalase şevaletul şi, de cîte ori avea cîteva ceasuri libere, se închidea acolo şi picta. Nu ştiu dacă descoperirea camerei secrete a contribuit la criza care a izbucnit atunci, prin 1935, şi care a dus mai tîrziu la desfacerea căsătoriei.

Venea adesea Petru Cornarnescu şi îmi amintesc că la început vorbeam între noi englezeşte. Cornarnescu petrecuse doi ani în California, unde îşi luase doctoratul în filozofie, şi ținea cu orice preț să nu uite englezeşte. Scria atunci seria de articole despre omul şi civilizația americană, pe care le va aduna mai tîrziu în volumul *Homo americanus.* Dar, ca de obicei, publica în mai multe ziare şi reviste cronici literare, plastice, muzicale. Era neobosit, la curent cu tot ce se întîmpla în cercurile mondene, politice şi artistice, şi plin de proiecte. Organiza şezători literare, cicluri de conferințe. Datorită lui va lua ființă, în toamna aceea, „Criterion".

După luna de concediu, am fost mutat la Statul Major, la serviciul de traducători. Lucram într-o încăpere lungă, luminoasă, la ultimul etaj, împreună cu alți cîțiva camarazi şi doi ofițeri. Traduceam articole din revistele militare anglo-americane şi italiene. îmi aduc aminte că am tradus şi un manual despre războiul chimic şi mijloacele de apărare. L-am tradus cu nelinişte şi tristețe, pentru că mijloacele de apărare mi **se** păreau iluzorii. La aceeaşi masă cu mine lucra şi un tînăr basarabean. începuse să-mi dea lecții **de** limba rusă şi-mi traducea un lung şi greu articol al lui Stcherbatsky despre istorica logicii buddhiste.

Pe nesimțite venise luna mai şi, cînd, la căderea serii, mă întorceam acasă, parcă toată lumea ar fi fost a mea. Mă opream întotdeauna la ^Cuvîntul", să-1 văd pe Nae Ionescu. Mă împrietenisem cu Mihail Sebastian şi Gh. Racoveanu şi mîncam adesea împreună. Duminica după-amiază se făcuse obiceiul să ne adunăm la Floria Capsali şi Mac Constantinescu. Aveau o casă bătrînească în cartieşrul Crucea-de-Piatră, cu o grădină mare cît o livadă, într-o parte a grădinii, Mac pregătise un teren pentru volei. Veneau cu regularitate — şi destul de devreme, ca să joace volei — soții Polihroniade, Vulcănescu, Sterian, împreună cu Dan Botta, Petru Cornarnescu, Mihail Sebastian, Haig şi Marietta Sadova. Dar în fiecare duminică apăreau figuri noi : Mărioara Voiculescu cu băiatul ei, magistrat, Lily Popovici, Hary Brauner, Sylvia Capsalî, Gabriel şi Adrian Negreanu şi mulți alții. Venea adesea Nina Mareş, care locuia o odaie, la ultimul etaj, în acelaşi imobil din Pasajul Imobiliara unde se afla „Cuvîntul" şi cu care ne împrietenisem toți. Lucra atunci la Societatea Telefoanelor. Era mică, blondă, bună camaradă şi, deşi am aflat mai tîrziu că ducea o viață grea, rîdea întotdeauna, era discretă, nu vorbea de necazurile ei. Se împrietenise mai ales cu Mihail Sebastian şi îi daetilografia manuscrisele nuvelelor — pagini mărunt scrise, cu multe ştersături, pe care nici un tipograf n-ar fi fost în stare să le descifreze.

Serile mergeam să mîncăm cu toți într-una din cîrciumile din cartier. Uneori eram mai mult de douăzeci. Şi poate pentru că veneam din lumi apropiate, dar diferite — teatru, plastică, dans, gazetărie, literatură, filozofie — ne înțelegeam foarte bine. Cînd i-am vorbit lui Nae Ionescu despre întâlnirile' şi mesele noastre, s-a minunat şi ne-a invidiat. în tinerețea lui, spunea, nu apucase asemenea intimitate între artişti, gazetari şi cărturari. îl interesa mai ales faptul că se întâlneau pictori, ca Mac Constantinescu, Marcel Iancu, sculptori, ca Milita Pătraşcu, artiste, ca Lily Popovici, Sorana Țopa, Marietta Sadova, Marieta Rareş, Mărioara Voiculescu — şi scriitori, filozofi, muzicieni. „Va trebui să inventați un nou limbaj, îmi spunea. Dar, cum îl aveți cu voi pe Mircea Vulcănescu, o să reuşiți..."

Intr-o duminică seara, în timp ce cinam la circiumă, Cornarnescu ne-a propus să organizăm la „Fundația Carol I" un ciclu de conferințe-simpozion fie despre cîteva mari personalități contemporane, fie despre o serie de probleme actuale. La fiecare simpozion ar fi participat cinci sau şase vorbitori : majoritatea aleşi din grupul nostru. Ne-am fi adresat, ca să ne prezideze, unui cărturar mai în vîrstă ca noi. Am început să propunem nume şi subiecte. Discuția s-a prelungit tîrziu, dţtpă miezul nopții, în grădina lui Mac şi a Floriei, şi, deşi toți ne arătam entuziasmați, poate că proiectul nu s-ar fi împlinit peste cîteva luni, chiar în toamna aceea, dacă Petru Cornarnescu nu şi-ar fi luat însărcinarea să închirieze sala „Fundației Caro! I" şi să se ocupe de alcătuirea programelor, de tipărirea şi difuzarea afişelor. Ne-a cerut la fiecare cîte o mie de lei, ca să poată arvuni sala. Am rămas înțeleşi să punem la punct programul în duminica următoare.

Fără să ne dăm seama, gruparea „Criterion" luase ființă. Nimeni dintre noi n-a bănuit, în acea noapte de vară cînd, în drum spre casă, continuam să căutăm nume şi subiecte, că pregăteam cea mai originală şi mai semnificativă manifestare colectivă a „tinerei generații". (Cred că încă ne puteam considera tineri. Media de vîrstă a nucleului responsabil al grupării era atunci de 25 de ani.)

Şi, fără îndoială, nimeni nu-şi putuse închipui extraordinarul răsunet pe care-l va avea întreprinderea noastră. Speram să adunăm destul public ca să putem acoperi cheltuielile. Nu bănuiam, în nici un caz, că vom fi siliți să repetăm anumite simpozioane de cîte două sau trei ori.

în duminica următoare, am căzut de acord asupra primelor personalități culturale şi politice pe care le vom prezenta şi discuta, din perspective diferite, dar complementare, patru sau cinci dintre noi: Gandhi, Lenin, Mussolini, Charlie Chaplin, Proust, Gide, Freud, Bergson, Picasso, Strawinski. Prevăzusem o altă serie de simpozioane, în jurul cîtorva probleme : romanul românesc contemporan, arta românească modernă, America şi cultura americană, Asia văzută din Gecidejit şi alte cîteva.

Şi tot în acea duminică, am plănuit să urcăm BucegM şi să petrecem o săptămînă la Casa Peşterii şi Bulboci.

Era început de iulie şi, datorită tot lui Rădulescu-Motru, obţinusem un concediu de la Statul Major. Ne-am oprit o *zi* la Breaza, unde Mac şi Floria închiriaseră o casă pe vară. Eram cu Sebastian, Cornarnescu, Dan Botta, Vulcănescu, Lily Popovici, Marietta, Haig Acterian, soţii Polihroniade, Adrian Negreanu şi Sylvia Capsali. A doua zi am luat trenul pinăţla Sinaia, apoi am început să urcăm spre Pietrele Arse. Revedeam Bucegii după patru ani. Regăsisem, cu un alt grup de prieteni, munţii adolescenţei mele. Eram uluit de precizia cu care-mi aminteam anumite poteci lăturalnice, care scurtau drumul. îmi anunţam tovarăşii de stîncile care aveau să ne întîmpine, de izvoarele docare ne apropiam. Şi. aşa cum făceam pe vremuri, m-am dus să mă scald în pîrîul îngheţat al Ialomicioarei.

Am rămas o săptămînă. împreună cu Mary Polihroniade traduceam *Pygmalion* pentru Leny Caler. Mihail Sebastian şi Petru Cornarnescu îşi scriau articolele pe unde apucau. Dar în fiecare dimineaţă făceam lungi plimbări către Bulboci sau Piatra Craiului. Serile aprindeam un foc de uscături şi cetină. Dan Botta recita fragmente din poezii populare pe care, necontenit întrerupt de glumele lui Polihroniade, le comenta din neaşteptate, improbabile perspective Mircea Vulcănescu. Vorbeam toţi pe rînd sau laolaltă, şi printre rîsete şi întreruperi ne auzeam şi ne înţelegeam. Fiecare din noi, în felul lui, îşi regăsea vacanţele copilăriei şi adolescenţei. Ne împrietenisem destul ca să nu ne mai dam seama că ne simţim bine împreună, eă reuşeam să fim spontani fără emfază, nici vulgaritate. Săptămînă aceea petrecută pe Bucegi ne-a încîntat într-atîţ, încît am hotărît să revenim în fiecare vară. Şi ani de-a rîndul ne-am ţinut de cuvînt, deşi grupul care urca Pietrele Arse nu era întotdeauna acelaşi.

La Bucureşti, mansarda era fierbinte şi-mi aminteam cu melancolie ventilatoarele din Ripon Street. Către apusul soarelui mă întorceam de la Statul Major, dar zăpuşeala din mansardă nu mă îmbia la lucru. De cîte ori piteam, mă întîlneam serile cu prietenii. Mergeam adesea să cinăm într-o grădină cu Haig, Marietta şi Sorana Ţopa,

pe care o cunoscusem de curînd. O văzusem jucînd în *Domnişoara Nastasia,* a lui George Mihail Zamfirescu, şi deşi mi se păruse că apăsase prea mult rolul (avusesem uneori impresia că asist la o piesă rusească), îmi plăcuse. Sorana Ţopa ţinuse să-mi citeze ce scrisese Nae Ionescu despre ea : că era cel mai preţios dar pe care ni-**1** făcuse Moldova de la Eminescu încoace. Era, într-adevăr, moldoveancă din cap pînă în picioare. Era destul de înaltă, robustă, cu figura rotundă, aproape bucălată, cu părul de culoarea griului copt şi, deşi citea tot felul de cărţi savante, iar de curînd, descoperise şi venera pe Krishnamurti, se mîndrea că se născuse şi crescuse la ţară, desculţă, jucîndu-se în praf, laolaltă cu ceilalţi copii de ţărani. Avea un mare farmec şi totodată putea fi exasperantă. Era o foarte bună camaradă, era generoasă cu colegii şi colegele ei de teatru, dar îi plăcea să discute tot lucruri adinei, să se analizeze şi să analizeze pe interlocutori — ceasuri şi ceasuri de-a rîndul. Curînd aveam să-mi dau seama că nu obosea niciodată.

Nu cred că mi-a plăcut, dar o întîlneam întotdeauna cu bucurie la Marietta. Apoi, m-a invitat lâ ceai în micul ei apartament de lîngă Cişmigiu. Am rămas mult de vorbă şi m-au impresionat anumite observaţii şi intuiţii ale ei. Cu un alt prilej; mi-a citit începutul unei piese — *Geneza* — care mi s-a părut surprinzător de originală. Veneam de cîte ori puteam, cînd ieşeam de la Statul Major. îmi povestea despre experienţele ei la Conservatorul din Iaşi, îmi vorbea despre nopţile laşului. Numai cînd încerca să mă convingă că Krishnamurti era cel mai important geniu al secolului îmi pierdeam răbdarea. îl întîlnise pe Krishnamurti în vara aceea, la Ommen, în Olanda, şi se întorsese entuziasmată. Nu se îndoia că singur Krishnamurti înţelesese — cum spunea ea, cu majusculă — Viaţa. Şi Sorana era fascinată de Viaţă. Nu vorbea decît despre asta : despre miracolul Vieţii **şi** despre crimele pe care le făptuim zilnic, fiecare din noi, împotriva noastră şi a Vieţii, refuzînd să trăim simplu, spontan, sterilizîndu-ne singuri prin clişee, formule **şi** sisteme. Avea, în fond, dreptate — dar vorbea întotdeauna în numele Absolutului, al Vieţii, al Dragostei, **şi** jargonul acesta pretenţios spiritualist, pre-

zentat cu patosul şi ştiinţa unei artiste autentice, mă scotea din sărite. Niciodată n-am simţit cu mai multă putere necesitatea, măreţia, ***sănătatea*** vulgarităţii, decît după cîteva ceasuri de vorbă cu Sorana. îmi dădeam, evident, seama că eram nedrept. Aveam de-a face cu o artistă care avusese destul succes şi care era pe cale să-şi distrugă cariera pentru că, poate, fără să-şi dea seama, se detaşase de teatru, refuza să se zbată ca să obţină un rol important, lăsa uneori să treacă o stagiune întreagă fără să apară pe scenă, sau apărînd în roluri vrednice de o debutantă — şi care făcuse toate pentru că era însetată de „Absolut" şi credea că descoperise calea ca să-1 ajungă. Preţul pe care-l plătise Sorana Ţopa pentru ca să aibă dreptul să vorbească despre viaţă, aşa cum o înţelegea ea, era atît de mare, încît ar fi trebuit ca măcar prietenii ei să nu-şi piardă răbdarea ascultînd-o. Numai după ce mă întorceam acasă, uneori destul de tîrziu, nopţile* îmi dădeam seama că fusesem nedrept întrerupîndu-i sarcastic, cîteodată chiar cu violenţă, monologurile ei spirituale şi krishnamurtiene. îmi făgăduiam să fiu mai înţelegător a doua zi.

Pentru că acum, în septembrie, ne întîlneam zilnic. Uneori ne duceam să cinăm într-unui din restaurantele din apropiere şi continuam să discutăm. Citise Isabel şi nu-i plăcuse. Citea tot ce publicam în „Cuvîntul" şi în „Vremea" şi uneori mă lăuda excesiv, alteori mă critica fără înconjur. Era imprevizibilă, după cum imprevizibile erau schimbările ei de umoare ; izbucnea în rîs după o tiradă patetică, se întrista pînă la lacrimi în mijlocul unui imn închinat Vieţii. încercase să se detaşeze de tot şi rămăsese agresiv-feminină, capricioasă, bizară. In pofida atîtor stridenţe, avea mult farmec. Şi farmecul, adăugîndu-se frumuseţii şi talentului ei, ar fi fost într-adevăr irezistibil, dacă nu şi l-ar fi anihilat singură, cu furie şi Î&* căpăţînare, încereînd să devină altfel decît era.

Nu-mi vine să cred că după două luni de întîlniri aproape zilnice nu-mi dădeam seama de ce se pregătea să se întîmple. Sorana mă întrebase, cu destul tact, dacă

„exista cineva în viaţa mea". Mă mulţumisem să răspund că cineva existase cu prea multă vehemenţă şi nenoroc** să mai simt nevoia să repet experienţa. După cîte puteam judeca, în viaţa ei nu „exista" deocamdată nimeni. într-os anumit fel eram avertizat, şi totuşi continuam s-o văd, eu regularitate, în fiecare seară îmi spuneam, probabil, că, ne* fiind îndrăgostit nu riscam mare lucru — deşi întîmplarea cu Jenny ar fi trebuit să-mi dea de gîndit. Pe de altă parte* deşi într-un chip nelămurit, mă simţeam atras, poate cu aceeaşi putere cu care mă exaspera prezenţa ei. Simţeam că trebuie să mă duc s-o văd în fiecare zi şi, adesea, de la cele dintîi cuvinte regretam că venisem. Dar ştiam că dacă aş fi plecat pe loc, mi-ar fi părut rău. Altădată îmi spuneam că mă împotriveam zadarnic ; eram singur şi mi-ar fi plăcut să nu mai fiu ; pe de altă parte, orice Sr-ar fi întîmplat, într-un an mă voi afla din nou în India ; voi zîmbi atunci de scrupulele şi şovăirile mele. Din perspectiva în care îmi plăcea să mă situez, orice s-ar fi întîmplat n-ar fi avut mare importanţă.

Şi la început am crezut că într-adevăr n-ar fî trebuit să aibă prea mare importanţă. Cînd, într-o dimineaţă de octombrie, am coborît scările apartamentului ei, mi-am spus doar că acum am şi eu, ca orice tînăr de vîrstă mea, o „legătură". Continuam să mă duc s-o văd îndată ee ieşeam de ia Statul Major. Apoi, am obţinut un nou concediu, şi puteam să ne întîlnim după-amiezile. Dimineţile mă închideam m mansardă şi lucram. Serile ne întîlneam, grupul întreg, pe Ia feluriţi prieteni, ca să punem la punct primele simpozioane ale grupării „Criterion*.

Cred că am inaugurat ciclul cu Freud. Printre vorbitori îmi amintesc doar de Mircea Vulcănescu şi Paul Sterian, dar eram vreo cinci-şase, printre care şi un psihanalist. Cînd am intrat, nu ne venea să ne credem ochilor. Amfiteatrul „Fundaţiei Carol I" era arhiplin. Biletele la parter fuseseră de mult vîndute şi lumea se năpustise la balcoane şi galerii. Şedeau pe unde apucau, pe scări, pe balustrade. Apoi, peaatra că nu-i mai putea opri nimeni, pătrunseseră în sală, se rezemau de pereţi, se aşezau chiar pe estradă. Probabil că nici n-am fi putut începe dacă Petru Cornarnescu n-ar fi anunţat, în sală şi în foaier, că vom

repeta simpozionul după cîteva zile şi, eu ajutorul pompierilor de serviciu, n-am fi închis şi zăvorit poarta de ia intrare. Lipisem acolo şi un afiş, anunţînd repetarea simpozionului. Dar unul dintre noi s-a sacrificat şi a rămas afară,.în stradă, două ceasuri, lămurind şi-liniştind grupurile de auditori fără noroc.

Acceptasem să vorbesc despre Freud, pentru că mi se părea că pot descifra în opera lui p ultimă fază de desacralizare a monoteismului şi profetismului Vechiului Testament. Certitudinea lui Freud că găsise explicaţia unică şi globală a vieţii psihomentale şi a creativităţii umane, că făurise cheia magică cu care putea decripta toate enigmele — de la vise şi „actes manques" la originea religiei, a moralei şi a civilizaţiei — certitudinea aceasta, spuneam, trădează fervoarea monoteistă a geniului ebraic. După cum pasiunea cheltuită de Freud în promovarea, impunerea şi apărarea psihanalizei contra oricărei „erezii" amintea de intoleranţa şi frenezia profeţilor Vechiului Testament. într-un anumit fel, Freud credea că descoperirile lui sînt menite să transforme omenirea, s-o „salveze". Psihanaliza satisfăcea setea de absolut a geniului iudaic, credinţa că există o *singură* cale regală a Spiritului şi trăda repulsia specific ebraică faţă de pluralism, politeism şi idolatrie.

Nu ştiu cît de limpede şi de articulat am spus lucrurile acestea atunci. Ca toţi ceilalţi, am fost răsplătit cu puternice, prelungite aplauze. Am aflat mai tîrziu că Emil Cioran fusese atît de impresionat, încît a venit să mă asculte a doua oară, cînd am repetat simpozionul. (L-am repetat de trei ori, şi apoi de nu mai ştiu cîte ori în oraşele din provincie. Dar cum nu aveam un text pregătit mai dinainte, şi fără stimulentul improvizaţiei, simţind tot timpul că mă *repet,* mi-e teamă că am vorbit din ce în ce mai plat.)

Au urmat, cu acelaşi succes, de două ori pe săptămînă, celelalte simpozioane. Cu o jumătate de ceas înainte, sala „Fundaţiei Carol" se umplea pînă la ultimul loc şi'conferenţiarii îşi făceau anevoie drum prin mulţimea adunată pe trotuar. Cu enorme eforturi, ajutaţi de sergenţi, pătrundeam în foaierul tixit. Prefectura Poliţiei fusese nevoită să trimită o duzină de sergenţi şi cîţiva comisari ca

să asigure circulaţia în faţa „Fundaţiei Carol" şi să apere intrările de îmbulzeală. Succesul acesta nemaiauzit neliniştise Ministerul de Interne, iritase o seamă de gazetari şi scriitori, iscase tot felul de invidii şi gelozii. Şi, evident, riscurile noastre creşteau **cu** cît „personalităţile" pe care Ie discutam erau mai controversate. Aşa cum ne temeam, simpozionul consacrat lui Gide a dat naştere la incidente. Andre Gide vizitase de curînd Rusia sovietică şi era considerat comunist. în seara aceea, vreo sută de studenţi **cu**zişti au încercat să pătrundă în sală. Opriţi de sergenţi, au început să cânte şi să vocifereze. Simpozionul începuse, dar sala era încărcată de electricitate. Cîţiva dintre noi s-au dus să stea de vorbă cu şefii manifestanţilor. Au parlamentat mai bine de un ceas. Studenţii pretindeau că n-au venit să provoace scandal, ci numai să asculte, să fie siguri că nu se face apologia unui comunist. în cele din urmă, i-am lăsat să intre. Simpozionul era pe sfîrşite, dar nu cred că în seara aceea s-a sfîrşit aşa cum fusese prevăzut. Curînd după ce au pătruns în sala tixită, studenţii au început să vocifereze şi preşedintele a încheiat şedinţa prin cîteva fraze ironice, usturătoare, care s-au pierdut în tumult.

Un incident mai puţin grav, şi care s-a soldat în favoarea noastră, **a** avut loc la simpozionul despre Chaiiie Chapiin. Printre vorbitori era şi Mihail Sebastian. Cînd i-a venit rîndul, cineva de la galerie a strigat : „Un ovrei despre un alt ovrei !" Mihail Sebastian era în picioare, cu cîteva foi pe care îşi însemnase planul conferinţei. Se făcuse foarte palid. A rupt foile, a.făcut un pas înainte.şi **a** Început, cu o voce fierbinte, sugrumată de emoţie. „Aveam de gînd să vă vorbesc despre un anumit aspect al artei lui Charlot, **a** spus. Dar cineva dintre dumneavoastră mi-a adus aminte de ovrei. Şi am să vorbesc, ca evreu, despre evreul Charlot..."

Sala **a** izbucnit deodată în aplauze. Mihail Sebastian a ridicat braţul şi le-a spus : „Vă mulţumesc", apoi a improvizat una din cele mai patetice şi mai inteligente conferinţe pe care mi-a fost dat s-o ascult. A prezentat un Charlot pe care numai cineva din Europa răsăriteană îl putea ghici şi înţelege. A vorbit despre solitudinea omului în filmele lui Charlot, aşa cum reflecta ea solitudinea

L

ghetouriîor. ^3nd a încheiat, după vreo douăzeci de mi- Bute, l-au răsplătit aplauze frenetice. O parte din sală aplauda **în** picioare. Cîştigasem o batale şi o ştiam, **în** biroul eare comunifca cu loja cc^erenţiarilor, exultam. De bucurie, Nina Mareş începuse să joace şi ne îmbrăţişa pe rînd.

La simpozionul despre Leriîn invitasem să participe, în afară de Belu Silber, pe Lucreţiu Pătrăşcanu. Voiam să avem cu noi doi marxişti, alături de Mircea Vulcănescu şi Mihail PoBhroniafe tare se pregăteau să critice comunismul înTramele democraţiei şi al naţionalismului. Pe Belu Silber îl întfinisem mai de mult în redacţia **„Curatului"**. Se împrietenise cu Gh. Racoveanu de cînd acesta scrisese, cu vreo doi axd mai înainte, un articol, ruîndu-i apărarea într^un proces de spionaj. Belu Silber fusese extrem de mişcat, şi, îndată după achitare, venise să-i mulţumească. Venea de atunci mereu pe la redacţie. Era prieten mai ales cu Mircea Vulcănescu, Ion Călugăru, Paul Sterian. Era mărunt, sclipitor, destul de cultivat şi deşi repeta necontenit că e marxist, nu părea nici dogmatic, nici intolerant. Pe mine mă admira mai ales pentru că, **în** articolele despre India, atacam colonialismul şi Bri~ ***tish Raj.***

Pe Lucreţiu Pătrăşcanu **î**-am întâlnit, cred, in acea seară. Mi-a plăcut figura Iui blîndă şi totuşi gravă. A vorbit fără eclaţ, dar sincer şi cu o înţeleaptă sobrietate şi întreruperile studenţilor din sală nu l-au tulburat. Aştepta să se potolească vacarmul şi-şi relua expunerea, calm, concentrat. **în** schimb, studenţii întrerupeau, ca să-1 aplaud, pe Mihail Polihroniade, de cîte pri acesta aducea vorba despre necesitatea unei revoluţii naţionale. Iar cînd a amintit de expresia lui Lemn — că statul burghez e un cadavru care va fi răsturnat dintr-o singură lovitură — a fost aplaudat atît de studenţii naţionalişti, cît şi de grupurile de simpatizanţi comunişti pe care îi adusese la Fundaţie prezenţa lui Lucreţiu Pătrăşcanu.

In urma acestui simpozion, se răspîndise zvonul, mai ales în cercurile Siguranţei, că gruparea „Criterion" e cripfto-comunistă. Adevărul esfe că singurul comunist dintre ***JMÂ*** era Belu Silber. Dar curajul pe care-l avusesem, să-*! invităm să vorbească, şi încă la „Fundaţia Carol*, pe **îa**-

suşi secretarul Partidului Comunist, Lucreţiu Pătrăşean^ fusese răstălmăcit. Noi încercasem să fim „obiectivi" : ***amdiatur et altera pars.*** Ne spuneam că într-o cultură majoră toate curentele de gîndire ***pot*** fi prezentate. Ne simţeam destul de tari ca să nu ne mai fie frică de confruntări cu ideologii şi sisteme potrivnice credinţelor noastre. Simţeam de asemenea că nu vom putea depăşi provincialismul cultural decît anulînd complexele de inferioritate şi mecanismele infantile de apărare inerente oricărei culturi minore. Odată ce credeam în posibilităţile de creaţie ale geniului românesc — aşa cum credea majoritatea dintre noi, deşi din motive diferite — nu ne mai era teamă de „influenţele nefaste" sau de „ideile subversive". **Pe** de altă parte, ne simţeam adulţi ; nu mai acceptam să ni **se** strige : „Nu vă jucaţi cu focul !" pentru că ştiam foarte bine că nu ne jucam.

Ceea ce s-a numit mai tîrziu „spiritul Criterionului" devenea mai limpede şi mai articulat cu cît ne împlineam programul. Dar chiar de la cele dintîi simpozioane, publicul a ghicit că avea de-a face cu o experienţă culturală semnificativă şi de mari proporţii — şi ne-a rămas credincios pînă la urmă. Chiar cînd nu era vorba de subiecte senzaţionale, ca Lenin, Freud sau Gide, sălile erau pline, în simpozionul despre romanul românesc contemporan, Mihail Sebastian a executat cu mult brio pe Cezar Petrescu şi a fost extrem de dur cu Ionel Teodoreanu, cei mai populari romancieri ai zilei, rezervîndu-şi toate laudele pentru Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Mateiu Caragiale. Dar Mircea Vulcănescu a arătat în ce sens romanele lui Cezar Petrescu se integrează într-o tradiţie literară românească şi, ca atare, sînt semnificative, chiar dacă aristiceşte nu sînt valabile. Ce pasiona publicul era dialogul între membrii „Criterionului". Foarte arareori şi numai în cazuri delicate .— bunăoară, Lenin, Mussolini — vorbitorii se întîlneau în prealabil şi preg&teau riguros simpozionul. De obicei, fiecare anunţa observaţiile pe care avea de gînd să le dezvolte. Numai dacă vedeam că dea sau mai mulţi dintre noi intenţionează să insiste asupra aceloraşi aspecte, îi rugam săr-şi modifice planul. în orice caz, spontaneitatea dialogului era aproape întotdeauna asigurată. Asta dădea loc uneori

la scene amuzante. Aşa, bunăoară, cînd am discutat America față de Occident şi Extremul Orient, Petru Comarnescu, care se identificase oarecum cu omul şi cultura americană, a suportat cu destul calm criticile pe care le aduceam în numele spiritualității orientale, dar şi-a pierdut răbdarea ascultîndu-1 pe Mihail Sebastian zeflemisind *homo americanus* în numele spiritului francez şi a încercat de mai multe ori să-1 întrerupă. Iar după ce a fost chemat la ordine de preşedinte, a continuat să exclame, să pufnească în rîs sau să se întoarcă brusc în scaun de cîte ori i se părea că Mihail Sebastian întrece măsura.

Pentru membrii „Criterionului" simpozionul nu se încheia în sala „Fundației". Ne adunam toți la cafeneaua „Corso", unde ocupam un colț întreg, la etaj, şi continuam discuția pînă după miezul nopții. De obicei, Dan Botta, care participa foarte rar la simpozioane, îşi exprima succint, dar necruțător, impresiile, nu uita niciodată să ne amintească răspunderea pe care o aveam față de public. Pentru el, asta însemna în primul rînd datoria de a ridica publicul, nu pînă la noi, ci dincolo de noi, pînă la idealurile noastre. Dan Botta credea că „Criterion" poate efectua, în mințile celor mai inteligenți dintre ascultători, o operație de *anamnesis* platoniciană. Asistînd la simpozioanele noastre, unde erau prezentate şi dezbătute atîtea puncte de vedere, publicul asista de fapt la un nou tip de dialog socratic. Scopul pe care-l urmăream nu era numai informația, ci, în primul rînd „trezirea" auditorilor, confruntarea lor cu ideile, şi, în cele din urmă, modificarea modului lor de a fi în lume.

Evident, urmau lungi, însuflețite discuții. Nu pentru că ceilalți nu împărtăşeau ideile lui Dan Botta despre rolul „Criterionului", ci pentru că nu erau întotdeauna de acord cu mijloacele pe care le preconiza ***eL*** Dan Botta insista ca măcar unul dintre vorbitori să nu facă nici d concesie „publicului de rînd", ci să utilizeze limbajul sever al metafizicii, al ştiinței sau al poeziei. De obicei cam aşa se întîmpla. Dar unii dintre noi socoteau că simplul fapt de a dezbate probleme dificile era destul de curajos,

că nu trebuie să agravăm dificultatea printr-un limbaj excesiv de riguros. Dar, evident, eram toți de acord că fiecare vorbitor e liber să utilizeze „stilul" care-i convenea.

Sorana Țopa era întotdeauna cu noi. Insoțind-o spre casă, o ascultam încă o dată judecind simpozionul, judecîndu-mă mai ales pe mine, dacă se întîmplase să vorbesc în acea seară. Şi, ca de obicei, uneori observațiile ei erau juste şi prețioase, alteori mi se păreau irelevante sau agresiv pretențioase. La începutul lui decembrie îmi încheiasem serviciul militar şi primisem hîrtiile de eliberare. Puteam petrece acum mult timp împreună. Iitimitatea aceasta concentrată şi prelungită nu mă încînta întotdeauna. Pe de o parte, prezența Soranei era extenuantă. Alături de ea trebuia să fii necontenit inteligent, profund, original — şi mai ales „spontan". Pentru ea, dragostea era o continuă incandescență, o „ardere la alb", cum îi plăcea să spună. Asta însemna, între altele, că orice tăcere prelungită, orice banalitate rostită din oboseală sau neatenție constituiau dovezi de indiferență sau de absență şi atunci trebuiau interpretate laborios, pentru a le înțelege şi asuma ca atare şi, în cele din urmă, a le corecta.

Adesea, răsuflăm uşurat cînd regăseam singurătatea mansardei. Aveam tot mai multă nevoie de această singurătate. Teza era aproape sfîrşită şi Nina Mareş îmi dactilografia capitolele pe măsură ce i le duceam. Dar în afară de traducerea şi prelucrarea tezei, în afară de articolele pe care le scriam, de conferințele la Radio şi participarea la simpozioane, un nou proiect începuse să mă ispitească. Citisem în ziare anunțul unui premiu literar pe care-l crease editura „Cultura Națională" pentru un roman inedit. Printre membrii comisiei figurau Perpessicius, Şerban Cioculescu, G. Călinescu. Numele acestea mă încurajaseră să mă prezint. îmi spuneam că cel puțin voi fi judecat de critici literari autentici. La început, voiam să mă reapuc de romanul început la Calcutta, *Petre şi Pavel,* dar fragmentele pe care le recitisem mă dezamăgiseră. Am hotărît atunci să scriu *Maitreyi.* Pe de o parte, simțeam că trebuie să retrăiesc, ca să pot consuma definitiv, această dramă care-mi schimbase radical, viața, sr-

iindu-mă să renunț ia toate proiectele pe care le făcusem în legătură cu Şederea mea în India. Pe de altă parte, «iuțeam că aş>piitea termina romanul pînă la 15 martie, data prescrisă ^pentru depunerea manuscriselor, în timp ce ***Petru şi Pavel*** mi-ar fi cerut cel puțin şase luni de lucru. Cum manuscrisele trebuiau prezentate anonim, nu vorbisem nimănui de hotărîrea mea.

într-o seară de decembrie m-am aşezat la masa de lucru şi, cu emoție, am desfăcut plicul în care adunasem, în toamna anului 1930, cîteva relicve : biletele pe care mi le trimisese Maitreyi după ce nu ne-am mai putut vedea, scrisorile lui Dasgupta, o fotografie veche, cîteva flori uscate, o şuviță de păr. Apoi am început să recitesc jurnalul acelor ani, chiar şi paginile pe care nu îndrăznisem niciodată pînă atunci să le recitesc. Nu-mi dădeai seama, în acea seară, că hotărîndu-mă să scriu *Maitreyk* îmi^anulam ultima şansă de a mă reîntoarce în India.

XII
„OMUL FARA DESTIN,..**

Ca să-mi pot dobîndi libertatea de a rămîne singur în mansardă, a trebuit să-i mărturisesc Soranei că scriam un roman. Aşa cum mă aşteptam, n-a fost încîntată aflînd subiectul romanului. îi povestisem mai de mult întîmplările din Bhowanipore. Mă ascultase cu simpatie şi gravitate, dar, mi-a mărturisit mai tîrziu, nu izbutise să ia în serios această aventură de fragedă tinerețe. Nu fusese o adevărată pasiune, o „ardere la alb", comparabilă, lăsa ea să se înțeleagă, experienței noastre actuale. Totuşi nu-şi putea îngădui o gelozie retrospectivă, pentru că, aşa cum precizase, după ce-mi vorbise de marile ei pasiuni din trecut, viața noastră reîncepuse în clipa cînd ne întîlniserăm. Trăiam împreună o viață nouă şi nici măcar trecutul nostru comun nu prețuia prea mult. Preț şi sens nu avea decît „prezentul" — mai precis ceea ce învățase ea de la Krishnamurti că poate fi prezentul. Regreta, totuşi, că nu voiam să prezint pentru premiu, refăcute şi corectate, ***Romanul adolescentului miop*** şi ***Gaudeamus,*** pe care le citise de curînd şi care i se păruseră „excepționale", mult mai interesante decît ***Isabel,*** bunăoară...

Scriam mai ales nopțile, cînd ştiam că nimeni nu va mai veni să bată la uşa mansardei. Primele capitole le-am scris repede, aproape fără dificultate. Dar pe nesimțite m^am trezit din nou în timpul acela fabulos din Bhowa-

nipore şi mi-arn dat seama că nu mai scriu un roman, aşa cum hotărîsem, ci o confesiune. Adesea transcriam pagini întregi din *Jurnal,* şi dacă *Jurnalul* acelei veri, 1930, ar fi fost mai copios, poate că l-aş fi transcris în întregime. O singură clipă nu mi-a dat de gîndit indiscreţia pe care mă pregăteam s-o săvîrşesc. în faţa hîrtiei albe, scriind despre oameni şi întîmplări care au avut un rol hotărîtor în tinereţea mea, mi-era peste putinţă să inventez. Am schimbat, evident, numele personajelor, în afară de ai lui Maitreyi şi al surorii ei, Chabu, dar am lăsat întocmai datele, adresele, numerele de telefon. Schimbasem, de asemenea, meseria lui Dasgupta şi a povestitorului şi am modificat radical finalul, ca si cum aş fi vrut să mă despart definitiv de Maitreyi (aruncînd-o în braţele unui vînzător de fructe, împingînd-o pînă în marginea sinuciderii). Şi, evident, scăldasem lumea aceea depărtată în lumina palidă, aurie, pe care o irizau amintirile şi melancolia. Dar nu e mai puţin adevărat că, dacă ar fi fost citit de anumite persoane din Calcutta, romanul n-ar fi avut nevoie de nici o cheie ca să fie descifrat. Nu mă gîndeam, însă, că ar putea fi citit ia Calcutta. De fapt, nu mă gîndeam nici că va fi citit de cititori necunoscuţi, aici. la Bucureşti, unde îl scriam. Nu „vizualizam" publicul.' Cel mult, mă întrebam ce vor gîndi prietenii, dacă romanul va avea norocul să fie premiat şi tipărit. Şi nici măcar nu puteam spune că scriam pentru mine sau pentru Maitreyi. Scriam oarecum „impersonal", ca o mărturie *in aeternum.*

Atunci, în preajma Crăciunului, încă nu-mi dădeam seama de toate acestea. Trăiam încă euforia începuturilor. După un an şi jumătate, scriam din nou un roman ; şi, de data aceasta, un roman autobiografic. Puteam fi din nou singur, zi şi noapte, pentru că Sorana plecase pentru două săptămîni în Moldova, să petreacă sărbătorile cu ai ei. Am petrecut şi eu Crăciunul cu familia, dar de cîte ori puteam mă întîlneam cu prietenii. Hotărîsem să ne adunăm de revelion la Mia Steriade ; de fapt, în încăperile pe care ie ocupa tatăl Miei, pictorul Steriade, la Muzeul Kalinderu. Eram aproape întreg grupul de prieteni de la „Criferion* ia care se adăugaseră cîţiva invitaţi. Contribuisem fie-

care cu o anumită sumă şi cîţiva dintre noi îşi luaseră însărcinarea să decoreze sălile, să cumpere vinurile şi să pregătească bufetul. Agajasem şi un pianist aşa că cei care au voit (în frunte cu Mircea Vulcănescu şi Mişu Polihroniade) au putut dansa pînă dimineaţa. Am petrecut, într-adevăr, cel mai reuşit revelion pe care-l cunoscusem pînă atunci.

în ceea ce mă privea nu ştiam ce să cred despre mine. Mă judecam şi încercam să mă înţeleg — zadarnic. Cu puţine zile înainte, se întîmplase ceva cu totul neaşteptat. Atît de neaşteptat, încît mi s-ar fi părut cu neputinţă de închipuit doar cu o jumătate de ceas înainte de a se întîmpla. A treia zi de Crăciun, seara, eram la Floria şi Mac mai mulţi prieteni, printre care şi Nina Mareş. Nu înţeleg de ce i-am privit mîinile şi mi s-au părut foarte mici. I le-am luat în mîinile mele. Degetele erau atît de mici şi delicate, încît păreau degete de copil. Nu mă înduram să-i las mîinile. Nina zîmbea încurcată — şi unii din prieteni ne priveau curioşi. Ca şi alţi cîţiva prieteni, Nina ştia de Sorana. Adesea, la „Cuvîntul" sau în odăiţa ei, unde urcam cu Mihail Sebastian ca să bem o cafea, le mărturiseam cît de dificilă putea fi Sorana şi ei mă consolau, amuzîndu-se totodată. Ajunsesem, noi trei, foarte buni prieteni şi ne întîlneam de cîte ori puteam, luam adesea masa împreună. Eram atît de buni prieteni, încît o „legătură" cu unul din noi ar fi părut o crimă împotriva prieteniei noastre comune. Ştiam cît de mult ţine Nina la Mihai, şi el ştia cît de mult ţinea la mine.

Dar în seara aceea nu înţelegeam ce se petrece cu mine. N-am înţeles nici după ce-am condus-o acasă şi am sărutat-o. Reîntors în mansardă am încercat să scriu, dar n-am izbutit. Am adormit foarte tîrziu. A doua zi şi a treia zi am rămas închis în mansardă, scriind. îmi spuneam că n-ar trebui s-o mai văd, dar am văzut-o în aceeaşi seară. Am cinat împreună, am fost la un cinematograf şi am rămas apoi noaptea aceea la ea.

Dar la revelion am încercat să mă port aşa cum mă purtasem pînă atunci, ca un foarte bun prieten.

Aflasem mai de mult viaţa Ninei Mareş. Foarte tînără, se căsătorise cu un ofiţer, Ionescu, ajuns acum colonel cu garnizoana într-un oraş din Basarabia. Cu cinci-şase ani mai înainte, cînd erau la Braşov, Nina se îndrăgostise de un locotenent frumos şi, aşa cum mi-am dat seama cînd l-am cunoscut, surprinzător de inteligent şi cultivat. Legătura lor provocase în cele din urmă un adevărat scandal. Soţul nu accepta sub nici un chip să se despartă — şi atunci Nina a plecat de-acasă. Tatăl locotenentului, un general cu nume faimos, a încercat să-şi salveze băiatul, trimiţîndu-l în misiune la Paris. Socotea, probabil, că o căsătorie precedată de un asemenea scandal i-ar fi ruinat cariera. Tînărul s-a supus, dar şi-a anunţat familia şi superiorii că îndată ce se va întoarce din misiune se va căsători. (Ionescu acceptase între timp divorţul.) Şi probabil că aşa s-ar fi întîmplat dacă în ultimul moment n-ar fi intervenit un incident tragi-comic : în preziua plecării din Paris camarazii şi prietenii locotenentului i-au dat o masă de adio. Invitaseră cîteva romànce, printre care o domnişoară care tocmai sosise din ţară. Nu ştiu dacă a fost sau nu un complot pregătit de general, dar domnişoara, ajutată de prieteni, a izbutit să îmbete pe locotenent şi, a doua zi, în camera ei de hotel, cu locotenentul încă ameţit, în pat, s-a săvîrşit căsătoria civilă în faţa consulului şi a martorilor de rigoare.

Cînd ziarele din Braşov au anunţat căsătoria, Nina a avut un asemenea şoc, încît a trebuit să fie transportată la clinică. Zadarnic a telegrafiat locotenentul că fusese victima unei farse şi că a şi depus cererea de divorţ. Zadarnic s-a întors el, singur, lăsîndu-şi soţia la Paris. Multă ^vreme Nina a refuzat să-l vadă. Şi multă vreme doctorii s-au îndoit că va scăpa cu mintea întreagă. A rămas în clinică trei sau patru luni. Cînd a aflat că locotenentul a reuşit să divorţeze, a acceptat să-l vadă. I-a

mărturisit că dragostea ei e acum cenuşă, că el e liber să ia orice hotărîre va voi. Evident, tânărul n-a putut crede. A continuat să vină s-o vadă, zilnic, la clinică, şi apoi îa pensiunea germană unde se mutase. A asigurat-o că o va aştepta, că o va urmări pretutindeni, că nu poate crede că nu-l va ierta într-o zi şi e hotărît să aştepte ziua aceea, de va trebui, cinci, zece, cincisprezece ani. Ea i-a răspuns că **1**-a iertat, dar că nu-**1** mai iubeşte, că nu-**1** mai poate iubi, cît de mult s-ar siiL El a continuat să vină, încărcat cu flori, cu daruri. Şedeau de vorbă şi Nina îi mărturisea planurile ei : cum tot ce avusese fusese nevoită să cedese soţului în schimbul divorţului, trebuia să se gîndeaşcă la o meserie, ca să poată trăi. Se hotărîse să plece la Bucureşti, să urmeze o şcoală de secretare. La început, pînă ce-şi va găsi de lucru, va locui la un unchi al ei, generalul Negreanu. Şi aşa a făcut.

După un an, locotenentul a fost înaintat căpitan fi mutat la Bucureşti. Nu i-a venit să creadă cînd a văzut că Nina locuieşte într-o odăiţă, la ultimul etaj, şi lucrează opt ceasuri pe zi. I-a vorbit din nou de dragostea lor, şî Nina îl întrerupea, visătoare : „Da, intr-^adevăr, a fost o mare dragoste. Nu regret nimic..." Căpitanul a încercat atunci s-o recucerească, prin alte mijloace. Se ţinea numai de chefuri şi venea serile, beat, să o aştepte la intrarea imobilului^ implorînd-o să-i fie milă de tinereţea lui, de cariera lui. Cu blîndeţe, Nina încerca să-**1** convingă să se întoarcă acasă. Zadarnic „Mă duc la dame 1", striga el văztnd-o că se îndreaptă spre ascensor. „Nu va fi pentru ultima pară," îi răspundea ea. (La o asemenea scenă asistasem şi eu, întimplător, intr-o seară cînd ieşeam de **la** „Cuvîntul4*. Nina mi se păruse mai palidă, dar zîmbea cu aceeaşi stăpânire de sine. Căpitanul avea lacrimi în *o*Mf)* Urcase, odată, noaptea larzki, pînă ia ultimul etaj, şi **a**
I fetc^ut să bata îa uşă — $£&ă ce-au ieşit vednii şi, ameninţători, l-au silit să plece, Cănâ, rareori, îl întîteea Ireaz, Nina încerca să stea de vort*ă serios, îl îndemna să-şi caute o soţie vrednică de el. Primea întotdeauna acelaşi

răspuns : că o aşteaptă pe ea. (A aşteptat-o, într-adevăr, vreo cinci-şase ani şi nu s-a căsătorit decît după căsătoria Ninei.)

Cînd, în toamna aceea, Nina îmi povestise toate acestea, adăugase : „îmi pare foarte rău că s-a întîmplat aşa. Aş fi vrut să-l pot iubi din nou, oricît de puţin, dar să-l pot iubi, pentru că l-am iertat de mult. Dar probabil că n-am să mai pot iubi, niciodată, pe nimeni. De aici înainte va trebui să mă mulţumesc doar cu prietenia bărbaţilor." (De aceea, credeam noi, Sebastian, Gh. Racoveanu şi cu mine, Nina putea fi o atît de desăvîrşită prietenă.)

Treceau zilele şi încă nu înţelegeam. Uneori îmi spuneam că întîmplările recente vor conta mai mult în viaţa Ninei decît în a mea, că, poate, aceasta a fost calea hotărîtă de destin, ca s-o scoată din solitudinea ei. Cu o desăvîrşită discreţie, Nina nu-mi spusese nici că mă iubeşte, nici nu mă întrebase ce am de gînd să fac. Dar îndată ce Mihail Sebastian se întorsese de la Brăila, a trebuit să-i mărturisim. Sebastian a declarat că ne va ierta, numai după ce se va convinge că prietenia noastră, a celor trei, a rămas aceeaşi. (Şi, după cîteva luni, s-a convins.)

Nu ştiam însă dacă va trebui să mărturisesc Soranei ce se întîmplase în absenţa ei. Nu era numai inevitabila laşitate a tînărului „fără experienţă", care nu ştie cum se face şi se desface o „legătură". Pe zi ce trecea, descopeream că situaţia era mai complexă decît mi-o închipuisem. Descoperisem, bunăoară, că n-aş fi vrut s-o „pierd" pe Sorana, că aveam nevoie de ea, că, în fond, ţineam la ea, oricît de mult mă obosea uneori prezenţa ei. Îmi mai spuneam că Nina, nevorbindu-mi niciodată pînă acum de dragoste, s-ar putea să se decidă să rupă de la o zi la alta — şi nu socoteanx-că aş fi avut dreptul să mă împotrivesc.

Deocamdată, continuam să sper că mă voi întoarce în India îndată după doctorat. Speranţa aceasta îmi dădea destulă putere să suport încurcăturile în care mă afundam cu cît trecea fimpul. Şi una şi cealaltă ştiau că trebuia să termin romanul pînă la 15 martie, aşa că eram liber să le întîlnesc cînd voiam. Cum Nina lucra la birou pînă seara, o întîlneam pe Sorana după-amiezile. Aveam acum o scuză de-a-gata, cînd mă ruga să cinăm împreună sau să rămîn noaptea la ea : trebuia să mă întorc acasă să scriu. Şi, într-adevăr, nopţile, după ce cu greu mă despărţisem de una sau de cealaltă, rămîneam pînă foarte tîrziu la masa mea de lucru. De-abia nopţile izbuteam să mă regăsesc, deşi niciodată pe de-a-ntregul. Ar fi trebuit repovestind pentru alţii, eventualii cititori, întîmplările din 1930, să-mi fi dat seama că din nou mă lăsasem antrenat, aproape fără voia mea, într-o aventură care m-ar fi putut pierde. (Pentru mine, cel de atunci, „pierderea" însemna în primul rînd imposibilitatea de a mă întoarce în India.) Dar de primejdia *aceasta* nu-mi dădeam seama. Retrăind pasiunea din Bhowanipore, mă întrebam însă dacă tot ce se întîmplase acum, în urmă, mai ales de la Crăciun încoace, nu constituia o minciună, agravată de un blasfem. Spre mirarea mea, eram nevoit să recunosc că nu era. Putea fi orice altceva, dar nu era o minciună. Aceste două femei *existau* cu o neaşteptată gravitate. Dacă, printr-un miracol, aş fi putut oleca chiar atunci în India, fără îndoială că aş fi plecat, dar aş fi suferit cumplit despărţindu-mă de ele.

Toate acestea le gîndeam şi mă torturau cînd, spre dimineaţă, încercam să adorm, după ce, scrisesem cinci-şase ceasuri de-a rîndul. Dimineţile mă trezeam istovit şi rămîneam cîtva timp în pat, încereînd să înţeleg unde mă aflu, în ce an, încereînd să-mi aduc aminte ce se întîmplase cu mine. Simţeam uneori că sînt pus la încercare, că destinul îmi pregăteşte din nou ceva, ceva care îmi va schimba încă o dată traiectoria vieţii. Atunci, pentru cîteva clipe, vedeam *semnele,* ca nişte faruri care se aprind deodată în întuneric şi se sting repede, prea repede ca să le poţi înţelege sensul. Mă ridicam din pat ştiind că mi s-au făcut semne — dar cum să le descifrez ?

Amînam mereu deznodămîntul, alegerea pe care o ştiam inevitabilă. In februarie depusesem la cancelaria Facultăţii de Litere cele trei exemplare din teză. Presedintele Comisiei de doctorat era Dem. Guşti ; P. P. Negulescu şî Rădulescu-Motru erau raportori. Aşteptam să se fixeze data dezbaterii publice a tezei. Dar nu făceam nimic ca să-mi pregătesc „intrarea în Universitate", la care se gîndea atît de insistent Nae Ionescu. E adevărat, publicasem în ultimii ani trei mari studii în „Revista de Filozofie", alte trei în „Ricerche Religiose", revista Iui E. Buonaiuti, iar în „Buletinul Societăţii de Ştiinţe" din Cluj îmi apăruse *Cunoştinţele botanice în vechea Indie.* Şi aveam gata de tipar teza de doctorat, în cazul cînd m-aş fi hotărît s-o public în româneşte. Dar, de cînd mă întorsesem din India, avusesem o activitate frenetică şi multilaterală — articole în „Cuvîntul" şi „Vremea", conferinţele la Radio, „Criterionul"> conferinţele în provincie — şi frenezia aceasta tulburase pe unii din profesorii mei. Se întrebau* probabil, dacă nu mă „risipesc" prea mult Aflînd că sînt pe cale să termin un al doilea roman, Nae Ionescu a zîmbit. „Va trebui să-i explici lui Rădulescu-Motru că iar ai avut nevoie de bani", îmi spuse. Am încercat să protestez : „O *adevărată,* autentică universitate din zilele noastre se întinde mult dincolo de sălile de cursuri ; ziarul, estrada, Radio, toate acestea fac parte, astăzi, din *Studium Generale.* De altfel, asta este şi tradiţia Universităţii româneşti"; am adăugat. „Hasdeu scria poezii, nuvele, piese de teatru, şi a fost un mare şi fecund gazetar,, cel mai mare după Emineseu. Inutil să mai amintesc activitatea lui N. Iorga. Dar Rădulescu-Motru a scris şi el în tinereţe piese de teatru şi articole politice, Vasile Pârvan era un extraordinar eseist, iar dumneavoastră domnule Profesor..."

Nae Ionescu m-a întrerupt cu blîndeţe : „Tocmai asta voiam să-ţi spun şi eu. Uită-te la mine : după zece ani sînt ce am fost în prima zi — un pîrlit de conferenţiar universitar. Şi asta nu pentru că nu sînt deştept. Au mai fost

oameni deştepţi care au intrat în Universitate şi cu timpul au ajuns profesori titulari. Dar eu am un mare cusur : fac gazetărie. Cu alte cuvinte, se poate spune despre mine că nu sînt serios." „Totuşi sînt atîţia alţi profesori universitari care publică articole în ziare", i-am amintit eu. „Da, dar pe ei nu-i citeşte nimeni", a continuat Nae Ionescu. „Aşa că ei pot oricînd spune că scriu pentru posteritate, că se adresează omenirii în general, peste secole. în timp ce eu scriu pentru 24 de ©re ; căci, în fond, asta înseamnă să fii gazetar : să interpretezi şi să judeci lumea, aşa cum se arată ea *astăzi* şi *aici,* la noi. Că ce scrii tu acum va fi valabil mîine sau peste zece ani, în Franţa sau India, cu atît mai bine. Şi, de fapt, aşa se întîmpla cu anumiţi gazetari de calitate. Dar nu la asta trebuie să te gîndeşti scriindu-ţi articolul, la ce vor spune cititorii despre el după zece ani. Dacă te interesează atît de mult opinia posterităţii, scrie mai bine un studiti, a carte..." *

Evident, cunoşteam de mult ideile profesorului despre gazetărie, dar îmi plăcea să-1 ascult vorbindu-mi despre ce numea el descifrarea evenimentului în curs de desfăşurare „Ca să ne întoarcem de unde am plecat", reluă el. ,,Mci prin gînd nu-mi trece să-ţi spun : scrie asta, dar nu scrie asta ; publică mai multă ştiinţă sau filozofie şi mai puţină literatură. Şi chiar daca ţi-aş spune, admitînd că aş socoti de datoria mea să-ţi spun asta, tot nu *n~ai asculta. Căci dacă m-ai asculta, n-ai fi tu, Mircea FJiade, ci unul din studenţii noştri eminenţi, bunăoară Posescu. Dar dacă ai fi Posescu, nu m-ai interesa şi. deşi aş continua să-ţi dau tot felul de sfaturi utile, nu te-aş mai citi... Deci, scrie şi publică ce simţi tu că trebuie să fie scris şi publicat. Privighetoarea trebuie să cînte ; restul n-are importanţă. Dar vreau totuşi să-ţi atrag atenţia că alcgînd să rămîi ce eşti, o să ai de furcă, mai ales la Universitate. Cum spunea un prieten al meu, viaţa o să-ţi fie încununată cu piedici şi răsplătită cu obstacole. Căci ce ne-am face altminteri, fără piedici, fără obstacole ?..."

Cred că am terminat romanul cu cîteva zile înainte de **15** martie. Dar manuscrisul fusese deja dactilografiat de Către secretara unui coleg de liceu, aşa că am putut depune exemplarele la timp. Nu-mi rămînea altceva de făcut decît să aştept. Entuziasmul tinerei dactilografe îmi dăduse curaj. M-a asigurat că nu citise în viaţa ei un roman mai „sfîşietor de frumos". „Iţi vine să plîngi", a adăugat. „De fapt, eu am plîns...", mi-a mărturisit în cele din urmă.

Redevenisem liber. Dar mi-am dat seama repede că libertatea aceasta atît de dorită îmi complica şi mai mult viaţa. După 15 martie, Nina mi-a mărturisit într-o seară că e îndrăgostită de mine. „N-am vrut să-ţi spun mai de mult, pentru că scriai. Multă vreme n-am ştiut nici eu. Nu-mi venea să cred. Dar acum m-am convins. Nu cred că dş putea să te împart cu alta, a adăugat. Pînă acum, mi-a fost greu, dar am acceptat pentru tine şi pentru Sorana. Dar, de acum înainte, n-aş mai putea. Trebuie să-i spui.,."

Probabil că Sorana bănuise ceva, pentru că de cîteva ori în iarna aceea încercase să afle mai mult despre Nina. Ii răspunsesem întotdeauna că sîntem foarte buni prieteni. Uneori, eram hotărît să „rup" pe loc. între atîtea alte talente, Sorana. avea şi pe acela de a mă irita şi jigni, fără să aibă aerul că o face, talentul de a crea tot felul de scene penibile. (Intrebindu-mă, bunăoară, de ce-i spusesem de cutare tînăr scriitor că e tot atît de înalt ca mine, pentru că, întîlnindu-1 ea şi-a dat imediat seama că e mai înalt, adăugind, cu un surîs misterios, că 1-a invitat la ceai, că va sosi.dintr-un moment la altui, că mă voi putea convinge şi eu. Şi pentru că mă îndreptasem spre uşă, hotărît să dispar înainte de a fi confruntat şi probabil măsurat, spate în spate, cu colegul meu, Sorana s-a făcut palidă şi m-a implorat să nu plec, m-a îmbrăţişat asigurîndu-mă că mă iubeşte cum n-a iubit pe nimeni altul în viaţa ei, că e absurd să-mi închipui că aş putea fi comparat cu altcineva, că eu sînt un geniu unic, că invitaţia la ceai fusese făcută numai pentru că citise de curînd un admirabil articol al colegului meu, care o entuziasmase. Şi, pentru că i-am mărturisit că citisem şi eu articolul, şi nu mi se păruse atît de extraordinar, Sorana s-a schimbat din nou la faţă : nu bănuia, rosti sfredelindu-mă, - că pot fi atît de egocentric, că nu pot tolera talent, inteli-; genţă, geniu, cultură şi la alţii în afară de mine. M-am apărat amintindu-i de toţi prietenii şi camarazii de la „Criterion", al căror geniu, inteligentă sau talent îl recunoşteam în gura mare. „Nu e acelaşi lucru", m-a întrerupt ea. „Toţi aceştia sînt prietenii tăi. Admiraţia pe care o proclami e tot o dovadă de egocentrism../' Pusesem mîna pe clanţă, dar in acea clipă a răsunat soneria. Venise tînărul scriitor ; mi s-a părut surprins şi oarecum iritat că mă găseşte acolo. Şi, evident. Sorana ne-a pus spate ta spate şi m-am convins că avuscs^ dicpi/îfo : ci îmi. înalt ca mine.

De multe ori după o asemenea încr'-ave ne i^'oy.* wm acasă hotărît să mă despart. îi scriam, cit putem mai calm, explicîndu-i de ce legătura noaslră nu mat pul^a fi prelungită : nu eram făcuţi unul pentru akul, nu eram fericiţi împreună ; ne chinuiam fără să vr<=m unul pe altul. îmi răspundea implorîndu-rră să mă duc i--o văd, ,-au venea chiar ea şi bătea timidă la uşa mans' relei. îmi spunea că nu dormise de 24 sau de 43 de ceasuri — ri o credeam. îmbătrînise parcă cu zece ani. Ma a^ara încă o dată că sînt liber, că „n-a existat vreodată bărbat mai liber" ca mine, că nu va face nirrrc ră mă ret mă. ca oiice s-ar întîmpla ea îmi va răruine ivle'd —j<n> t\ r»n- urătoare că „exist".

Nu puteam rezista. Nu era nu m i . \c -n- 'lele, groaza de gesturi extravagante şi scene su . i ai\ . Eram e^lmente tulburat şi totodată umilii de cu.. \ v^nla m~a, ie lipsa mea de imaginaţie. Pentru ci mir-adevăr Seivna Â trăia dragostea în cu totul alte diversiuni decît n 1răîsem eu. Priveam urmele insomniilor şi lacrimilor pe /orajii ei şi mi-era ruşine de mine. Dacă i-aş fi spus că a-o mai iubesc, că iubesc pe alta, nu mă îndoiesc că Sora-

na ar fi dispărut pe ioc din viața mea. Dar nu-i puteam spune asta pentru că mai ales atunci, în asemenea momente de tensiune şi ruptură, simțeam cît de mult o iubesc. Be un singur' lucru eram sigur : că nu vom fi niciodată fericiți împreună,, eă ne vom tortura zadarnic, pînă ce unul din noi va cădea istovit, şi atunci celălalt se va năpusti asupra lui şi-1 va lua în brațe, se va lamenta şi-şi va cere iertare şi, printre lacrimi şi suspine, din prea mare dragoste, îl va ucide. Am încercat să-i spun asta — dar departe de a o descuraja, un asemenea deznodămînt îi reconfirma propriile ei idei despre dragoste. Şi doar cîteva minute, după ce-mi repetase că eram cel mai liber bărbat din lume, îmi explica de ce dragostea noastră, fiind o „ardere la alb", implică tortura şi nu exclude moartea, de orice natură ar fi fost ea : fizică, spirituală sau socială. Fără prezența sau măcar riscul morții nu se poate vorbi de dragoste. Evident, îi dădeam dreptate.

Aş fi putut să-i spun că, deşi continuam s-o iubesc pe ea, iubeam în acelaşi timp pe alta. Nu ştiu ce mi-ar fi răspuns. Mi-ar fi spus, probabil, că mi se pare doar că iubesc şi pe altcineva, că sînt victima unei iluzii, a unei rătăciri provizorii ; că cine o iubeşte pe ea nu mai poate iubi o altă femeie. Şi dacă mi-ar fi spus asta, probabil că aş fi crezut-o. Privind-o aşa cum era atunci, palidă, cu ochii arşi, cu privirile pierdute, arătînd zece-douăzeci de ani mai mult şi ştiind că aveam în fața mea o femeie tînără, frumoasă şi adulată, o mare artistă care şi-ar fi jertfit nu numai cariera, ci şi tinerețea, sănătatea, liniştea, şi-ar fi jertfit tot ce i s-ar fi cerut, ca să i se îngăduie **s5** iubească aşa cum visa ea, „arzînd la alb" — mi-ar fi fost imposibil să mă îndoiesc că n-o iubesc, că numai ea merita să fie iubită.

Cu cîteva zile înainte de publicarea rezultatului, bănuiam că voi avea premiul. Şerban Cioculescu venise să mă Vudă, entuziasmat. Căci anonimatul fusese, în cazul meu ilu:*<%**iu : toți membrii comisiei ştiau că eram singurul

care ar fi putut scrie, cu o asemenea patetică „autenticitate", despre Maitreyi şi despre viața la Calcutta sau în Himalaya. Cînd am citit în ziare că am fost premiat m-am dus imediat la „Cultura Națională". Directorul editurii, Alexandru Piosetti, m-a felicitat şi mi-a înmînat cecul de 20.000 de lei. Mă credeam pe altă lume. Puteam, între altele. să~mi cumpăr două costume de haine.

Maitreyi a apărut la începutul lui mai, cu o superbă copertă : un cap de indiană fînără, inspirat după o frescă de la Ajanta. Primii cititori au fost entuziasmați. Mihail Sebastian a scris în „Cuvîntul" un foileton delirant. Puținii prieteni care cunoşteau povestea erau oarecum derutați de indiscreția mea, dar pînă la urmă se lăsaseră prinşi de calitatea literară a confesiunii. Era, de altfel, moda literaturii ..autentice", a romanelor autobiografice. *Maitreyi* a fost lăudată de totalitatea criticilor. Singurul care nu i-a consacrat un foileton a fost G. Călinescu. Dar mai tîrziu, în *Istoria literaturii române,* a recunoscut că sînt creatorul „romanului exotic" românesc. Dintre prieteni, numai Mircea Vulcănescu a fost mai puțin entuziasmat. Nu pentru că nu i-ar fi plăcut romanul, ci pentru că, aşa cum mi-a mărturisi-o, „nu ai ce spune despre el. E o carte transparentă, fără enigme ; spune tot şi după ce ai citit-o nu mai poți adăuga nimic, *nu poți comenta".* Spre deosebire de *Isabel,* care-l îneîntase prin mulțimea enigmelor şi varietatea simbolismelor.

După vreo două săptămîni, Isaia Răcăciuni m-a chemat la editură să-mi spună că, spre marea lui uimire, vînzarea merge destul de prost. Poate că cititorii ezită din cauza titlului, a adăugat. Nu ştiu cum să-1 pronunțe şi le e ruşine să intre într-o librărie şi să ceară o carte arătînd-o cu degetul... Pe de altă parte, recunoştea Răcăciuni, n-a înfilnit un singur cititor care să nu fie entuziasmat. Liviu Rebreanu, bunăoară, cumpărase nu ştiu cîte exemplare şi le împărțise prietenilor şi cunoscuților. Apăreau necontenit cronici extrem de favorabile, totuşi cartea îşi făcea drum exclusiv prin propaganda orală a puținilor, dar entuziaştilor, cititori. Am înțeles asta la „Săptămînă Cărții", care se organizase

atunci pentru întîia oară, la începutul lui iunie. Trecuse o lună de la apariție şi, după cîte îmi spusese Isaia Răcăciuni, se vînduseră doar vreo 6—700 de exemplare. Asta însemna o mie şi mai bine de cititori, interpreta el, „cititori entuziaşti, care vor face propagandă". într-adevăr, încă din prima zi a „Săptămînii Cărții", am văzut îndreptîndu-se spre masa unde mă aflam, gata să semnez exemplare, un grup compact de cumpărători. Cîteva ceasuri în urmă, Isaia Răcăciuni a trebuit să trimită curierul la magazie, să mai aducă încă o sută de volume. începînd de a doua zi, standul unde se vindea şi autografa *Maitreyi* era cel mai îmbulzit. Ediția s-a epuizat la sfîrşitul lui iunie şi chiar în vara aceea cartea a fost retipărită şi epuizată. Ediția a III-a a apărut în toamnă. Pînă la Crăciun se vînduseră aproape 10.000 de exemplare. Mulți îmi preziceau că voi ajunge tot atît de „popular" ca şi Ionel Teodoreanu sau Cezar Petrescu. Dar cărțile pe care aveam să le public, într-un ritm tot mai precipitat,- în anii următori, aveau să corecteze sever această popularitate.

Puțin timp după apariția romanului, mi-am susținut teza de doctorat. îmi aduc aminte că preşedintele comisiei, Dem. Guşti, care era şi ministru al instrucției şi artelor, m-a felicitat înainte de a se încheia şedința şi s-a retras, pentru că „era ataşat de Maiestatea Sa". P.P. Negulescu mi-a făcut cîteva observații în legătură cu filozofia Samkhya, care m-au iritat. Am regretat ani de zile după aceea că i-am răspuns cu o violență pe care bătrînul meu profesor n-o merita. E drept că nici el nu m-a uitat. In timp ce Posescu, elevul lui favorit, primea *summa cum laude,* mie mi s-a decernat *magna cum laude.* Şi de cîte ori în anii următori vreunul din profesori propunea în Consiliu să mi se creeze o conferință de sanscrită sau de istoria religiilor, P.P. Negulescu se împotrivea cu îndîrjire. Comisia însă m-a dezlegat de obligația de a publica versiunea românească, pe care o prezentasem, şi mi-a îngăduit să public, în limba franceză sau engleză, teza mea originală. Asta însemna că trebuia să mă apuc de lucru. Dacă aş fi publicat versiunea engleză, aş

ii avut, în România, foarte puțini cititori. Trebuia, deci s-o traduc în franțuzeşte, şi cum nu mă încumetam s-o traduc singur, am fost nevoit să caut ajutoare. Refacerea, completarea, traducerea au durat doi ani.

La sfîrşitul lui iunie eram doctor în filozofie, fusesem oficial însărcinat cu suplinirea unui curs şi unui seminar la catedra lui Nae Ionescu, şi eram un „scriitor celebru" şi chiar bogat pentru că, în afară de premiu, încasasem drepturile de autor pe prima ediție din *Maitreyi,* 36.000 de lei. (Un conferențiar universitar primea pe atunci intre 12 şi 15.000 lei.) Ar fi trebuit să fiu mulțumit. Eram, dimpotrivă, dezorientat, frustrat, nefericit. Şi cu cît treceau zilele, cu atît îmi dădeam seama că nu exista ieşire. Singura soluție ar fi fost să plec din nou. oriunde, pentru *cel* puțin un an. Dar Nae Ionescu se zbătuse să mă numească suplinitor şi dacă m-aş fi recuzat în ultimul moment, toți profesorii mei ar fi putut crede că nu mă simt în stare să țin cursuri, că poate sînt bun să conferențiez la „Fundația Carol" şi la Radio, să scriu articole şi romane, dar nu sînt făcut pentru Universitate. Dacă i-aş fi mărturisit lui Nae Ionescu încurcătura în care mă aflam şi de ee eram silit să plec din nou — la Paris, la Oxford, la Calcutta — m-ar fi înțeles şi m-ar fi iertat ; dar m-ar fi întrebat, desigur de ce nu i-am spus asta mai de mult, de ce 1-am lăsat să facă atîtea demersuri ca să-mi obțină suplinirea. Nu îndrăznisem să-1 dezamăgesc încă o dată. (Ştiam cît il dezamăgisem cînd, cu cîțiva ani mai înainte, li scrisesem că nu mai pot lucra lîngă Dasgupta.) îi dădeam, de altfel, destulă bătaie de cap cu activitatea mea extrauniversitară pe care trebuia s-o explice şi s-o justifice de cîte ori se întilnca cu Iorga, Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu.

Dacă ar fi fost vorba numai de mine, poate că totuşi ar fi existat o ieşire. Pină la urma aş fi ales, şi deşi aş fi suferit renunțînd la una din ele, cu timpul m-aş fi resem-

nat. Dar acum îmi dădeam seama că alegînd pe una însemna s-o distrug pe cealaltă. Şi numai eu eram de vină dacă ajunsesem aici. Nu aveam vocaţia de Don Juan. Nu ştiusem să mă despart la timp. Eram mai ales vinovat faţă de Nina. Fusi-v-rn foarte buni prieteni ; ştiam că trecuse printr-o marc încercare, dar îşi regăsise calmul şi seninătatea şi era mulţumită aşa cum era, sigură că nu va mai iubi a doua oaia în viaţă. Fără să vreau, făcusem total ca hă-i anulez această certitudine, anulîndu-i în acelaşi timp liniştea şi seninătatea pe care le dobîndise. Nu-mi cerea decît să n-o împart cu alta, Şi-mi cerea asta pentru eă eu însumi îi mărturisisem de atîtea ori cît e de obositoare Sorana, cît de mult mă exasperează. îşi închipuia, pe bună dreptate, că n-o iubesc şi se întreba atunci de ce prelungesc o legătură care ne încurca pe toţi trei. I-ar fi plăcui să simplifice lucrurile, aducîndu-le la lumină, renunţînd să nc î.v i ferim de ceilalţi. (Avînd toţi trei cam acera-: prk (em*. U\ b î-a sg aflu mai dinainte dacă. la o petăcere, va fi s;u nu Sorana, ca să ştiu dacă poate veni ;i Nina)

De mai mulk ori o minţeam, asigurînd-o că am „rupt" cu Sunma. Probabil că adesea crezusem şi eu că despărţirea era defnitivă : îi scrisesem o scrisoare clară, precisă, sau îi spusesem (pentru a cîta oară) că nu putem rărn'me împreună, că într-o bună zi am să-mi pierd minţile ·i nm s-o sugrum, clacă nu va reuşi ea să mă ucidă cu cîteva minute mai înm'ntc. Sperasem zadarnic, pentru că într-o zi, două revenea. Şi cu cît trecuseră mai multe zile între ultimatumul meu şi reapariţia ei, cu atît prezenţa Soranci era mai încărcată de revelaţii şi presentimente, îmi spuneam atunci : cum aş putea părăsi şi uita o asemenea fiinţă ? Am avut norocul nemeritat să întîlnesc şi să fiu iubit de o femeie extraordinară, aşa cum nu se nasc multe într-un secol. Ce importanţă poate avea faptul că, datorită propriului ei mod de a fi, mă torturează, mă secatuieste şi pînă la urmă mă va distruge ? Important e numai un singur lucru : că am avut norocul să fiu ales pentru această experienţă excepţională. Lunile sau anii

pe care îi vom petrece împreună mă vor consola pentru tot ce va urma, chiar dacă asta ar fi ratarea sau moartea. (Dacă Sorana mi-ar fi putut citi gîndurile, ar fi piîns de tristeţe ; ea credea că sînt „cel mai liber bărbat care exista pe lume". îşi închipuia că alături de ea eu nu pot decît „arde la alb", că în nici un caz nu pot „rafa". că, dimpotrivă, prezenţa ei e stimulantă pentru tot felul de opere, de la roman şi filozofie, la erudiţie, critică, pamflet...)

Izbuteam totuşi să rezist de cîte ori venea vorba despre Krishnamurti. Sorana mă implorase s-o întovărăşesc la Ommen, să-1 ascultăm împreună pe Krishnamurti dezîegînd misterele existenţei şi să învăţăm de la el secretul fericirii şi al înţelepciunii. Am refuzat. Am încercat să-i explic de ce nu mă interesa Krishnamurti. îl admiram pentru curajul pe care-l «avusese să se rupă de Societatea Teosofică, anulînd „Ordinul Stelei" şi renunţînd la toată mitologia urzită în jurul lui, de cînd. adolescent încă, fusese proclamat Mesia. Dar, judecind după expunerile pe care le făcea la Ommen şi după felul cum răspundea la întrebările care i se puneau îmi dădeam seama că nu are nimic de învăţat de la el. Era, fără îndoială, un om inteligent şi cinstit, care putea ajuta multă lume. Dar nu vedeam motivul pentru care trebuia să-1 întîlnesc. Cu Inima sfîşiată, Sorana s-a dus şi de data asta să-1 asculte singură.

Acele două săptămîni de iulie mi s-au părut o binecuvîntare. Continuam să ne întîlnim duminicile după-amiaza la Floria Capsali şi Mac Constantinescu, să jucăm volei şi să cinăm la circiumă, pregătind primele simpozioane „Criterion" pentru toamnă. Apoi am plecat la Breaza şi, după cîteva zile, am urcat Bucegii. De data aceasta era şi Nina cu noi. Regăsisem seninătatea şi beatitudinea vacanţei de anul trecut. Puteam trăi liber, fără probleme, fără remuşcări. Ştiam că foarte curînd voi avea enorm de lucru, dar acele cîteva zile de linişte şi destindere îmi dăduseră din nou încrederea în mine. Trebuia, pe de o parte, să pregătesc cursul şi seminarul pentru toamnă» Trebuia, mai ales, să termin un nou roman, pentru că. impresionat de .succesul lui *Maitreyi,* editorul Cîor-

nei- îmi propusese să semnez un contract în condiții, pentru mine, excepționale. (Primeam, sub formă de avansuri, pînă la depunerea manuscrisului unui roman, jumătate din drepturile de autor al primei ediții de 4000 exemplare.)

Hotărîsem să reiau *Petru şi Pavel,* intitulat acum *Întoarcerea din Ral* Era povestea lui Pavel Anicet, pe care, deşi atît de diferit de mine, îl înțelegeam : întocmai ca şi mine, Pavel Anicet iubea două femei. E drept, Una şi Ghighi nu semănau cu Sorana şi Nina, dar perplexitatea şi inhibițiile lui Anicet îmi erau familiare. Voiam, pe de altă parte, să scriu romanul „tinerei generații", aşa cum ii înțelegeam eu acum destinul. *Întoarcerea din Rai* însemna pierderea beatitudinii, a iluziilor şi a optimismului care dominaseră primii doisprezece ani ai „României Mari". împreună cu o parte a generației mele, trăisem adolescența şi prima tinerețe în această atmosferă de euforie, încredere şi tembelism. Ştiam acum că acest „Rai" se află undeva în spatele nostru. îl pierdusem înainte de a ne fi dat seama că-1 cunoscusem, că, de fapt, fusesem prima şi singura generație care se putuse bucura de „Raiul" instaurat în 1919—1920. (Evident, paradisul acesta era de ordin spiritual : era pur şi simplu beatitudinea rezultată din împlinirea unui ideal colectiv. Nu presupunea nici un sindrom paradiziac manifest în viața socială, economică sau politică.)

Cînd, în nopțile fierbinți de iulie, începusem să scriu *întoarcerea din Rai,* întreaga construcție nu-mi era încă limpede. Ştiam doar că acesta va fi primul volum dintr-o trilogie, prozentînd, anume, povestea lui Pavel Anicet împletită într-o serie de întîmplări şi confruntări ale grupului de „intelectuali" din care făcea parte. Acțiunea se petrecea la Bucuivşfi, în i-uii 1 9 3 2 — a J - c ă e\a<r în timpul care se ^cursese *oo* la întoarcerea mea din India. Renunțasem să m<d rcr'm istoria lui Franci o / e'ect, decăderea ramiii'i în urma e\>i0urlere rro îoi. <\ suria ia care orepcu^era ci doi bai» ți. Pavel si Petru. In ace: t prim tem al irlo^iei, F^lru uu apă» *xi* deeu episodic, dar celelalte der" voYrof* u ereu în **M** închinate.

Pentru că voiam să prezint în acelaşi timp o frescă a „tinerei generații", nu mai puteam scrie la persoana I, ca în romanele *Isabel* şi *Maitreyi,* dar nici „stilul" *Luminii ce se stinge* nu-mi convenea. Voiam să scriu un roman în aparență realist, dar utilizînd monologul interior şi unele rețete tehnice învățate de la John dos Passos.

Scriam greu, cu neaşteptate eforturi, şi mă întrebam ce se întîmpla cu mine, de ce înaintez atît de încet, de ce scriu **o** proză atît de stridentă, împînzită de neologisme inutile, cu o sintaxă pretențioasă, artificială, agresivă, îmi spuneam că, probabil, sînt prea obosit. Dormeam puțin şi prost, căci mă culcam în zori şi uneori adormeam tîrziu, cînd mansarda începuse deja să se înfierbînte. M-am hotărît atunci să mă duc din nou la munte. Nina era de acord, cu toată părerea ei de rău că nu mă putea întovărăşi. Dar, evident, nu-i spusesem că nu voi fi singur.

Sorana se întoarse din Olanda. Marietta şi Haig descoperiseră un han în marginea satului Săcele. îmi lăudaseră solitudinea, liniştea, frumusețea împrejurimilor. Hangița închiria, cu pensiune, cîteva camere la etaj. Aş fi putut lucra ziua întreagă în fața ferestrei deschise spre munte. N-am putut rezista. Pe ele altă parte, simțeam" că experiența pe care mă pregăteam s-o încerc — să trăiesc alături de Sorana, în aceeaşi încăpere, zi de zi, timp de două săptămîni — ar putea fi decisivă.

Hanul era aşa cum mi-1 închipuisem. Am ajuns pe o ploaie măruntă de munte, am cinat împreună cu cîțiva drumeți, am ieşit apoi să ne plimbăm, sub ploaie pe şosea. Priveam pe Haig şi Marietta şi îi invidiam. Se iubeau de mult, de 7—3 ani ; la început fuseseră nevoiți să se ascundă de lume, dar după ce Marietta se despărțise de Ion Marin Sadoveanu, legătura lor devenise publică — şi erau fericiți împreună, nu trebuiau să mai mintă şi nici nu se mințeau pe ei înşişi. Aş fi putut avea şi eu această senină, domoală plenitudine, dacă într-o seară de Crăciun n-aş fi privit degetele Ninei şi nu m-ar fi fascinat, nu mi s-ar fi părut că sînt asemenea unor miniaturi ; sau dacă, într-o seară de octombrie, cînd mă întrebase Sorana dacă „exista cineva în viața mea", i-aş fi răspuns că există şi aş fi ră-

rit vizitele, sau aş fi încetat s-o mai văd. De cîte ori mă îndrăgosteam sau mi se se păruse că mă îndrăgostesc, pînă atunci, intervenise ceva care ştirbise sau chiar anulase bucuria şi pînă la urmă mă trezisem din nou singur, suferind şi totodată furios pe mine însumi că sufăr. Cînd nu existase nici un obstacol exterior, îl inventasem eu. Nimic nu m-ar fi împiedicat să păstrez pe *R.,* dar am ales plecarea în India ştiind că am s-o pierd definitiv. Iar acum eram din nou condamnat să sufăr şi făceam pe alţii să sufere, într-un chip absurd, şi asta numai din vina mea. După tot ce credeam că învăţasem din experienţele indiene, la mai puţin de doi ani după reîntoarcerea mea, mă rătăcisem din nou în labirint. Credeam că învăţasem măcar atît : să nu mă mai las păcălit de mirajele şi mrejele pe care ştiam că mi le va urzi necontenit „Mama noastră a tuturor", *Maya.* Nu numai că nu învăţasem nimic — dar mă dovedisem mai iresponsabil decît fusesem în experienţele indiene de acum cîţiva ani.

Şi, cu toate acestea, simţeam că încercările prin care trec au un sens, urmăresc un scop, deocamdată indescifrabil, dar pe care nu deznădăjduiam să-l descifrez într-o zi. Cît de mult suferam datorită situaţiei pe care mi-o creasem singur ; trebuia să recunosc că, în fundul sufletului, *asta* dorisem : să pot iubi, în acelaşi timp şi cu aceeaşi intensitate şi sinceritate, două femei. Logic, dorinţa aceasta mi se părea absurdă, dar simţeam totodată că logica nu are nimic de-a face cu o asemenea experienţă, încercam să mă înţeleg spunîndu-rni că vreau să trăiesc o experienţă paradoxală, imposibil de formulat în termeni raţionali, pentru că voiam să dobîndesc un alt mod de a fi decît cel care ne e ursit. Dacă aş fi avut vocaţie mistică, probabil că aş fi dorit — şi aş fi încercat — să devin sfînt. Dar, în pofida afirmaţiilor atîtor prieteni şi duşmani, nu aveam vocaţie mistică. (Şi Cioran a înţeles asta foarte bine cînd, prin 1935—1936, recenzînd *Huliganii,* a spus că dacă ar fi avut un dram de misticism, romanul pe care-l scrisesem ar fi putut egala romanele lui Dostoievski.) într-un anumit sens, eram mai aproape de „magie" decît de

mistică. încă din adolescenţă încercasem să anulez comportamentele normale, visasem o transmutaţie radicală a modului de a fi. Pasiunea pentru yoga şi tantra se datora aceloraşi nostalgii faustice. Poate că dorinţa mea de a iubi două femei în acelaşi timp nu era decît un nou episod dintr-o lungă istorie secretă, pe care nici eu nu o înţelegeam prea bine. în felul meu, încercam să compensez incapacitatea mea funciară de a deveni „sfînt" printr-o experienţă paradoxală, inumană, care ,cel puţin, îmi deschidea drumul către misterul totalităţii.

Evident, în acele zile de vară, scriind *Întoarcerea din Rai,* alături de Sorana, nu înţelegeam sensul profund al acestei dorinţe. Adesea nu simţeam decît tortură, remuşcările, resentimentele pe care le provoca şi alimenta ambiguitatea situaţiei mele. De abia mai tîrziu am înţeles că încercarea aceasta făcea şi ea parte din destinul meu, care îmi cerea să trăiesc „paradoxal", în contradicţie cu mine însumi şi cu epoca mea, silindu-mă să exist concomitent în „Istorie" şi dincolo de ea ; să fiu viu, prezent în evenimente şi totodată inactual, ocupîndu-mă cu lucruri şi probleme aparent desuete, extraistorice ; să asum modul românesc de a fi în lume şi totodată să trăiesc în universuri străine, depărtate, exotice ; să fiu în acelaşi timp „autentic biicureştean" şi „om universal". Nu *les extremes rne touchent* — ci *coincidentia oppositorum.* Nu era, cred, aplecare către extravaganţă şi paradox. Era mai degrabă, camuflat în incidente biografice şi creaţii de ordin cultural, *modul meu de a fi religios în lume.* Care e solidar atît cu religiozitatea „populară" clin Europa răsăriteană, cît şi cu experienţa religioasă de tip oriental sau arhaic. Aş putea merge şi mai departe şi spune că paradoxul coincidenţei contrariilor se regăseşte la baza oricărei experienţe religioase. într-adevăr, orice hierofame, orice manifestare a sacrului în lume ilustrează o *comeidenîia oppositorum :* un obiect, o fiinţă, un gest devin sacre — adică transcend lumea *aceasta* — continuînd totuşi să rămînă ce-au fost pînă atunci : un obiect, o fiinţă, un gest ; participă la lume şi în acelaşi timp o transcende.

La toate acestea nu mă gîndeam atunci. încercam să ghicesc *cum* va soluţiona Pavel Anicet problema — care'

era în acelaşi timp şi problema mea. După cîteva zile numai, prezenţa Soranei începuse să mă obosească. Ploua aproape încontinuu şi Sorana era obligată să rămînă o bună parte din zi în aceeaşi cameră cu mine, citind. Dar, de cîte ori mă vedea ridicîndu-mă de la masă sau aprinzîndu-mi o ţigară, mă întreba cum merge, dacă pot scrie alături de *ea,* sau mă ruga să-i citesc ce scrisesem, li făgăduisem că-i voi arăta manuscrisul îndată ce voi termina partea I. Dar, întorcîndu-mă odată din pădure, unde izbutisem să mă plimb singur, pretextînd că trebuia să rezolv nu ştiu ce încurcătură pe care mi-o provocase unul din personaje, am găsit-o la masa de lucru, cu manuscrisul în faţă plîngînd. „Mult trebuie că ai mai suferit lîngă mine !" mi-a spus. „Nu înţelegeam" — şi mi-a arătat primele rînduri, scena cu care se deschidea romanul : „Cînd a auzit uşa de la baie închizîndu-se. Pavel sări din pat şi răsuflă adînc, liber, ca şi cum s-ar fi temut pînă atunci să respire în voie. De aproape zece minute se prefăcea că doarme, acoperindu-şi faţa cu braţul şi respirînd lent, ritmat, ferindu-se să atragă atenţia femeii. Cum a simţit că se coboară din pat, inima începu să-i bată : va putea rămîne cîteva minute singur ?..."

„Ţi-a fost atît de greu să mă suporţi ?" m-a întrebat. (Şi era destul s-o privesc, ca să-mi dau seama cît suferă. Imbătrînise iar cu zece, cu douăzeci de ani.) Am încercat să mint. „Nu e vorba de tine, i-am spus. Sau nu e vorba r.umai de tine. Asta e reacţia oricărui bărbat ; şi a oricărei femei, am adăugat. *Să poţi rămîne singur,* măcar cîteva clipe, alături de fiinţa pe care o iubeşti, O prezenţă abuziv prelungită *în doi* e demonică. îţi aduci aminte ce spunea Goethe..."

M-a întrerupt ca să-mi amintească încă o dată că sînt „cel mai liber iubit care a existat vreodată". Dacă prezenţa ei mă apăsa, însemna că n-o iubesc. Dar asta era imposibil, pentru că ea ştie bine că o iubesc. Deci, cauza era alta. Trebuia acum să descoperim împreună de ce mă obosea prezenţa ei, cînd ar fi trebuit, dimpotrivă, să mă exalteze. „O să discutăm asta altă dată, i-am spus. Acum trebuie să scriu..."

Pe bună dreptate, egoismul meu a exasperat-o. A redevenit într-o clipă walkiria pe care atît de bine o cunoşteam. Avea din nou 30 de ani, şi, plimbîndu-se prin cameră, scapără. Eram, fără îndoială, un om imposibil de înţeles. O enigmă. Să ne aflăm împreună aici, în munţi, noi, care am avut norocul să ne întîlnim şi să ne iubim aşa cum ne iubim — şi în loc să urcăm amîndoi pe cele mai înalte culmi ale spiritului, analizîndu-ne, explicîndu-ne, desăvîrşindu-ne unul pe altul, eu scriu un roman. Asta, la cîteva luni numai după ce publicasem *Maitreyi,* care avusese atît de mare succes. De ce această grabă ? De ce mă refugiam din nou într-o carte, în loc să trăim împreună Viaţa ?..,

Ca de obicei, ascuHînd-o, îmi dădeam seama că într-un anumit sens avea dreptate. Dacă n-ar fi existat Nina, poate că aş fi întovărăşit-o pe Sorana pe „culmile Spiritului", cu toate riscurile pe care le prevedeam. Dar acum exista *şi* Nina. Adică, Pavel Anicet trebuia să găsească soluţia problemei lui, ca să mă ajute şi pe mine s-o găsesc. Trebuia să scriu *întoarcerea din Rai.* Mă reaşezam la masa de lemn şi Sorana îşi relua cartea. O auzeam la răstimpuri suspinînd. Ea mă auzea oftînd şi mă întreba de ce oftez, „Mergegreu. Nu pot înţelege ce se petrece în mintea eroului principal. El crede că e îndrăgostit în acelaşi timp de două femei..."

Se făcuse palidă, dar mi-a răspuns zîmbind, cu neaşteptată blîndeţe. „Asta e imposibil." „Aşa cred şi eu", am continuat. „Dar el e convins că ie iubeşte pe amîndouă. Nu se poate hotărî să aleagă". „Atunci e un laş !", a exclamat Sorana.

Mi-am dat atunci seama că soluţia la care începuse să se gîndească Anicet era cea justă. într-un anumit sens, Pavel Anicet era, ca şi mine, un laş, sau cei puţin aşa va apăreaîn ochii celorlalţi, cînd se va .sinucide. Pentru el, sinuciderea era singura soluţie posibilă : numai prin sinucidere le va putea păstra pe amîndouă. De obicei, moartea restaurează unitatea pe cure o siărîmă orice existentă, prin simplul fapt că orice existenţă e contingenţă, limitată, ştirbită, fragmentată. In cazul iui Anicet, însă,

care dobîndise această unitate aici, pe pămînt, iubind în acelaşi timp două femei, moartea i-o păstrează *in aeter*-nura. Dacă ar fi ales, ar fi sfărîmat unitatea şi ar fi trăit stingher, frustrat!, gîndindu-se necontenit la moarte, aşteptînd-o.

„Ai dreptate", i-am spus. Pavel Anicet *este* un laş» Pînă la urmă, se va sinucide..."

într-o bună zi n-am mai putut rezista şi m-am întors, singur, la Bucureşti. Sorana s-a dus la Sibiu, ca să-1 întîlnească pe Emil Cioran. Aşa cum am aflat mai tîrziu, **i**-a mărturisit tot; i-a spus că vreau să mă despart de ea, că de luni de zile nu caut decît asta : un pretext ca să mă pot despărţi. Cioran a fost extrem de impresionat de suferinţele Soranei şi, pe bună dreptate, indignat de cruzimea şi inconştienţa mea. Nu putea înţelege cum un om inteligent care avusese norocul să fie iubit de o asemenea femeie, poate dori şi provoca despărţirea. Singura explicaţie plauzibilă era inerţia mea spirituală, incapacitatea mea de a accepta riscul unei pasiuni, la capătul căreia m-ar fi aşteptat, poate, nebunia sau moartea ; într-un cuvînt, mediocritatea şi făţărnicia mea. în articolele din „Vremea", pe care Cioran le-a publicat în vara şi toamna aceea, citeam necontenit printre rînduri aluzii la lipsa mea de imaginaţie şi de curaj. în septembrie sau octombrie a apărut un articol extraordinar, *Omul fără destin,* în care m-am recunoscut imediat, şi care, fără îndoială, a mîngîiat-o pe Sorana ca un nefiresc balsam.

Despre toate acestea aveam să aflu mai tîrziu. Deocamdată, mă întorsesem cu gîndul să mă concentrez exclusiv asupra romanului. Dar m-am dus s-o văd pe Nina. A pălit dînd cu ochii de mine, dar am ghicit că era fericită. Evident, aflase că în afară de Marietta şi Haig fusese cu noi şi Sorana. Dar n-am acceptat să reîncep discuţia. De la primele cuvinte am întrerupt-o, îndreptîndu-mă spre uşă. „Dacă şi pe tine te fac să suferi, **i**-am

spus, dispar, şi n-ai să mai mă vezi niciodată. PLec îa lur mea largă. Nu mai pot suporta să fac oamenii să sufere,-*ₛ

Kina s-a făcut încă şi mai palidă şi m-a rugat să rămîn. Am rămas — şi de atunci, multă vreme, nu m-a mai întrebat nimic.

Era încă foarte cald în mansardă şi lucram mai ales nopţile aproape gol. Romanul înainta anevoie, dar, în orice caz mai repede ca la munte. Scriam fără chef, deprimat de toate ororile, erotice şî altele, pe care ţinusem cu orice preţ să le prezint, ca şi cum aş fi vrut să insuflu oarecare „viaţă" într-un roman cerebral, dominat de „intelectuali", un roman ale cărui personaje se lansau în nesfîrşiţe discuţii, îndată ce se întîlneau. (De altfel, cam asta făceam şi noi, cei din grupul „Criterion".) Deşi împrumutasem trăsături şi ticuri de la unii din prietenii mei, personajele nu-şi aveau modele în realitate. Probabil că de aceea mi s-au părut mai tîrziu palide, artificiale. Ceea ce mă interesa în fond erau ideile, tendinţele şi gesturile **IOT** — înainte de toate, ideile. Reacţionam, poate, fără să vreau, împotriva romanului tradiţional românesc, mai ales împotriva lumilor lui Cezar Petrescu şi Ionel Teodoreanu. Reacţionam prezentînd aproape exclusiv tineri intelectuali bucureşteni, preocupaţi de ceea ce ei considerau pe atunci „problemele esenţiale". Greva de la Atelierele „Griviţa" din februarie 1933, sirena aceea, al cărei urlet sinistru îl auzisem o zi întreagă, juca un rol important. Cînd Mihail Polihroniade a citit *întoarcerea din Rai* mi-a mărturisit că „politiceşte romanul e complet greşit", pentru că acordasem o prea mare atenţie unui episod fără importanţă politică. Dar, pentru mine, greva de la Atelierele „Grivita" ilustra şi ea, într-un mod patetic şi artificial, pierderea „Raiului", zvîrlirea noastră în istorie.

Deşi camuflată în felurite, mediocre pseudo-ideologii, revenea, ca un lait-motiv, aceeaşi problematică : găsirea unui sens valabil existenţei post-„paradiziace". Toţi acei intelectuali limbuţi, pretenţioşi, agresivi erau terorizaţi, fără să-şi dea seama, de spectrul „ratării". Tema intelectualului ratat era destul de familiară romanului românesc, de la VlahuţS la Cezar Petrescu. De obicei, însă, „ratarea"

se datora opacităţii şi inerţiei mediului provincial în care erau silite să trăiască personajele, sau unor accidente personale (alcoolul, drogurile), sau, mai ales, ispitei pe care o reprezenta politica. Personajele *întoarcerii din Rai* trăiau însă la Bucureşti, iar nu într-un oraş de provincie, erau într-un anumit sens libere să-şi aleagă meseria pe care o voiau şi nu păreau a fi paralizate de contingenţe economice sau politice. Cu toate acestea, trăiau o viaţă hibridă, haotică, de cele mai multe ori anormală, încercînd fiecare după puterile lui să se apere de deznădejdea care îi ameninţa, să se „salveze" ; adică, în primul rînd, să-şi salveze viaţa de ratare, să trăiască o existenţă autentică. Pentru unii din ei, „autenticitatea" însemna revolta cu orice preţ împotriva părinţilor, împotriva „bătrînilor", a societăţii burgheze, a valorilor curente. Cam toţi erau obsedaţi şi mai ales inhibaţi de „probleme". Singurul care nu se lăsase intimidat de „probleme" era Petru Anicet. De aceea aveam să numesc romanul lui şi al camarazilor lui de vîrstă şi ideologie *Huliganii.* Petru Anicet nu mai era terorizat de spectrul ratării. Dimpotrivă, avea încredere în geniul şi destinul lui. Era sigur că va fi cel dintîi Anicet care nu se va lăsa doborît nici de conjunctura istorică, nici de „problemele" personale. Totala indiferenţă faţă de viaţa morală îl va face, în ochii unora, „demoniac" sau cu adevărat „huligan". Dar aşa credea Petru Anicet că poafe fi creator ; eliberîndu-se de toate inhibiţiile, problemele şi frustrările care măcinaseră şi pînă la urmă paralizaseră existenţele tatălui, Francisc Anicet, şi fratelui, Pavel. Cu el, Petru Anicet, va începe o *Viaţă nouă* (titlul ultimului tom al trilogiei), cînd Aniceţii vor triumfa în „Istorie" ; şi asta nu pentru că Petru va lua în serios istoria, ci pentru că nu-i va mai fi teamă de ea şi, ca atare, nu i se va mai împotrivi (mai exact, nu-şi va risca viaţa ca să i se împotrivească sau s-o modifice ; va şti să se „adapteze" şi nu-i va fi ruşine, pentru că, în credinţa lui, asta era singura alternativă pe care o avea neamul românesc de a supravieţui creator terorii istorice. Dar, evident, ţoale acestea aveau să se limpezească doar în

Viaţa nouă, la care n-am început să lucrez decît patru ani mai tîrziu, în 1937).

Deocamdată, la sfîrşitul verii, mă aflam doar pe la jumătatea romanului, şi editorul, Ciornei, aştepta manuscrisul pentru 1 octombrie, ca să poată apărea în preajma Crăciunului, Probabil că l-aş fi putut termina în patru-cinci săptămîni dacă odată cu reîntoarcerea Soranei la Bucureşti nu m-aş fi trezit din nou prins în vîrtej. în nici un chip Sorana nu voia să mă piardă ; nu numai pentru că era mai îndrăgostită acum ca niciodată, ci şi pentru că roia să mă salveze. Presimţea că dacă nc-am despărţi, toate posibilităţile mele de creaţie se vor irosi. Numai alături de ea aş putea deveni ceea ce ea singură ştia că sînt in stare să devin : mai mult decît un mare scriitor, savant sau filozof — un geniu dublat de un profet. Aflase desigur de la prieteni legătura mea cu Nina şi nu se îndoia că mi-ar putea fi fatală.

Familia, ca şi prietenii, se întrebau ce se întîmpla cu mine, ce am de gînd să fac. Eram un ..scriitor de succes", autorul despre care toată lumea vorbise în vara aceea (primisem cîteva sute de scrisori, mai ales de la cititoare) şi totuşi arătam mai prost ca niciodată, fugeam de lume. Mai ales mama nu înţelegea. Uneori, nu mai dădeam pe-acasă cu zilele, veneam doar ca să mă schimb, să-mi iau o carte. două. Apoi, alteori, mă închideam în mansardă şi nu mai coboram la mese, ceream doar, necontenit, cafele. Şi cîteodată veneau cînd una, cînd cealaltă, stăteau de vorbă cu mama. întrebau ce mai fac. (Zadarnic urcau scara de lemn şi băteau la uşa mansardei. Nu răspundeam. Probabil că nici nu auzeam, căci lucram nopţile şi dormeam o bună parte din zi.)

Mi se părea că singura soluţie posibilă era să mă despart de amîndouă. într-un anumit sens, „moartea" aceasta a dragostei corespundea sinuciderii lui Pavel Anicet. Ştiam că voi suferi, dar orice suferinţă mi se părea preferabilă situaţiei în care mă aflam. La sfîrşitul lui seplembrie am avut o lungă convorbire cu Nae Ionescu. Se întorsese din Germania, părea foarte impresionat de „revoluţia" care începuse acolo şi credea că o revoluţie asemănătoare va trebui să aibă loc într-o zi şi în România.

Era în continuă şi vădită opoziţie cu „Palatul*. De mult Regele Carol nu-i mai asculta sfaturile şi, în articolele din „€uvîntul", Nae Ionescu critica elegant, dar pe faţă, politica regală, făcea aluzii limpezi la camarilă. La sfîrşitul convorbirii, Profesorul m-a privit din nou, îneruntîndu~se. „Ce se întîmpla eu tine ?" m-a întrebat. „Parcă ai trăi pe altă lume. Nu cumva scrii un roman ?.,." A trebuit să recunosc că ghicise. „Cum îi spune ?" m-a întrebat,, din nou, zîrnbind. *întoarcerea din Rai."*

M-a privit lung, parcă nu i-ar fi venit să creadă. Tăcerea se prelungea şi mă simţeam încurcat ; mi-era teamă că-1 dezamăgisem din nou. „Aşa de repede ? a exclamat el în cele din urmă.

Cită dreptate are ! îmi repetam în drum spre casă. *Aşa de repede...* Nu trecuseră doi ani de la plecarea mea din India. Nu se împlinise încă anul de la eliberarea din armată. Timpul acela mi se părea beatific şi totodată peste putinţă de reintegrat — timpul cînd eram liber, disponibil pentru orice aventură, sperînd şi visînd la o iminentă reîntoarcere în india. Libertatea aceasta mi-o anulasem singur, printr-o serie de a.cte necugetate. îmi repetam necontenit eă numai eu eram vinovat, îmi rămînea soluţia supremă : să încerc să fiu iertat şi uiiat şi să mă despart de amîndouă.

îmi aduc aminte seara aceea de septembrie. în odăiţa Ninei am încercat să-i explic hotărîrea mea. Mă asculta în picioare, foarte palidă, lîngă fereastra deschisă. Se apropiase de fereastră, în timp ce-i vorbeam. Spusesem esenţialul, dar continuam să vorbesc ; mi-era teama de tăcerea care s-ar fi împlîntat între noi. „Nu cred că aş mai putea suporta a doua oară, mi-a spus. Mi-e teamă că n-am să mai pot suporta a doua oară..."

Privea fascinată pe fereastră. Mi-am adus atutxi aminte de viaţa ei întreagă, de nenorocul ei. Iubise pentru a doua oară, şi pentru a doua oară bărbatul pe care-l iubea se lăsase prins într-un joc care, pentru ca. însemna sfîrşitul. De data aceasta exista aici, la al şaptelea etaj. o fereastră deschisă. Dar chiar dacă n-ar fi existat fereastra., tot ce-i spusesem i-ar fi putut din nou transforma dragostea în t«xuşă — >i zi.darn.ic aş fi revenit, pesîr cîteva

zile, încărcat cu flori şi cu daruri, pentru că mi-ar fi răspuns, ca pe vremuri locotenentului, că nu mă mai iubeşte, că chiar dacă ar încerca nu mă mai poate iubi... Orice s-ar fi întîmplat, îi adusesem, pentru a doua oară, nenorocul — parcă ne-ar fi urmărit un blestem. într-o străfulgerare, am ştiut că tot ce-i spusesem era o ultimă, demonică încercare a *Mayei* pentru a mă pierde ; că, departe de a-i purta nenoroc, îi voi putea dărui tot ce nu avusese pînă atunci în viaţă, că destinul meu era s-o fac pe ea fericită, oricare ar fi fost preţul pe care trebuia să-1 plătesc.

— Bine, i-am spus. Rămîn. Dar nu mai putem continua viaţa aceasta. Trebuie să ne mutăm împreună...

Mă privea, zîrnbind, ca în vis.

— Ştiu că asta înseamnă pentru tine un mare sacrificiu, mi-a spus. Dar să nu-ţi pară rău. Trebuie să-ţi mărturisesc un secret, pe care nu l-am spus nimănui : nu mai am mult de trăit. Ştiu c-am să mor tînără...

în seara aceea am scris Soranei o lungă scrisoare, explicîndu-i hotărîrea pe care o luasem. Am lăsat să treacă o zi, apoi m-am dus s-o văd. Era aşa cum mă aşteptasem s-o găsesc. Nu închisese ochii toată noaptea. Mi-a spus că ştia de mulf ce se întîmpla cu mine, dar că încercase tot ce-i stătea în putinţă, ca să mă împiedice să iau hotărîrea pe care o luasem ; şi asta spre binele meu.

— Aş vrea să te întreb un singur lucru, a adăugat. Dacă a trebuit să alegi, de ce nu m-ai ales pe mine ?

N-am îndrăznit să-i mai repet încă o dată ce-i spusesem de atîtea ori pînă atunci : că n-am fi putut trăi împreună, că ne-am fi distrus unul pe altul.

— Ştii bine de ce, i-am răspuns. Tu ai destulă putere şi imaginaţie ca să mă uiţi... Am ales pe cel mai slab...

N-am mai întîlnit-o de atunci decît întâmplător şi de fiecare dată mi se strîngea inima. De ce-i adusesem atîta nenoroc ? De ce se îndrăgostise tocmai de mine, şi nu mă putea uita, şi rătăcea ca **o** fantomă pe locurile unde

fusesem împreună, dînd tîrcoale cercurilor de prieteni comuni, ca să mă zărească, deşi ştia bine că mă voi ascunde, că voi dispărea îndată ce voi da ochii cu ea ?-Mulţi ani după aceea n-am îndrăznit să fiu fericit; ştiam că ceea ce aş fi putut numi fericirea mea era clădită pe o jertfă monstruoasă, absurdă, pe care nici un bărbat nu o putea accepta cu inima uşoară. Pentru că într-adevăr Sorana a continuat să se jertfească, mulţi ani după aceea, **A** renunţat pe rînd la toate prieteniile comune, s-a retras din cercul „Criterion", a păstrat doar pe Marietta Sadova, pe care o vedea totuşi din ce în ce mai rar. Numele ei aproape că nu mai apărea pe afişele Teatrului Naţional. Trăia din ce în ce mai singură. Şi singurul sprijin şi singura mîngîiere le găsea în învăţăturile lui Krishnamurti,

Hotărîrea pe care o luasem n-a sfîşiat numai inima Soranei. Tot atît de catastrofală a apărut şi în ochii familiei. Părinţii mei visaseră la cu totul altceva decît la o funcţionară de la Societatea de Telefoane, divorţată si cu o fetiţă într-un internat obscur. Cu mulţi ani înainte Nicu se căsătorise cu o fată săracă, şi-mi aminteam foarte bine cu cîte lacrimi şi tînguiri fusese primită vestea de către întreaga familie. Nicu era încă student şi le era teamă să nu renunţe la doctoratul în chimia industrială şi să-şi caute o slujbă mediocră, îndată după licenţă. Ultima lor speranţă le rămăsesem eu. Le-ar fi plăcut să-şi poată lua revanşa faţă de celelalte ramuri ale familiei tatei, mai bogate, mai norocoase — printr-o carieră şi o căsătorie senzaţională. începuseră să creadă în posibilităţile mele de a face „carieră" după ce fusesem numit suplinitor la catedra lui Nae Ionescu. Nu se îndoiau că voi şti să aleg o „partidă'* care să-i consoleze de alegerea pe care o făcuse Nicu. Toleraseră cu simpatie legătura mea cu Sorana şi, deşi apariţia Ninei îi nedumerea, nu-i neliniştea prea mult ; pe de o parte, Sorana încă nu dispăruse, pa de altă parte, îşi aminteau că ştiusem să mă despart de R. îşi închipuiau că mă aflu antrenat într-una din acele aventuri iresponsabile de tinereţe, din care voi şti să mă descurc.

Cînd le-am mărturisit că mă voi muta într-un apartament împreună cu Nina, parcă s-ar fi prăvălit cerul peste ei. Era şi Corina de faţă şi amuţiseră cu toţi de spaimă

şi indignare, dar mai ales de revoltă împotriva destinului. Cred că toţi trei au avut atunci impresia că un blestem apasă asupra familiei noastre. De la război încoace, toţi uaţii mamei, unchii mei, sărăciseră treptat şi puţinul care 'e mai rămăsese fusese mistuit in ultimii ani prin căsătorii pripite şi extravagante. Casa din Strada Melodiei aparţinea acum Corinei şi era încărcată de ipoteci. Singurul /cnit era pensia de căpitan a tatei. Dar totul fusese suportat cu uenmiiale şi încredere în viitor — pentru că . sistam cu. De atîtea ori tremuraseră de imprudenţele şi agenturile mele, tiemurascră aflînd de primejdia prin /are trecusem în India, tremuraseră ghicind că nu vreau ->ă mă mai întorc — dar iată, mă întorsesem, scăpasem de a mata, de\tniscm scriitor celebru, fusesem numit conferenţiar uu:\ersitar şi încă nu împlinisem 27 de ani. în--o buna zi. apropiată, le voi prezenta mireasa aleasă de mine — *u* iută *iiv* ă seamăn ele frumoasă, fată de ministru, arnbo .dor. da bancher, de general, de profesor uniersitar, pn.ile chiar o străină, purtînd uri nume ilustru au apariinind unei famil'i de mare prestigiu politic şi, eidciit, b ' ,aiă. chiar exti *cm* de bogată. Căci toate acestea, *VA* se înd* '.au. Ic meriiam : şi eu, pentru că eram atît de -estrat şi muncisem cu un nebun, citisem atît de mult cît risca 'v.m să-mi pierd vederea — clar le meritau şi ei, centru eă <arrlficascră toi ca Fă-mi îngăduie mie să cumpăr cărţi, călătoresc, să plec în India, Dar toate sacri«ciile pe c.io le făcuseră, şi sărăcia, şi frustrarea în care •insera ir ui' unii zece mii. toate vor fi răscumpărate prin • ariera, cavaleria si izbinzite mele. Chiar dacă nu voi avea nedîat a*/aK; zeci de milioane care mi se cuveneau, aş fi t.vut alte satisfacţii — satisfacţiile acestea ar fi fost şi aie lor.

Imaginile ->i FcenariiJo acestea nu-şi aveau izvorul nu-<ai în **uu><;,V~-** Şi ^- De mai multe ori în ultimul an ana lin xiabl^e cV (u-ure s-au cutare „partidă". Yeni- **iă oaaicu** -•o vadă, întrebînd-o dacă sînt hotărît să mă **lau'caase :** îi vo<bijeră de case, de vile, de milioane, îi ăi-:>ei ă â ' -rafii de fete frumoase, unele din ele încă a Uiiiva, ale. Ii răspunsesem întotdeauna că n-am de .,i.rd ^ă lJ ^- dwrosc — şi mă crezuse. îşi spunea proba- că nu e mei o giabă : şî, era mai bine să-mi fac de cap

acum, la tinerețe. Şi acum. deodată, ca un trăsnet, din senin, Ie spuneam că mă mut cu Nina. Nu le spusesem că mă căsătoresc, pentru că nu mă gîndeam la căsătorie — dar era cam acelaşi lucru. Odată ce trăim împreună în acelaşi apartament, „partidele" strălucite pe care le meritam ar fi dispărut. Nici o fată de ambasador, de general sau de bancher nu va veni să-mi vorbească de nuntă *m* apartamentul pe care mă pregăteam să-1 împart cu Nina

Nu le venea să creadă şi printre lacrimi şi tînguiri s-au silit să mă convingă eă fac o nebunie ; că, mai mult decît atît, şi asta o ştiam, le întunec băirîneielc, le sting singura lumină si mmguere care le mai rămăseseră. In fale încăpățânării mele împietrite, ar fi preferat orice — r.a mă ştie plecat din nou în India, să mă căsătoresc cu St-rana (ea măcar era o artistă celebră şi nu avea copil) La era peste putință să înțeleagă hotărîrea mea. Şi nu măcar nu încercam s-o justific. Ce le-aş fi puiul spune ? Că o iubeam pe Nina nu era de ajuns. Ştiau eă o iubi ^:r, pe R. şi pe Maitreyi (eiiLveră toți romanul), ştiau că o iubeam pe Sorana — şi totuşi, bliit, sau nesilit, mă despărțiseni de ele. Le puteam oare spune că totul a pornit, *LO* 6—7 ani înainte, înti-o seaiă, la Paris, cînd un locotenent frumos şi hxbăgastit fuseae îmbăiat de prieteni şi sc trezise a doua zi m paiul unei necunoscute, cu consulii] lîngă el si martoiii dc rigoare ? Le puteam spune că totu; a poiiiit intr-o seară de Crăciun, cînd mi-am dat deodată seama că degHele Ninei erau nespus de subțiri ? Şi mai ales le puteam spune că, dacă în adolescență scăpasem de la înec în Delta Dunării şi a doua oară pe Marea Neagră, Şi scăpasem de lipitori în jungla Sikkimului, dacă nu mi-am pierdut maniile in septembrie 19:10 şi am izbutii să mă regăsesc în *kutiar-uX* meu din *Svar^a-asliram,* că dacă am învățat şi am scris şi atîtea am adunat — toate acestea au avut loc, la timpul lor, numai ca eu, în toamna lui 1933, să am destulă inteligență şi tărie ca să pot face gestul acesta, în aparență nebunesc, de a dovedi Ninei *că nu se va mai întîmpla a doua oară,* că de data aceasta îşi va împlini alături de mine, şi datorită mie, destinul pe* care i-1 suspendase un incident stupid, într-o seară de chef cu mulți ani înainte, la Paris ?

Nu le puteam spune asta. Şi atunci, repetam extenuat, la capătul puterilor, că m-am hotărît să mă mut într-un apartament cu Nina. Şi totuşi ştiam bine că Nina nu-mi ceruse asta. îmi ceruse, pe vremuri, doar atît : să mă despart de Sorana. Mai tîrziu renunțase chiar şi la această condiție. îmi cerea doar să n-o părăsesc. Restul îl decisesem-eu singur — şi decizia aceasta părea într-adevăr nebunească. Izbutisem să mă despart de Sorana. Aş fi putut prelungi situația aşa cum era — şi Nina ar fi fost fericită.- Dar eu voiam mai mult fericirea Ninei ; voiam să-i înv plinesc destinul printr-o *restitutio in integrum :* tot ce avusese şi pierduse într-un mod absurd trebuia să fie restituit prin mine. Îmi dădeam foarte bine seama ce va însemna asta pentru mine. dar eram pregătit pentru orice fel de sacrificiu. Ceea ce mă îndurera mai mult chiar decît sacrificarea Soranei era sacrificarea familiei. Ghiceam că în fundul sufletului părinții mei simțeau că mă pierd pentru totdeauna. Nu numai că le spulberasem toate speranțele pe care şi le concentraseră în mine — dar mă înstrăinam de ei. Ghiceam toate acestea şi sufeream cumplit, cu atît mai cumplit cu cît nu mă puteam destăinui nimănui. Ei îmi dăduseră tot şi eu nu le puteam da în schimb nici prezența mea fizică. (Pentru că prevedeam ce se va întîmpla mai tîrzu : ei nu vor accepta pe Nina şi eu nu voi accepta să vin Iară ca. Mă duceam totuşi, din cînd în cînd. să-i \ăd, iar de sărbători mîncam cu ei, veneam la revelion cu două sticle de şampanie sub braț şi rămîneam un eea^. Dai* asta era tot. Nu mai eram copilul lor. Eram ea o fam orna care se materializează din cînd în cînd, pentru cîteva clipe, apoi dispare, se reîntoarce în lumea ei. De-abia după patru, cinci ani s-au stabilit raporturi n</rm;a>\ Dai e:;* prea tir/iu.)

Cinai ih Sfîntul Dumitru, au venit căruțaşii să trsnporte cărțile din mureaidă, aveam sentimentul eă asist la propria mea înmornuntare. Nu numai că mă plîngcau mama şi G»rina şi tata privea pe fereastră, să nu vedem că-1 podar» *i* a lan *[wi\:* — dar parcă tohiî murise în ju-

rul meu. Nu mă mişcăm decît printre relicve şi amintiri — şi ştiam că ie întîmpin acolo pentru ultima oară. Aşezam în lăzi caietele şi însemnările din adolescenţă, pachetele cu articole publicate şi retrăiam vertiginos întreaga poveste — a mea şi a mansardei mele. Mă revedeam adolescent, silindu-mă să citesc la lampa cu bec albastru şi spălîndu-mi necontenit ochii de lacrimile pe care mi le provocau lentilele proaspete, prea tari. Mă revedeam alături de colegii din liceu, apoi, mai tîrziu, de cei clin Universitate : o revedeam pe Thea, pe Ii., iar acum în urmă prietenii de la „Criţerion", o revedeam pe Sorana, pe Nina, la începutul prieteniei noastre, cînd toţi eram liberi, cînd totul era posibil, cînd viaţa mă îmbla cu zece mii de drumuri. Din cele zece mii de drumuri, îl alesesem pe cel mai greu. Auzeam căruţaşii coborînd, gernînd, scările de lemn, încovoiaţi sub povara lăzilor, şi parcă i-aş fi auzit coborînd propriul meu sicriu. Nu îndrăzneam să mai privesc o dată în jurul meu şi să-mi iau rămas bun. Mi-era teamă să nu izbucnesc în plîns, să nu mă prăvălesc peste cărţile răvăşite şi să mă tînguiesc, să-mi plîng copilăria, adolescenţa, tinereţea, toate beatitudinile pe care le cunoscusem aici. în mansardă, şi pe care le îngropam acum cu mîinile mele.

XIII

AR TREBUI SA NE GRĂBIM...

Casa era în Bulevardul Dinicu Golescu, nu prea departe de Gara de Nord. Cred că fusese clădită chiar în anul acela. Apartamentul nostru era la ultimul etaj, ai treilea ; îl alesesem mai ales pentru că, în afară de o enormă sufragerie-hol şi două odăi de dormit, avea o cameră spaţioasă, cu ferestrele ocupînd un întreg perete, în care puteam instala biroul şi bibliotecile. Dar cînd ne-am mutat, biroul şi bibliotecile (pe care le comandasem cu cîteva săptămîni înainte, după machetele lui Gabriel Negri), încă ***nu*** sosiseră. Oamenii au transportat cele cinci-şase mii de volume şi le-au aşezat pe poclea. Proprietarul, care locuia la parter, unde-şi avea şi biroul de avocat, mi-a împrumutat o masă de bucătărie, pe care, chiar în seara aceea, am început să scriu. Aveam atît de mult şi atîtea de scris, încît, uneori, din deznădejde, mă întrebam dacă n-ar trebui să mai semnez încă trei-patru contracte. Aş fi ştiut atunci că e pur şi simplu *imposibil* să termin la timp tot ce mă angajasem să scriu, şi, înţelegînd asta, poate că m-aş fi liniştit.

încă nu terminasem *întoarcerea* ***din*** *Rai,* deşi îi consacrasem nopţile, de la 11 pînă la 4—5 dimineaţa. Ciornei voia cu orice preţ să publice romanul înainte de Crăciun şi mă grăbea, mai ales că, la începutul lui oetombrie, făcusem imprudenţa să-i încredinţez tot ce scrisesem pînă atunci şi manuscrisul fusese dat imediat la tipar. Primisem şpalturile şi tipograful aştepta urmarea.

Ciornei începuse să-şi piradă răbdarea şi trebuia să-1 îmblînzesc cu orice preţ, pentru că, în bună parte, datorită lui putusem închiria şi mobila apartamentul. în toamna aceea semnasem un nou contract ; în afară de sumele deja încasate pentru *întoarcerea din Rai,* Ciornei îmi dăduse încă 50.000 de lei în contul a două romane, pe care mă angajasem să le scriu în 1934 şi în 1935. Evident, nici această sumă nu acoperise cheltuielile, şi atunci semnasem mai multe poliţe, cu scadenţa în trei şi şase luni. Ca să-mi sporesc veniturile, căutam tot felul de expediente : traduceri, corectări de texte, ediţii de clasici. Alexandru Rally îmi dăduse să traduc *Revolta în deşert* a colonelului Lawrence, pentru „Fundaţia de Literatură şi Artă" care era pe cale să se înfiinţeze. Iar cînd, curînd după aceea, Alexandru Rosetti îl înlocuise pe Rally, îmi propusese să îngrijesc o ediţie a scrierilor lui liasdeu — şi acceptasem cu entuziasm, mai ales că puteam lua un avans important. Continuam să scriu regulat cele două foiletoane săptămânale la „Cuvîntul" şi articolul la „Vremea", dar acceptam orice altă invitaţie de colaborare retribuită.

O parte din zi traduceam pe Lawrenee, cît puteam ele repede şi, cum era de aşteptat, destul de oarecare. Dar cum lăsasem să treacă data la care mă angajasem să prezint manuscrisul (şi deci să încasez restul onorariului) am recurs la o soluţie disperată : am rupt volumul în bucăţi şi am rugat pe Mary Polihroniade şi Wendy Noica să-mi traducă un anumit număr de pagini ; apoi am cumpărat traducerea franceză a *Revoltei în deşert* şi am împărţit cîteva capitole între Nina, Mihail Sebastian şi încă doi prieteni. îmi făgăduisem să verific şi să corectez traducerile făcute de ceilalţi, şi pe cît am avut timp s-o fac m-am ţinut de cuvînt. Dar îmi amintesc că în manuscrisul pe care l-am predat lui Rosetti în decembrie se aflau zeci de pagini pe care nu avusesem timp nici măcar să le citesc. Am încercat să salvez traducerea corectînd intens pe şpalturi, dar tot n-am reuşit pe deplin. *Revolta în deşert* a început să semene cu ceea ce aş fi voit şi aş fi putut să fac de abia de la a doua ediţie.

In afară de toate acestea, trebuia să-mi pregătesc cursul, pe care-l deschisesem la începutul lui noiembrie Din fericire, anunţasem un curs despre „Problema Răului şi a Mîntuirii în Istoria Religiilor", şi un seminar despre „Disoluţia conceptului de cauzalitate în logica buddhistâ medievală". Meditasem îndelung asupra acestor probleme cunoşteam destul de bine materialul documentar, aşa eă nu aveam altceva de făcut decît să-mi pregătesc planul prelegerilor. Dar, cînd am ajuns, într-o vineri după-amiază. la Facultatea de Litere (aveam cursul de la 5 la 6) şi m-am îndreptat spre amfiteatrul ,,Titu Maiorescu", m-am întrebat dacă nu era la mijloc o eroare. Nu puteam crede că toată lumea aceea înghesuită pe coridor venise să mă asculte pe mine. Se repeta surpriza pe care o avusesem la primele simpozioane „Criterion". Mi-am făcut loc cu greu pînă în cancelaria profesorilor. Din fericire, Nae Ionescu nu era acolo. Mi-era ruşine să am la deschiderea cursului meu mai mult public decît el — deşi' ştiam bine că majoritatea veniseră nu ea să afle în ce constă problema Răului şi a Mîntuirii, ci ca să vadă şi să asculte pe autoruJ lui *Maitreyi.*

Nu mă înşelasem. Cînd am intrat în amfiteatru m-au impresionat nu numai îmbulzeala şi ciorchinii aceia de oameni striviţi de pereţi — ci în primul rînd caracterul monden al publicului. Rândurile din faţă erau ticsite cu doamne şi domnişoare elegante, al căror parfum răzbătea, cu neaşteptată violenţă pînă la mine pe catedră. Publicul feminin alcătuia, de altfel, majoritatea. Probabil că erau şi multe studente de la Litere, dar nu cred că urmăreau şi alte cursuri de filozofie, în afară, poate, de cele ale Im Nae Ionescu. Aveam destulă experienţă, aşa că am reuşit să vorbesc aproape un ceas, fără să consult notele pe care le aveam în buzunar şi, deşi am prezentat cu destulă rigoare concepţia răului şi a salvării în India, am fost ascultat ca un oracol şi răsplătit cu aplauze de întrunire politică. Iar cînd am coborît de pe catedră şi m-am îndreptat spre cancelarie, un grup compact de doamne şi domnişoare s-au luat după mine. Cancelaria se umpluse pînă

la refuz şi alte „admiratoare" aşteptau afară, să le vină rîndul. Majoritatea veniseră pur şi simplu să mă cunoască, sau să mă invite să vorbesc în nu mai ştiu ce cercuri selecte, sau să mă poftească la ceai, la concerte, sau să-mi spună că ar vrea să afle mai mult despre India. Cîteva m-au întrebat despre *Maitreyi* şi au scos chiar exemplarul din geantă cu speranța că le voi scrie o dedicație. Dar le-am spus, cu oarecare brutalitate, că aici, la Universitate, nu accept să discut literatură, iar exemplare nu semnez decît la „Ziua Cărții". Mi-a trebuit aproape o jumătate de ceas ca să vorbesc cu toți cei care pătrunseseră în cancelarie (erau şi cîțiva studenți timizi, veniți să-mi ceară indicații bibliografice). Apoi m-am scuzat;, spunînd că sînt aşteptat la capătul celălalt al oraşului.

Pe drum, zîmbeam singur : cui i-ar fi venit să creadă, din toate acele doamne şi domnişoare bogate şi elegante, că mă grăbesc spre casă pentru că, dacă nu apuc să-mi scriu articolul înainte de 11 noaptea, cînd va trebui să mă apuc de roman, nu voi încasa cei 500 de lei de la „Vremea" sau „Cuvîntul" şi nu voi avea ce să-i dau Ninei pentru masa dea treia sau a patra zi ? Zîmbeam, dar nu-mi părea rău. Simțeam că marea încercare de-abia acum începe. Mi-era poate puțin frică, dar pentru nimic în lume n-aş fi dat înapoi.

Majoritatea prieUmUv au aflat cu si^mgeiv de inimă hotărîrea pe caro o luasem. Pentru ei săvL<^c;n o eroare .nre ar fi putut să-mi Fia fatala, Nu numai pentru că Nnua era săracă (:i se m^ascră şi imn p.u.lt cu: au aflat ,-a o silisem să rcnunlo la prslui rare-! aec ia Societatea Telefoanelor). D avea cîțiva are mai mint *c<>* mine. avea un copil şî. mai a i (n u apari/;::a mediului de .,nrîişti" şi „intelectuali" în care ne mi^r-m noi. îmi-'bau îoli. cu aprehensiune. în ce m"su^ă o f<raă *FOV-O* de ofițer -r fi putut să ajute, să susțină, ^ă ..ur.pirc" un serilor .iublat ele un cărturar, şi încă unul ca* mine. c-oniric şi dezlănțuit. Ce.vtul m"u li se pii;^, aK^ird \ totodată

L

primejdios. După ce repetasem de atîtea ori că n-am de gînd să mă căsătoresc, mă mutam împreună cu Nina, ceea ce pentru mulți implica o căsătorie secretă sau iminentă. Şi făceam asta tocmai acum, la începutul unei prodigioase ascensiuni literare, cînd aş fi putut avea nesfîrşițe „aventuri" care, în cele din urmă mi-ar fi îmbogățit „experiența" de scriitor. Ştiindu-mă sărac, prietenii îşi închipuiau că voi fi silit să renunț la multe din principiile mele ca să pot plăti chiria şi mobilele : voi accepta, bunăoară, să scriu romane de succes, voi produce opere ştiințifice mediocre (căci, cum voi mai putea cumpăra cărți scumpe ? Cum voi mai putea călători ? etc).

Unii din prieteni încercaseră chiar să stea de vorbă cu mine, să mă sfătuiască. Evident, nu le puteam spune că, cel puțin pentru o bucată de vreme, principalul scop al vieții mele era s-o fac pe Nina fericită printr-o *restitutio in integram.* Şi nici nu le puteam vorbi de iubire, pentru că, întocmai ca şi părinții mei, m-ar fi întrebat ce legătură poate avea iubirea cu programul „burghez" în care mă lansasem : un apartament prea mare pentru nevoile mele, rafturi prea scumpe, existența contradictorie pe care o asumam : pe de o parte muncind ca un ocnaş ca să-mi pot plăti chiria şi. datoriile, pe de altă parte, urmînd modelul oricărui alt tînăr menaj burghez. Viața pe care mă pregăteam s-o încep în Bulevardul Dinicu Golescu îi deprima prin banalitatea ei, prin lipsa ei de „ştir. Că ei, prietenii mei căsătoriți, acceptaseră o asemenea existență, cu cîțiva ani mai înainte, era cu totul altceva. Ei nu avuseseră norocul meu : să plec în India la 21 de ani, să fi întîlnit pe Maitreyi, să fi meditat într-o mînăstire din Himalaya, şi, apoi, odată întors în țară, să mă „lansez" ca romancier, să fiu numit conferențiar universitar la 26 ele ani, şi atîtea altele. De aceea ar fi vrut să vadă cum îşi trăieşte viața un om norocos ca mine. Le-ar fi plăcut să mă vadă prelungind, ia Bucureşti, aventura pe care o începusem, cu cinci ani în urrnă, plecînd în India ; să mă ştie, bunăoară, frecventând cercuri sofisticate, să mă vadă apărînd. la întrunirile noastre cu metrese exotice sau extravagante, să

continui a fi ceea ce mă ştiuseră din adolescenţă : un original, un om bizar. Erau, evident, dezamăgiţi şi totodată iritaţi că mă comportasem ea un student provincial care se însoară imediat după licenţă şi-şi „instalează apartamentul" cu o parte din zestre. (Cu deosebirea că Nina nu avusese nimic. Cum îmi plăcea să mă laud mai tîrziu, singura ei zestre fusese o fetiţă de **7—8** ani, Adalgiza.)

Se întrebau dacă într-un asemenea „mediu" voi mai putea fi creator. Le era teamă să nu ratez. Cîţiva dintre ei mărturiseau confidenţial că sînt deja „un om sfîrşit", adăugînd că asta face parte oarecum din destinul neamului românesc ; talentele, ca şi geniile româneşti, au o traiectorie meteorică : ori mor înainte de vreme, ori ratează.

O parte din aceste reflecţii şi îngrijorări le-am aflat chiar atunci, din gura prietenilor care încercaseră să mă salveze *in extremis.* O altă parte le-am aflat mai tîrziu. într-un anumit sens, le dădeam dreptate. Nu puteam tăgădui că luasem un mare risc. Chiar dacă mi-ar fi fost dat în viitor să reuşesc acea *restitutio in integrum* şi să împlinesc destinul Ninei, stăruia riscul de a-mi rata propriul meu destin. Dar, pe de altă parte, mi-era peste putinţă să nu accept acest risc. De mult eram convins şi o repetam în articole, conferinţe şi discuţii, că *nimic* nu poate „rata" un adevărat creator, în afară de pierderea libertăţii. Nu puteam crede că sărăcia sau bogăţia, sau „mediul" pot steriliza un spirit creator. Dacă un scriitor „ratează", nu e datorită mediului sau conjuncturii biografice, ci pur şi simplu pentru că posibilităţile lui fuseseră modeste sau iluzorii. Deşi simţeam în adâncul fiinţei mele că *nicăieri* n-o să mai găsesc „atmosfera" mansardei mele, nu puteam crede că nu voi mai fi în stare să „creez" în apartamentul din Bulevardul Dinicu Golescu. Deşi, iarăşi eram sigur că, dacă mi-ar fi fost îngăduit să trăiesc alături de Maitreyi, aş fi scris cîteva „cărţi mari", nu puteam crede că nu le-aş putea scrie alături de altă femeie, bunăoară, alături de Nina. Existau, fireşte, anumite cazuri-limită, în care „ratarea" mea ca scriitor sau om de cultură ar fi putut avea un sens pozitiv, adică de renunţare la un obiectiv irelevant (a scrie cărţi, a face cultură), în vederea unui scop „absolut" : desăvîrşirea spirituală. Aşa **s**-ar fi întîmplat, probabil, dacă aş fi rămas pentru totdeauna în Himalaya, sau dacă aş fi reuşit să supravieţuiese alături de Sorana. Dar, în ambele cazuri, „ratarea" ar fi însemnat doar împlinirea mea pe alt plan decît cel al literaturii sau ştiinţei.

Aşadar, cu toate riscurile pe care ştiam bine că le luam, nu puteam crede că acceptarea unui stil de viaţă în aparenţă banal şi „burghez" aduce după sine neapărat „ratarea". Nu puteam crede că o existenţă se modifică după decoruri şi personaje, că într-o mansardă sau într-un atelier devii şi rămîi artist, iar întrtun apartament oarecare te transformi în „burghez". Pentru mine,; stilul existentei era o creaţie continuă, interioară, care n-avea nimic de-a face cu condiţiile materiale, nici cu mediul sau decorul în care te situau împrejurările. Pe de altă parte, viaţa pe care mă hotărîsem s-o trăiesc mi se părea interesantă şi dintr-un alt punct de vedere. De mulţi ani mă tot întrebam : ce s-ar fi întîmplat dacă Goethe s-ar fi căsătorit cu Lotte sau cu Lili Schonemann ? Ce s-ar fi întîmplat dacă Soren Kierkegaard nu renunţa la Regina Olsen ? (Sensul pe care-l dăduse Kierkegaard acestui gest mă ajutase, cu 5—6 ani în urmă, să renunţ la R. Dar aş fi vrut să ştiu dacă într-adevăr asta i-a asigurat creativitatea sau numai i-a canalizat-o în direcţia pe care o cunoaştem ; în acest caz, aş fi vrut să ştiu ce *altfel* de Kierkegaard ar fi fost cu putinţă..;) Mă întrebam cum ar fi evoluat anumiţi scriitori pe care-i admiram, dacă, în tinereţea lor, ar fi acceptat o existenţă „banală".

In ceea ce mă priveşte, existenţele banale mă atrăgeau. îmi spuneam că dacă fantasticul, sau supranaturalul, sau supraistoricul ne este cumva accesibil, nu-l putem întîlni decît camuflat în banal. Aşa cum credeam în irecognoscibilitatea miracolului (tocmai pentru) că de la întrupare încoace miracolul era camuflat în evenimente şi persenaje *aparent* profane), tot aşa credeam în necesitatea, de ordin dialectic, a camuflării „excepţionalului" în banal

şi a transistoricului în evenimentele istorice. Ideile acestea, pe care aveam să le formulez mai tîrziu în *Şarpele* (1937), *Noaptea Se Sînziene* (1949—1954) şi în cîteva lucrări de istoria şi filozofia religiilor> mă susţineau in experienţa pe care o începusem. în fond, cînd, în loc să mă întorc în India acceptasem o situaţie care ducea fatal ia căsătorie, să trăiesc la Bucureşti ceea ce ştiam că aş fi fost silit să fac îa Calcutta sau Benares : şi anume, să-mi camuflez „viaţa secretă" într-o existenţă aparent consacrată cercetărilor ştiinţifice. Cu deosebirea că de data aceasta intervenea un element oarecum tragic, pentru că implica certitudinea mea că-mi înţelesesem destinul : tocmai pentru că, *aparent,* căsătoria cu Nina părea dezastruoasă, ea trebuia, dacă credeam în dialectica şi misterul camuflării, să însemne exact contrariul.

Nu toţi prietenii se arătaseră atît de pesimişti. Mihail Sebastian îmi mărturisise că n-aş fi putut face o mai bună alegere. Cei care o cunoşteau mai de mult pe Nina — Floria Capsali şi Mac, G. Racoveanu, verii ei, Gabriel şi Adrian Negreanu — păreau încîntaţi. Nae Ionescu ascultase vestea cu acelaşi interes cu care urmărea toate păţaniile şi aventurile celor care îi erau dragi — dar n-a comentat-o, cel puţin atunci, pe loc. Căsătoria lui nu fusese fericită, şi de ani de zile trăia despărţit de soţie, deşi nu divorţase. Profesorul nu credea decît în dragoste ; aşa cum se exprima el, dragostea şi ca „instrument de cunoaştere", şi ca „mijloc de salvare". Şi tocmai în acea perioadă, marea Iui pasiune de atunci trecea din nou printr-o criză gravă.

Dar numai după cîteva luni, prietenii au început să se convingă că se speriaseră degeaba. Pe de o parte, eu rămăsesem acelaşi, nu renunţasem la nici unul din obiceiurile mele. Pe de altă parte, descopereau în Nina o prietenă . inteligentă, bună şi de o dezarmantă sinceritate, care pînă îa urmă îi cucerise. Cu timpul, ajunseseră să creadă că datorită dragostei şi devotamentului Ninei eu devenisem „invulnerabil". Ştiind-o pe ea lîngă mine nu le mai era -frică de viitorul meu. Orice s-ar fi putut întîmpla. erau ; siguri că Nina va şti să mă scoată din încurcătură. După

cîţiva ani, Nina ajunsese în ochii prietenilor mai mult decît o „soţie ideală" — devenise o figură legendară; fără de care ***le*** era greu să creadă că aş fi putut face ce îăeeam. Admirau mai ales extraordinara ei energie, pe care **ÎÎ-Ă** întrecea decît discreţia şi umorul cu care izbutea -s-o camufleze, îmi aduc aminte că întrebîMu-1 odată pe Camil Petrescu, prih. 1934—19&5, de ce nu se căsătorise, mi-a răspuns că el nu avusese „norocul sâ întâlnească o Nina Mareş". 11 impresionase îndeosebi faptul câ, deşi Nina trăia exclusiv pentru mine, ascundea atît de bine lucrai ajcesta încît îi trebuise mult timp ca să-1 descopere. Cam mi-a mărturisit odată, pe el, Camil, îl stingherea o dragoste şi o devoţiune prea evidentă, şi totuşi, adăugase* nu se putea căsători decît cu femeia pe care o va şti ntf nutoai îndrăgostită de el, dar şi ***total*** identificată cu tot ce. credea, gîndea sau visa el.

M-am întrebat mai tîrziu ce s-ar fi întîmplat dacă... Dacă, bunăoară, n-am fi fost împreună în acea zi d£ Crăciun, sau, dacă, în loc să se îndrăgostească domine,-.Nina s-ar fi îndrăgostit de Mihail Sebastian. îmi dădeam,|o&rte bine seama că jocul acesta — ce-s-ar fi întîmplat dacă... — e irelevant, dar continuam să mă întreb. Nu ştiu în ce măsură ipotezele pe care le făceam erau valabile, dar îmi spuneam că, oricît de mult aş fi prelungit legătura cu Sorana, pînă la urmă tot ne-am fi despărţit. Foarte probabil, aş fi profitat de „disponibilitatea" mea, trăind mai mult sau mai puţin viaţa unui tînăr scriitor de succes, în acei ani aş fi produs probabil mai pu^in, pentru că n-aş fi avut nevoie de bani, dar poate aş fi scris cărţi mai bune. îmi vine greu să cred că, într-^o bună zi, nu m-aş fi căsătorit. Aşa cum mă cunosc, îmi închipui câ m-aş fi despărţit după prima „scenă", sau de la cea dintîi neînţelegere sau încercare de a-mi schimba felul meu de a fi. Nu cred că multe soţii şi-ar fi putut păstra dragostea, încrederea şi seninătatea alături de cel care eram pe atunci : plătind o comandă de cărţi la Londra sau Leipzig cu întregul salariu de la Universitate şi descoperind, odată

ajuns acasă, că mai aveam exact pentru masa de a doua **zi**; întorcîndu-mă adesea din oraş cu unul sau cioi prieteni **şi** uitînd să telefonez că-i voi aduce la masă ;. invitând cîteodată 10—15 prieteni la o petrecere şi rămînînd **pînă** dimineaţa de vorbă ; ducînd o viaţă dezordonată, fantezistă, scriind nopţile pînă în zori şi dormind dimineţile **(în** care timp nu trebuia să se audă telefonul, nici soneria, **nici** paşi prin casă) ; primind necontenit scrisori şi telefoane de la „admiratoare", scrisori pe care le găseam pe birou, telefoane la care Nina răspundea cu umor, rugind necunoscuta să aştepte o clipă, apoi venind să mă anunţe : „Te caută o admiratoare. Vrei să-i vorbeşti acum, sau să-i spun să revină peste un ceas, după ce-ti termini articolul ?"

Mă întreb iarăşi ce s-ar fi întîmplat clacă soţia mea ar fi fost bogată sau ar fi avut idiosincrazii de aristocrată. Probabil că aş fi plecat la cea dintîi aluzie la bogăţia sau prestigiile familiei ei. Este de asemenea probabil că nu m-aş **fi** înţeles cu prietenii ei, deşi aş fi încercat să-i impun toţi prietenii şi cunoscuţii mei, în majoritatea lor boemi : scriitori, actori, pictori, gazetari. Asta ar fi dat naştere la „scene", şi cum am oroare de scene — aş fi plecat. Dar chiar dacă ar fi acceptat felul meu de a fi, şi ar fi acceptat şi pe prietenii mei, probabil că nu ne-am fi înţeles pe o problemă centrală : aceea a copiilor. Din felurite motive, nu voiam să am copii, pentru încă foarte mulţi ani. E greu deţ crezut că motivele mele ar fi putut convinge o soţie tînără. (In această privinţă, Nina a acceptat un sacrificiu şi mai mare, şi drama aceasta secretă constituie şi cheia romanului *Nuntă în Cer.)*

Oricum mi-aş închipui lucrurile, aş fi cunoscut o altă viaţă, mai fericită sau mai nefericită, dar o altă viaţă. N-aş **fi** avut, în orice caz, mîngîierea că, oricît de egocentrică ar **fi** fost existenţa mea, reuşisem măcar un lucru : acea *restitutio in integram,* pe care mi-o făgăduisem într-o seară din septembrie 1933. Nina nu mi-a ascuns niciodată că e fericită, adăugind întotdeauna că îi e frică de această

fericire. Şi-a adus aminte de toate pe patul de moarte, în 1944 ; dar atunci nu-i mai era frică. Aşa cum ae aştepta, murea tînără. Ultimul ei an i-a fost atît de greu de suportat, nu numai din cauza bolri, dar mai ales pentru că îi era teamă să nu descopăr că are cancer. Implorase doctorii, familia mea de la Bucureşti, prietenii din ţară şi de la Lisabona să nu-mi spună, nu cumva să sufăr, să mă neliniştesc şi să nu mai pot lucra. Spre mirarea tuturor, secretul a fost păstrat. N-am aflat adevărata ei boală decît cîteva zile înainte de a o ucide.

*

In noiembrie sosiseră biroul şi bibliotecile, care acopereau toţi pereţii, din podea pînă în tavan. Regăsisem oarecum liniştea şi solitudinea din mansardă şi puteam lucra, nopţile, la ultimele capitole din *întoarcerea din Rai.* Simpozioanele „Criterion" reîncepuseră la „Fundaţia Carol", dar închiriasem şi sala „Fundaţiei Dalles" pentru un ciclu de conferinţe închinate istoriei muzicii. Tema care îmi revenise mie era muzica asiatică şi primitivă. Cum conferinţele erau însoţite de exemplificări corale şi instrumentale, trebuia să caut cît mai multe înregistrări şi transcripţii. Nu aveam decît cîteva discuri de muzică religioasă şi populară bengaleză şi prea puţine transcripţii de melodii balineze. O bună parte din documentare am găsit-o la G. Breazul. Cîţiva tineri muzicieni s-au oferit să adapteze melodiile africane, asiatice şi oceaniene la instrumentele de care puteam dispune şi să improvizeze un cor în stare să reproducă atît ritmurile Africii ecuatoriale cît şi melancolicele monotonii indoneziene. Spectacolul a avut un succes extraordinar. Vorbeam zece-cinsprezece minute despre muzica indiană, în special despre cea bengaleză, şi apoi mă retrăgeam — şi din spatele cortinei apăreau instrumentiştii sau corul, şi în sala „Fundaţiei Dalles" răsunau, poate pentru întîia oară în România, arii din Travancore sau Puri. Reapăream şi încercam să evoc mitologiile şi religiozitatea anumitor populaţii arhaice, apoi dispăream şi publicul asculta fascinat cîntecele rituale bantu, melope-

ele melaneziene, chiuiturile sincopate ale cutărui trib aus**tralian,** întreg acest ciclu de conferințe a fost de aiifel ur**mărit cu** entuziasm de un public din ce în ce mai numeros. **Ciclul a fost** încheiat de Petru Cornarnescu cu o conferință **despre Jazz,** abundent ilustrată de cel mai bun jazz al Capitalei de pe atunci.

Cursul meu despre „Problema Răului şi a Mîntuirii" continua să atragă **un** public considerabil. Consacrasem cîteva prelegeri buddhismuîui. şi îmi aduc aminte că, urcîndu-mă odată **la** catedră şi anunțînd : „azi voi expune Legea celor douăsprezece Cauze" — sala a fremătat o clipă **şi** apoi a împietrit într-o atît de nefirească, extatică tăcere, încît am şovăit cîtva timp, neştiind cum să încep. Ve**neau** acum mulți dintre prietenii **— şi** duşmanii — mei **să** mă asculte. Odată, după o prelegere despre Upanişade, EmiJ Cioran a venit **în** cancelarie şi **mi**-a mărturisit că vorbisem cu **atîta** pasiune şî întir-**un** asemenea ritm, încît, dacă ar mai fi continuat zece minute, el **ar** fi explodat **sau** s-ar fi sinucis pe **loc !...**

Dar nu toți erau atit de entuziaşti. După o lecție despre buddhism, Oscar Lemnaru (căruia, cu dai ani mai îna**inte> îi** publicasem primele foiletoane în „Cuvîntul" şi care **nu** m-a mai iertat de atunci, m-**a** atacat apoi ani de-a rîndul^ pe unde **a** putut şi cum s-**a** priceput) mi-a spus că **ii-a** înțeles nimic, **că** vorbesc prea repede, că citez prea mulți termeni tehnici. Iar Posescu, după ce, tulburat **şi** neliniştit de năvala studenților la cursul meu, venise să mă asculte, m-a sfătuit să **nu** mai vorbesc liber şi în picioare, **ci** să fac ca el; să mă aşez pe scaun, să-mi sprijin bine coatele pe catedră şi să vorbesc rar, potolit, fără gesturi, după un plan bine «întocmit de acasă (două-trei. pagini, **nu** mai mult). Din fericire, veniseră să mă vadă după curs şi cîțiva studenți de la Filozofie, Medicină şi Teologie, care **mi-au** reconfirmat credința mea ; că sînt bun pentru un anumit fel de **a** ține cursuri şi e inutil să încerc să mă schimb. Acesta era „stilul" meu : spontan, nesistematic, personal, urmărind **în** primul rînd **nu** informarea studentului (pentru că cea mai bună informație tot în cărți

o găsea), ci confruntarea lui cu problemele esențiale şi mai ales surprinderea, „trezirea" prin şocul provocat de brusca proiectare într-u» orizont nebănuit pînă atunci *(anamnesis* de care vorbea Dan Botta).

într-un anumit fel, făceam şi eu parte din categoria pe care o reprezenta atît de strălucit Nae Ionescu: aceea a profesorilor care nu repetă un text deja pregătit de acasă, ci „gîndesc problema" acato, pe catedră, în fața studenților/Cu deosebirea — enormă — că eu nu avean&darul unic al lui Nae Ionescu de a se face înțeles, chiar cînd expunea aspecte extrem de tehnice ; şi nu aveam nM geniul lui de a construi o lecție ca o simfoinie, făranimic de prisos, reluînd în ultimele cinci minute toate temele dezbătute în cursul orei şi aducîndu-le laolaltă, lămurindu-le., pe fiecare în lumina întregului. Prelegerile mele aveau un caracter mai puțin sistematic şi .puteau părea chiar improvizate, pentru eă mă lăsam antrenat în reflecții şi comentarii provocate de reacția sălii. (Ghiceam pe loc dacă publicul îr*țelese$e ce spusesem ; simțeam de asemenea ce idei sau observații interesaseră. Fireşte, pentru mine „publicul" era constituit din cele cîteva zeci de studenți ale căror priyiri inteligente le urmăream.)

Adesea „descopeream", vorbind, aspecte sau sensuri pe care nu le văzusem pînă atunci, deşi problema îmi era familiară şi o studiasem mulți ani. Către sfîrşitul lui noiembrie, Nae Ionescu m-a rugat să suplinesc, pentru un an, cursul de psihologie pe care-l ținea la Institutul de Educație Fizică (Anef). Psihologia nu prea mă interesa, dar am acceptat. Aveam o singură oră de curs pe săptămînă şi încasam 5 000 de lei (restul salariului fusese blocat pentru acoperirea unui împrumut pe care îl făcuse Profesorul). Suma aceasta mi-o făgăduise Nae Ionescu cînd, vorbindu-i odată de nedreptatea strigătoare la cer că nu există o ediție a operelor lui Hasdeu, Profesorul m-a întrebat dacă aş fi dispus să încep cercetările preliminarii : el se oferea să-mi dea suma de 5 000 lei lunar, timp de un an. Vom vedea apoi în ce măsură e posibilă o ediție integrală a scrierilor lui Hasdeu, cîte volume va avea, cum

vor fi ele constituite şi aşa mai departe. Fusesem deja de cîteva ori la Biblioteca Academiei, dar nu mă apucasem serios de lucru. Nae Ionescu îmi oferea acum salariul lui de la Anef ca să mă încurajeze. Şi, într-adevăr, îndată ce am încheiat *Întoarcerea din Rai,* am început să lucrez la ediţia Hasdeu.

Am terminat *Întoarcerea din Rai* la începutul lui decembrie. Cartea era deja culeasă şi cînd am trimis la tipografie ultimele pagini speram că va putea apare de Crăciun. Dar Ciornei a socotit că era prea tîrziu şi a amînat apariţia pentru începutul lui ianuarie.

Decembrie 1933 a fost, pentru întreg grupul nostru, **o** lună de tensiuni. Nae Ionescu nu-şi mai ascundea acum făţişa ostilitate faţă de politica regală. într-o serie de articole se împotrivise guvernului Duca şi atrăgea atenţia asupra riscurilor pe care le comporta dizolvarea „Gărzii de Fier", act pe care el îl socotea nu numai ilegal, dar şi inutil. Pentru că, spunea, ori e vorba de o mişcare artificială, fără rădăcini în viaţa publică românească, şi atunci interzicerea e inutilă, pentru că tot va dispărea, de la sine ; ori, dimpotrivă, mişcarea e autentică, puternică şi în creştere, şi atunci nu va putea fi anihilată printr-o decizie ministerială, în cursul toamnei, Nae Ionescu îl cunoscuse pe Codreanu şi se dusese să-1 vadă la Casa Verde. îl impresionase faptul că *se făcuse* ceva, în cazul acesta o casă. Mărturisise asta lui Codreanu şi cînd acesta răspunsese că şi el, Nae Ionescu, făcuse atîtea lucruri, Profesorul 1-a întrerupt : „Nu, tot ce-am făcut pînă acum sînt doi băieţi. Nu e mult, dar tot e ceva. Restul n-am făcut eu : în politică, eu doar am grădinărit, am smuls buruienile şi am udat arborii, florile, legumele. Dar fructele nu le-am făcut eu. Le-am ajutat doar să crească, le-am apărat de neghină..."

în anul acela petreceam revelionul la Ionel Jianu. Dar cu **o** seară mai înanite I. Gh. Duca fusese asasinat pe peronul gării din Sinaia. Deşi Ionel Jianu şi-a rugat oaspeţii să nu discute politică, în noaptea aceea n-am făcut

decît asta. De-abia a doua zi. mi-am dat seama de consecinţele atentatului. „Cuvîntul" fusese suspendat şi Nae Ionescu arestat. Arestaţi de asemenea şefii legionari (din gruparea „Criterion", — Mihail Polihroniade şi Alexandru Tell). Cum fusese declarată starea de asediu, se reintrodusese cenzura — nu numai a ziarelor, ci şi a cărţilor. *întoarcerea din Rai* ar fi trebuit să apară chiar în acea săptămînă. Am depus, cu inima strînsă, cîteva exemplare la cenzură. îmi aminteam de atîtea pasaje* datorită cărora cartea ar fi putut fi interzisă ; în primul rînd descrierea grevei de la Atelierele „Griviţa", aluziile te brutalitatea jandarmilor şî a ofiţerilor.

Ne întîlneam la „Cuvîntul" şî ne întrebam ce se va întîmpla cu Nae Ionescu, cu ziarul, cu noi. După cîteva zile am aflat că Profesorul fusese internat la cazarma Cotro^-ceni şi că era anchetat de un procuror militar. Voiau cu orice preţ să-1 implice în proces, pe baza cîtorva articole din „Cuvîntul", ca instigator al atentatului. După vreo săptămînă am ştiut că ceruse să i se aducă din bibliotecă *Sein und Zeii* şi *Dichtung und Wahrheit.* Circulau tot felul de zvonuri în legătură cu dictatura pe bare s-ar fi pregătit s-o instaureze Regele Carol. Poate că multe din aceste zvonuri corespundeau realităţii. Dar verdictul dat de judecătorii militari i-a amintit Regelui Carol că încă nu poate conta pe armată. Au fost condamnaţi la temniţă grea pe viaţă asasinii lui Duca. Dar Corneliu Codreanu şi toţi ceilalţi şefi legionari au fost achitaţi, ca neavînd nici un amestec în acest atentat. Toţi s-au întors în alai la casele lor. Ne-am strîns şi noi, prietenii şi colaboratorii „Cuvîntului", să sărbătorim eliberarea Profesorului. (Fusese eliberat cu cîteva zile mai înainte, fără să fi fost implicat în proces.) Dar zadarnic ne adunam, ca de obicei, în fiecare zi la redacţie. Ziarul continua să fie interzis. „Palatul" se răbuna cum putea, deocamdată, în aşteptarea răfuielii supreme. Deşi multe alte ziare şi reviste de dreapta şi de extremă dreapta au apărut cu regularitate, „Cuvîntul" a trebuit să aştepte patru ani. Iar cînd a izbutit, în sfîrşit, să reapară în ianuarie 1938, a fost mal mult un trist cîntec

de lebădă, căci se reintrodusese cenzura şi Carol îşi pregătea, de astă dată cu multă dibăcie, dictatura. „Cuvîntul* a supravieţuit cum a putut vreo trei luni, pînă ce a fast definitiv suspendat în martie 1938.

Cu cîteva zile înainte de asasinarea lui Duca, Sandu Tudor publicase un nou ziar, „Credinţa". Îmi aduc aminte că prin noiembrie Sandu Tudor m-a rugat să-l întovărăşesc la un „bogătaş", al cărui nume l-am uitat de mult. Era un bărbat aproape bătrîn, cu figura oarecare, cu gesturi potolite. Ne-a spus că „în furtună gunoaiele se ridică prea sus" şi ja$-& întrebat dacă am fi dispuşi să publicăm un ziar „cinstit şi curajos". Sandu Tudor a acceptat pe loc. Eu i-am răspuns că, existînd „Cuvintul", nu mai pot colabora la un alt ziar. Bătrînul ţinea însă cu orice preţ să colaborez, „măcar la început, pînă ce se lansează ziarul". Sandu Tudor a insistat şi el, rugîndu-mă să-l ajut, „ca să avem şi noi, tinerii, ziarul nostru". Am acceptat să colaborez, în primele trei luni, dar sub pseudonim. Eram convins că proiectul nu se va realiza ; sau în orice caz, ziarul nu va rezi&ta mai mult de cinci-şase luni. M-am înşelat. Datorită conjuncturii politice, datorită mai ales scandalurilor pe care le va provoca, „Credinţa^ avea să se bucure de o vertiginoasă ascensiune.

Scriam articolele chiar acolo, la redacţia ..Credinţei", >i le semnam Ion Plăeşu. Le scriam cu un sentiment de culpabilitate amestecat cu furie. Nae Ionescu era închis, ‚Cuvîntul" era suspendat, iar fiţuica aceasta putea apărea. Articolele lui Sandu Tudor erau ilizibile ; pretenţios >i „poetic" scrise, agresiv moralizante, critica violent, dar /ag, „în general", viciile, starea de lucruri., nedreptăţile 4 celelalte. Cînd Sandu Tudor s-a convins că nu voijmiea renunţa la „Cuvîntul", I-a luat pe Petru-Manoliu ca orim-redactor, iar' mai tîrziu au venit Zaharia Stancu, 1£ Jebeleanu şi alţii.

Întoarcerea din Rai a apărut la sfîrşitul lui ianuarte. Nae Ionescu a citit-o cînd era încă închis şi mi-a spus că am scris o carte „patibulară". M-a mai întrebat cînd am avut timp să adun atîta tristeţe şi atîta amărăciune, de unde îmi vine aplecarea aceasta către cruzime, brutalitate şi deznădejde. îmi era greu să-i vorbesc despre contextul autobiografic al romanului. Dar i-am mărturisit că „atmosfera" *întoarcerii din Rai o* simt deja în jurul meu : tensiuni, conflicte, cruzimi şi mai ales sentimentul inefabil că am intrat într-o epocă de *ruptură* — asta simţeam mai ales acum, după asasinarea lui Duca şi tot ce i-a urmat. „Criterionul" continua cu acelaşi succes, dar parcă ceva se rupsese şi acolo. Era greu, acum, să mai aducem împreună, pe aceeaşi estradă, legionari, democraţi şi comunişti. Membrii „Criterionului" rămăseseră prieteni dar unii dintre ei — bunăoară Polihroniade sau Tell — nu mai puteau, sau nu mai voiau să discute în public anumite probleme alături ele anumiţi conferenţiari.

Întoarcerea din Rai a surprins atît pe unii prieteni cît şi o bună parte din critică. După fervoarea şi transparenţa din *Maitreyi,* cartea aceasta de 400 de pagini, cu prea multe şi prea asemănătoare personaje, cu dialoguri pretenţios teoretice sau lungi monologuri interioare, cu atîtea scene violente, feroce şi mai ales cu problematica singulară şi nefirească a lui Pavel Anicet — cartea nu putea decît să deruteze cititorii. într-un anumit sens, asta urmărisem şi eu. Nu puteam accepta cu inima uşoară gloriola de „tînăr scriitor de succes". *Maitreyi hu* reprezenta decît un aspect dintr-o operă literară, pe care o începusem cu *Romanul adolescentului miop,* şi pe care o vedeam des* făşurîndu-se pe mai multe planuri. Consideram *întoarcerea din Rai* primul meu roman cu adevărat „epic". Ca atare, socoteam că am dreptul să introduc oricîte personaje sau „problema" aş fi dorit; socoteam, de asemenea, că am dreptul să aplic orice tehnică literară mi-ar fi convenit.

De-abia se potoliseră discuţiile în jurul *Întoarcerii din Rai* cînd, prin martie, „Cartea Românească" a tipărit *humina ce se stinge.* Romanul a nedumerit pe cei mai mulţi.

Cei care speraseră să înțeleagă sensul cărții citind partea a 11-a (partea I apăruse în foileton în „Cuvîntul", în 1931), au fost dezamăgiți. Partea a doua li se părea încă şi mai misterioasă, iar monologul interior lăsase ioc unui „stream of consciousness'% care făcea anumite pagini ilizibile. Numai Ion Biberi a scris un articol entuziast, căci numai el, dintre criticii de pe atunci, citise *Ulysses* şi fragmentele din *Work in Progress.* în ceea ce mă priveşte, înțelesesem de mult că *Lumina ce se stinge* este **o** carte ratată şi nu o publicasem decît pentru că făcea parte din istoria experienței mele literare, completa universul epic pe care-l inaugurasem cu *Romanul adolescentului miop.*

îl vedeam foarte des pe Mihail Sebastian. Suspendarea „Cuvîntului" îl }ovise greu, deşi Nae Ionescu se zbătea să plătească redactorilor **o** parte din salariu. Sebastian începuse mai de mult un roman. *De două mii de ani,* şi Profesorul îi făgăduise o prefață. Ultimele evenimente îl avertizaseră în ce sens va fi scrisă prefața, dar Mihail Sebastian nu admitea sub nici un motiv să renunțe la ea. Iubea şi admira prea mult pe Nae Ionescu ca să se lase impresionat de actuala lui orientare politică, oricît l-ar fi tulburat şi mîhnit ea. Sebastian venea adesea să dejuneze cu noi şi se plîngea că nu izbuteşte să-şi termine romanul. începuse să scrie cronici şi articole la „L'Independance roumaine" şi „Rampa", dar era obligat să scrie cinci-şase articole pe săptămînă şi Mihail suferea de această corvoadă care-l istovea inutil.

în primăvara aceea gruparea „Criterion" a fost zguduită de o nouă „criză". Gabriel Negri organizase la Operă un spectacol de dans care avusese un mare, neaşteptat succes. în antract, Floria Capsali, care-i fusese profesoară, nu-şi putuse stăpîni un acces de gelozie şi mărturisise, în fața unui grup de gazetari, că Gabriel Negri interpretase *L'apres-midi d'un faune* printr-o prismă de pederast. Programul, somptuos, pe care-l tipărise Gabriel, conținea printre altele şi texte de Mircea Vulcănescu şi Petru Cornarnescu. A doua zi „Credința" a publicat o notiță din care se lăsa a înțelege că „Criterionul" încurajează pede-

rastia. întîlnindu-l pe Sandu Tudor la cafeneaua „Corso*, Vulcănescu s-a dus să-i ceară socoteală. Nu ştiu ce i-a răspuns Sandu Tudor, dar, în cursul discuției, Alexandru Teii, care era de față, l-a pălmuit şi l-a provocat la duel. Asta a dezlănțuit o lungă şi odioasă campanie contra lui Vulcănescu, Tell, Cornarnescu şi Gabriel Negri. în fond, aşa cum înțelesese repede Ministerul de Interne, care **o** încuraja din răsputeri, campania urmărea compromiterea „Criterionului". Toate invidiile şi geloziile stîrnite şi alimentate de succesul nostru fără precedent îşi puteau lua revanşa. îndeosebi articolele, nu întotdeauna semnate, ale lui Zaharia Stancu şi Petru Manoliu au întrecut măsura amintind — minus talentul literar — pamfletele lui N.D. Cocea împotriva monarhiei. Dar campania era odioasă pentru că o duceau cîțiva gazetari şi scriitori împotriva altor scriitori şi artişti, şi o duceau ştiind bine că motivele erau neîntemeiate. Dar datorită acestor reportaje senzaționale „Credința" şi-a înzecit tirajul şi a ajuns cea mai populară gazetă de după-amiază. Scandalul constituia pentru guvern o foarte utilă diversiune. Pe de altă parte, Ministerul de Interne voia cu orice preț să paralizeze activitatea „Criterionului", grupare de intelectuali extrem de suspecți şi cu atît mai primejdioşi cu cît deveniseră prea populari.

Aşa cum era de aşteptat, „Credința" şi Sandu Tudor au fost condamnați în procesul de calomnie intentat de Tell şi Vulcănescu,. Dar, evident, prea puțini cititori au aflat de condamnare, pentru că ziarele au publicat notița în aşa fel încît să nu poată fi uşor descoperită. In plus, Sandu Tudor a făcut recurs şi apoi apel, astfel că atunci cînd a fost definitiv condamnat — la 1 leu despăgubire — scandalul fusese uitat. între timp, „Criterionul" îşi încetase activitatea. Prilejul l-a constituit o manifestație studențească, pe care Prefectura Poliției a încercat s-o risipească — după ce o lăsase să ia proporții — aducînd la „Fundația Carol" o companie de jandarmi.

Rezultatele campaniei „Credinței" au fost dezastruoase. Prietenii vechi sau noi — ca cea între Sandu Tudor şi

Vulcănescu, **Floria Capsali şi Gabriel Negri, sau Petru Cornarnescu şi Petru Manoliu — au fost rupte, Gabriel Negri a suferit un *şoc* nervos care 1-a ţinut mulţi ani departe de scenă, iar Petm Cornarnescu n-a mai îndrăznit, cîtva timp, să conferenţiază, şi nelimitatele lui posibilităţi de animator cultural au rămas myliă vreme neutilizate. Datorită campaniei „Credinţei" unitatea grupului „Criterion"** a fost **sfărîmată; şi tensiunea politică** a **anilor 1935 —- 1939 n-a făcut decît să adîncească spărtura. Tell publicase, în 1934, o revistă sub titlul „Criterion",** dar **colaborările erau condiţionate, iar** după cîteva numere **revista şi**-a încetat apariţia.' '

De i,Eiua Cărţii" 1934, Editura „Cugetarea" a publicat *India,* volum **în care** adunasem o parte **din** articolele tipărite **în** „Cuvîntul" **şi** cîteva-din textele conferinţelor **pe** care le ţinusem la Radio. Cred că tot **de** „Ziua Cărţii" **a** apărut şi romanul **lui** Sebastian *De două mii de ani,* cu **pre**faţa lui Nae Ionescu. **îmi** aduc aminte că Sebastian **ve**nise într-o după-amiază să mă vadă, palid, aproape desfigurat. „Mi-a dat Prefaţa, mi-a spus. **E** o tragedie. E o **con**damnare la moarte", a adăugat, întinzîndu-mi manuscrisul Profesorului. L-am citit cu emoţie, dar şi cu strângere **de** inimă. Iuda suferă pentru că trebuie să sufere, scria Nae Ionescu. Şi explica de ce : evreii refuzaseră să recunoască pe Mesia în Iisus Chris* ^. Şi suferinţa aceasta în istorie reflecta într-un anumit sens destinul poporului evreu, care, tocmai pentru că refuzase creştinismul, nu putea fi mîntuit. *Extra Ecclesiam nulla salus.*

Pentru cineva care scrisese că „evreii sînt nişte întîrziaţi pe drumul mîntuirii", care studiase Kabbala **şi** mistica iudaică **şi** spunea (prin **1927—1923,** pe vremea **stu**denţiei mele) : „Mă simt de multe ori ispitit să las **şi gaze**tărie, **şi** politică, **şi** să mă consacru studiilor mele ebraice" — prefaţa proaspăt scrisă însemna **o** retragere **pe** poziţii considerabil **mai** rigide. Evident, **şi eu şi** Sebastian **înţe**legeam originea şi rostul acestei rigidităţi. Profesorul ştia

cum că va fi citit de un anumit public de extrema dreaptă şi voia să arate în ce sens vedea el problema evreiască : o vedea, în, primul rînd, în termeni religioşi, **ceea** ce îi îngăduia să n-o Judece pe plan politic, nici social.

Mihail Sebastian nu discuta dreptul Profesorului de a gînidî astfel. Ceea ce îl mîhnise era faptul că Nae Ionescu alesese tocmai acest prilej — prefaţa la primul lui roman — ca să-şi expună concluziile la care ajunsese **de** curînd* Dar, repeta, el îi ceruse prefaţa, o aşteptase atîtea săptămîni, în timp ce volumul era deja eules, şi nu voia să **dea** înapoi, oricît de mult avea să-1 coste această fidelitate.».

Niciunul din noi nu bănuia atunci cît **de** mult **avea** să-1 coste. Romanul a fost atacat de majoritatea presei, de la extrema stîngă la extrema dreaptă. Toată stînga **î-a** reproşat lui Sebastian că încurajează o diversiune seculară, acceptând interpretarea lui Nae Ionescu că antisemitismul îşi are o origine şi o explicaţie de ordin religios. Belu Silber a scris un violent articol în „Şantier", care 1-a silit pe Sebastian să rupă relaţiile cu el pentru multă vreme. Pe de altă parte, Petru Manoliu scria în „Credinţa* eă „Mihail Sebastian trebuie împiedicat să respire", nu-mi mai amintesc pentru ce motive. Mihai păstra cu grijă toate aceste articole, recenzii şi injurii, pentru că încă din vara aceea se hotărise să scrie un volumaş, *Cum* am ***de**venit huligan,* în care să le răspundă la fiecare explicmd în acelaşi timp sensul romanului şi motivul pentru care publicase prefaţa lui Nae Ionescu. Dar acele luni din vara şi toamna anului 1934 au alcătuit o grea încercare pentru Sebastian. Ne vedeam aproape zilnic şi încercam să-i dau curaj. Aşa cum a mărturisit în dedicaţia de mai tîrziu pe volumul Cum *am devenit huligan,* găsise în mine singurul sprijin într-un timp „cînd toate se prăbuşeau în jurul lui".

îl vedeam, fireşte, pe Nae Ionescu şi discutam cu el presupoziţiile prefeţei. îi mărturisisem că argumentul „Iuda suferă pentru că trebuie să sufere" (argument de tip hegelian) nu mă convinsese, pentru că pleca **de** la un fapt istoric — suferinţele evreilor — şi-i căuta originea şi sensul într-o taina : întruparea. I-am mai spus că nu

înțeleg cum am putea afirma că evreii, sau oricare alt popor necreştin, nu vor fi mîntuiți ; asta ar însemna că ne substituim lui Dumnezeu. Nici un teolog nu poate şti ce va hotărî Dumnezeu. Nici un om nu poate pretinde că ştie ce se va întîmpla *în absolut,* dincolo de istorie. Am adăugat că aş vrea să discut toate acestea într-un articol din „Vremea" şi Nae Ionescu m-a încurajat să-1 scriu, „îmi vine greu să-1 scriu, i-am spus. Nu pentru că vă critic, ci pentru că e primul articol pe care-l scriu despre dumneavoastră şi se întîmpla să fie un articol negativ." „Aşa se întîmpla întotdeauna, m-a consolat Nae Ionescu. Dacă discipolul are ceva de spus, începe prin a spune de ce nu e de acord cu maestrul lui, şi numai după aceea mărturiseşte unde, şi pînă la ce punct, e de acord. Evident, vor venj la mine unii şi alții şi-mi vor spune : «Ei, ai văzut ce-ți făcu bunul dumitale discipol şi admirator ?» Dar eu am să mă prefac că n-am văzut..."

In vara aceea am publicat două mari articole în „Vremea", care au iritat pe Racoveanu. Racoveanu se supărase pe Sebastian după ce-i citise romanul Acum părea că se supără şi pe mine : nu-i plăcuse gestul meu (să-1 critic pe Profesor !) şi ataca cu destulă asprime presupozițiile teologice ale tezei mele. Racoveanu şi-a publicat articolele în „Credința" şi i-am răspuns, fără să mă supăr, în „Vremea". Cîtva timp prietenia noastră a trecut printr-o criză, dar am făcut totul ca s-o păstrez. Dar Racoveanu şi-a rărit de atunci vizitele, fiindu-i teamă să nu-1 întîlnească pe Sebastian.

Către mijlocul lui august am plecat la Berlin, ca să pun la punct documentația recentă în legătură cu teza şi să consult periodicele de orientalism inaccesibile în țară. Stadtbibliothek din Berlin era cea mai apropiată dintre marile biblioteci, iar pe de altă parte aflasem că viața în Germania era mai ieftină decît în Franța sau Anglia. Am tras direct la gazda pe care mi-o găsise un prieten, în Berlinerstrasse, Charlottenburg. Oraşul m-a cucerit din

prima zi, fără să fi putut înțelege de ce. Era prima mea călătorie în Germania ; îndrăgostit cum eram de Italia, de Grecia, de Orient, îmi fusese teamă că am să fiu dezamăgit. Surpriza şi încântarea mea au fost cu atît mai neaşteptate. Regăsisem misterul şi farmecul Berlinului din *Remember* al lui Mateiu Caragiale. Nu mă tulburau decît flamurile roşii cu svastici, fluturînd deasupra clădirilor, şi cămăşile cafenii sau negre pe care le vedeam pe stradă. Dar foarte curînd nu le-am mai văzut. Mă plimbam prin Berlin numai nopțile. De dimineață pînă seara tîrziu lucram la Stadtbibliothek. Lucram ca pe vremuri la Roma sau la Calcutta, de la deschiderea bibliotecii pînă la închidere. Şi mă întorceam întotdeauna acasă cu un ghiozdan încărcat cu cărți, pe care le consultam sau le citeam In cursul nopții. în acele cinci-şase săptămîni cît am rămas la Berlin, am pus la punct bibliografia recentă pentru *Yoga* şi am adunat destul material pentru *Alchimia asiatică* şi *La Mandragore.* în afară de un student român, care locuia la aceeaşi gazdă, şi de Nicolae Argintescu, nu vedeam pe nimeni. Ar fi trebuit, desigur, să încerc să cunosc cîțiva din indianiştii sau istoricii religiilor din Berlin, dar mi-era teamă că mă voi lăsa antrenat în vizite, întîlniri şi discuții, şi timpul meu era măsurat. îmi făgăduisem să-i întîlnesc în vara următoare, cînd voi reveni la Berlin (pentru că experiența mă încîntase într-atît, încît mă hotărîsem s-o repet în fiecare vară).

Pe Nicolae Argintescu nu-1 mai văzusem de la plecarea mea în India. îl cunoscusem mai bine în vara anului 1927 cînd, împreună cu el şi cu Romulus Cotaru, petrecusem aproape două luni la Geneva. Se afla la Berlin de cîțiva ani, lucrînd vag la o temă de doctorat în estetică. Dar, cum mi-a mărturisit chiar el, importantă era cercetarea în sine, nu rezultatul cercetării. Nu ştiu dacă a apucat să-şi treacă teza de doctorat la Berlin, deşi a mai rămas acolo încă vreo trei-patru ani. îl interesau atîtea lucruri, încît i-ar fi fost greu să se concentreze asupra unui singur subiect. Scria de altfel anevoie, laborios, revenind necontenit asupra paginilor scrise, corectîndu-le, „purifi-

cîndu-le". Era obsedat de perfecțiunea formalii. Admira pe Ban Botta şi pentru extraordinara lui rigoare stilistică. Mi-a arătat un lung articol despre Botta, care mi-a plăcut, şi i-am sugerat să-1 publice în revista „Azi". Iar pentru că mărturisea că nu cunoaşte pe nimeni, l-am asigurat că voi prezenta chiar eu articolul şi mă voi îngriji de corecturi. (Şi aproape am regretat maî tîrziu că-mi luasem această răspundere. Argintescu mi-a cerut de mai multe ori manuscrisul înapoi* ca să schimbe un cuvînt, să adauge o virgulă. Apoi mi-a scris multe scrisori, la Bucureşti,, indicîndu-ml cum trebuie tipărit articolul, cu ce fel de literă, tremurîhd deja 3ia ghidul că vor fi greşeli de tipar, întrebmdU-mă dacă redacția va fi dispusă să publice o erată etc. Tar crupă ce a apărut articolul pe care-l corectasem personal, cu o meticulozitate de care nu se învrednicise nici una din cărțile mele — Nicolae Argintescu a continuat să-mi scrie întrehîndu-mă de „ecourile" articolului lui- întrebîftdu-mă ce cred după ce l-am recitit, precizînd că un asemenea text se lasă descifrat numai după repetate lecturi şi cîte altele...)

11 întîlneam pe Argintescu aproape în fiecare zi, Ia bibliotecă, şi uneori, serile ne plimbam împreună în Charlottenburg. îl ascultam întotdeauna cu încîntare. Nu atît pentru lucrurile interesante pe care le spunea, ci mai ales pentru fantastica părere pe care o avea despre sine. Mă fascina orgoliul lui nemăsurat, universurile imaginare în care trăia (căci mărturisea că are destinul lui Don Juan şi i se întîmplau tot felul de aventuri extraordinare), mă fermeca certitudinea absolută în geniul lui. Avea atunci vreo 30 de ani, şi nu scrisese deeît cîteva articole — dar înțelegeai că le prețuieşte mai mult decît tot ce scrisese întreaga „generație tînără". Şi înțelegeai de asemenea că era fericit că există, că încă nu se dezmeticise din stupoarea pe care i-o provocase propria lui epifanie : se descoperea îa, fiecare z| mai înzestrat, mai genial, mai unic. Mă despărțeam cfe îl cu regret, mai ales în nopțile cînd îmi dăduse a înțelege că, în fond, nu prea era mare lucru de capul meu,, că experiența mea indiană era, culturaliceşte

vorbind, periferică, iar cunoaşterea limbii sanstcrifce irelevantă ; că *Maitreyi* era un roman ratat, că aşa <*&âm* înțelegeam eu suplinirea catedrei lui Mae !fenescu nu ora Interesant, că dacă ar fi avut-o *el* i-ar *ii* daft o cu %o?fcui altă anvergură, aşa cum s-ar fi întîmplat şi cu ,₅Criterion% dacă ar fi fost *el* în țară...

M-am întrebat de mult de ce mă fascinează oamenii care au şi proclamă o exaltată opinie despre ei, de ee mă atrag ratații megalomani, scriitorii care suferă de âeîîrul grandorii, «oamenii obscuri, mediocri, care plesnesc de orgoliu, în ochii cărora nu citeşti decît beția race a triumfului absolut. Nu cred că am găsit vreun răspuns valabil. Dar am ținut să notez aici această stranie atracție, pentru că, bănuiesc, îşi are şi -ea înțeîesuT ei...

M-am reîntors pe la sfîrşitul iui .septembrie, şi din acea lungă călătorie într-un vagon de clasa a III-a, de la Berlin la Bucureşti, îmi aduc aminte de subiectul unui roman, pe care l-am imaginat privind pe fereastră pădurile înecate în brumele serii. înainte <le război, prin 191$—1912, doi tineri se întîlnesc într-o vacanță de vară, la Techirghiol sau Movila, se îndrăgostesc unul de altul şi chiar se logodesc în taină. Din felurite motive nu se pot căsători şi se despart. După cîțiva ani se căsătoresc fiecare, au copii, se lasă prinşi şi duşi de viață. Vine si trece războiul. Trec anii. Se reîntîlnesc după 20 de ani, amîndoi liberi, şi dragostea de la început se reaprinde. De abia acum se pot căsători. De abia acum începe adevărata lor viață...

Mi-ar fi plăcut să pot scrie romanul acesta, dar nu îndrăzneam să mă apuc de altceva înainte de a fi încheiat trilogia *întoarcerea din Mai.* Subiectul m-a urmărit multă vreme. Mi-am adus din nou aminte de el în iunie 1949, la^ ^a|is\ cInd ^ încef-ut ^ scriu *Noaptea âe Sînzi&ne.* Fără îndoială, tnă pasiona încă de pe atunci, eînd abia împlinisem 27 de ani, misterul recuperării „timpului pier-

dut", speranța că totul poate fi salvat dacă ştim să începem viața *ab initio.* Şi poate credința aceasta în posibilitatea de a „renaşte" printr-o întoarcere „la începuturi" mi-a îngăduit, cîțiva ani mai tîrziu, să înțeleg caracteristica esențială a omului societăților arhaice şi tradiționale, pe care am analizat-o în *Le Mythc de Veternel retour.*

De abia ajuns la Bucureşti, m-am apucat să pregătesc volumul de eseuri *Oceanografie,* pe care-l făgăduisem lui Virgil Montaureanu, de la librăria „Cultura Poporului", librăria favorită a scriitorilor, unde ne dădeam adesea întâlnirile. Virgil Montaureanu era un mare entuziast al literaturii române moderne, şi într-o vreme în care, afară de prea puține excepții (M. Sadoveanu, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu) cumpărătorii cereau aproape exclusiv romane franțuzeşti sau traducerile romanelor anglo-americane. Virgil Montaureanu se trudea sa impună cărțile scriitorilor români, mai ales ale celor tineri. Cînd îmi propusese să editeze un volum de eseuri, acceptasem cu bucurie. Țineam mult să adun laolaltă eseurile recente, pentru că fuseseră scrise în acest scop. Credeam pe atunci, aşa cum cred şi astăzi, că anumite articole şi eseuri cîştigă dacă sînt citite sau recitite împreună într-o carte. Cîştigă, adică îşi revelează dimensiuni care nu sînt evidente la o primă lectură, în periodicele unde au apărut. Anumite aluzii sau observații laterale dintr-un articol sînt reluate, sau îşi găsesc completarea, în alte texte, scrise mai tîrziu ; dar asta nu se vede decît dacă articolele sînt adunate în volum. Cu acest gînd îmi scrisesem seria de articole din „Vremea"', ale căror titluri începeau cu „Despre..." („Despre un aspect al eternității", bunăoară.) Mă gîndeam nu atît la cititorii „Vremii", cît la cei ai volumului de mai tîrziu.

Selecția şi corectarea textelor care trebuiau să alcătuiască *Oceanografie* nu mi-au luat prea mult timp. Am scris de asemenea o „Prefață propriu-zisă", care ocupă în volum 17 pagini şi care nu e lipsită de interes. Mărturiseam acolo că, dacă aş fi putut aş fi scris o prefață pentru fiecare din cărțile mele anterioare, chiar şi pentru

romane, căci numai aşa un autor poate sta de vorbă *direct* cu cititorii. Dar mărturiseam şi alte multe lucruri, cu o îndrăzneală care ar fi putut trece drept inconştiență, pentru că ce spuneam despre mine nu era deloc măgulitor. Mărturiseam, de pildă, că, „de felul meu foarte llxiiştit foarte calm, mă cuprinde panica de cîte ori trebuie să scriu ceva pentru public, sau să vorbesc unui anumit public. (Cei care au avut prilejul să mă asculte, ştiu ce penibil mă bîlbîi şi cu cîtă greutate îmi păstrez firul ghidului.)

Mi se pare, atunci, că oamenii aceia aşteaptă de la mine un adevăr de care au urgentă nevoie..." Şi continuam : „Şi atunci mă. grăbesc, sar peste obstacole, fac greşeli de limbă şi de logică (dar ce importanță pot avea toate acestea ?) numai ca să pot ajunge mai repede la țintă."

Ani de zile mărturisirile acestea au fost copios reproduse şi răstălmăcite. In *Rînduiala* lui Ernest Bernea şi D. C. Amzar, unul din redactori scrise că, în cazul meu, „graba face treaba" şi încercase să-mi explice comportamentul şi activitatea mea culturală prin această obsesie. N-am răspuns niciodată acestor critici. Ştiam bine că eu singur le încurajasem, că de fapt le provocasem, odată, ce pătrusesem în arenă „fără gardă". Oricine mă putea lovi, folosindu-se de propriile mele indiscreții. Dar eu mărturisisem toate acestea, în primul rînd „graba" mea, pentru ca să-mi trezesc cititorii, să-i silesc să înțeleagă că „nu aveam timp". Repetam că „sîntem blestemați să ne consumăm inutil timpul", că nu ştim să „stăpînim şi să fecundăm timpul".

Cu o egală imprudență mărturiseam că s-ar putea să existe greşeli, contradicții, incoerențe în cartea mea, dar adăugam că asta n-are nici o importanță. Şi deschideam cartea cu un articol intitulat „Invitație la ridicol", vorbeam „Despre adevărurile găsite la întîmplare", „Despre fericirea concretă", despre „Moda bărbătească", despre sex, despre romanul polițist, despre femeile superioare şi

alte multe de acest fel, care au derutat pe profesorii şi colegii mei şi au indignat cîteva spirite grave şi severe.

^ Cu toate acestea, cartea a avut destul succes, mai ales printre tineri, Intr-un anumit sens, *Oceanografie* inaugura un nou tip de eseu în literatura românească : proză personală, neglijent şi rapid scrisă, eliberată de interdicţiile şi inhibiţiile academice. Cartea amintea pe Nae Ionescu şi Eugenio d'Ors şi anticipa proza filozofică şi eseistică din preajma celui de-al doilea război mondial, cînd autori ca Gabriel Marcel sau Jean Paul Sartre nu şovăiau să filozofeze plecînd de la întîmplări personale, de la evenimente cotidiene. Republicam *Cinci scrisori către un provincial,* scrise între 1932—1933, şi un mare număr de *Fragmente* ,publicate în „Cuvîntul" şi „"Vremea" în aceeaşi perioadă, dar în majoritatea lor extrase clin *Jurnalul* şi caietele mele de note. Şi încheiani volumul cu un articol, *Invitaţie la bărbăţie,* care era de fapt o invitaţie la bucurie şi nădejde : „Există atîta moarte în jurul meu, încît nici nu ştiu cum să-mi comprim sălbatica bucurie că din toate aceste cadavre va creşte uîine o altă lume."

într-un anumit sens, era adevărat. Morţile şi cadavrele acestea le cunoşteam. Dar mai ales le prevesteam într-un viitor foarte apropiat. Nu uitasem sirena de la Atelierele „Griviţa" ; nici gloanţele din noaptea de 30 decembrie pe peronul gării din Sinaia, care au costat viaţa preşedintelui de Consiliu, I. Gh. Duca, nici studenţii şi jandarmii care invadaseră Sala „Fundaţiei Carol", nici sfărîmarea prieteniilor şi „despărţirea apelor*', care puseseră capăt ,,experienţei Criterion". Unii din noi, desful de puţini de altfel (Camil Petrescu, Sebastian, Vulcănescu şî alţi cîţiva) erau tulburaţi de venirea lui Hitler la putere. Neliniştea şi teama mea nu erau legate numai de asemenea evenimente politice. Presimţeam de mult, din adolescenţă, că nu vom avea timp. Simţeam acum nu numai că timpul ne este măsurat, dar că va deveni curînd un timp terifiant (timpul „terorii Istoriei"). încercam să mă apăr printr-o deznădăjduită, paradoxală răsturnare a tuturor valorilor : acceptam morţile din jurul meu, le acceptam şi

pe cele care ştiam că vor veni, ca un sindrom al lumii noi care va trebui să se nască. Pentru mine personal, asta însemna în primul rînd că va trebui „să mă grăbesc", să apuc să spun ceea ce mi se părea că trebuie spus cît mai e timp, cît mi se mai îngăduia să spun*

*

In noiembrie am deschis cursei despre „Metafizică şi Mistică" şi seminarul în care discutam *De docta ignorantia* a lui Nicoîaus Cusanus. La lecţia de deschidere, amfiteatrul era tot atît de îmbulzit ca în anul trecut, dar, după cîteva luni, admiratorii şi admiratoarele au început să se retragă şi am rănias cu studenţii mei fideli. începusem acum să-i cunosc mai bine. Mulţi erau de la Politehnică, de la Teologie, de la Medicină. Printre studenţii care ău lucrat la seminar îmi aduc aminte de Mihail Şora şi Mariana Klein (devenită curînd după aceea soţia lui), de Axente Sever Popovici, de alţi cîţiva, ale căror nume le-am uitat, dar nu le-am uitat figurile, nici inteligenţa, nici umorul. (Bunăoară, acel tînăr licenţiat în Drept care afirma că latineasca lui Cusanus e prea simplă pentru el, de aceea, probabil, nu-**1** poate înţelege. Şi acea misterioasă, inteligentă, originală doamnă, admiratoare frenetică a lui Nae Ionescu, care urmărea toate cursurile şi seminariile noastre şi publicase un articol surprinzător despre *Intoarcerea din Ral)*

In toamna sau iarna aceea l-am cunoscut pe Lucian Blaga. L-a adus, într-o seară, Marietta Sadova. M-a privit cu simpatie, zîrnbind, şi mi-a mărturisit că citise *Maitreyi* mai ales pentru că ştia de mult, din *Birhadaranyaka-**Upa**nisada,* de Maitreyi, soţia lui Yajnavalkya, şi voise să vadă dacă în romanul meu reluam, chiar camuflat, lecţia de metafizică pe care i-o făcuse Yajnavalkya, ca să-i reveleze modul de a fi al lui *atman.*

Cercul prietenilor rămăsese acelaşi şi continuam să ne vedem cu regularitate. începusem să mă împrietenesc cu

Camil Petrescu, în pofida faptului că arareori îi plăcea ce scriam. Mă împrietenisem însă destul de bine cu Belu Silber şi cu atît mai mult m-a mîhnit un articol al lui, în „Şantier",-în care, printre altele, spunea că sînt „puţin mistic, puţin agent de siguranţă". Cîteva zile după aceea, a venit să mănînce la noi, ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat, I-am spus : „Belu, tu mă cunoşti, ştii cum îmi cîştig viaţa, ştii cît de mult muncesc ca să-mi pot plăti chiria, să-mi pot cumpăra cărţi, să-mi pot invita prietenii la masă. Cum de-ai putut scrie, atunci, că sînt -«puţin agent de siguranţă» ?" A început să rîdă : „Eşti mai naiv decît credeam, mi-a răspuns. Asta n-are nici o importanţă. Asta face parte din jargonul gazetăriei marxiste. Eu sînt silit să atac poziţia ta ideologică şi o fac utilizînd clişeele clasice, dar ţin la tine ca om şi preţuiesc prietenia ta..." L-am privit întristat. „îmi pare rău, i-am spus. Eu am altă concepţie despre prietenie şi chiar despre gazetărie..." Cred că nu ne-am mai văzut de atunci.

Iarna 1934—1935 mi s-a părut foarte scurtă. Sperasem să pot completa revizuirea tezei, utilizînd documentaţia pe care o adusesem de la Berlin. Sperasem de asemenea să pot încheia volumul *Alchimia asiatică* şi să lucrez mai cu spor la ediţia Hasdeu. N-am reuşit să termin decît prima fasciculă din *Alchimia asiatică,* în care discutam alchimiile indiană şi chineză. O parte din text a apărut în „Vremea", iar cartea a fost editată tot de V. Montaureanu, în primăvara anului 1935. In fasciculele următoare îmi propuneam să prezint alchimiile babiloniană, greco-egipteană şi arabă. N-am apucat să public, în 1937, decît volumul despre *Cosmologie şi alchimie babiloniană,* în care, după cum se ghicea chiar din titlu, orizontul cercetării se lărgise considerabil. (In capitolele despre cosmologie discutam simbolismul „Centrului lumii" şi ideologia implicată în modelele exemplare ale oraşelor şi templelor, probleme care vor fi reluate în *Trăite d'histoire des religions* şi *Le Mytlie de Veternei relour.)* Imensele materiale despre alchimiile greco-egipteană şi arabă, pe care începusem să le adun încă din ultimul an de liceu, au rămas neutilizate, împreună cu atîtea ajte note şi manuscrise, în biblioteca lăsată în ţară. (Cînd, în 1955, pregăteam *Forgerons et alchimistes,* în care am folosit o parte din documentarea volumaşelor publicate în 1935 şi 1937, am stat la îndoială dacă n-ar trebui să prezint şi alchimia arabă. Pînă la urmă am renunţat.)

In afară de Nae Ionescu, Octav Onicescu şi alţi cîţiva, nu cred că cercetările mele despre alchimie au interesat prea mult. Camil Petrescu mă întreba foarte sincer de ce-mi pierd timpul cu asemenea subiecte aride şi irelevante, de ce nu studiez bunăoară **o** problemă Se estetică. Douăzeci de ani după apariţia *Alchimiei asiatice,* interpretarea pe care am propus-o e aproape unanim acceptată, încercam să arăt că alchimia nu e o pre-chimie, nu e o ştiinţă elementară, ci o tehnică tradiţională, implicînd totodată o cosmologie şi o soteriologie. In măsura în care ţinem seama de acest lucru, alchimia poate deveni **o** problemă interesantă, căci studiul ei ne poate lumina **o** fază obscură din istoria spiritului. Considerată o pre-chimie, **o** ştiinţă embrionară, în stadiu infantii, studiul alchimiei îşi pierde orice valoare culturală, devenind o simplă curiozitate erudită. Şase luni după apariţia *Alchimiei asiatice,* C. G. Jung ţinea la „Eranos" o conferinţă despre valoarea psihologică a alchimiei, care va fi publicată în 1936, şi care a fost punctul de plecare al unor serii de studii încheiate un sfert de veac mai tîrziu.

Nu izbutisem în acea iarnă a anului 1935 să completez *Yoga,* dar primele capitole fuseseră deja traduse, din englezeşte în româneşte, de Lydia Lax şi Wendy Noica. Iar din ediţia Hasdeu, nu pregătisem decît textul *Poeziilor* si al celor două versiuni ale admirabilei nuvele *Duduca* M a*muca.* Făgăduisem lui Ciornei *Huliganii* pentru acel an, dar mi-am dat repede seama că nu voi putea scrie romanul decît în timpul vacanţei de vară. Aveam totuşi mare nevoie de bani. (De la *Oceanografie* şi *Alchimia asiatică* nu

primisem drepturi de autor, dar comandam mereu cârti prin Virgil Montaureanu şi nu i ie plăteam.)

Âm acceptat propunerea lui Georgescu-Delaftas să pttbîic *lin* volum în editura lui, „Cugetarea". Pentru că fragmentele din *Jurnalul* indian apărute în „Azi" fuseseră citite cu mare interes, m-am hotărît să mai adaug încă 100—150 de pagini, să le adnotez şi să Ie public sub titlul *Şantier.*

Am regretat mai tîrziu qă alesesem această soluţie ca să-mi .p©t plăti chiria pe încă şase luni. Nu pentru că aş iU.socotit o excesi\că indiscreţie publicarea unor fragmente dintr-un jurnal relativ recent. (în ceea ce mă privea, nici *o* indiscreţie nu mi se părea excesivă.)

. Dar Pelafras crezuse că-i voi da un roman. într-adevăr, li vorbisem de *Şantier* ca de un „roman indirect" (şi am scris şi **o** prefaţă ca să explic ce înţelegeam prin acest termen). Asta m-a .silit, pe de o parte, să renunţ la **o** seamă de observaţii, note, reflecţii, impresii de călătorie, care alcătuiau un aspect important şi caracteristic al jurnaluiui. Pe de altă parte, m-am silit să accentuez elementul „romanesc*', subliniind şi îngroşînd anumite episoade şi adăugind, în paranteze, tot felul de detalii în legătură cu pensiunea doamnei Perris — ceea ce, în cele din urmă, dăuna unităţii de stil a jurnalului. Pentru că destul de multe pagini fuseseră reproduse sau utilizate în *Maitreyi,* am fost silit să renunţ la perioada cea mai dramatică — Bhowanipore şi *Svarga-asliram* —, suprimînd adică tocmai paginile în care notasem şi comentasem experienţele mele indiene cele mai autentice. *Şantier* prezintă aproape exclusiv viaţa mea într-o pensiune anglo-indiană şi insistă, exagerat, asupra aspectelor ei cele mai exterioare. Cînd, cîţiva ani mai tîrziu, începusem să regret soluţia pe care o alesesem, îmi spuneam că ar fi trebuit să public *Jurnalul* în întregimea lui, cu foarte puţine adnotări şi fără să încerc să-I transform în „roman indirect" ; adică, fără adaosurile mai mult sau mai puţin patetice cu care-l împănasem, ca să-1 fac mai senzaţional,

Nu m-am consolat niciodată că, în acei ani cînd *Îmi* în^duiam toate libertăţile, am ales soluţia hibridă a „romanului indirect*. Dacă l-aş fi publicat integral, ***Jurnalul*** indian ar fi fost o carte semnificativă. Ar fi inaugurat, *m* România^ un gen literar care probabil că va deveni popular, în literatura europeană, în,vreo zece-douăzeci de &ni. Cred,. într-adevăr, că multiplele „crize" prin care au trecut romanul,, teatrul, filozofia sistematică vor încuraja un nou „gen literar", greu de definit deocamdată, dar care va fi departe atît de expresiile tradiţionale ale scrierilor filozofice, ale eseului şi criticii, cît şi de jurnalul intim tip GoncQurt sau Amiel. Scrieri în aparenţă hibride, ţinând „atît de carnetul de note şi jurnalul intim, cît şi ele stilyi monografiei erudite, al corespondenţei, al reflecţiei filozofice, al problematiciipolitico-sociaîe sau aî istoriografiei.

în primăvara aceea, împreună eu Mihail Sebastian, Dan Botta şi alţi cîţiva tineri autorizăm devenit membri lâ Societatea Scriitorilor Români. Toţi speram într-o reînnoire radicală a 1^ietăţii. De cînd se înfiinţase „Săptămâna cărţii" şi „Fundaţiile Regale" îşi începuseră activitatea editorială, scriitorii dobîndiseră un anumit prestigiu. Pînă atunci, numai un Rebreanu sau Mihail Sadoveanu reuşiseră să trăiască exclusiv din scris. Deşi se bucurau de tiraje enorme, Ionel Teodoreanu continua să practice avocatura, iar Cezar Petrescu făcea gazetărie. Dar „Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă" anunţase o serie de colecţii — eseu, filozofie, roman, poezie, ediţii critice, traduceri şi altele ~ şi aproape toţi scriitorii de o anumită valoare, chiar şi cei foarte tineri, începuseră să primească avansuri pentru viitoarele cărţi sau traduceri. Generalul Condeescu, el însuşi scriitor şi mare prieten al scriitorilor, fusese numit directorul „Fundaţiilor Regale", Cîţiva tineri, în frunte cu Mircea Damian, îl convinseseră să-şi prezinte candidatura la preşedinţia Societăţii Scriitorilor

Români. Sperau astfel să obţină cît mai mult pentru breasla scriitorilor : pensii, ajutoare pentru boală şi altele. Cînd Mircea Damian venise să mă roage să figurez în comitetul prezidat de Condeescu, şi avînd ca secretar pe N. I. Herescu, mi-a spus : „Trebuie să-1 alegem, domnule, pe general. Ne face Palat !..." într-adevăr, Palatul Scriitorilor a fost înscris chiar în acel an în programul Societăţii. Curînd s-a votat Legea Timbrului Cărţii şi sumele au început să se adune. Palatul trebuia să fie clădit în toamna anului 1939. Dar în acea toamnă începuse deja războiul.

Aşa cum era de aşteptat, noul comitet a fost ales cu o zdrobitoare majoritate. Cu prilejul alegerii, am cunoscut sau am reîntîlnit o seamă de scriitori, tineri şi bătrîni, pe care nu-i vedeam pînă atunci decît la „Ziua Cărţii". Nu frecventam cafenelele — „Capsa" sau „Corso" — nici cenaclurile literare. Nu numai pentru că nu prea aveam timp, dar mai ales pentru că scriitorii se întîlneau de obicei înainte de amiază sau către seară, cînd eu trebuia să stau acasă, să lucrez. îmi aduc aminte că Mircea Damian mă întreba, de cîte ori mă întîlnea : „De ce nu vii, domnule la cafenea, să te mai deştepţi puţin ?" Ii răspundeam că mă duceam din cînd în cînd la „Corso", serile sau chiar noaptea tîrziu. „Nopţile le petrecem la cîrciumă'\ m-a lămurit Mircea Damian. „Ce Dumnezeu, pînă la vîrstă dumitale nici asta n-ai învăţat?" N-am vrut să-i spun că asta făceam şi eu, împreună cu prietenii, de cîte ori puteam, mai ales acum, la începutul verii. Dar a trebuit s-o mărturisesc lui Crevedia şi lui George Dorul-Dumitrescu, cînd, întîlnindu-i odată pe amîndoi, mi-au spus că tocmai vorbeau de mine, aşa cum, de altfel, vorbesc mereu — cu tristeţe, cu aprehensiune, căci văzîndu-mă cît lucrez şi cît public şi nezărindu-mă la nici unul din restaurantele şi bodegile pe care le frecventau ei, le era teamă de sănătatea mea. Nu cumva să mă surmenez şi să înnebunesc de tînăr, ca Eminescu, sau să am o congestie cerebrală. M-au implorat să le spun ceva despre viaţa mea, dacă dorm şi mănînc destul, dacă mă duc şi eu din cînd

în cînd la circiumă, să mănînc o friptură în sînge, să beau o sticlă cie vin. I-am liniştit cum am putut.

Mai tîrziu, după ce-am plecat din ţară, mi-a părut rău că n-am frecventat cafenelele şi cercurile literare. Dar întîlnirile cu prietenii şi camarazii de la „Criterion", de la „Cuvîntul" şi „Vremea" îmi îndestulau nevoia de dialog şi confruntare scriitoricească. Am regretat, totuşi, că n-am frecventat cenaclul „Sburătorul", deşi cunoscusem pe Eugen Lovinescu şi stam adesea de vorbă cu el, la Montaureanu sau în librăria „Alcalay". Cum E. Lovinescu citea tot, citise şi cărţile mele, dar bănuiesc că mă aprecia mai mult ca om de cultură şi gazetar, decît ca romancier. îi plăcea, însă, că scriam şi publicam mult. „Ştiu că alţii te critică, mi-a spus odată, dar eu le răspund întotdeauna : scriitorul trebuie să scrie..."

îl întîlneam destul de des pe Liviu Rebreanu, căruia îi plăcuse *Maitreyi,* dar încă şi mai mult *întoarcerea din Rai,* pe care totuşi o considera imperfectă din punct de vedere artistic. „Păcat, mi-a spus, că i-ai dat drumul aşa cum ai scris-o. Dacă ai fi lucrat-o încă un an, doi, dacă ai fi transcris-o de cîteva *ori* ar fi fost o carte mate..." îl ascultam întristat. Ştiam că avea dreptate. îmi aduceam aminte de nopţile lui albe, de cazna cu care scria, corecta, recopia, negrăbindu-se niciodată, neacceptînd să predea manuscrisul decît în ziua cînd era cu adevărat mulţumit. Ştiam, pe de altă parte, că, deocamdată, nu pot scrie decît în febră, grăbit, aproape cu frenezie ; că, în sine *acest* fel de a scrie nu e impropriu creaţiei literare (tot aşa scrisese sau dictase Dostoievski cîteva romane) ; că, dacă producţia mea nu atinge un nivel înalt, nu e din vina grabei, ci a puţinătăţii mele. Şi apoi mai ştiam un lucru : că nu mai aveam mult timp înaintea noastră. Plănuiseră, pe atunci, vreo douăzeci de cărţi : romane (3—**4** volume din ciclul *întoarcerea din Rai;* romanul pe care-l „văzusem" întorcîndu-mă din Germania), cîteva cărţi de literatură fantastică, *La Mandragore,* o carte despre mit, alta despre simbolismul religios, *Muntele Magic* (despre simbolismul arhitectonic), *Comentarii la Legenda Meşte^*

rulvÂ Maizole, completarea lucrării despre alchimiile orientale, o istorie a filosofici indiene, o monografie despre Hasdeu şi tradiţia enciclopedică în cultura română (de la Gantemir la N. Iorga), o carte despre concepţia morţii în credinţele şi obiceiurile românilor şi altele, pe care le-am uitat. Nu voi apuca să scriu decît cîteva din ele pînă la plecarea din ţară, dar am scris în schimb altele, la care nu mă gîndisem atunci (bunăoară, *Şarpele, Mitul reinte^ grării* Nuntă în Cer* etc).

Mă grăbeam, deci. Nu nuntai pentru că aveam necontenit nevoie de băni, dar şi pentru că voiam să apuc să prezint începutul unei *opere,* adică o serie de cărţi din care să se poată înţelege ce gîndesc, ce iubesc, ce cred şi sper eu că ar putea deveni cultura românească, dacă am avea timp, dacă am fi lăsaţi în pace. Dar mi-era teamă că nu voi aţruca să prezint *opera* în întregimea el Mă întrebam, adesea, dacă n-ar trebui să procedez altfel ; să mă concentrez, bunăoară, asupra unei, cel mult două cărţi. Dar asta ar fi însemnat să renunţ la întreg, să aleg doar cîteva fragmente dintr-o *operă* care nu-şi găsea sens decît judecată în totalitatea ei. Pe de altă parte, nu eram deloc sigur că, făcînd efortul de a mă ,.concentra", aş fi scris o capodoperă. în măsura în care, la acea vîrstă, un autor e în stare să* Înţeleagă structura şi intenţia propriei sale creativităţi, înclinam să cred că nu perfecţia formală ar putea salva scrierile mele de caducitate. Am preferat să mă las condus de instinct, să scriu, adică, aşa cum scrisesem pînă atunci, oricare ar fi fost riscul. Ştiam că riscul e considerabil. Pentru că. dacă n-aş fi apucat să public destul, şi în diferite domenii, ca să înceapă să se contureze profilul *operei,* cărţile tipărite n-ar fi reuşit să-şi reveleze acea dimensiune secretă pe care n-o putea secate la lumină decît totalitatea producţiei.

Mă întrebam : cum ar fi arătat opera lui Goethe dacă n-ar fi trecut de 40 de ani ? Şi cum ar fi arătat opera lui Eminescu sau a lui Hasdeu, dacă şi unul şi celălalt ar.fi putut crea încă douăzeci de ani ? (Creativitatea lui Hasdeu fusese mutilată, dacă nu chiar împietrită, prin,moartea luliei, cînd Hasdeu abia împlinise 50 de ani.) Evident, orice *operă,* cît ar fi ea de completă, de „rotundă", nu e ..salvată" decît prin valoarea excepţională a cîtorva dia scrierile care o alcătuiesc. Lipsită de cele zece-douăsprezeee capodopere, *La Comedie humaine* ar fi fost de mult uitată. Citim cu interes *Physiologie du mariage* sau Les *Employâs,* pentru că există *La CouBine Bette, Pere* Go-*; lot* şi alte cîteva de aceeaşi mărime. Iar în cazul lui Goethe, ne interesează *Metamorfoza planetelor* sau textele despre minerale şi teoria culorilor, sau chiar *Egmont,* numai pentru că există *Faust, Iphigenia* şi capodoperele poetice. Datorită acestor piscuri, *orice* fragment din vasta şi polimorfa operă a lui Goethe dobîndeşte greutate şi. semnificaţie, îmi spuneam că dacă voi reuşi să scriu o singură carte excepţională, fie roman, fie operă filozofică sau istorică, întreaga mea producţie ar putea fi „salvată", în sensul că va continua să fie citită măcar de o mînă de oameni, care, în acest caz, i-ar putea descifra mesajul revelat de totalitate.

Evident, cunoşteam prea bine riscurile. Nu uitam, bunăoară, lunga perioadă de sterilitate literară pe care a . .mo.se ut-o Goethe, chiar în plină maturitate, datorită, .uil excesivei lui preocupări pentru problemele şti* • nke, Âlarele noroc al lui Goethe a fost că â mai trăit i a^ă aceea încă vreo 30 de ani, în care timp şi-a regăsit .Jativitatea şi a scris alte cîteva capodopere. Mă între-. ... a dacă pasiunea, timpul şi energia pe care le cheitu- ;m în cercetările mele extraliterare nu-mi vor anula, nlnă la urmă, posibilităţile de scriitor. Nu puteam răspunde, dar ştiam că oricare ar fi răspunsul, nu era nimic făcut. Nu puteam renunţa la aceste aspecte ale „ope- : r' mele, întocmai după cum Goethe n-a putut niciodată abandona cercetările iui ştiinţifice. Exista, de asemenea, : ^cul de a muri înainte de vreme, aşa cum se întîmplase . a mulţi scriitori şi cărturari români. (Şi dintre cărturari mă gîndeam nu numai la Pârvan, mort tînăr, dar după ce-şf tipărise *Getica* şi *Memoriale,* dar mai ales la V. Bogrea,

„cel mai învăţat român", cum îl numise Iorga, mort la 40 de ani, fără să fi apucat să publice o singură carte ; publicase numai extraordinar de erudite recenzii şi scurte articole.)

Dar în acest caz, nu era nimic de făcut. Speram doar că voi fi mai norocos decît atîţia din înaintaşii mei.

Ştiam însă un singur lucru : că va trebui să scriu măcar o „carte mare". Din nefericire, de cîte ori începeam să scriu o nouă carte, îmi spuneam : nu va fi nici asta. Va fi următoarea...

îndată după ce mi-am încheiat cursul la Universitate, m-am apucat de *Yoga.* Generalul Condeescu îi vorbise Regelui Carol, care ştia de anii pe care-i petrecusem în India, şi citise, pare-se, entuziasmat, *Maitreyi.* Regele a sugerat ca Yoga să fie publicată de „Fundaţii". Eu mă gândisem s-o tipăresc în Franţa şi scrisesem în acest sens lui Paul Geuthner. Dar Al. Rossetti m-a asigurat că totul se poate aranja ; cartea va fi tipărită de „Fundaţii" şi distribuită în străinătate de „Librairie Orientaliste Paul Geuthner". în cîteva săptămîni de lucru am pus la punct manuscrisul. Mai rămîneau de tradus ultimele capitole. Cum eram grăbit, şi nu îndrăzneam să cer lui Wendy Noica şi Lydiei Lax să lucreze în timpul vacanţei de vară. am recurs la S. Rivain, pe care mi-l recomandase Alcalay. Rivain trăise mulţi ani în Franţa şi voise chiar să traducă *Maitreyi.* Mi-a tradus ultimele 150 de pagini în mai puţin de o lună şi am trimis manuscrisul la tipografie cu un oftat de uşurare. Lucrasem la cartea aceasta, cu intermitenţe, aproape şase ani.

Ca în fiecare vară, am urcat cu grupul de prieteni Bucegii şi ne-am instalat pentru zece zile la Casa Peştera. Ne-am întors la începutul lui august şi m-am apucat îndată să scriu *Huliganii.* Cunoşteam subiectul în liniile lui mari, dar îmi rămînea de precizat un număr considera-

bil de amănunte. Numai reacţiile, ideile şi aventurile lui Petru Anicet îmi erau limpezi, de la scena cu care se deschidea romanul — lecţia de pian în Vila „Tycho Brahe" — pînă la ultima scenă, la cimitir, după înmormîntarea mamei. Acţiunea se concentra, de altfel, în jurul lui Petru şi al prietenului lui, Alexandru Piesa. Fiecare din ei ilustra, în felul lui, un mod de a fi în lume, pe care-l numisem „huliganic", pentru că implica în acelaşi timp o inconştientă împinsă pînă la cruzime şi o încredere absolută în ei înşişi. Sensul curent al termenului huligan se referea la grupurile de tineri antisemiţi, gata să spargă geamuri sau capete, să atace şi să jefuiască sinagogi, să ardă cărţi. Nimic din toate acestea nu se întîmpla în romanul meu. Contextul politic, adică mai precis antisemit, al „huliganismului" era cu desăvîrşire absent. Cu toate acestea, purtarea unui Petru Anicet, Pleşa sau Mitică Gheorghiu era tot atît de violentă şi iresponsabilă ca a oricărui huligan de rînd. Ceea ce deosebea personajele romanului meu de alţi tineri dinaintea lor, şau contemporani cu ei, era, pe de o parte, brutalitatea cu care intraseră în viaţă, iar, pe de altă parte, certitudinea lor că dacă „vor învinge" li se va da dreptate. Evident, nu era vorba de o victorie exterioară, dobîndită prin parvenitism sau oportunism politic, ci de împlinirea propriului lor destin. Pentru Petru Anicet, bunăoară, „victoria" însemna realizarea geniului lui muzical, şi totodată triumful lui social. Credea in-posibilităţile lui creatoare şi, dacă ar fi descoperit într-o zi că e un compozitor de a doua mînă, probabil că ar fi renunţat să mai compună. Dar tocmai pentru că nu se îndoia de geniul lui, nu ar fi acceptat să trăiască o viaţă modestă, de „artist". Cînd opera lui va începe să fie scrisă şi recunoscută, *trebuia* să aibă tot ce credea el că merită să aibă un geniu : glorie, notorietate şi avere. Deocamdată era încă foarte tînăr şi trăia din lecţii de pian şi felurite expediente. Nu se sfia să primească bani de la o semiprostituată, căreia el îi spunea Nora, şi acceptase fără şovăire monezile de aur şi bijuteriile pe care o fetiţă îndrăgostită de el le furase de acasă.

Acest strident amoralism a făcut pe unii critici, îndeosebi pe G. Călinescu, să vorbească **de** „gidismul" meu. Nu cred Că aveau dreptate. Ca toți tinerii de vîrstă mea, citisem şi eu cîteva cărți de Andre Gide, dar în ceea ce mă privea admiram mai mult criticul şi eseistul din ***Priiextes,*** decît **pe** autorul romanelor „tenoraliste". Comportamentul unui Petru Anicet se explică mai degrabă prin experiențele mele recente şi prin ideile pe care le aveam pe atunci cu privire la cultura românească. Cu doi ani mai înainte trecusem printr-o mare încercare, pe care o soluționasem asumind o anumită responsabilitate. Nu regretam deloc gestul meu, dar voiam să prezint cîteva personaje, în ochii cărora un asemenea gest ar fi părut ridicol. Pe de altă parte, voiam să dau un anumit prestigiu existențial şi axiologic imor comportamente româneşti, care fuseseră pînă atunci interpretate exclusiv sociologic sau condamnate, moralizant, îh literatură. Erau destui „imoralişti" şi oportunişti care triumfsseră în jurul meu, dar triumful lor era aproape exclusiv **de** ordin politic, social sau economic. De altfel, cu rare excepții, aceşti victorioşi nici nu s-ar fi sinchisit **de** altceva. Noțiunile de destin, operă, libertate interioară Ie erau indiferente sau inaccesibile. „Huliganii" mei existau însă **pe** un alt nivel. Ceea ce îi interesa în primul rînd era dobîndirea unui mod de a fi care le-ar fi îngăduit, **pe** de o parte, să „creeze", iar pe de altă parte, să „triumfe în Istorie". Mai mult decît cu eroii lui Gide, „huliganii" mei se asemănau cu anumiți eroi ai Renaşterii italiene.

Credeam în posibilitățile unei Renaşteri româneşti şi de aceea îmi îngăduiam să descriu asemenea eroi. Dar, **pe** de altă parte, îmi era teamă că „Istoria" ne va împiedica s-o înfăptuim. Cu deznădejde, încercam să-mi închipui ce~ar fi fost de făcut. De un singur lucru eram sigur r excesivul intelectualism al personajelor din *Întoarcerea din Rai,* obsesiile şi idiosincraziile lor, teama lor de „ratare" — toate acestea erau depăşite. Retragerea din fața Istoriei, acceptarea tradiționalului destin al intelectualului român — de a „rata" sau de^a supraviețui umil la periferia societății — nu'mi se părea o soluție. Eterna inirîngere a „poetului", eterna victorie a „pohucianulur' — laitmotivul romanului românesc de la Vlahuță la Cezar Petrescu — mă deprima, deşi ştiam că, sociologic, prezentarea era corectă. îmi spuneam că, deocamdată, trebuia să ies din acest cerc vicios. „Intelectualul" care nu poate învinge, pentru că asta ar fi implicat anularea modului lui de a fi, de „intelectual". Huliganii mei izbutiseră să rezolve dilema prin ceea ce numeam pe atunci „soluția gordîanică". Dovedeau astfel că participă la un alt mod ele a *exista româneşte* decît intelectualii din romanele lui Cezar Petrescu. *

*

Scriam după-amieziîe de la 2 ia 8 şi, din nou, nopțile, între *3*—4 dimineața. Scriam uneori 20—30 de pagini în 12 ore şi capitolele acestea mi se par şi astăzi cele mai reuşite. Dar veneau apoi zile şi nopți de sterilă toropeală, cînd nu ştiam cum să ies din încurcătura provocată de vreun personaj, avîntîndu-se în aventuri neprevăzute şi absurde. (Aşa, bunăoară, s-a întîmplat cu Mitică Gheorghiu, personaj care amenința să depăşească eu mult proporțiile pe care le fixasem la început.) Mihail Sebastian venea adesea la masă şi mă întreba, „cum merge". Se minuna şi mă invidia, cînd auzea de douăzeci-treizeci de pagini scrise în ultimele 24 de ore. El scria greu, oftînd, ridieîndu-se de la masă, plimbîndu-se disperat prin odaie, ştergînd şi corectînd necontenit. Eu, dimpotrivă — dacă vedeam, după cîteva ceasuri de eforturi, că nu trecusem de o pagină, pe care, recitind-o, o găseam oarecare •— rupeam foaia şi renunțam să mai scriu în acea zi. Nu era vorba numai de „inspirație", ci mai ales de o prezență, intensă pînă la halucinație, a personajelor. Nu puteam scrie bine decît cînd *mmțeam* personajele eu o intensitate aproape fizică, acolo, în fața mea, lîngă mine.

După vreo patru-cinci săptămîni mă aflam la mijlocul romanului. Ştiam eă va fio carte ceva mai mare ca *Întoarcerea din Rai.* Simțeam că numai dacă le voi înga-

dui „să existe" pe 5—600 de pagini personajele mele vor reuşi să se „întrupeze". Cum majoritatea erau intelectuali, gata oricînd să se analizeze sau să discute, asemenea personaje ar fi părut artificiale dacă aş fi limitat romanul la 300 de pagini. Nu-şi dobîndeau relief şi autonomie decît dacă le lăsam suficient de mult în scenă. Pe de altă parte, încercam să prezint patru grupuri de personaje, mişcîndu-se în lumi diferite şi, cel puţin la început, fără legătură între ele. Către sfîrşitul cărţii, grupurile acestea aveau să se inîlnească şi anumite personaje erau antrenate într-o acţiune comună. Asta implica *durată,* adică multe sute de pagini. (Şi nu mă îndoiesc că romanul ar fi cîştigat considerabil dacă ar fi avut 200—300 de pagini mai mult.)

Ultima parte am scris-o cu greutate, aproape bolnav. Brutalitatea anumitor scene, cruzimea unor personaje mă îmbolnăviseră. Dar mi-era peste putinţă să renunţ la ele sau să le atenuez sălbăticia. Voisem să scriu romanul „huliganilor" şi nu mai puteam da înapoi. Toate acele erori trebuiau să fie răscumpărate mai tîrziu, în *Viaţă nouă.* Era preţul pe care-l plăteau unele personaje ca să poată deveni ele însele.

Am terminat romanul cu un mare efort, chinuit, aşa cum mi-a fost dat să închei aproape toate cărţile mele. Şi de data aceasta volumul I era deja tipărit, în timp ce se culegea prima jumătate a volumului II, iar eu scriam ultimele capitole. Din fericire, cursul începea abia în noiembrie şi anunţasem un subiect care mă pasiona : *Simbolismul religios,* iar la Seminar cartea a X-a din *Metafizica* lui Aristot. Dar de Sfîntul Dumitru trebuia să ne mutăm. Nu mai eram de mult mulţumiţi de apartamentul din Bulevardul Dinicu Golescu, şi găsisem, în strada Palade 43, tot la etajul al treilea, dar pe o stradă liniştită, cu mulţi arbori, cu o grădină în faţă, cîteva camere neaşteptat de vaste şi de luminoase, care mă entuziasmaseră.

Huliganii a apărut cîteva zile după ce ne instalasem în noua locuinţă. Succesul de public şi, în parte şi de critică, a fost destul de mare. Cele 4 000 de exemplare s-au epuizat repede şi, după Crăciun, a apărut o nouă ediţie într-un singur volum. Dar cruzimile şi excesele de tot felul au neliniştit pe mulţi. Eugen Lovinescu mi-a mărturisit într-o zi că citind *Huliganii* i-a fost tot timpul frică să nu aibă o criză cardiacă. „De la asemenea personaje, mi-a spus, te poţi aştepta la orice — şi totuşi fac întotdeauna tocmai ce *nu* te aşteptai". Ca şi în *întoarcerea din Rai,* scenele erotice erau inutil de brutale, cel puţin pentru epoca în care fusese scris romanul. N. I. Herescu, cu care începusem a mă împrieteni, îmi mărturisea că, deşi nu era deloc un pudic, nici un puritan, concepţia pe care o avea despre artă îl silea să protesteze împotriva excesului de erotism. ,,Ce facem noi în viaţa de toate zilele e altă poveste, spunea. Dar într-un roman nu e nevoie să le povestim pe toate..."

Intr-un anumit sens, le dădeam la amîndoi dreptate. Dar, pe de o parte, *Huliganii* era, şi trebuia să fie, o carte violentă, iar, pe de altă parte, inconştient, mă răzbunam, scriind-o, împotriva existenţei potolite, aşezate, pe care o acceptasem. Era un protest al unei părţi din mine împotriva celui care hotărîse să trăiască acest fel de viaţă. Dar, cum mi-am dat seama mai tîrziu, deocamdată era preferabil ca asemenea proteste să-şi găsească expresia intr-un roman...

XIV

CÎND UN SCRIITOR ÎMPLINEŞTE 30 DE ANI

In ^rada Palade 43 aveam un apartament la etajul III, ultimul etaj, şi o grădină plină de trandafiri în faţă. Strada era melancolică şi calmă, cu case încă frumoase, clădite pe la începutul secolului. în 1935, cred că singura casă ^modernă*' era cea în care locuiam. îmi plăcuse mai ales pentru ferestrele ei mări, ocupînd întreg peretele, Şi pentru că se afla la 15 metri de stradă. în încăperea cea mai spaţioasă îmi instalasem biblioteca. Succesul de librărie al *Huliganilor* îmi îngăduise să cumpăr rafturi noi, aşa că acum toţi pereţii erau acoperiţi de biblioteci.

în iarna lui 1936 s-au tipărit ultimele capitole din Yoga şi cartea a apărut pe la începutul primăverii, editată de „Fundaţiile Regale" şi „Librairie Orientaliste Paul Geuthner". Trecuseră şapte ani de cînd începusem să scriu primul capitol, într-o după-amiază fierbinte, în camera vâslă din Ripon Street, înainte de a fi fost invitat de Dasgupta să vin să locuiesc la el, în Bhowanipore. Cu toate lacunele şi imperfecţiile ei, unele explicabile prin inexperienţa tinereţii, altele datorate dublei traduceri a cîtorva capitole (din englezeşte în româneşte şi din româneşte în franţuzeşte), *Yoga* a fost considerată ca o contribuţie importantă la înţelegerea tehnicilor mistice indiene. Aproape toţi marii orientalişti ai timpului, de la Jean Przyluski şi Louis de la Vallee-Poussin pînă la Ananda Coomaraswamy, Heinrich Zimmer, V. Papesso şi G Tucci s-au declarat de acord cu interpretările mele. Numai Paul Masson-Oursel a publicat o notiţă cam în doi peri în „Revue Philosophique". Mai tîrziu am înţeles de ce : pregătea şi el **o** carte despre yoga, pe care, totuşi, n-a apucat s-o scrie decît după vreo 15 ani. Ce e mai interesant : îndată ce am ajuns la Paris, în toamna anului 1945, Paul Masson-Oursel m-a invitat să ţin o conferinţă despre yoga la Institutul de Indianistică de la Sorbona. De atunci şi pînă la moartea lui, vreo zece ani în urmă, în tot ce publica despre yoga mă cita ca „mare autoritate mondială", alături de dr. Jean Fillîozat.

Dar, evident, numai recenzia pe jumătate negativă din „Revue Philosophique" a fost cunoscută la Bucureşti. Şi nu mă îndoiesc că descoperirea ei a fost primită cu un suspin de uşurare, dacă nu chiar de bucurie, de cîţiva din foştii mei profesori şi mulţi din colegii de la Universitate, ca să nu mai vorbesc de rfenumăraţii eseişti şi gazetari care, pentru motive diferite, nu credeau în seriozitatea mea ştiinţifidă. Bănuiesc că majoritatea detractorilor mei nu puteau crede că autorul romanelor de succes şi prolificul gazetar care eram pe atunci pu.tea fi în acelaşi timp „savant". Probabil că la cei tineri era şi oarecare invidie : li se părea că avusesem prea mult noroc, de la călătoria în India pînă la succesul lui *Maitreyi* şi popularitatea pe care mi-o cîştigasem la Facultatea de Litere. în orice caz, cu mult înainte de 'apariţia recenziei lui Paul Masson-Oursel, apăruseră notiţe răutăcioase atît în periodicele de stînga, cît şi în cele de dreapta. Pentru naţionalişti, *Yoga* era lipsită de interes pentru că nu se ocupa de „realităţile româneşti". Pentru gazetarii de stînga, *Yoga* n-avea valoare pentru că o scrisesem eu, asistentul lui Nae Ionescu şi colaborator al „Cuvîntului*, deci, „om de dreapta", îmi amintesc de o notiţă a lui Oscar Lemnaru : spunea că intrînd într-o librărie a dat peste cartea mea, a răsfoit-**o** şi a înţeles imediat că nu e interesantă ; de aceea nici nu s-a mai ostenit s-o citească. Această rea-credinţă 1-a indignat pe Constantin Noica şi 1-a făcut să scrie articolul din „Revista Fundaţiilor Regale" : *Yoga şi autorul eL* Noica invita criticii şi gazetarii români să se ocupe exclusiv de producţia mea literară şi eseistică, adăugind că opera mea de orientalist şi istoric al religiilor Je este şi

le va rămîne inaccesibilă. Le vorbea de biblioteca mea, le amintea de anii mei de studiu în India şi îi dojenea, în felul lui inimitabil, că încearcă să judece Yoga cu bruma de „experienţă indiană pe care o dobîndiseră citind *Maitreyi"*. Era încă o ilustraţie a celebrului lui *adagio* că „nu ştim decît ceea ce am învăţat".

Detractorul meu cel mai fanatic, cel care n-a obosit să mă urmărească şi să mă atace ani de-a rîndul. era Anton Dumitriu, îl cunoscusem doar în treacăt. Era pe atunci *un* tînăr înalt şi cu o figură oarecare, dar, după cîte îmi aduc aminte, blinda, aproape fără expresie. Ştiam că era leozof şi se proclama ultima încarnare a contelui de Saint-Germain. Ara aflat mai tîrziu că era liberal şi se interesa de filozofia ştiinţei. Cînd mi s-a spus că a scris un articol în care ar fi „dărîmat" *Yoga,* am refuzat să-1 citesc, pentru simplul motiv că cineva care nu cunoaşte nici măcar alfabetul sanscrit şi nu citeşte decît franţuzeşte nu putea avea acces la nici un text yogin şi ignora aproape tot despre filozofia indiană. (Pe atunci, singurele monografii serioase despre gîndirea indiană erau cele apărute în germană şi engleză.)

Probabil că Anton Dumitriu şi-a închipuit că-i voi răspunde, Văzînd că trec săptămîni şi eu nu dau semn de viaţă, a pus articolul într-un plic, a mai adăugat alte texte recente împotriva mea şi mi le-a trimis acasă. Am desfăcut plicul, m-am uitat la semnătură şi am zvîrlit totul la coş. Dar autorul nu s-a dat bătut. A continuat să-mi expedieze tot ce scria împotriva mea. îi recunoşteam scrisul şi zvîrleam plicul la coş fără să-1 mai deschid. A recurs atunci la o altă stratagemă, mai subtilă. Îmi telefona o ..tînără admiratoare" şi mă întreba „ce înseamnă yoga% adăugind că Anton Dumitriu nu e de acord eu mine în articolul din „Lumea Românească" (sau altă publicaţie), pe care tînără admiratoare tocmai îl citise, şi întrebîndu-mă ce cred despre articol. Ii răspundeam eă-mi îngădui să nu cred nimic.

Poate că totuşi m-ar fi iertat dacă n-ar fi intervenit un incident penibil. Asta se petrecea trei ani mai tîrziu, în primăvara lui 1939, cînd eu nu mai eram de mult „răsfăţatul autor'', nu mai ţineam cursuri la Universitate, iar Anton Dumitriu fusese numit de ministrul instrucţiei,

A. Călinescu, suplinitorul Catedrei de Logică a lui Nae Ionescu. Eram la Poşta Centrală, făcînd coadă la ghişeul pentru scrisori recomandate. Cînd deodată văd că domnul de lîngă mine îmi zîmbeşte prietenos şi-mi întinde mîna.

— Nu ştiu dacă vă mai aduceţi aminte de mine, îmi spune. Sînt Anton Dumitriu.

— Cum să nu, i-am răspuns zîrnbind, strîngîndu-i mîna.

— îmi pare bine că v-am întîlnit, continuă. Voiam de mult să vă spun că regret atitudinea mea.

— Ce atitudine? l-am întrebat, foarte sincer. (Avusesem atîtea necazuri în ultimii doi ani, încît uitasem cu desăvîrşire atacurile lui Anton Dumitriu.)

— Vreau să spun, continuă încurcat, articolele în care v-am atacat.

— Iartă-mă, i-am spus (şi eram şi eu, foarte sincer, încurcat), îmi pare rău, dar nu le-am citit...

Din fericire, tocmai în clipa aceea îmi venise rîndul la ghişeu, aşa că, zîrnbind, i-am întors spatele. Am aflat mai tîrziu că începuse din nou să mă atace. Ce e mai amuzant, în anii războiului, în tiinp ce eram consilier cultural la Lisabona, Anton Dumitriu, „om de stînga", redactor la „Timpul" lui G. Gafencu, continua să mă atace. Apoi, în 1946, la Paris, am auzit că venise şi el, cu o comisie petrolieră. Era acum foarte bogat şi întrebase cîţiva români, vechi parizieni : „Cheltuind un milion de franci pe an, în cîţi ani crezi eă pot cuceri Parisul ?"

închinasem *Yoga* memoriei maharajahului Manindra Chandra Nandy şi profesorilor Nae Ionescu şi Surendranath Dasgupta, singurii pe care-i consideram „maeştri" mei. Dasgupta nu mi-a confirmat primirea exemplarului pe care i-1 expediasem ; dar, doi ani mai tîrziu, mi-a telegrafiat din Roma întrebîndu-mă dacă ne putem întîlni, la Bucureşti sau în Italia. Se va înţelege mai tîrziu de ce nu ne-am întîlnit.

Nae Ionescu răsuflase uşurat cînd a văzut teza tipărită. Insista acum să termin ediţia Hasdeu, ca să mă pot

consacra pe de-a-ritregul cercetărilor de istoria filozofiilor şi .tehnicilor orientale. îi..plăcuse mult prima fasciculă din ***Alchimia asiatică;*** ştia că lucrez la ***Cosmologie*** şi ***alchimie babiloniana*** şi se arăta interesat ele interpretarea pe care o dădeam ştiinţelor preempirice. îmi spunea că asemenea cercetări pot constitui o foarte utilă şi sugestivă introducerea în filozofia culturii.

N-am înţeles asta decît mai tîrziu, dar nu mă îndoiesc că neaşteptata popularitate literară de care m-am bucurat între 1933 şi 1938 a dăunat creaţiei mele ştiinţifice. Nu pentru că aş fi consacrat prea mult timp şi energie literaturii. Dar, fără să-mi dau seama, eram impresionat de atitudinea negativă a multora dintre profesorii şi colegii mei. Trebuia, deci, cu orice preţ, să le dovedesc că nu sînt numai un „scriitor de succes', eă sînt. de asemenea, „om de ştiinţă". Cum majoritatea lor nu aveau nici un mijloc să controleze validitatea cercetărilor mele de istoria religiilor şi filozofiilor orientale, ?ram nevoit să le arăt ,,docminenteîe" pe care-mi înteme^am interpretările. întotdeauna am iubit erudiţia, dar cred •ă n-aş fi abuzat de" ea, dacă n-aş fi ştiut'că numai o prezentare masivă de documente şi bibliografie putea convinge pe cei de la Universitate. Dacă n-aş fi fost scriitorul de succes din tinereţe, foarte probabil că producţia mea ştiinţifică şi filozofică de atunci ar fi fost mai elegant prezentată. Tocmai pentru că scrisesem *Maitreyi,* nu-mi îngăduiam, în Yoga sau *Alchimia asiatică* să scriu „frumos", clar şi cu puţine note şi referinţe. Ce este încă şi mai grav e că nu-mi îngăduiam să gîndesc pînă la capăt rezultatele la care ajunsesem. Mi-era teamă să nu fiu acuzat că „generalizez" prea repede, sau că citesc în documentele pe care le utilizam o „interpretare personală". Aproape toate ideile pe care le-am dezvoltat în cărţile publicate în franţuzeşte, după 1946, se aflau deja *in nace* "n studiile scrise între 1933—1939. Dar, în afară de o mînă ie cititori — e drept, de calibrul unui Nae Ionescu, Ludan Blaga, Mircea Vulcănescu sau Constantin Noica — •limeni n-a înţeles că în acele cărţi de extravagantă eruiiţie se elaborează o nouă interpretare a miturilor, simboiismelor şi religiilor arhaice-şi orientale-

Continuam să asist la toate cursurile lui Nae Ionescu, devenite parcă şi mai populare în Universitate, de cînd **se** cunoşteau ideile politice ale Profesorului. Ne întîlneam de asemenea aproape în fiecare zi **la** „Cuvîhtul". Deşi ziarul fusese suspendat de doi ani şi jumătate, Nae Ionescu continua să plătească chiria focalului şi salariile cîtorva redactori. Profesorul era neschimbat: senin, ironic, generos, ascultîndu-ne pe rînd păsurile, optimist, curios de tot ce se întîmpla în jurul lui, interesat de tot ce făcea fiecare din noi. Niciodată n-am înţeles pe ce se întemeia speranţa iui că, mai curînd sau mai tîrziu, „Cuvîntul" **va** putea reapare. Cu „Palatul" se afla ***în cei*** mai proşti termeni. Avea duşmani nu numai printre oamenii politici şi gazetarii de stingă, ci mai ales printre cei de dreapta.

Mă întreb cîteodată dacă Profesorul nu s-a lăsat **în**şelat de speranţe deşarte, cu prilejul editării volumului *Roza vînturilor.* Vorbindu-i îritr-o zi despre cronicile dramatice ale lui Nae Ionescu, Alexandru Rosetti m-a asigurat că e dispus oricînd să Ie publice la „Cultura Naţională". L-am consultat pe Profesor şi, spre mirarea mea (ştiam eă nu vrea să publice cărţi alcătuite din articole), mi-a dat consimţămîntuL Dar, după ee-am adunat o **bună** parte din cronicile lui dramatice din „Cuvîntul" anilor 1923—1925, am înţeles că volumul risca să-1 deservească ; reprezenta numai un aspect al activităţii lui multilaterale de filozof, critic şi gazetar. L-am convins să-rai îngăduie să includ o serie de articole teologice şi de critică istorică şi socială. Am întocmit astfel un volum destul de gros, pe care 1-am însoţit de o postfaţă. Titlul volumului 1-a ales Nae Ionescu. îmi închipuiam că **va avea** un mare succes de librărie. M-am înşelat. Prima ediţie, de 4 000 exemplare, s-a epuizat doar după cîţiva ani. Destinul a vrut ca această culegere de articole şi foiletoane s$ fie singurul volum de.Nae Ionescu publicat în timpul vieţii

Venise vara, anotimpul în care îmi plăcea să scriu ..literatură" : era felul meu de a mă odihni, de a visa, de a mă bucura de vacanțe. Pe de altă parte, aveam nevoie de bani ca să pot lucra 5-6 săptămîni la Stadtbibliothek din Berlin, să pun la punct *Cosmologie **și** alchimie babiloniană.* Contractul cu Ciornei mă obliga să-i mai dau încă un roman. îi făgăduisem yrmarea la *Huliganii, Viață nouă.* începînd să scriu, mi-am dat seama că acest ultim român al trilogiei va avea mai multe volume. Scriam acum pe cel dintîi, *Ștefania.* Scriam după obiceiul meu. de la începutul după-amiezii pînă seara și apoi între 1**1** noaptea și 3—4 dimineață. Mă culcam în zori, uneori după ce răsărise soarele, și dormeam pînă la prînz.

Venea adesea să mănînce cu noi Mihail Sebastian, Era acum redactor la „Revista Fundațiilor Regale" și se lupta și el cu un roman, *Accidentul.* Mă întreba „cum merge" și nu știam ce să-i răspund. Scriam mai greu ca altădată, dar nu asta mă deruta, ci tempo-ul prea lent al acțiunii. Parcă n-aș fi scris un roman, ci o prezentare monografică a unui grup de personaje oarecare, în centrul cărora trebuia să se înalțe, ca venită dinfr-o altă lume, Ștefania. Voiam cu orice preț să evit ritmul nervos, precipitat, ai *Huliganilor.* Cum *Viață nouă* ar fi putut cuprinde între **1** 200 și 1 500 de pagini, îmi spuneam că, dacă de la începutul primului volum acțiunea se precipită, romanul va fi lipsit de densitate. Trebuia, deci, să ^frînez" cît pot personajele, să încetinesc acțiunea. Așa cum mi-o închipuiam eu, Ștefania era un personaj excepțional, dar tot amînam episoadele din care cititorii ar fi putut înțelege asta. în primul rînd, amînam întîlnirea cu Petru Anicet. Poate că, fără să-mi dau seama, eram eu însumi înspăimîntat de cruzimea acestui „huligan" exemplar și încercam să prelungesc pe cît puteam „raiul" în care trăia Ștefania. într-adevăr, pînă la întîlnirea cu Petru Anicet, Ștefania ar fi putut apare ca un personaj de *roman rose :* avea toate calitățile. Nu era numai frumoasă și inteligentă, dar avea un soț tot atît de excepțional, de care era încă foarte îndrăgostită ; era bogată și iubea bogăția în care crescuse, care-i îngăduia să călătorească, să-și cumpere

"ablouri și cărți scumpe, să se împrietenească cu atîția oameni pe care-i admira, la Paris, la Roma, la Barcelona; La toate acestea trebuia să renunțe și renunța ca într-un vis, știind că-și distruge soțul, își înstrăinează copiii și sperind totuși că, printr-un miracol, totul va rămîne neschimbat, ca Ia început. Și, după ce va mărturisi tot și va alerga la întîlnirea fixată cu Petru, îl va aștepta zadarnic. Petru o va întîlni pe Nora — prostituată de mahala, legătura lui din prima tinerețe, ajunsă acum mare cocotă, întreținută de un moșier fantast și pregătindu-și debutul ia un teatru de revistă. O va întovărăși în apartamentul ei și vor petrece apoi pînă dimineața, colindînd amîndoi din circiumă în circiumă.

Așa trebuia să înceapă, cu sfîrșitul, marea dragoste a Ștefaniei pentru Petru Anicet. Căci, evident, după acea noapte de așteptare, Ștefania se va despărți de Anicet, dar va continua să-1 iubească. Ani de-a rîndul îl va ajuta, îl va încuraja, îl va susține mai ales în opera lui de creație, amenințată de legătura lui cu Nora. Volumele următoare din *Viață nouă* aveau să descrie lupta lui Petru Anicet (dar și a Ștefaniei) cu propriul lui geniu, care-l ispitea cu un număr nesfîrșit de posibilități de a compune *Ereticii,* opera la care visa Petru încă din adolescență și care trebuia să „proclame" în limbaj muzical descătușarea omului contemporan de orice dogmă, lege sau comportament prestabilit. Dâimonul îl stăpînea uneori cu atîta furie, încît zile și nopți de-a rîndul Petru scria ca un somnambul. Ștefania și rarii audifori ascultau fascinați fragmentele — dar uneori chiar în fața lor Anicet înțelegea că greșise sau că ar putea face mai bine, și relua totul de la capăt, cu o altă tehnică, utilizînd alte mijloace. Aproape prin miracol *Ereticii* a putut fi încheiată în cîțiva ani după întîlnirea cu Ștefania (lucrase la ea vreo cincisprezece ani). Și numai daforită Ștefaniei, care izbutise să sustragă fragmente din versiunile condamnate (Petru ardea manuscrisele îndată ce nu-1 mai interesau), le arătase cîtorva muzicieni, numai datorită ei *Ereticii* a fost executată, într-o seară de noiembrie, la Opera din București. într-una din lojile de rangul III, calmă, senină, frămînfîndu-și doar batista în mîini, Ște-

fania asistase la triumf. în noaptea aceea i se va pierde urma.

Dar toate acestea aveau să se întîmple mai tîrziu, în volumele II şi III din *Viaţă nouă,* împreună cu atîtea altele, căci, -în afară de personajele din *Huliganii,* aveau să apară în acest roman-fluviu um număr considerabil de personaje din medii extrem de felurite (încercam cu orice chip să mă dezbar de „intelectualii" *Întoarcerii din Rai).* Primul .volum, *Ştefania,* lua sfîrşit în noaptea în care Petru Anicet,o reîntîlnise pe Nora şi pornise cu ea să cutreiere cîrciumile din Bucureşti. (Episodul trebuia să ocupe o treime din roman, pentru qă, în această aventură, grotescă şi totuşi „iniţiatică", asemenea unei rătăciri în labirint, cei dpi vor întîlni tot felul de oameni şi vor fi martori la scene care-şi vor avea importanţa lor în volumele următoare,)

într-o lună de zile scrisesem vreo 200 de pagini, în care nu se întîmpla aproape nimic ; nici măcar întîlnirea între Ştefania şi Petru Anicet. Mă lăsasem antrenat în prezentarea laborioasă a familiei soţului Ştefaniei, în nesfîrşiţe dialoguri înfre Ştefania şi copiii ei. întîrziasem mai ales prea mult asupra grupului de personaje pitoreşti şi sinistre, gravitînd în jurul protectorului Norei, straniu, lubric bătrîn, care mă fascina .prin comportamentul lui imprevizibil. De cîte ori reciteam un capitol, mă întrebam care va fi raacţia cititorului, dacă nu cumva va fi ispitit să lase cartea din mînă. „Inspiraţia^ începea să tînjească şi am întrerupt romanul. Trebuia în orice caz să-J întrerup pe la sfîrşitul lui iulie, cînd hotărîsem să plec la Berlin.

într-o.zi.am primit un telefon*de la profesorul D. Guşti, îmi spunea că regele Carol se interesa de „Oxford Group Movement" şi că ar fi vijut să mă trimită ca observator la congresul care va avea loc întro săptămînă. Asta, pentru că vorbeam englezeşte .-şi eram oarecum familiar cu problemele religioase. Ştiam că regele Carol mă cunoştea încă de cînd mă aflam an .India, pentru că ii vorbise de mine Nae Ionescu. Ştiam, de asemenea, că citise cu entuziasm *Maitreyi.* Nu bănuiam însS. rcă-1 măi interesam după ruptura lui cu Nae Ionescu. Deşi pierdeam două săptămîni de lucru la Stadtbibliothek, am acceptat Pe de. **o** parte,, voiam, sa cunosc Londra şi. Oxfordul; **pe de** altă parte, suma pe care miro punea Guşti la dispoziţie îmi îngăduia să^mij^impăr. haine, şi foarte multe cărţi.

Am plecat singur, Nina rămînînd săi mă întîlnească la Berlin după două, săptămîni. liu pat spune eă **în acea** vară a anului 1936 am cunoscut binje Londra. Am **răma&** doar cîteva zile, pe care le-ameg@î#eGu€ în muzee **şi pe** la librării şL anticari. *Âim* fost fericit cun^ăo**±idu.-mi** aproape toată opjera lui Frazer, pe care o cunoşteam **de** mult,, dar care exista doar parţial în bibliotecile dte BttCtfc-reşti. Miram cumpărat, de asemenea **două*** costume **de** haine, oarecum la întîmplare ; mă oprisem în fatal unei vitrine, şovăind; dacă. ar trebui să intru sau să: caut mai departe, cînd cineva, din. magazin^ a ieşit şi m-a poftit înăuntru. Mi-am cumpărat ultima carte a,lui Aldoua Hu3&-leyv. *Eyeles& in Gaza*,* pe cam am* ciţitro pe nerăsuflate, îmi, aduc aminte: ca am sfîrşit-o cu cîteva minute **înainta** de a ajunge în Qxford. •-

Nu ştiam aproape nimic d&,,Qxiord Group Mov^ment^. Citisem doar o carte pe caremiro dăduse Yvonne Wright înainte de plecam $e fapt; ea îi vorbise regelui Carol despre „Oxford] Group Movement" şi îl convinsese să trimită un „obs&r^ator" la congres. M-au pasionat şedinţele lor de meditaţie şi rugăciune, cu neaşteptate şi dramatice confesiuni publice. După cîteva zile, Frank Buchman m-a chemat la el şi m-a întrebat dacă Mişcarea pe care **o** iniţiase ar putea avea succes **şi.** în România. I-am răspuns, foarte, şteeer, că mă îndoiesc şi am încercat **să-i** explic de ce. Tehnicile revoluţionare pe care le folosea Mişcai^ea, în primul rînd confesiunea publică şi meditaţia-rugăciune cea carneţelul **în** mînă, îh: aşteptarea mesajului fee care BuehiEan **credea** că ţi-1 dictează, direct **sau** indireet,. Dumnezeu^ **nu** erau*i* făcute **să** impresioneze pe români* Pe de o parte, confesiunea constituia, pentru ortodocşi, una din principalele taine, şi era greu de crezut ca **i Srar** fi **putut** substituit **o** confesiune publică. Pe de altă parte, rugăciunile şi meditaţiile făceau parte din viaţ^ liturgică a comunităţii de dragoste ; anevoie **s**-ar fi putut materializa; **în** „mesajele" notate de credincios în carnetul lui de buzunar. Bar, evident, adăugam, asc*-

menea tehnici adaptate condiției omului occidental modern ar putea fi de oarecare folos pentru cei care s-au despărțit de mult de tradiția vie a ortodoxiei şi trăiesc departe de orice viață religioasă. Pentru asemenea oameni, „Oxford Group Movement", sau oricare altă experiență similară, ar putea constitui şocul inițial care i-ar introduce în sfera religioasă.

Cred că aceeaşi reacție a avut-o şi Alice Voinescu,' sosită cîteva zile după mine. In orice caz, în ce mă priveşte, întîlnirea cu mişcarea de la Oxford a fost plină de învățăminte. Am început să meditez asupra posibilităților de a trezi interesul omului modern, desacralizat, față de realitățile religioase. „Oxford Group Movement" era semnificativ şi dintr-un alt punct de vedere : îşi dădeau întîlnire nu numai necredincioşi de tot felul şi credincioşi aparținînd diferitelor confesiuni creştine, ci şi teişti din alte religii; 'Aşa'am cunoscut pe evreul de origine română Philip Leon, profesor la Universitatea din Manchester şi autor, între altele, al unei admirabile cărți, *The Ethics of Power.* Pentru Philip Leon, „Oxford Group Movement" era singura şi ultima şansă pe care o avea omul modern de a regăsi pe Dumnezeu. De aceea refuza să discute orice altă problemă teologică în afară de aceea a raporturilor concrete între Dumnezeu şi om. (Refuza, bunăoară, să discute taina întrupării şi'christologia, sau tradiția iudaică, Islamul, Vedanta etc.)

La Berlin am regăsit camera din Berlinerstrasse în care locuisem în 1935 şi aproape acelaşi program : dimineţile şi după-amiezele la Stadtbibliothek, nopţile lucrînd acasă. Cum venise şi Nina, ieşeam cîteodată cu gazda să ne plimbăm în jurul Berlinului. L-am regăsit pe Argintescu, neschimbat. Acele săptămîni de august au trecut repede. Terminasem documentarea pentru *Cosmologie şi alchimie babiloniană şi* începusem să adun materiale pentru o monografie asupra originii legendelor, La *Mandragore.* La începutul lui septembrie am plecat spre Leipzig, unde l-am întîlnit pe Anton Golopenția. M-a îndemnat să citesc *Philosophia* de Karl Jaspers şi mi-a făcut o admirabilă analiză a tăriei şi slăbiciunilor național-socialiste. Mi-a mai spus că, dacă nu vor mai interveni alți factori, în cîțiva ani vom fi în război. Şi

că atunci, noi, românii, vom avea o singură problemă : „cum să iernăm", cum să supraviețuim şi din acest nou cataclism.

Ne-am oprit apoi la Munchen, pe care-l vedeam pentru întîia oară, şi am ajuns la Viena doar eu cîțiva şilingi în buzunar. M-am dus la Legația României să-1 caut pe Lucian Blaga şi să-1 rog să-mi împrumute ceva bani. Dar Blaga se afla în concediu la Cluj, aşa că în ziua aceea ne-am mulțumit cu un sandviş, pe o bancă într-un parc, si n-am mai mîneat decît după ce trenul a ajuns la granița românească.

*

Am recitit deprimat manuscrisul *Ştefaniei,* Nu-mi' închipuiam că eram în stare să scriu ceva atît de insipid. Credeam că orice ar face, un „scriitor de talent" nu poate'cădea sub un anumit nivel. A trebuit să recunosc că mă înşelasem. Textul era în bună parte inutilizabil. Mihail Sebastian nu voia să mă creadă ; spunea că e vorba, probabil, de o criză de descurajare şi-mi cerea manuscrisul să-1 citească şi să-1 judece şi el. Poate că i l-aş;fi dat, dacă n-aş fi înțeles că, bun sau rău, tot n-aş £1 putut termina romanul la timp, pentru a putea apărea în toamna aceea. Trebuia, deci, să scriu altceva, un alt roman.

M-am întrebat dacă n-aş putea publica, refăcute şi corectate, cele două manuscrise din adolescență şi prima tinerețe : *Romanul adolescentului miop* şi *Gaudeamus.* Dar Mihail Sebastian m-a îndemnat să renunț la această soluție facilă. Nu aveam dreptul, spunea, să public acum. cînd mă apropiam de maturitatea literară, încercări dintr-o epocă de imaturitate. Manuscrisele acestea vor trebui tipărite într*o bună zi, pentru interesul lor istoric-literar, dar nu acum.

Mi-am dat repede seama că avea dreptate şi m-am hotărît să scriu un roman scurt, fără legătură cu „atmosfera" ciclului *întoarcerea din Rai,* iar, pe de altă parte, fără incidențe autobiografice/După atîția ani de „literatură realistă", mă simțeam din nou atras către fantastic. Mă obseda o poveste, al cărei personaj prin-

cipal era o tinăxă moartă cu 30 de ani in urmă. Aparent, ar fi fost vorba de,un „strigoi" — dar nu voiam* să reiau nici tema folclorică, atît de populară la noi şi La vecinii noştri, nici motivul romantic al strigoiului *(gem Lanore). în* fond, nu mă simţeam atras de acest aspect al problemei. Dar mă fascina drama tristă şi fără ieşire a mortului tînăr care nu se poate desprinde de pămînt, care se încăpatinează să creadă *m* posibilitatea comunicaţiilor *cenerete* cu cei vii, sperînd chiar că poate iubi şi fi iubit aşa cum iubesc oamenii în modalitatea lor încarnată',

Personajul meu, domnişoara Christina, era o fată de moşier, ucisă în timpul răscoalelor ţărăneşti din 1907, dar care se reîntorcea necontenit pe locurile unde copilărise şi unde nu apucase să-şi trăiască tinereţea. Evident, fiind „strigoi", nu^şi, putea prelungi această fantomatică şi precară post-existenţă decît cm smgeie animalelor de la conac şi din sat Dar nu acest motiv folcloric constituia punctul de plecare-al dramei, ci faptul că domnişoara Christina izbutise să „corupă", spiritualiceşte vorbind, pe o fetiţă de vreo 10-rll am, Simina, nepoata ei; izbutise, adică, să comunice cu ea în chip conerefi, îmvăpnd-o să nu-i fie frică de prezenţa, ei „fizfcă". Deşi încă un copil, Simina devenise, datorită acestei experienţe singulare, „matură" din toate punctele de vedem Astfel că, atunci cînd domnişoara Christina se va îndrăgosti de unul din oaspeţii de la conac şi va încerca să-1 cucerească, fermecîndu-1 la început în vis, apoi pregătindu-l să nu se trezească din farmec iiici după ce-1 va deştepta din, somn, Simina va reflectai întocmai aceasfâ „păşise" şi se va comporta faţă de !Ş!gor ca o femeie acMtă. Ifu era-vorba de „precocitate" — sexuală sau altfel — ci de o condiţie absolut anormală, cinată de corupţia' care rezulta din răsturnarea legilor Firii. îmi dădeam foarte bine seama de „oroarea" acestui personaj, dar tocmai asta voiam să arăt : că orice întîrziere împotriva FiruV intr-o condiţie paradoxală (o fiinţă „spirituală" comportân&i-se ca un trup viu) constituie un izvor de corupţie pemtn* tot din jurul ei Sub o înfăţişare îngerească*Simina ascroiea un monstru, şi asta datorită mţ dna ştie căror iastinete sau porniri aberante, ci, dimpotrivă* unei false „spiritualităţi", faptului că trăia pe de-a-ntregul în lumea domnişoarei

Christina, un „spirit" care refuza să-şi asume ni^d**! lui propriu de a fi. r

Trecînd odată pe la editura „Cultura Naţională" » vorbisem lui Isaia Răcăciuni de *Domnişoara Chiisîina* şi, cucerit de titlu, mi-a cerut cartea. Cred că i-^arn dus manuscrisul două săptămîni mai târziu. Volumul a aparat la sfîrşitul toamnei şi şi-a dobîndit repede admiratori şi detractori tot atît de fanatici. Printre admiratori se numărau poeţi ca Dan Botta şi sceptici pasionaţi de fenomenul politic, ca Mihail Polihroniade. Unii prieteni recunoşteau că izbutisem să creez o stopsferă îamiastâeă muM mai autentică decît în încerxî&?ile anterioare din literatura română, dar regretau că nu utilizaseră elementele folclorice. Cu cîteva excepţii, oriticii. literari ssni ...arătat favorabili. Succesul de librărie a fost însă departe de cel al *Huliganilor.*

Curînd, *Domnişoara Christina* â devemit ţinta atacurilor lui Georgescu-Cocoş, redactorul „Neamului Românesc", care ducea de mai mult timp o campanie împotriva „pornografiei". Zi de zi, Cocoş reproducea în ^Neamul Românesc" fragmente din scenele în care se vădea „precocitatea" Siminei. Desprinse din contefcct, citatele păreau adeseori penibile. Mai grav era faptul că N. Iorga atacase şi el „pornografia" în literatură, şi mă aşteptam să intervină din nou, de astă dată exclusiv împotriva mea, utilizînd nu numai citate din *Domnişoara Christina,* ci din toate celelalte romane, pe care auzisem că echipa lui Cocoş le citea acum cu creionul roşu în mînă. Cum „Neamul Românesc" circula mai ales printre universitari, ştiam că mulţi vcc lua cunoştinţă de literatura mea exclusiv prin fragmente „pornografice" *şi* ştiam de asemenea cît de teribilă le va fi indignarea.

Astfel că, în preajma Crăciunului situaţia ameninţa să devină tragicomică. Aproape nimeni *mx* mai ***vorbea*** despre romanul fantastic pe care-l ^scriseseră, despre meritele sau scăderile lui, sau despre posibilităţile,-f*Jtoâtele literaturii fantastice în sine — ci despre „p$riiG©&arfia" *Domnişoarei Christina.* Ce e mai amuzant, însumi mă declarasem, în primăvara acelui an, *îxitr-o* ^sdiiiţă extraordinară a Societăţii Scriitorilor Eomâm^ inţp^riva pornografiei ca mijloc de scandal *şi* publicitate. Evident, ne-am

împotrivit toți cenzurii prealabile şi am proclamat încă o dată drepturile scriitorului de a crea în conformitate cu propriile lui concepții estetice. în timpul discuției, am ținut totuşi să precizez că există o problemă a scrierilor pornografice, deşi, din fericire, asemenea produse nu erau semnate de scriitori responsabili. Am amintit cîteva exemple din care se înțelegea limpede că anumiți autori, în majoritatea lor tineri doritori de scandal sau diletanți suspecți, ascunzîndu-se sub pseudonime, utilizau descrieri şi scene erotice exclusiv pentru forța de şoc. Spuneam, deci, că noi nu ne putem solidariza cu orice autor de proză pornografică. Această intervenție n-a fost pe placul multor membri ai Societății. Le era teamă că, introducînd asemenea distincții între scriitori autentici şi amatori de scandal, încurajam ideea cenzurii prealabile.

Astfel că acum, în iarna 1936—1937, cînd devenisem ținta atacurilor lui Georgescu-Cocoş, scriitorii nu numai că nu-mi luau apărarea, dar îşi mărturiseau satisfacția că eram prima victimă a unei campanii în care eu, naiv, încercasem să introduc nuanțe şi distincții. Şerban Cioculescu a publicat în „Adevărul" un foileton, *Fiecare pasăre..,* amintind intervenția mea la Societatea Scriitorilor Români şi arătînd, prin propriul meu exemplu, că distincția pe care voisem s-o fac între „scriitori" şi „oportunişti" era impracticabilă. Articolul nu m-a convins. Ştiam că multe din romanele mele conțin scene de un erotism agresiv şi sălbatic, dar le înțelegeam rostul. Personajele mele erau în majoritatea lor „intelectuali" trăind oarecum în marginea „vieții" : sporadicele lor izbucniri sau excese sexuale erau de fapt o încercare deznădăjduită de a se incarna, de a-şi dobîndi o dimensiune vitală pe care nu o aveau. Nu cred că am scris o singură scenă erotică pentru simplul motiv de a „şoca" sau a dezlănțui un scandal literar care să-mi „lanseze" cărțile — aşa cum se petreceau lucrurile nu numai cu „oportuniştii" obscuri din România anilor 1936—1937, ci şi cu alți scriitori străini de talent. în ceea ce ma priveşte, situația era exact contrarie. Popularitatea pe care o dobîndisem prin *Maitreyi* mă stingherea şi încercasem s-o reduc la proporții tolerabile, publicînd nu numai romane dificile, ca *Lumina ce se stinge* şi *întoarcerea din Ral* ci şi volume de eseuri

sau lucrări ştiințifice. Nu mă interesa succesul de librărie, ci crearea unui public al meu, care să urmărească întreaga mea activitate ; îmi căutam cititorii „operei", nu pe cei ai romanului sau ai omului de ştiință.

„Scandalul" *Domnişoara Christina avea* să aibă consecințe neaşteptate cîteva luni mai tîrziu, în primăvara lui 1937.

în iarna aceea mă concentrasem cu toată vigoarea asupra ediției Hasdeu. Transcrisesem cîteva mii de pagini, stabilisem variantele la poezii, alcătuisem o bibliografie destul de întinsă. Lucram acum la prezentarea textelor şi la introducerea generală. Ceasurile petrecute la Arhivele Statului, unde se aflau lăzile cu hîrtii aduse de la „Castelul" din Cîmpina, mă impresionaseră nespus. Erau sute şi mii de pagini, unele doar cu cîteva cuvinte scrise : mesajele" trimise de Iulia în timpul şedințelor spiritiste. Găsisem nenumărate reviste de lingvistică, istorie şi folclor, cu paginile netăiate. Bătrînul Hasdeu renunțase definitiv la toate pasiunile tinereții şi maturității sale. Aveam uneori impresia că rătăcesc printre ruine.

Aş fi vrut să scriu o carte întreagă : *Hasdeu şi contemporanii lui.* Dar pentru că ediția trebuia cu orice preț publicată în acel an, m-am mulțumit să scriu o lungă introducere, prezentînd biografia şi concepțiile istorice, filozofice şi politice ale lui Hasdeu. Cele două volume de *Scrieri* au început să fie culese în timpul iernii. îmi amintesc şi acum biroul meu acoperit de şpalturi şi manuscrise, munca lungă, istovitoare, a corecturilor şi verificărilor. Dacă aş fi putut lucra zi şi noapte numai la această ediție a *Scrierilor* lui Hasdeu, aş fi terminat-o prin martie. Dar aveam cursul şi seminarul la Universitate, aveam de scris cel puțin un articol săptămînal pentru „Vremea" şi unul lunar pentru „Revista Fundațiilor Regale". Aveam, în plus, conferințele în provincie — multe din ele organizate tot de „Fundațiile Regale" — iar nenumăratele cărți de orientalistică, istoria religiilor, literatură

mi puteau râroîne prea mult timp necitite. încă din timpul studenției primeam cărți și reviste de la mulți orientariști și istorici ai religiilor, în bună parte italieni. După ce' mă întorsesem din India, numărul autorilor care-mi dăruiau publicațiile lor crescuse simțitor. Acum, însă, după apariția [lucrării] *Yoga,* stabilisem relații cu încă vreo 20-30 de orientaliști, etnologi și istorici ai religiilor, și nu trecea: săptămînă în care să nu primesc cel puțin un volum sau un teanc de extrase. Mă legasem îndeosebi de Ananda Coomaraswamy, J. Przyluski, Caii Hentze, C. Clemen, care aveau să colaboreze de altfel la primele fascicule din „Zalmoxis".

Pe de altă parte, editorul meu parizian, Paul Geuthner, îmi dăruia aproape toate noutățile, și eu le sorbeam pe nerăsuflate,, scriind adesea lungi recenzii sau articole critice în ^Revista Fundațiilor Regale". Majoritatea articolelor retipărite în *Insula hd Euthanasius* (1943) au fost redactate în anii 1937—1938. Fusesem invitat să colaborez la cîteva reviste străine de orientalistică și tipărisem deja studii în „Asiatica" lui G. Tucci, „Reîigio" a Iui E. Buonaiuti, „Journal of the Indian Soeiety of Oriental Art",. editat de Stella Kramrisch la Calcutta. Evident, foarte puțini români cunoșteau această activitate științifica, datorită, poate, și indiferenței mele ; căci nu trimiteam extrase din studiile publicate decît maeștrilor și colegilor mei din străinătate. în țară, mă mulțumeam să le dau Iui Nae Ionescu șl cîtorva prieteni

La 9 martie am împlinit 30 de ani Ca de obicei, s-au adunat toți prietenii, de la cei mai vechi, ea Haig Acterian și Mihail Polihroniade, la cei mai proaspeți, Mihail Sebastian, Dinu Noica, Petre Țuțea. îmi amintesc că au venit și N. I. Herescu, **V.** Voiculescu șd Camil Petrescu ; acesta din urmă uluit să descopere că nu aveam decît 30 de ani. Să fi simțit oare că se închide un ciclu ? Știam, doar, că mă pregătesc să încep o nouă etapă, în care nu-mi mai puteam îngădui anumite libertăți, neglijențe sau erori. Publicasem *12* volume, editasem *Roza Vmiiwilor,* iar cele două tomuri din Scrierile lui Hasdeu stăteau să apară, și-mi închipuiam ca voi avea nevoie doar de cîteva

cărți, unele din ele deja în lucru, ca .să se poată **preciza** deja contururile „operei''. De-abia după aceea, îmi **.spu**neam, voi avea dreptul să mă „concentrez", ineejxîp$ șa scriu o carte, două, pe îndelete. Un singur lucr^mă i^J-bura : eșecul *Ștefaniei.* Știam că-mi rămîn de scris trei lume din *Viață nouă,* ca întreg ciclul *Întoarcerea din Moi* să-și reveleze dimensiunile lui proprii. Nu puteam scrie mult decît în timpul vacanțelor de vară. îmi trebuiau încă două, trei veri numai pentru „literatură", dar începeam să mă îndoiesc că le voi avea ca pînă acum, în întregime*..

în aprilie, cele două volume masive de *Scrieri literare, morale și politice* ale lui Hasdeu erau deja culese și corectate, în parte chiar tipărite, dar încă nu încheiasem introducerea și bibliografia. Directorul „Fundațiilor Regale", Al. Rosetti. intenționa să scoată ediția Hasdeu de ..Ziua Cărții", adică pe la sfîrșitul lui mai. Dar tot de „Ziua Cărții" voia și Ciornei să publice' un roman. Poate aș fi izbutit să-1 mai amin. pînă la toamnă, dacă n-aș fî avut nevoie de bani pentru călătoria. în străinătate. L^am asigurat, deci, că va publica *Șarpele* de „Ziua Cărții". Asta însemna eă trebuia să-i dau manuscrisul în două săptămîni.

Nu cred că voi putea uita vreodată acea primăvară 1937. în fiecare zi, afară de vineri și sîmbătă, cînd țineam cursul și seminarul la Universitate, mă așe* zam la masa de lucru imediat după dejun, pe la două, îmi scriam articolul, dacă-1 aveam de scris în ziua aGeea* apoi mă apucam de ediția Hasdeu ; de la 5 la 15 pagini {introducerea, adnotări, bibliografie), pînă la 10—11 noaptea. Atunci curățăm biroul și mă întorceam la roman. Scriam, pînă la **3**—4 dimineața, 15—18 pagini, pe care* uneori fără să le mai recitesc, le puneam înfr-un pBe și lăsam plicul în fața ușii, la intrare, ca să-1 poată lua băiatul de la tipografie, dis-de~dimineață. în fiecare zi se culegea capitolul pe care-l scrisesem -cu o noapte înainte.

Șarpele este singura mea carte scrisă fără plan, fără să știu cum se va desfășura „acțiunea* și fără sări cunosc sfîrșitul. Este, fără îndoială, prochasul pur al imaginației

N-am utilizat nimic din tot ce ştiam, şi mai ales aş fi putut şti, în legătură cu simbolismul sau mitologia şarpelui. Cînd am început această povestire ştiam un singur lucru : că un grup de bucureşteni, fără nici o aplecare către fantastic, s-au dus să petreacă noaptea lîngă o mînăstire şi că un necunoscut, Andronic, întîlnit pe drum, le va spune la un moment dat : „Vă rog să nu vă speriaţi, dar este aici, foarte aproape de noi, un şarpe..." Restul l-am imaginat, mai precis, l-am „văzut", în 14 nopţi, pe măsură ce se desfăşura povestea. Cînd, în zori, mă duceam să depun manuscrisul în faţa uşii de la intrare, ştiam destul de vag ce se va întîmpla în capitolul următor. In timpul zilei aproape că nu aveam timp să mă gîndesc la Andronic şi la şarpele lui. Cînd mă apucam de scris, nu aveam la îndemînă decît cîteva însemnări schiţate în grabă în nopţile precedente ; restul manuscrisului se afla la tipografie. Petreceam cîtva timp cu ochii în gol, sorbind din prima ceaşcă cu cafea şi încercînd să prind firul povestirii. Uneori mă apucam de scris plin de îndoieli, căci nu-mi aminteam cu precizie sfîrşitul ultimului capitol.

Cînd am primit corectura în şpalturi, aproape că nu-mi venea să-mi cred ochilor. Povestirea se depăna fără rupturi şi fără repetiţii şi dovedea o unitate stilistică pe care puţine.din cărţile mele o aveau. Ce mă incinta mai mult : reuşisem „atmosfera fantastică" pe care o voiam, fără nimic „ocult", nici „simbolic" şi fără rezonanţa folclorică inevitabilă ca o fatalitate în literatura fantastică românească. *Şarpele* era scris aşa cum îi „văzusem" începutul : o povestire cu personaje banale, venite să „petreacă" lîngă o mînăstire şi antrenate fără voia, aproape fără ştirea lor, într-o serie de întîmplări stranii, care pînă la urmă îi vrăjesc şi îi transfigurează. „Fantasticul" se descoperea treptat, pe nesimţite, şi, într-un fel, aş spune „firesc" ; căci nimic extraordinar nu avea loc, nici un element supranatural nu intervenea ca să abolească lumea în care se născuseră şi trăiseră pînă atunci personajele mele. De fapt, lumea „fantastică" în care, datorită lui Andronic, s-au aflat după miezul nopţii, era aceeaşi de toate zilele — cu singura deosebire că-şi

descoperea acum o dimensiune în plus, inaccesibilă existenţei profane. Era ca şi cum lumea de toate zilele ar fi camuflat o dimensiune secretă pe care, cunoscînd-o, omul îşi revelează totodată semnificaţia profundă a Cosmosului şi modul lui autentic de a fi ; mod de perfectă, beatifică spontaneitate, care nu e nici iresponsabilitatea existenţei animalice, nici beatitudinea angelică.

Fără să fi ştiut, fără să fi vrut, izbutisem să „arăt" în *Şarpele* ceea ce voi dezvolta mai tîrziu în lucrările mele de filozofia şi istoria religiilor, şi anume că, aparent, „sacrul" nu se deosebeşte de „profan", că „fantasticul" se camuflează în „real", că Lumea este ceea ce se arată a fi şi totodată un cifru. Aceeaşi dialectică — evident, în contextul unei fresce epice de mari proporţii — susţine şi *Noaptea de Sînziene,* începută 12 ani mai tîrziu, în 1949 : cu deosebirea că de data aceasta nu mai era vorba de semnificaţiile profunde ale Cosmosului, ci de „cifrul" evenimentelor istorice. Tema camuflării „fantasticului" în cotidian se regăseşte şi în cîteva nuvele scrise mult mai tîrziu, bunăoară *La Ţigănci* (1959) şi *Podul* (1964). într-un anumit sens, aş putea spune că tema acestuia constituie cheia de boltă a tuturor scrierilor mele de maturitate.

Şarpele a.apărut, aşa cum făgăduisem lui Ciornei, de ,,Ziua Cărţii", aproape concomitent cu cele două volume din *Scrierile* lui Hasdeu. Nu cred că am avut răgaz să mă bucur că scrisesem o carte care mă mulţumea pe deplin şi că, în sfîrşit, scăpasem de ediţia Hasdeu. Cu puţine zile înainte, Const. Kiriţescu, director general la Ministerul Instrucţiei Publice, publicase în toată presa un comunicat oficial în care atrăgea atenţia rectorului Universităţii din Bucureşti că eu, suplinitorul conferinţei de metafizică la Facultatea de Litere, eram autorul anumitor scrieri „pornografice". Evident, era urmarea firească a campaniei iui Cocoş împotriva *Domnişoarei Christina.*

Partea tragicomică a comunicatului Ministerului **de** instrucție **era că** fusese redactat tocmai **de** Const. Kirițescu, **poreclit** „directorul **cu** canapea". {Era teroarea profesoarelor tinere.) **A** trebuit să dau in Judecată Ministerul **Instrucției** Publice pentru calomnie, cerînd un leu simbolic drept despăgubiri.

Acele luni de vară se numără printre cele mai stenice **şi mai** glorioase din tinerețea mea. **Căci** de pretutindeni s-**au ridicat** glăsuiri ca să-mi ia apărarea. N. I. Herescu, secretarul general **al** Societății Scriitorilor Români, **a** organizat **un** banchet la „Capsa" în cinstea mea, cu preşedintele Societății, generalul Corxdeescu, Liviu Rebreanu, V. Voiculescu, Ionel Teodoreanu şi alți scriitori, invitînd de asemenea pe decanul Facultății de Litere, Rădulescu-Motru, şi mulți alți profesori, printre care îmi amintesc **de** Nae Ionescu, C. C. Giureseu, Al Rosetti, O. Onicescu. Printre martorii mei la prima înfățişare de la Tribunal erau Nae Ionescu, -Motru,' Rosetti, Eterescu. Nu-mi mai amintesc numele avocatului ministerului, dar avocații care se înscriseseră în apărarea mea erau fără număr. Cînd m-am dus la Tribunal, împreună cu Nae Ionescu, la prima înfățişare, am întîlnit în sala paşilor pierduți pe una din cele mai strălucite studente ale mele, Mariana Klein (căsătorită curînd după aceea **cu** un alt excelent student al meu, Mihail Şora). Avea pe atunci părul blond, despletit, lăsat pe spate şi în dimineața aceea părea o walkirie deznădăjduită. S-a apropiat într-un suflet de Nae Ionescu şi 1-a apucat de braț :

— Domnule Profesor, trebuie să-1 scăpați !, a exclamat **cu** ochii în lacrimi. Nae Ionescu **a** liniştit-o, bătînd-o pe umeri. Cînd am rămas singuri, mî-a spus :

— Dacă ai reuşit să trezeşti asemenea devotamente printre studenți, nu mai am nici o îndoială de viitorul tău...

— Numai să mă lase ministerul în pace, i-am răspuns. (Nici nu bănuiam atunci cît de adevărat grăisem...).

Curînd după apariția comunicatului oficial, revista „Vremea" a publicat cîteva pagini cu protestele studenților de? la Facultatea de Litere şi Filozofie. Erau manifeste neaşteptat de îndrăznețe, urmate de sute de semnături» De atunci aproape toată vara „manifestele" au continuat să apară în „Vremea" : de la studenții Facultății de Teologie, de la Politehnică, de la Facultatea de Ştiințe şi Medicină, în aşa fel încît s-ar fi putut crede că e vorba ***âe*** o campanie organizată de mine sau de redacția „Vremii". L-am întrebat odată pe Vladimir Bonescu, directorul revistei. M-a asigurat eă n-a intervenit nicăieri şl mi-a arătat maldărul de scrisori primite în săptămînă aceea. „Imposibil să le public pe toate, a adăugat. Ar ocupa prea mult spațiu. Nu public decît semnăturile..."

Nu-mi mai aduc aminte de toate amănuntele procesului. Ştiu că s-a amînat de vreo două ori, apoi, după pledoariile cîtorva avocați ai mei, Tribunalul mi-a dat eîşiig de cauză. Ministerul Instrucției a făcut recurs. Toamna, cînd am deschis cursul, am fost primit cu aplauze atît de puternice, încît am ridicat brațele şi am implorat sala să se liniştească, de teamă să nu creadă rectorul că e vorba de o manifestație politică. Am mai avut o înfățişare Ia sfîrşitul lui noiembrie şi procesul s-a amînat din nou. Apoi a intervenit dictatura regală şi, în primăvara anului 1938, A. Călinescu a devenit ministrul instrucției publice. Unul din primele decrete-lege pe care le-a promulgat suspenda din oficiu toate procesele pe care membrii învățămîntului le intentaseră ministerului în ultimii ani. Astfel că n-am primit niciodată acea despăgubire simbolică pe care o cerusem. De altfel, in 1938, n-ar mai fi reprezentat nimic...

Dar aflasem mai de mult că Kirițescu nu era deloc mulțumit de cum se deslaşuraseră lucrurile. Scopul comunicatului fusese să mă scoată, „cu scandal", din Universitate. Or, decanul, C. Rădulescu-Motru, venise să depună în favoarea mea la proces, iar în Consiliul Universitar nu s-a găsit nimeni care să ceară excluderea mea din învățămînt. Pe de altă parte, neaşteptata, masiva, violenta intervenție a studenților de la toate facultățile impresionase atît Rectoratul cît şi Ministerul Instrucției.

f

...Şi totuşi simţeam că ne pregătim să intrăm în acea perioadă, pe care o prevăzusem, şi de care-mi era teamă, încă din anii studenţiei, perioadă pe care o numeam în sinea mea „timpul cînd nu vom mai fi liberi să facem ce vrem". Nu era vorba de nostalgia unei libertăţi anarhice şi antisociale, ci de libertatea de a crea în conformitate cu propriile noastre vocaţii şi posibilităţi. In fond, libertatea de „a face cultură", singura care, deocamdată, mi se părea decisivă, în cazul nostru, al românilor.

Cuprins